

CONTINUITATEA ROMÂNILOR

Referenţi ştiinţifici

dr. FLORIN CONSTANTINIU
dr. GHEORGHE BICHIR

NICOLAE STOICESCU

CONTINUITATEA ROMÂNILOR

PRIVIRE ISTORIOGRAFICĂ
ISTORICUL PROBLEMEI, DOVEZILE CONTINUITĂŢII

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ ŞI ENCICLOPEDICĂ, BUCUREŞTI 1980

Coperta:

VASILE SOCOLIUC

CUPRINSUL

INTRODUCERE

„Dacă se mai ivește cîte un neamț singular care caută să ne aducă de peste Dunăre, nu mai întrebăm ce zice un asemenea om, ci ce voește el“

(M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, I, Buc., 1905, p. 139).

„Ce poate fi mai străin de gîndirea istorică decît negarea vieții unui neam sub o stăpînire nouă; ce poate fi mai absurd pentru istoricul obiectiv decît teoria dezrădăcinării totale a unui popor puternic, adînc înfipt în pămîntul străbun; ce poate fi mai lipsit de înțelegere decît crearea artificială a unor goluri de oameni și de viață pe un pămînt binecuvîntat ca acela al țării noastre?“, se întreba cu ani în urmă savantul *C. Daicoviciu*[1].

Discutînd, la rîndu-i, absurditatea acestei teorii, *C. C. Giurescu* spunea: „I-a trecut cuiva oare prin minte să nege sau să conteste continuitatea poporului francez în Galia, a celui spaniol și portughez în Peninsula Iberică sau a celui italian în Italia? A admis oare vreun istoric că galoromanii și-au părăsit locuințele plecînd din Galia, peste Alpi sau peste Pirinei, pentru a se întoarce mai tîrziu, după secole, îndărăt acasă? Sau că spaniolii au trecut peste strîmtoarea Gibraltar, în Africa, pentru a reveni, după sute de ani, în vechiul teritoriu? Simpla formulare a unor asemenea întrebări arată lipsa lor de temei, totala lor inanitate“[2]. Și totuși, dintre toate popoarele Europei, numai poporului român i se neagă continuitatea pe pămîntul străbun, fiind considerat de unii istorici *„une enigme et un miracle historique“* !

Lucrarea de față își propune drept scop să înfățișeze cititorilor problema atît de dezbătută a continuității românilor, modul cum a apărut și a fost prezentată această problemă, care au fost argumentele aduse de adversarii și de susținătorii

[1] „Transilvania“, 74, 1943, nr. 1, p. 1.
[2] C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 6.

continuităţii în lucrările lor. În partea a doua vom prezenta pe larg dovezile continuităţii care arată cît de lipsite de temei logic şi istoric sînt argumentele celor ce susţin discontinuitatea poporului român.

Autorul acestei lucrări nu are pretenţia că opera sa este originală; din dorinţa de a informa cît mai complet pe cititori, atît români cît şi străini, *autorul a încercat o prezentare sistematică a imensei literaturi dedicate acestei probleme atît de controversate, utilizînd în acest scop toate lucrările predecesorilor şi însuşindu-şi concluziile specialiştilor care s-au ocupat de diverse aspecte ale problemei (istorici, arheologi, lingvişti, etnografi, geografi etc.)* şi care au adus contribuţii deosebite la lămurirea acesteia.

Lucrarea de faţă răspunde astfel obligaţiei istoricilor de a contribui la elucidarea unor probleme controversate din istoria României şi de a informa cît mai complet pe cititori, îndeosebi pe cei străini şi de bună credinţă care nu cunosc suficient de bine istoria poporului nostru.

După cum arăta preşedintele ţării noastre, tovarăşul *Nicolae Ceauşescu*, în cursul ultimei sale vizite în Statele Unite, dacă publicul străin nu este informat prea bine sau este informat greşit cu privire la problemele româneşti, aceasta se datoreşte în bună măsură şi factorilor de răspundere din ţara noastră, care au datoria de a face cunoscut adevărul asupra acestor probleme şi de a combate opiniile greşite sau tendenţioase emise de diverşi învăţaţi. *Lucrarea de faţă este izvorîtă din acest îndemn al conducătorului statului nostru de a face cunoscute mai bine peste hotare problemele de bază ale istoriei noastre, între care continuitatea ocupă astăzi din nou un loc important.*

În încheiere se cuvine să aduc caldele mele mulţumiri conducerii Editurii Ştiinţifice şi Enciclopedice, care — înţelegînd importanţa ştiinţifică şi politică a acestei lucrări — a asigurat tipărirea ei, precum şi conducerii Institutului de istorie „N. Iorga", care m-a ajutat la publicarea lucrării.

Partea I-a

ISTORICUL PROBLEMEI

Problema continuității este nu numai o problemă științifică, ci și una politică: ea nu s-a născut ca problemă decît în secolul al XVIII-lea cînd românii din Transilvania — care alcătuiau majoritatea populației — au cerut egalitatea în drepturi cu celelalte naționalități ale țării; li s-a răspuns atunci că nu pot fi egali cu ceilalți locuitori deoarece au venit mai tîrziu în țară, din care pricină ar fi fost considerați „tolerați".

Aspectul politic al problemei a fost subliniat de numeroși cercetători români, dintre care vom cita pe doi din cei mai autorizați: *A. D. Xenopol* și *A. Sacerdoțeanu.*

Iată ce spunea primul cu un secol în urmă: „Originea acestei nouă teorii nu este de căutat în dorința de a descoperi adevărul, ci cu totul în alte motive, care nu-și au locul în istorie. Ungurii și sașii din Transilvania (este vorba de nobilimea maghiară și patriciatul săsesc — N. S.) apăsau în secolul trecut (XVIII — N. S.) pe români într-un mod cu totul neomenos și chiar astăzi (1884)... vor să le ucidă viața morală, să le desființeze naționalitatea, înlocuind-o cu cea ungurească sau germană. Românii, văzîndu-se apăsați, protestau și protestă necontenit contra unui asemenea sistem de ocîrmuire; ei își întemeiază protestările lor pe dreptul istoric, susținînd că ar fi locuitorii cei mai vechi ai Transilvaniei, că dreptul de cucerire pe care-și întemeiază apăsătorii pretențiile lor ar trebui să fie părăsit într-un veac de lumini și de civilizație. Lupta între apăsători și apăsați fiind pusă pe tărîmul dreptului, cei dintîi căutară s-o curme chiar pe acest tărîm, tăgăduind românilor tocmai dreptul istoric invocat de aceștia". Motivul pentru care „apăsătorii" i-au adus pe români de la sudul Dunării de abia în secolul al XIII-lea este limpede:

„ungurii şi nemţii fiind veniţi în Transilvania înaintea acelei epoci, iată că şi dreptul istoric vorbea în favoarea acestora"[1].

La rîndul său, *A. Sacerdoţeanu* constata: „pînă la sfîrşitul sec. XVIII nimănui n-a părut că românii din stînga Dunării n-ar putea fi băştinaşi. Simpla prezentare a discuţiei în această privinţă e dovada cea mai categorică. Cu totul altfel se prezintă problema românilor... din sec. XVIII înainte. Anumite consideraţii pur politice provocaseră o discuţie: au sau nu au românii din Ardeal drepturi egale cu ceilalţi locuitori? Interesul care a dominat lumea imperiului (habsburgic — N. S.) în vremea aceea a făcut ca — în loc să se dea un răspuns categoric şi onest, bazat pe realitatea zilei şi pe puţinele mărturii istorice (cunoscute atunci — N. S.), dar concludente, — să se emită o serie de ipoteze care aveau să dăuneze naţiunii puse în discuţie. În felul acesta se aduceau însă foloase unor interese de cu totul alt ordin decît cele puse în serviciul adevărului istoric şi al eticei"[2].

Nu este în intenţia noastră de a prezenta aici toate opiniile învăţaţilor din evul mediu despre originea şi continuitatea românilor pe teritoriul pe care locuiesc. Cele mai multe din aceste opinii se găsesc în lucrarea atît de bine informată a lui A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, apărută în 1972.

Pentru a ilustra însă afirmaţia de mai sus că, pînă în secolul al XVIII-lea, românii erau consideraţi în chip firesc autohtoni pe aceste frumoase plaiuri, vom aminti cîteva din opiniile străinilor care au venit în contact cu poporul nostru sau care-i cunoşteau istoria şi trecutul.

Încă din primele izvoare care-i amintesc ca popor (izvoare pe care le vom prezenta în partea doua), românii apar ca fiind continuatorii populaţiei daco-romane aflate în spaţiul carpato-dunărean şi Balcani, cu prelungiri pînă în Pannonia. S-a arătat pe drept cuvînt că „una din cele mai puternice afirmări ale originii romane a românilor vine din partea cronicarilor maghiari (Anonymus şi Simon de Keza). În aceste cronici, anterioare întemeierii ţărilor române, nu se poate

[1] A.D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană*, Iaşi, 1884, p. 8.

[2] A. Sacerdoţeanu, *Consideraţii asupra istoriei românilor în evul mediu. Dovezile continuităţii şi drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, Buc., 1936, p. 12. Va fi citată mai departe A. Sacerdoţeanu, *Consideraţii*.

sesiza un ton de ostilitate față de români. În această perioadă, statul ungar nu suprimase încă autonomiile locale, iar românii din Transilvania aveau aceleași drepturi cu ungurii și sașii"[3].

Vom lăsa de-o parte părerile extravagante ale unor învățați din secolele XIII—XIV, pentru care românii ar fi venit din Asia, teză care convine de minune unor adversari ai continuității. Vom remarca însă teza greșită a adversarilor continuității, care consideră că „ideea descendenței românilor transilvăneni din coloniștii lui Traian urcă la Bonfini, istoriograful curții lui Matias Corvin"[4]; de fapt, nu Bonfini a fost primul care a susținut această descendență.

La mijlocul secolului al XV-lea, italianul *Poggio Bracciolini* afirma continuitatea elementului roman în țările române, locuite neîntrerupt de la Traian încoace de urmașii coloniștilor[5]. Aceleași idei: popor de origine romană, născut dintr-o colonie antică romană, găsim și în opera învățatului *Enea Silvio Piccolomini*, care a încercat și o explicație a numelui de vlah[6].

Deosebit de importante pentru problema noastră sînt știrile date de cronicarul *Laonic Chalcocondil*, care numește pe românii de la nordul Dunării daci, iar pe cei de la sudul fluviului vlahi; aceștia din urmă ar fi coborît din Dacia.

[3] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 41.

[4] L. Tamas, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, Budapest, 1936, p. 98. Alți istorici maghiari au afirmat chiar că teoria continuității este o ficțiune istorică a umaniștilor (L. Gáldi, *Az erdélyi román öshaza kérdéséhez* [În chestiunea patriei străvechi a românilor ardeleni], Budapest, 1942).

Ni se pare curioasă opinia lui L. Elekes, *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft. Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte im XIII—XIV. Jahrhunderts* (A E C O, 7, 1941, pp. 361—488), după care românii erau conștienți în această vreme că au venit din sud, fapt ce s-ar fi petrecut în sec. XIII.

[5] A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 46—47.

[6] *Ibidem*, pp. 48—51. Despre ideile lui Eneas Silvio cu privire la români vezi mai recent Ion Dumitriu-Snagov, *Papa Pius al II-lea — cronicar al istoriei medievale a românilor*, în *Omagiu lui Iosif Constantin Drăgan*, I, Roma, 1977, pp. 227—238.

Amintim aici un alt italian, Flavio Biondo, care, referindu-se la lupta de la Adrianopol din 1205, susține că la ea au luat parte și români de la nordul Dunării, care erau urmașii romanilor (*valachi gens olim romana, ultra Danubium ripam sita, Bulgari vicina*). De la Biondo știrea a trecut la Bartolomeo Platina, care, în *Vitae pontificum*, susține același lucru: *valachos olim Romanos, ulteriorem Danubii ripam incolentes, et vulgaros vicinos* (C. Șerban, *O știre privind pe românii din nordul Dunării în 1205*, în R. Ist., 1979, nr. 10, pp. 1949—1957.)

Deşi nu cunoaşte istoria veche a românilor, Chalcocondil constată că aceştia păstrează nu numai limba strămoşilor latini, dar că se aseamănă cu italienii „şi în alte privinţe şi în întocmirea traiului de toate zilele şi se folosesc de aceleaşi arme şi de aceleaşi unelte încă şi acuma ca şi romanii"[7]. Constatarea este deosebit de preţioasă deoarece atestă continuitatea obiceiurilor, traiului zilnic şi ocupaţiilor din vremea romanilor.

Unul dintre umaniştii care a susţinut continuitatea românilor în sec. XV a fost *Antonio Bonfini*, cronicarul oficial al regelui Matei Corvin; el afirmă răspicat că românii sînt urmaşii coloniştilor şi ai legiunilor romane din Dacia, fapt dovedit de limba lor latină, de inscripţiile şi ruinele romane, de toponimia romană şi de numele de vlah. El afirmă în chip expres că, în vremea barbarilor, „coloniile şi legiunile romane care crescuseră de curînd n-au putut fi distruse"[8].

Se poate spune deci că, *încă din secolul al XV-lea, ideia că românii sînt coborîtori direcţi ai coloniştilor romani din Dacia era cunoscută şi admisă de numeroşi străini.*

În secolul următor aceste dovezi se înmulţesc. Pe la 1534, un italian, *Francesco della Valle* — trecînd prin Ţara Românească — înregistra aici, din cele auzite, că românii se considerau ei înşişi urmaşii coloniştilor romani *(dicono esser venuti anticamente da Roma ad habitar in quel paese)*[9].

Sibianul *Georg Reicherstorffer*, bun cunoscător al Moldovei în vremea lui Petru Rareş, afirma la rîndu-i: „aşadar, românii sînt de seminţie italiană şi se trag (precum zic) din romanii cei vechi" *(igitur Valachi Italicum genus a veteribus (ut aiunt) Romanis derivatum)*. Acest „precum zic", înregistrat de Reicherstorffer, arată că românii aveau, în secolul al XVI-lea, conştiinţa originii lor latine, considerîndu-se descendenţii coloniilor romane[10].

Cam în aceeaşi epocă (1542), un alt sas, *Johannes Lebel*, considerat părintele istoriografiei săseşti, într-un cîntec isto-

[7] A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 52—53.

[8] *Ibidem*, pp. 58—60. Idei asemănătoare despre originea latină a românilor şi despre continuitatea aşezărilor lor pe teritoriul fostei Dacii romane găsim şi la alţi doi învăţaţi din această epocă: *Pietro Ransano* şi *Filippo Buonaccorsi* (*ibidem*, pp. 60—63).

[9] *Ibidem*, pp. 79—80. Despre opiniile lui Verancsics vezi N. Drăganu, *Quelques remarques historiques* (R. Trans., I, 1934, nr. 1, pp. 90—97).

[10] C. Göllner, *Mărturii ale umaniştilor saşi despre continuitatea şi unitatea politică a poporului român* („Apulum", VII, 1969, pp. 77); A. Armbruster, *op. cit.*, p. 82.

ric *De oppido Thalmus*, susţinea cu convingere teza continuităţii elementului autohton, daco-roman, în Transilvania: românii sînt urmaşii coloniştilor aduşi de Traian în Dacia învinsă; după „lupte grele", coloniştii nu au părăsit Dacia, fiind şi în acea vreme (sec. XVI) locuitorii Transilvaniei:

Hi post tam duras, iam quas superaverant pugnas
Mansere in Dacia et nunc sunt tellure coloni.

Întrucît la Lebel nu se constată o influenţă străină, s-a arătat că el exprimă o teorie autohtonă, conştiinţa românilor că ei sînt urmaşi ai coloniştilor aduşi de Traian în Dacia[11].

La rîndul său, umanistul *I. Dubravius*, autorul lucrării *Historica Bohemica*, susţinea că vlahii sînt descendenţi direcţi ai dacilor cînd afirma că Iancu de Hunedoara era „din neamul dacilor care acum se numesc vlahi"[12].

Deosebit de importantă pentru problema noastră este diploma de înnobilare acordată în 1548 de Ferdinand de Habsburg umanistului de origine română Nicolaus Olahus, în care se recunoaşte nu numai originea romană a românilor, dar şi faptul că ei ocupă vechea Dacie ca urmaşi de drept ai strămoşilor lor: „Aşa sînt începuturile tuturor neamurilor celor prea lăudate, între care românii, neamul tău, nu sînt cei mai de pe urmă, despre care se ştie că sînt prăsiţi din Roma, doamna şi stăpîna împărăţiilor, şi s-au aşezat într-o parte a Daciei cei prea bogate, care se zice Ţara Muntenească sau Valahia"[13].

Peste cîţiva ani, în 1552, generalul *Castaldo* — comandantul trupelor austriece din Transilvania — expunea la rîndu-i într-o scrisoare constatarea sa că românii sînt descendenţii coloniilor romane, fapt dovedit de mulţimea antichităţilor latine ce se găseşte aici, ca şi de limba lor, asemănătoare cu italiana[14].

În acelaşi an, un alt italian, *Paolo Giovio*, afirma vechimea românilor din Transilvania, ca şi faptul că au păstrat obiceiurile şi legile romane[15].

Peste alţi cîţiva ani, *Antonio Maria Graziani*, biograful lui Despot vodă, explica latinitatea românilor prin coloniza-

[11] *Ibidem*, pp. 84—85; C. Göllner, *op. cit.*, pp. 77—78.
[12] „Transilvania", 1943, nr. 7—8, p. 594.
[13] Gh. Şincai, *Opere*, II, Buc., 1969, pp. 254—255; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 87. Despre ideile lui N. Olahus cu privire la originea românilor vezi *ibidem*, pp. 82—83.
[14] *Ibidem*, p. 92.
[15] *Ibidem*, p. 93.

rea romană a Daciei, idee din care se degajă concluzia continuității poporului român pe acest teritoriu[16].

Deosebit de importante pentru problema continuității românilor sînt cronicile polone din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, îndeosebi ale lui *St. Orzechowski, M. Cromer* și *St. Sarnicki*, ultimul cunoscut și lui D. Cantemir și folosit și de corifeii Școlii Ardelene. După opinia primului, românii s-au născut din italici și romani rămași în Dacia din vremea colonizării romane; ei își dovedesc originea romană nu numai prin numele lor, dar și prin firea, limba, felul de viață și vitejia lor romană[17].

Un italian, *Giovanandrea Gromo*, care a stat cîțiva ani în Transilvania în vremea domniei lui Ioan Sigismund, scria pe la 1571 că românii înșiși susțin că se trag din coloniștii romani lăsați în Transilvania de împăratul Hadrian[18], așa cum, la 1568, un alt italian, *Giulio Ruggiero*, susținea: *„sono questi Vallachi per antica origine Italiani, per esser colonia de Romani"*[19].

Concluzii asemănătoare trăgea pe la 1574 un francez care a vizitat Transilvania, *Pierre Lescalopier*: „Tout ce pays (la Walachie) et Moldavie et la plus part de Transilvanie a eté peuplé des colonies romaines du temps de Traian l'empereur... Ce du pays se disent vrays successeurs de Romains et nomment leur parler romanechte, c'est à dire romain"[20]. Lescalopier a fost printre primii culegători de inscripții latine din Transilvania[20 bis]. După cum susțin Lescalopier și Gromo, *în sec. XVI românii știau ei înșiși că sînt urmașii coloniștilor romani din Dacia.*

Vom aminti în treacăt că păreri asemănătoare despre originea și continuitatea românilor au susținut numeroși alți străini care i-au cunoscut pe români în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea: *Antonio Possevino, Ferrante Capeci*, un însoțitor al lui Possevino, apoi *François de Pavie, seigneur de Fourquevaux, Giovanni Botero* etc.[21].

[16] *Ibidem*, p. 96 și *Călători străini despre țările române*, II, p. 382.

[17] A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 102—104; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 33—35.

[18] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 112. Textul lui Gromo în *Călători străini*, II, pp. 320, 337.

[19] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 113.

[20] *Ibidem*, p. 114. Vezi și *Călători străini*, II, pp. 428—429.

[20 bis] I. I. Russu, *Introducere* la *Inscripțiile Daciei romane*, I, Buc., 1975, pp. 38—40.

[21] A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 116—118, 122—123, 126—127. Vezi și *Călători străini*, II, pp. 559, 605—606.

De o deosebită importanţă pentru modul cum era văzută problema vechimii românilor din Transilvania către sfîrşitul sec. XVI este opera *Dialogus*, alcătuită de cancelarul lui Ştefan Bathory, *Farkas Kovácsocsy* (1584); în această operă, sub forma unui dialog, se expun două păreri diferite despre vechimea românilor: una potrivit căreia românii din Transilvania erau urmaşii coloniştilor romani, ei mîndrindu-se „şi astăzi în mod public că sînt romani", şi o alta care încearcă să o combată pe prima pe baza situaţiei de inferioritate în care se găseau atunci românii din Transilvania; personajele fictive care discută această problemă nutresc un sentiment de vădită ostilitate faţă de poporul român[22].

În secolul al XVII-lea numeroşi alţi învăţaţi şi-au expus părerile despre vechimea românilor şi despre continuitatea lor de viaţă pe aceste meleaguri. Iată cîţiva dintre aceştia:

Martin Opitz, fost profesor la Academia din Alba Iulia în anii 1621—1622, bun cunoscător al poporului român, susţinea că românii sînt urmaşii romanilor, dovadă fiind atît limba, păstrată mai bine decît în alte ţări de origine latină, cît şi obiceiurile moştenite de la romani:

„În fiece colibă cu pae acoperită,
Un sînge nobil spune că limba moştenită
Şi azi e tot aceiaşi, că datinele sînt
Păstrate cu credinţă, c-al vostru îmbrăcămînt
Şi jocul chiar e martor c-aveţi tulpină veche".

Deosebit de importantă pentru problema continuităţii românilor trebuie să fi fost lucrarea lui Opitz *Dacia Antiqua*, pierdută din nefericire în condiţii tragice[23].

Despre continuitatea românilor vorbesc şi *Giovanni Battista Montalbani*, unul din apropiaţii lui Gaspar Gratiani, domnul Moldovei (1619-1620), *Fredericus Menius*, *David Frölich* şi alţi învăţaţi din prima jumătate a sec. XVII[24].

O atenţie mai mare merită misionarul catolic *Marco Bandini*, care a cunoscut ţările române spre mijlocul sec. XVII; el arată că Traian, după ce a supus Dacia prin luptă, a adus

[22] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 38—39; A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 121—122.

[23] C. Göllner, *op. cit.*, p. 78; A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 148—149; vezi şi Ilie Dăianu, *Poetul silezian Martin Opitz şi românii din Transilvania* („Apulum", II, 1943—1945, pp. 374—385).

[24] A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 150—151, 152 passim.

aici coloniști romani, iar din amestecul acestora cu băștinașii daci s-a născut un neam nou ce și-a spus în limba proprie român[25].

Sibianul *Johannes Tröster*, autorul lucrării *Dacia. Das ist die neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen* (1666) era convins și el de faptul că „românii de azi ce trăiesc în Țara Românească, Moldova și în munții Transilvaniei nu sînt decît urmașii legiunilor romane de pază; ...după originea lor, ei sînt romanii cei nobili, cei mai vechi locuitori ai acestei țări" *(aber ihrem herkommen, nach sind sie die edlen Römer, die ältesten Bewohner dieses Landes)*. Tröster este primul autor care-și fundamentează constatarea sa pe cîteva dovezi din domeniul etnografiei, și anume: portul, în primul rînd opincile, obiceiurile de înmormîntare și dansul popular, toate de origine romană, păstrate de români prin continuitatea lor de viață[26].

Asemănarea portului popular românesc cu cel al dacilor de pe Columna lui Traian, ca și numeroasele inscripții și monumente romane existente încă în Transilvania, au constituit pentru un alt sibian din această epocă, *Valentin Frank von Frankenstein*, dovezi evidente că românii sînt urmașii direcți ai colonilor romani *(existimamus tamen, variorem esse illam sententiam qua statuitur, e colonis eos Romanis, Trajani imperatoris... supermanisse: sicuti idem, Romae columna Trajana et in Transilvania, multae Romanae inscriptiones et monumenta lapidea testantur)*. După opinia sa, dintre toți locuitorii Transilvaniei „*cei mai vechi sînt românii*, care odinioară se chemau latinește romani"[27].

Deosebit de însemnată pentru problema continuității este lucrarea *Origines et occasus Transsilvanorum* a lui *L. Toppeltinus* (Töppelt), apărută în 1667. Acest cronicar sas din Me-

[25] *Ibidem*, pp. 156—157; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 50—51.

[26] J. Tröster, *op. cit.*, pp. 338—342; C. Göllner, *op. cit.*, pp. 80—81; A. Mureșianu, în „Țara Bîrsei" 1936, p. 408; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 178.

Despre opiniile lui *M. Miles*, care-i consideră pe români descendenți din coloniștii aduși de Traian în Transilvania, vezi „Țara Bîrsei", 1936, pp. 408—409.

[27] V. Frank von Frankenstein, *Breviculus Originum Nationum et praecipue Saxonicae in Transsilvania*, pp. 21—22; C. Göllner, *op. cit.*, p. 81; A. Mureșianu, în „Țara Bîrsei", 1936, pp. 409—410; A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 216—217. O succintă prezentare a părerilor învățaților sași din sec. XVII la I. Hurdubețiu, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen*, Buc., 1977, pp. 27—29.

diaş, studiind cu atenţie autorii antici şi umaniştii care au abordat problema originii poporului român, a ajuns şi el la convingerea că românii sînt descendenţii romanilor *(Atque istorum Romanorum reliquias esse Valachos et Moldavos certum esse)*. Într-un capitol special al lucrării sale, Toppeltinus a remarcat asemănarea portului popular românesc cu vestmintele romanilor[28].

Către sfîrşitul secolului al XVII-lea, cronicarul secui *Lisznai Kövács Pál* afirma şi el că românii se trag din coloniştii romani cu care Traian a umplut Dacia; noul popor s-a născut din amestecul coloniştilor romani cu băştinaşii daci[29].

Pentru continuitate s-au pronunţat şi alţi învăţaţi saşi de la sfîrşitul secolului al XVII-lea; dintre ei amintim pe autorul (anonim) al lucrării *De origine, conditione, religione gentis Valachicae* (1697), care susţine că plebea romană nu a fost retrasă de către Gallienus ci a rămas pe loc şi că din limba latină a acestora, amestecată cu cea a dacilor, s-a născut limba română[30].

În al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea, un fruntaş al saşilor, judele Sibiului *Andreas Teutsch*, într-o istorie a Transilvaniei, susţinea că românii din această ţară erau urmaşii direcţi şi puri ai romanilor, deoarece dacii ar fi dispărut de pe scena istoriei[31].

În aceeaşi epocă, un italian, *Anton Maria del Chiaro*, secretarul lui C. Brîncoveanu, îşi exprima la rîndu-i convingerea că românii îşi trag originea din coloniştii romani stabiliţi în Dacia[32].

Pentru continuitatea elementului daco-roman în Dacia s-au pronunţat categoric numeroşi alţi învăţaţi din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ca eruditii saşi *Georg Soterius*,

[28] L. Toppeltinus, *op. cit.*, p. 52. Vezi şi C. Göllner, *op. cit.*, p. 79; A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 179—180 şi G. Togan, *Zur Frage der Herkunft und Sprache der Rumänen bei Laurentius Toppeltinus* („Forschungen zur Volks- und Landeskunde", XI, 1968, nr. 2, pp. 55—58).

Opiniile lui Toppeltin despre asemănarea portului românilor cu cel al romanilor au fost utilizate şi de M. Costin în *De neamul moldovenilor*, care a motivat „schimbarea hainelor" după condiţiile atmosferice diferite la noi faţă de Italia; oamenii mutaţi din regiuni calde „au căutat a-şi schimba portul hainelor după vremea acestor locuri" (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 270).

[29] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 172.

[30] *Ibidem*, p. 175, nota 65. Despre opiniile lui *Thomas Scharsius* şi *Georg Haner* vezi *ibidem*, pp. 181—182.

[31] *Ibidem*, p. 221.

[32] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 58.

Martin Schmeitzel, Johann Filstich[32 bis] sau *Laurentius Weidenfelder*[33]; ultimul a adus ca un argument nou în favoarea continuității daco-romanilor, și anume păstrarea obiceiurilor romane în exploatarea salinelor și în extragerea metalelor în Transilvania.

Un alt susținător al continuității a fost istoricul maghiar *Andras Huszti* (1700?—1755), care afirma pe la 1740: „nici o națiune nu are limba atît de apropiată de aceia veche romană ca națiunea valahilor, ceea ce este un semn sigur și care nu poate înșela că ei sînt în Transilvania urmașii vechilor colonii romane“[33 bis].

Faptul că numeroși învățați din evul de mijloc au văzut în români pe urmașii firești și de netăgăduit ai daco-romanilor din Dacia Traiană, care au trăit fără întrerupere pe pămîntul străbun, nu înseamnă că nu au fost și unii care au negat continuitatea lor, fie din dușmănie pentru acest popor, fie dînd crezare unor izvoare istorice greșit înțelese.

Unul dintre aceștia a fost cronicarul maghiar *Ștefan Szamosközy* care „neagă hotărît persistența românilor în Dacia, devenind astfel întîiul istoric (adică cronicar — N. S.) ungur care susține în scris acest lucru“[34]. În prima sa lucrare, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum*, apărută în 1593, Szamosközy susține, ca toți ceilalți învățați din vremea sa, că românii sînt urmașii coloniștilor romani de la care s-au păstrat numeroase urme în Transilvania. Mai tîrziu însă, după domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania, cînd a avut de suferit, Szamosközy și-a

32 bis Acesta susține că „nu toate coloniile romanilor și ostașii plecară din Dacia“ și că „mulți“ au rămas pe loc, părîndu-le mai bine să locuiască între goți decît să plece la drum lung și greu, fără să știe dacă vor afla în altă parte locuință mai bună“ (I. Filstich, *Încercare de istorie românească*, ed. A. Armbruster, Radu Constantinescu, Buc., 1979, p. 81). Mai departe se arată că, după năvala hunilor, coloniile romane „stătură ascunse în întuneric, îndeletnicindu-se fie cu păstoritul, fie cu agricultura“ (*ibidem*, p. 89).

33 A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 224—230. Despre opiniile lui *Fr. Fasching, Samuel Timon, Martin Felmer* etc., vezi *ibidem*, pp. 230—235. Vezi, de asemenea, I. Hurdubețiu, *Die Deutschen*, pp. 32—34.

33 bis A. Huszti, *O és ujj Dácia, az az Erdélynek régi és mostani állapotjáról való Historia...*, Viena, 1791, p. 135; vezi și „Țara Bîrsei“, 1936, p. 412. După cum s-a arătat de curînd, Andras Huszti „formulează pregnant unele teze istoriografice ingenioase (parțial valabile chiar și azi) asupra situației etno-demografice și romanizării Daciei“ (I. I. Russu, *Introducere* la *Inscripțiile Daciei romane*, I, Buc., 1975, p. 45).

34 A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 44.

schimbat opinia, afirmînd că românii nu sînt urmaşii coloniştilor aduşi de Traian în Dacia deoarece Gallienus a mutat pe romanii din Dacia în sudul Dunării, unde au rămas. Această nouă teorie a lui Szamosközy a fost combătută de L. Toppeltinus, care spune: *„sed ridicula magis est Samoissij consequentia quam vera*"[35].

Un alt cronicar care şi-a exprimat unele îndoieli cu privire la continuitatea românilor a fost dalmatinul *Ioan Lucius* (Lucić) în lucrarea sa *De regno Dalmatiae et Croatiae* (1666). Pornind de la tăcerea izvoarelor antice tîrzii despre persistenţa romanilor în Dacia, abandonată de Aurelian, Lucius consideră ca probabil faptul că bulgarii au strămutat la nordul Dunării întreaga populaţie romană şi că aceasta s-a amestecat „cu acei romani care vor mai fi rămas acolo de pe vremea lui Aurelian ori care vor mai fi fost strămutaţi de alţi barbari. Aceasta e mai probabil decît că toţi valahii din Dacia şi-ar fi trăgînd neamul din vechii romani rămaşi acolo din timpul lui Aurelian"[36].

După cum s-a observat, Lucius nu neagă continuitatea elementului roman în Dacia Traiană, dar crede că acesta a fost sporit printr-o imigrare provocată de către bulgari de la sud la nord de Dunăre. Teoria sa a fost reluată şi falsificată parţial de J. Chr. Engel[37].

Spre sfîrşitul secolului al XVII-lea, într-o epocă în care începuse mişcarea de emancipare naţional-politică a românilor din Transilvania, continuînd tradiţia maghiară mai veche a atitudinii ostile faţă de români, cronicarul ungur *Martin Szentivanyi* susţine că numai românii din Ţara Românească şi Moldova erau urmaşii coloniştilor romani; cît priveşte pe cei din Transilvania, aceştia nu erau băştinaşi, ci au venit „în cursul timpului" (*tractu temporis*) din cele două ţări româneşti de dincolo de Carpaţi[38]. Este teoria imigrării, care va deveni în secolul al XVIII-lea un instrument politic de combatere a revendicărilor româneşti.

[35] *Ibidem*, pp. 41—43; A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 139—140. Despre importanţa colecţiei de inscripţii strînse de Szamosközy, care a servit ca bază de plecare pentru studiile asupra Daciei antice în secolele XVII—XVIII, vezi introducerea lui I. I. Russu la *Inscripţiile Daciei romane*, I, Buc., 1975, pp. 41—43.

[36] I. Lucius, *op. cit.*, ed. Viena, 1758, p. 274; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 162; A. Philippide, *Originea românilor*, I, p. 664.

[37] A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 162—163.

[38] *Ibidem*, pp. 173—174.

Din cele expuse foarte sumar în aceste pagini se degajă concluzia că, *pînă în secolul al XVIII-lea, toţi străinii care au vorbit de istoria românilor erau convinşi de faptul că aceştia erau autohtonii şi cei mai vechi locuitori ai ţării lor; împotriva continuităţii — ca şi mai tîrziu, dealtfel — s-au pronunţat numai acei învăţaţi care manifestau o atitudine ostilă faţă de poporul român sau care nu-i cunoşteau istoria.*

*

Ştiind că sînt urmaşii populaţiei daco-romane, că sînt adică autohtoni pe aceste plaiuri, românii nu şi-au pus în general problema vechimii lor decît în momentul în care aceasta le-a fost contestată, atunci cînd trebuiau să răspundă adversarilor continuităţii. Foarte revelatoare în această privinţă este următoarea întîmplare: cu prilejul unei aniversări a colonizării saşilor în Transilvania, un sas a întrebat pe un ţăran român din părţile Sibiului dacă şi românii ar putea sărbători asemenea evenimente, la care ţăranul a răspuns scurt şi convingător: „Noi nu avem ce să sărbătorim, pentru că nu sîntem veniţi de aiurea; *noi sîntem de aici*“[39]. Răspunsul acesta, izvorît din conştiinţa populară, sintetizează admirabil realitatea istorică: *noi sîntem de aici şi am fost totdeauna aici!*

Primul învăţat român care a pus această problemă a fost cronicarul *Miron Costin*, care — folosind o bogată literatură istorică — a căutat să combată „basnele“ care urmăreau să defăimeze poporul român şi originea sa. Nu vom insista prea mult asupra ideilor lui M. Costin în această privinţă, idei în general cunoscute şi expuse pe larg în diverse lucrări[40]. În lucrarea sa *De neamul moldovenilor*, cronicarul moldovean afirmă că, după abandonarea Daciei de către Gallienus, „românii din Ţara Muntenească au trecut munţii, aşezîndu-se la Olt, la Herţeg (= Haţeg) şi pe la Făgăraş“, iar cei din Moldova „au trecut munţii la Maramorăş“[41]. Miron Costin este astfel primul cronicar care afirmă că, după retragerea legiunilor şi administraţiei romane din Dacia, populaţia

[39] Ştefan Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, p. 40.

[40] A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 198—199; Enache Puiu, *Viaţa şi opera lui Miron Costin*, Buc., 1975; Ion Trăistaru, *Preocupări pentru dovedirea originii latine a poporului nostru în operele lui Grigore Ureche şi Miron Costin* („Analele Univ. din Craiova“, III, 1975, pp. 9—16) etc.

[41] M. Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, pp. 273—274.

daco-romană s-a retras în locuri adăpostite în Transilvania și Maramureș, de unde, mai tîrziu, a „descălecat" în Țara Românească și în Moldova sub conducerea lui Negru vodă și, respectiv, Dragoș.

Pentru continuitate s-a pronunțat și stolnicul *C. Cantacuzino*. El se declară împotriva părăsirii Daciei (pe care o plasează în vremea lui Gallienus), susținînd că această părere „împotriva crezului și a socotelii iaste". Două sînt motivele pentru care nu poate admite stolnicul părăsirea Daciei de către locuitori:

1) „Cum au vrut acel împărat așa lesne a rădica atîta sumă și noroade de oameni, cu case, cu copii, așezați pre aceste locuri fiind mai mult de 200 de ani ... Deci dară oameni întemeiați ca aceia și stăpîni mari și bogați făcîndu-se și de mari neamuri romane aici întemeiați să-i ia Galien să-i mute într-alte locuri pe toți ... Deci, dară, au nu mai lesne era și acelora ce era oblăduitori acestor locuri să nu asculte (de ordin), decît moștenirile lor înțelinate de atîția ani să le lase și să meargă de a să așeza pentr-alte locuri mai aspre și mai seci?"

2. „Și această încă să mai socotește că nicăeri urme de ale acelora romani ce au fost în Dachia ca să fi fost mutați cu totul într-altă parte nu iaste"[42].

Deci, pe de o parte, imposibilitatea ca o populație numeroasă să-și părăsească locurile unde era așezată cu temei și să plece într-o țară săracă, pe de alta, lipsa unor „urme" (mărturii) că daco-romanii s-ar fi mutat la sud de Dunăre, argumente valabile și astăzi.

În secolul al XVIII-lea unul din cei mai mari învățați ai poporului nostru, *D. Cantemir*, a susținut cu argumente continuitatea românilor pe teritoriul unde au locuit strămoșii lor[43]. Titlul cărții a treia a marii lucrări *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor* este chiar *„să dovedeaște precum românii cești de astădzi în Dachiia sînt tot aceia romani pre care Ulpie Traian i-au adus atuncea"*. Nu vom reproduce aci decît un fragment din această importantă lucrare: „Foarte depărtat

[42] C. Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, ed. N. Cartojan — Dan Simonescu, p. 58. Vezi și A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 203—205.

[43] Vezi îndeosebi Ștefan Ștefănescu, *Originea, continuitatea și unitatea poporului român în concepția lui Dimitrie Cantemir* („Studii", 26, 1973, nr. 5, pp. 915—922); I. Mitrea, *Dimitrie Cantemir despre romanitatea, continuitatea și unitatea poporului român* („Studii și cercetări științifice", Bacău, 1974, p. 20 și urm.).

de socoteala dreaptă ar fi acela care ar dzice să romanii din Dachia şi firea cea de romani şi armele şi moşiia aşé îndată să-şi fi uitat. Şi moşiia, mai de 200 de ani ţinută, înainte ochilor, numai peste o apă stînd, aşe de tot să o fi părăsit. Mă criadză cititorul şi de pre inima sa să se adeveriască că moşiia de atîta vreme, nu numai romanul, pre atuncea a lumii biruitoriu, ce aseşi nime din neamuri aceasta a răbda ar fi putut, că *dulce iaste dragostea moşii*; de unde mai cu adevărat ar fi socoteala aceia care ar dzice că mai bucuroşi ar fi fost romanii aciia cu armele a mînă în moşie şi pentru moşie — pină la unul a pieri de cît blăstămăteşte, fără nici o primejdiitoare pricină înainte ochilor, casele, viile, ţarinile, oraşele şi cetăţile varvarilor şi supuşilor lor să le lase". Pe lîngă argumente de logică, D. Cantemir introduce şi unul sentimental: *dragostea de moşie a românilor*, care i-ar fi împiedicat să o părăsească.

D. Cantemir a întreprins prima analiză ştiinţifică a izvoarelor privind părăsirea Daciei de către Aurelian şi strămutarea provincialilor în sudul Dunării pe care a interpretat-o în sensul unei retrageri parţiale şi temporare, susţinînd stăruinţa romanilor în Dacia, unde au rămas „înfipţi şi nezmulţi" şi de unde „niciodată piciorul afară nu şi-au scos"[44].

Ideile lui Cantemir despre originea, continuitatea şi unitatea românilor au fost preluate de învăţaţii ardeleni din secolul al XVIII-lea, care le vor dezvolta şi vor face din ele arme politice pentru emanciparea naţională a românilor[45].

Primul care le-a utilizat a fost episcopul *Inochentie Micu*, care cumpărase manuscrisul *Hronicului* de la un negustor din Viena. În lupta dusă de el pentru emanciparea românilor, Micu a arătat că aceştia merită o soartă mai bună şi pentru faptul că sînt cel mai vechi popor, că vieţuiesc neîntrerupt în Transilvania din vremea împăratului Traian *(Hinc, etsi constet, Nos priores uptote, a tempore Trajani Imperatoris, Transilvaniae Incolas esse)*[46]. *Era pentru prima oară cînd românii*

[44] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 211.

[45] Vasile Netea, *Dimitrie Cantemir precursor al Şcolii Ardelene* („Viaţa românească", 1973, nr. 9, pp. 108—112).

[46] G. Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain*, Caransebeş, 1896, p. 74; A. Decei, *Memoriul (Supplex Libellus) lui I. Inochentie Klein către regina Maria Tereza, din anul 1744* (A I I C, X, 1967, pp. 7—41). Vezi şi N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis*, II, p. 528, unde se spune: „căci noi de pe timpul lui Traian, încă îna-

din Transilvania cereau drepturile ce li se cuveneau pe baza vechimii lor neîntrerupte în țara pe care o locuiau.

După cum s-a arătat, „începînd cu Inochentie Micu, ideea romanității românilor (care include și pe cea a vechimii, stăruinței și unității neamului) se transformă dintr-o stare latentă a conștiinței colective într-o idee-forță politică, mînuită și activizată de înșiși românii, după ce, cu veacuri înainte, străinii își dăduseră seama de importanța ideii romanității ca forță politică“[47].

*

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea problema continuității românilor a căpătat un nou curs; așa cum am arătat în introducere, la argumentele științifice și îndreptățite, invocate de români în sprijinul vechimii lor, reprezentanții „națiunilor“ privilegiate din Transilvania — care se vedeau amenințate în privilegiile lor tradiționale — au răspuns cu contraargumente și teorii tendențioase și neștiințifice, menite să „dovedească“ caducitatea unor realități ancorate de veacuri în Transilvania[48]. Asupra acestor opinii și ale altora exprimate începînd din această vreme vom insista în paginile ce urmează.

Primul învățat străin din această epocă ce și-a pus problema continuității românilor a fost istoricul și filologul *I. Thunmann* într-o lucrare privind istoria popoarelor din Europa răsăriteană. „Vlahii de dincoace de Dunăre (de la nordul fluviului — N.S.) sînt frați ai celor din Macedonia, coborîtori din tracii, care, sub numele de geți și de daci, jucară un rol atît de însemnat ... Sub stăpînirea romană au primit limba și obiceiurile romane și, după ce sub Caracalla au căpătat dreptul de cetățenie, s-au numit romani. Nu se poate admite ca împăratul Aurelian să fi strămutat peste Dunăre pe toți locuitorii Daciei; fără îndoială că au mai rămas încă mulți într-o țară așa de mare și așa de muntoasă. În timpul năvă-

inte de a fi intrat națiunea săsească în Transilvania, am fost moșteni în acel pămînt regesc“.

Toth Zoltán, I., *Az erdélyi román nacionalismus elsö százada 1697—1792* [Primul secol al naționalismului român în Transilvania, 1697—1792], Budapesta, 1946, consideră că Inochentie Micu a susținut că românii sînt cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei pe baza afirmațiilor mai vechi ale umaniștilor maghiari.

[47] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 239.

[48] *Ibidem.*

lirii vandalilor, goţilor, hunilor, gepizilor, slavilor, avarilor şi bulgarilor, ei căutară mîntuire în munţii lor ... Năvălirea ungurilor la anul 896 i-a găsit în Transilvania şi în Ungaria de dincoace de Dunăre. Acest lucru îl spune notarul anonim al regelui Bela IV, care merită crezare ... Vlahii locuiau din timpuri străvechi şi în Valahia şi Moldova, unde nu au venit întîia dată sub Negru (Vodă) şi Bogdan în sec. XIII—XIV"[49].

Thunmann afirmă deci că macedoromânii sînt urmaşii ilirilor romanizaţi, în timp ce românii din Dacia sînt urmaşii geto-dacilor romanizaţi care au rămas pe loc după retragerea aureliană. Fără să facă critică istorică amănunţită, învăţatul german recunoştea ceea ce bunul simţ şi logica impuneau ca realităţi de necontestat.

Peste cîţiva ani, în 1778, într-o istorie a Transilvaniei, *Iosif Benkö* pleda şi el pentru continuitate în Dacia: „valahii se trag din romani, din coloniile pe care Traian şi ceilalţi împăraţi le-au adus în Dacia". El invoca mărturia unor scriitori de valoare care susţineau această descendenţă a românilor din nenumăratele colonii romane din Dacia. Benkö admitea că la abandonarea Daciei „o bună parte din romani au părăsit Dacia", dar susţinea că „mulţi romani împreună cu dacii indigeni au rămas pe loc", unde s-au adăpostit în munţi. În afară de aceşti urmaşi direcţi ai daco-romanilor, Benkö afirmă că valahii s-ar mai trage şi din coloniile de la sudul Dunării care, înmulţindu-se, „s-au lăţit încet, încet spre miazănoapte pînă la hotarele Podoliei şi Rusiei şi pînă în Transilvania"[50].

La 1780 apărea la Viena o istorie a Banatului Timişan datorată lui *Fr. Griselini*, italian de origine. Impresionat de asemănarea dintre limbile italiană şi română, el afirma că acestea nu sînt decît „două dialecte" ale „uneia şi aceleiaşi limbi

[49] I. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774, pp. 240, 324, 360. Vezi prezentarea lui Al. Philippide, *Originea românilor*, I, Iaşi, 1925, pp. 666—667; A. Sacerdoţeanu, *Consideraţii*, pp. 104—106; „Ţara Bîrsei", 1937, pp. 118—119 şi I. Hurdubeţiu, *op. cit.*, pp. 41—48.

[50] Iosephus Benkö, *Transilvania sive magnus Transsilvaniae Principatus*, I, Vindobonae, 1778, pp. 474, 476—478. Vezi şi Al. Philippide, *op. cit.*, pp. 667—668.

În acelaşi an, 1778, Stefan Katona susţinea la rîndu-i că nu este posibil ca teritoriul Daciei să fi rămas fără locuitori, românii fiind urmaşii colonilor romani aduşi de Traian în Dacia (*Historia critica primorum Hungariae ducum*, Pestini, 1778, pp. 324—326). Vezi şi A. Mureşianu, în „Ţara Bîrsei", VIII, 1936, nr. 5, pp. 404—405, unde se dă întreg citatul.

a poporului de jos, vorbită odinioară în acelaşi timp în Italia şi Dacia". Pe Griselini l-a impresionat starea în care au ajuns „aceşti urmaşi ai vestitului popor care mînuia în acelaşi timp şi sabia şi plugul". Griselini aduce şi un argument din etnografie despre continuitatea românilor: vorbind despre serbările românilor bănăţeni din ajunul secerişului şi culesului viilor, el afirmă că acestea „se aseamănă foarte mult cu obiceiurile romanilor cînd aceştia serbau Cerealiile şi Bachanaliile"[51].

Primul istoric care a pledat împotriva continuităţii a fost un sas, ofiţer de justiţie al armatei imperiale, *Franz Ioseph Sulzer*, autorul unei istorii a ţărilor locuite de români[52]. El susţine că românii nu se trag din coloniştii romani din Dacia care a fost părăsită; românii s-au format ca popor în Peninsula Balcanică (în Moesia, Tracia), de unde au venit la nordul Dunării în număr mare în două etape: la sfîrşitul secolului al XII-lea, cînd au fost apăsaţi de Isac Anghelos (adică în vremea creării imperiului vlaho-bulgar — N.S.) şi după năvala tătarilor, din 1241, cînd Cumania era golită de toţi locuitorii. Sulzer formulează următoarele argumente în favoarea acestei teorii: nu există în limba română nici o urmă din timpul mi-

[51] Fr. Griselini, *Geschichte der Temescher Banates*, Viena 1780; cf. „Ţara Bîrsei", 1936, pp. 413—414.

[52] *Geschichte des transalpinischen Daciens*, 3 vol., Viena, 1781—1782. Prezentarea lui Al. Philippide, *Originea românilor*, I. pp. 668—675; A. Sacerdoţeanu, *Consideraţii*, pp. 106—107; I. Hurdubeţiu, *op. cit.*, pp. 48—50. Despre autor vezi şi Klaus Steinke, *Tratatul de gramatică a limbii române al lui Fr. J. Sulzer* (A L I L, 22, 1971, pp. 93—111).

Combătîndu-l pe Sulzer, pe care-l considera pătimaş, G. Bariţ cita opinia lui M. S. Kovacić care afirma că Sulzer a fost „om ocăritoriu, mincinos şi că foarte puţin au ştiut despre lucrurile de care au scris" („Foaia pentru minte", 1842, p. 280).

După cum s-a arătat, pornirea lui Sulzer împotriva românilor se datora edictului de toleranţă al lui Iosif al II-lea din 1781 care proclama egalitatea românilor cu celelalte „naţiuni"; lucrarea sa şi altele de acest gen au fost rezultatul reacţiunii împotriva „politicii iosefiniste" („Ţara Bîrsei", 1937, nr. 2, p. 117).

Vezi şi G. Brătianu, în R H S E E, 1943, p. 84, după care lucrarea lui Sulzer „est déjà une réaction, due sans doute à l'opposition des milieux saxons, qui se voyaient menacés dans leur situation privilégiée et entendaient la défendre. Le meilleur moyen était assurément de combattre l'idée de la continuité daco-roumaine et de présenter les «Valaques», non comme une race ancienne et autochtone, privée des ses droits naturels, mais comme des immigrés de date récente accueillis sur le sol transylvain par la généreuse initiative des rois et des seigneurs hongrois de l'ère féodale et réduits à s'en tenir à la portion congrue, fort étroitement mesurée".

graţiilor care au durat 700 de ani; influenţa slavă (a cărei importanţă este mult exagerată) nu s-a putut efectua decît la sudul Dunării, deoarece nu au fost slavi în Transilvania; românii s-au aşezat în Transilvania după venirea ungurilor, numai astfel putîndu-se explica faptul că sînt lipsiţi de drepturi; (*de fapt, procesul este exact invers: cuceritorii lipsesc de drepturi pe locuitorii mai vechi pe care-i asupresc!* — N.S.[53]); românii nu au putut îmbrăţişa credinţa ortodoxă decît la sud de Dunăre, aceasta explicînd faptul că şi-au putut-o păstra în mijlocul unor populaţii catolice[54]; datorită asemănării dialectelor daco-român şi macedo-român, nu este de admis o dezvoltare aparte a românilor; valahii din Dacia au venit din ţara cuţovlahilor; un ultim argument este acela al părăsirii numelui de Dacia: „dacă valahii au trăit totdeauna în Dacia, pentru ce n-au păstrat acest nume Dacia?" Acestea sînt pe scurt ideile lui Sulzer, pe care, la scurtă vreme, stăpînirea maghiară le va pune în slujba luptelor politice, pentru a contesta românilor din Transilvania drepturile pe care aceştia le cereau.

Lucrarea lui Sulzer nu a convins pe toţi învăţaţii; în 1784, sasul *Michael Lebrecht* susţinea că românii sînt urmaşii romanilor şi „cei mai vechi locuitori ai acestor regiuni"[55], ideie formulată în acelaşi an şi de *împăratul Iosif al II-lea.* Acesta afirma că *românii sînt „incontestabil cei mai vechi şi mai numeroşi locuitori ai Transilvaniei"*[56] (subl. ns. — N. S.).

[53] Argumentul lipsei de drepturi a românilor din Transilvania a fost folosit de istoricii Pray, Thunmann şi Schlözer tocmai pentru dovedirea vechimii lor în această ţară, căci „nu este de crezut că românii să fi imigrat aici din ţări străine ca să sufere jugul robiei; *este mult mai de crezut că românii, ca cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei, au fost învinşi cu armele şi reduşi la servitute de mai puternicii maghiari*" (Fridericus Phleps, *De Valachorum origine dissertatio*, Cibinii, 1829, p. 23). Cf. „Ţara Bîrsei", 1937, nr. 2, p. 120.

[54] Această opinie a fost combătută de A. Mureşanu în „Foaia pentru minte, inimă şi literatură", 1846, pp. 236—240, care a susţinut originea romană a creştinismului.

[55] Michael Lebrecht, *Die Geschichte von Siebenbürgen in Abendunterhaltungen*, Sibiu, 1784, p. 65.

Opinii asemănătoare cu ale lui M. Lebrecht formulase, în 1780, un alt sas, Martin Felmer, care se pronunţase şi el categoric pentru continuitate din aceleaşi motive ca cele invocate de Lebrecht (*Primae linae M. Principatus Transilvaniae ...*, Sibiu, 1780, pp. 19, 47 şi 63). Vezi şi prezentarea lui D. Ciurea în „Anuarul Inst. de istorie şi arheologie", Iaşi, 1972, p. 187.

[56] C. Sassu, *Deutsche Zeugnisse über Siebenbürgen im Laufe der Jahrhunderte*, în *Siebenbürgen*, I, Buc., 1943, p. 365.

În 1787, un mare istoric al Imperiului roman, *Gibbon*, susținea că după retragerea aureliană „a rămas în vechea țară o parte însemnată din locuitorii ei, care mai mare groază aveau de emigrare decît de stăpînitorul got". Locuitorii daco-romani s-au amestecat apoi cu elementele migratoare, pe care le-au învățat agricultura și plăcerile unei vieți civilizate, și au format cu vremea un mare popor[57].

Peste cîțiva ani, la 1790, *Ioseph Kereszturi* admitea la rîndu-i prezența vlahilor în Transilvania înainte de venirea ungurilor[58], pentru ca în anul următor, într-o altă lucrare, același *M. Lebrecht* să se pronunțe în favoarea continuității, ținînd seama de preponderența numerică a românilor din Transilvania, de limba și de numele lor de origină latină[59].

În 1791 avea loc un eveniment deosebit de important în istoria Transilvaniei: printr-un memoriu intitulat *Supplex Libellus Valachorum*, românii au cerut împăratului austriac o situație egală cu celelalte „națiuni" privilegiate ale Transilvaniei și restituirea drepturilor politice ce le fuseseră răpite. Principalul argument era tocmai vechimea lor în Transilvania, unde — se spune în *Supplex* — națiunea română este cea mai veche dintre toate „națiunile"; ea se trage din coloniștii aduși de împăratul Traian în sec. II, care de atunci trăiesc aici fără întrerupere. Năvălirile barbare nu i-au putut disloca. Înlăturînd pînă la venirea ungurilor stăpînirile străine, ei au trăit aici sub voievozi aleși din neamul lor. Numele de vlahi, sub care îi găsesc aici ungurii, nu este decît numele pe care popoarele slave l-au dat românilor. Mai departe se face istoria românilor din Transilvania, unde ei au fost găsiți de unguri (după mărturia lui Anonymus) și se arată că românii au început a fi considerați „tolerați" în Transilvania numai în sec. XVII, în colecția de legi *Approbatae Constitutiones*. Acest termen nu poate fi aplicat națiunii române deoarece se știe că ea este cea mai veche din țară, că s-a bucurat de drepturi reg-

[57] Apud Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 675.

[58] Joseph Kereszturi, *De veteri institutione rei militaris Hungariae*, 1790.

[59] Michael Lebrecht, *Geschichte der aboriginen dazischen Völker in Abend-Unterhaltungen*, Sibiu, 1791.

Este interesant de amintit că argumentele lui Lebrecht au fost utilizate în anul următor în favoarea continuității de preotul român Sava Popovici din Rășinari. Vezi I. Lupaș, *Chestiunea originii și continuității românilor, într-o predică din 1792*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, 1928, pp. 375—392.

nicolare şi că nu există nici o lege care să o fi privat de drepturi şi să o fi declarat „tolerată“[60].

Memoriul a ajuns în mîinile principelui de coroană Francisc, care l-a trimis spre referat cancelarului aulic al Transilvaniei *Samuil Teleki*. Acesta a respins tezele memoriului. *El a recunoscut că românii sînt cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei*, dar afirmă că sînt supuşi cu sabia de unguri care i-au silit să se supună voinţei lor; ei n-au avut niciodată drepturi egale cu celelalte „naţiuni“, iar ridicarea lor între „naţiunile“ recepte ar fi primejdioasă[61].

Opiniile lui Teleki fiind primite de sfetnicii împăratului, acesta a respins memoriul şi l-a trimis dietei, care, la rîndu-i, l-a încredinţat unei comisii să refere asupra lui. Comisia a răspuns că românii din Transilvania nu sînt sau nu sînt decît puţini din aceia de care pomenea petiţia lor, restul fiind urmaşii fugarilor şi veneticilor din ţările vecine. Dintre toţi românii, doar nobilii români din regiunea Făgăraşului şi Hunedoarei erau consideraţi descendenţii românilor aflaţi aici la venirea ungurilor[62].

Văzînd că cererea lor e respinsă, românii au redactat un nou *Supplex* în anul 1792, în care, după ce reamintesc cuprinsul primului, reafirmă convingerea lor că sînt cei mai vechi

[60] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Buc., 1967, pp. 12—15. Iată textul despre vechimea românilor: „Naţiunea română este cu mult cea mai veche dintre toate naţiunile Transilvaniei din vremea noastră, întrucît este lucru sigur şi dovedit, pe temeiul mărturiilor istorice, a unei tradiţii niciodată întrerupte, a asemănării limbii, datinilor şi obiceiurilor, că ea îşi trage originea de la coloniile romane aduse la începutul secolului al II-lea de către împăratul Traian, în nenumărate rînduri, în Dacia, cu un număr foarte mare de soldaţi veterani, ca să apere provincia“. (*„Est Natio Valachica omnium Transylvaniae huius aetatis Nationum longe antiquissima, cum a Romanis ipsam coloniis, per Imperatorem Traianum seculo II inchoante in Daciam frequenter copiosissimo veteranorum militum numero ad tutandam Provinciam deductis, propaginem suam habere, fide historica, traditione nunquam interrupta, idiomatis et morum consuetudinumque similitudine sit certum probatumque“)*.

După textul *Supplex*-ului s-au mai făcut diverse copii sau prelucrări, dintre care unele au fost descoperite recent. Una dintre ele, intitulată *Kurzer Abriss der Schicksaale, und des Zustandes der Walachischen Nation in Siebenbürgen*, a fost publicată de David Prodan şi Elena Cernea, *Încă un text din lupta politică a românilor din Transilvania* („Lucrări ştiinţifice“, Inst. pedagogic Oradea, Istorie, 1973, pp. 3—17). Vezi şi Aurel Răduţiu, Ladislau Gyémánt, *Supplex Libellus Valachorum în variantele româneşti de la Schei*, Cluj-Napoca, 1975, 132 p. +8 pl.

[61] C. Sassu, *Românii şi ungurii. Premize istorice*, Buc., 1940, pp. 119—120.

[62] D. Prodan, *op. cit.*, pp. 42—43.

locuitori, aşa cum o dovedesc mărturiile istorice, tradiţia neîntreruptă, obiceiurile şi limba poporului. Cît priveşte afirmaţia că cei mai mulţi români ar fi venetici şi fugari din ţările vecine, aceasta este o simplă afirmaţie ce nu poate fi dovedită, românii alcătuind peste două treimi din populaţia Transilvaniei[63]. Nici această cerere nu a convins în ce priveşte revendicările exprimate; curtea din Viena a promis însă că va ţine seama de ele în viitor, după „dreptate şi echitate"[64].

Discuţiile în jurul *Supplex*-ului nu s-au încheiat aici; ele au fost deschise public de sasul *I. C. Eder*, în notele polemice din ediţia sa[65] şi au fost continuate din partea maghiarilor de profesorul piarist *Martin Bolla* din Cluj[66].

Considerat de Petru Maior „cel dintîi şi credincios ucenic al lui Sulzer" şi „mare potrivnic al românilor", Eder a tipărit la Cluj *Supplex*-ul însoţit de „note istorico-critice" care cuprind numeroase ipoteze şi erori. Bazîndu-se pe ideile lui Sulzer, el se îndoieşte de originea romană a poporului nostru, contestă persistenţa elementului roman în Dacia Traiană, unde nu găseşte nici o urmă a coloniilor romane (deşi acestea erau încă evidente şi fuseseră descrise), susţine — după Sulzer — că românii au emigrat în nordul Dunării în sec. XIII. El aduce grave injurii românilor, considerînd *Supplex*-ul o amestecătură de insolenţe şi văicăreli după drepturi „iluzorii". „Pătimaş şi rău intenţionat atunci cînd era vorba de lupta de emancipare socială şi naţională a românilor transilvăneni[67], Eder nu se dă îndărăt să-şi dezvăluie pînă şi sila ce l-a cuprins citind

[63] *Ibidem*, p. 51.

[64] *Ibidem*, p. 58.

[65] *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae iura tribus receptis nationibus communa postliminio sibi adseri postulantium. Cum notis-historico-criticis*, Cluj, 1791.

[66] Lucrarea lui M. Bolla poartă titlul: *Dissertatio de Valachis, qui Transiluania incolunt. Scripta instar Responsionis ad Libellum Suplicum quem Aug. Imp. Leopoldo II, an. 1791. Natio Valachica porrexit*, şi a fost editată în 1931. Vezi şi Hunfalvy Pál, *Bolla Márton és Eder Karoly meg az oláh incolatus Erdélyben* [M. Bolla şi Carol Eder despre locuirea românilor în Transilvania] („Századok", 13, 1879, pp. 510—518, 541—563, 668—688, 717—761) şi A. Bitay, *Martin Bolla (1751—1831) şi aşa-numitul Supplex Libellus* (A I I N C, II, 1923, pp. 373—377).

[67] Într-o recenzie făcută lucrării lui Eder în „Jenaer Allgemeine Litteratur Zeitung", nr. 53—55 din 1798, se afirma: „fără îndoială că valahii sînt locuitori mai vechi ai Transilvaniei decît saşii". În răspunsul său, Eder a recunoscut că valahii sînt, într-adevăr, mai vechi în Transilvania decît saşii şi a declarat că a scris cu „zel antivalahic"! (Iosif Pervain, A. Ciurdariu, A. Sasu, *Românii în periodicele germane din Transilvania, 1778—1840*, Buc., 1977, pp. 242—243).

anumite paragrafe din *Supplex* (i s-au răscolit măruntaiele), nici să profereze calificative incriminatoare. Pentru el românii erau un fel de trîntori"[68].

„Dizertația" lui Bolla caută să demonstreze că românii nu sînt de origine romană, ci bulgară, de unde și numele de volohi (!); chiar dacă s-ar admite că românii descind din romani, nu s-ar putea deduce de aici nici un drept pentru ei în Transilvania. *(Valachi cujuscumque sint originis, nihil juris in Transilvaniam, iude a condito Rege Hungarico, attribuere sibi posint).* Această dogmă a întrunit aprobarea unanimă a dietei, formată din reprezentanții celor trei „națiuni" privilegiate.

Acesta era punctul de vedere oficial[69], *care refuza românilor din Transilvania acordarea de drepturi politice pe motiv că ar fi venit tîrziu*; acest punct de vedere nu era însă acceptat și împărtășit de toți locuitorii provinciei și nici de către străini.

În 1792 apărea la Viena o broșură a lui *G. Hermann* care admitea că românii sînt cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei: „giebt gleich im 1-ten zu erkennen, das die Vlacci oder Blacci ein Überbleibsel der unter dem Kayser Trajan nach Dacien gekommenen Römer und die Vorfahren der heutigen Walachen, *die ersteren gewesen, die sich hier herum aufgehalten*"[70].

Românii au răspuns la notele lui Eder cu numeroase scrieri cu caracter polemic alcătuite între anii 1791—1830. Dintre acestea amintim: *Responsum ad crisim Josephi Caroli Eder*, al lui *Samuil Micu*[71] și o scriere anonimă intitulată: *Widerlegung der zu Klausenburg 1791 über die Vorteillung der Walaschischen*

[68] I. Pervain, în „Studii", 1969, nr. 2. Vezi și Alex. Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați*, Buc., 1923, pp. 11—13.

[69] Într-un *Compendium Hungariae geographicum*, 1792, „valahii" erau considerați „*inquilini tolerati*", un neam de oameni necivilizați care trăiau în zonele muntoase și vorbeau o limbă compusă din elemente „italice" și slave.

[70] G. Hermann, *Übersicht der Grundverfassung der sächsischen Nation in Siebenbürgen*, Viena, 1792. Vezi și I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria politică a românilor ardeleni* (A A R M S I, 1915, p. 763).

Amintim și lucrarea croatului P. Katancsić, *De istro eiusque adcolis Commentatio*, Buda, 1798, p. 8, care susținea că românii „sînt singurii coloniști italici care au dăinuit pînă astăzi".

[71] Publicat de I. Pervain și C. Engel în „Lucrări științifice", Institutul pedagogic din Oradea, B, 1969, pp. 211—231. La 30 oct. 1791 Samuil Micu comunica lui Ignatie Darabant intenția sa de a răspunde lui Eder (Z. Pîclișanu, *Luptele politice ale românilor ardeleni din anii 1790—1792*, Buc., 1923, p. 108). Vezi și S. Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Buc., 1963, p. 26 și urm.

Nation herausgefommenen Noten, atribuită de I. Pervain lui I. Budai-Deleanu[72].

Samuil Micu nu a răspuns decît la 10 din cele 59 de „note istorico-critice" ale lui Eder (sau poate restul nu ni s-au păstrat). Folosind şi alte lucrări ale sale (*Brevis historica notitia* şi *Supplex Libellus Valachorum*)[72bis], ca şi extrasele scoase de G. Şincai din scrierile autorilor străini (*Notata ex variis aucthoribus*), Maior a examinat cu seriozitate şi spirit ştiinţific continuitatea populaţiei băştinaşe din Dacia, făcînd apel adeseori la scriitorii antici şi medievali pentru a dovedi netemeinicia afirmaţiilor lui Eder.

Autorul lui *Widerlegung* combate opiniile lui Eder, afirmînd că populaţia autohtonă nu a fost exterminată şi respinge tezele lui Sulzer privitoare la imigrarea românilor de la sudul Dunării, conchizînd că românii sînt băştinaşi în Transilvania şi cei mai vechi locuitori ai ţării. Citînd cronica lui Anonymus, după ce pomeneşte de Gelu şi de Terra Blachorum, trage următoarea concluzie: „Rezultă de aici că românii sînt cei mai vechi locuitori ai ţării, că la venirea ungurilor au fost naţiunea stăpînitoare, că ei s-au supus conducătorilor de oşti ai ungurilor prin învoială (mit Accord); aşadar, nu li s-au răpit bunurile şi libertăţile şi — cu atît mai vîrtos — nu au fost înrobiţi".

Aceleaşi idei le găsim într-un alt text românesc, alcătuit în 1804, după modelul *Supplex*-ului, ceea ce dovedea că românii continuau să-şi susţină drepturile. În această nouă scriere (atribuită de David Prodan lui I. Budai-Deleanu) se afirmă din nou că românii din Transilvania „nu sînt vreun nation strein, ci chiar romanii cei vechi, cari din părţile Romei în Daţiia la anii de la Hs. 106 ca biruitori şi vitezi au venit ... Aceşti romani cu descălecătoarea lor s-au aşezat moşteni în Dacia, care să cuprinde din Ardeal, Valahia, Moldovlahia şi Bănatul". Mai departe se afirmă că românii au primit pe unguri în Transilvania „cu această învoială ca românii cu ungurii

[72] I. Pervain, *Ioan Budai-Deleanu şi „Supplex libellus Valachorum"* („Studii", 1969, nr. 2, pp. 207—217.) I. Budai-Deleanu l-a criticat pe Eder şi într-o altă lucrare a sa, *De originibus populorum Transylvaniae commentatiuncula. Cum observationibus historico-criticis* (*ibidem*, p. 211). Vezi şi I. Pervain, *O scriere necunoscută a lui Ioan Budai-Deleanu* („Lucrări ştiinţifice", Oradea, 1967, nr. 1, pp. 273—286); I. Budai-Deleanu, *Scrieri inedite*, pp. 37—114 şi C. Bodea, Mihai Mitu, *Ion Budai-Deleanu scrisoare către Petru Maior „Pentru începutul limbei româneşti"* („Manuscriptum", 1972, nr. 1, pp. 53—69).

[72 bis] C. Câmpeanu, *Introducere* la Samuil Micu, *Scurtă cunostinţă a istoriei românilor*, Buc., 1963, pp. XIV—XVI.

frăţeşte sa stăpînească Ardealul", învoială pe care ungurii nu au respectat-o[73].

În aceeaşi vreme în care românii îşi susţineau cu tenacitate vechimea în Transilvania apăreau două lucrări ale lui *I. Chr. Engel*[74] care afirma că, nemaiputînd să apere Dacia, Aurelian a mutat pe romani (ostaşi şi provinciali) în Dacia Mediteranea şi Ripensis, unde urmaşii lor au suferit influenţa slavonă şi unde au ajuns apoi sub stăpînirea bulgarilor de la Volga, de la care şi-ar fi luat numele (ideie susţinută şi de M. Bollal). Cînd stăpînirea bulgară s-a întins la nord de Dunăre, în vremea lui Krum, acesta a trecut la nordul fluviului mulţi locuitori de origine romană pe la 811—813 (ideie preluată de la I. Lucius). Întrucît îi aduce pe români la nordul Dunării în sec. IX, Engel nu contestă valoarea informaţiilor date de Anonymus şi nici prezenţa românilor în Transilvania înainte de venirea ungurilor[75].

La începutul secolului al XIX-lea, apărea o lucrare de statistică privind Transilvania. Autorul ei, *Michael Ballmann*, recunoştea că românii alcătuiau 4/7 din totalul populaţiei, că erau răspîndiţi peste tot şi că limba lor era foarte cunoscută, „fiecare locuitor înţelege şi vorbeşte în valahă". El îşi exprima teama că, prin creşterea lor rapidă, românii puneau în primejdie existenţa celor trei „naţiuni" privilegiate din Transilvania !

Deşi recunoştea aceste realităţi, spre deosebire de Felmer şi Lebrecht, Ballmann se declara împotriva continuităţii, susţinînd că limba şi poporul valah s-ar fi format la sud de

[73] D. Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc, 1804*, Cluj, 1970.

[74] *Commentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium et origine Valachorum*, Vindobonae, 1794; idem, *Geschichte der Moldau und Walachei*, Halle, 1804. Vezi şi A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 109—110 şi I. Hurdubeţiu, *op. cit.*, pp. 52—54. Într-o altă lucrare a sa, *Fortsetzung der Algemeinen Welthistorie durch eine Gesellschaft, von Gelehrten in Teutschland und England ausgefertiget...*, Halle, 1797, Engel a susţinut o pretinsă colonizare a Maramureşului cu vlahi din jurul Constantinopolului, trimişi de Andronic al II lea Paleologul în ajutorul lui Ladislau Cumanul împotriva tătarilor. Vezi „Ţara Bîrsei", 1936, pp. 494—495.

Ideile lui Engel au fost combătute de Gheorghe Bariţ, *Ioan Hristian Engel* („Foaia pentru minte, inimă şi literatură", 7, 1844, nr. 1, pp. 1—4, nr. 2, pp. 9—13, nr. 3, pp. 17—20).

[75] Engel a combătut opinia lui Sulzer despre imigrarea tîrzie a românilor, ca şi pe aceia a lui Eder, „atît de predispus împotriva românilor, încît nu poate mistui nicidecum pe acest Gelu şi repetă şi acum atacurile sale rău susţinute împotriva lui Anonymus, fără nici un rezultat" („Ţara Bîrsei", 1937, p. 120).

Dunăre, în Bulgaria şi în munţii Haemus, şi că prima „urmă sigură" a românilor din Transilvania datează din primul sfert al secolului al XIII-lea; cine-i considera pe români vechi locuitori ai Transilvaniei — susţinea Ballmann — dovedea că nu cunoaşte istoria ţării[76] (pe care, în realitate, n-o cunoştea el!).

Nu toţi istoricii maghiari de la începutul secolului trecut au împărtăşit însă ideile lui Sulzer şi Ballmann. Astfel, *I. A. Fessler*, acceptînd ştirile date de Anonymus, menţiona pe harta statului maghiar din secolele X—XI ţara lui Gelu şi admitea prezenţa unei numeroase populaţii româneşti în Transilvania, populaţie condusă de cnezii găsiţi aici de unguri în fruntea unor localităţi sau districte şi care se bucurau de „drepturi nobiliare"[77].

La 1806 un învăţat mitropolit sîrb, *Ştefan Stratimirovici*, consemna: „istoricii buni sau mai bine zis mijlocii, cît şi cei răi, toţi deopotrivă, masa istoricilor, extrag provenienţa valahilor de azi din coloniile romane pe care împăratul Traian le-a aşezat în Dacia" şi-şi exprima convingerea că ar fi fost „imposibil" ca toţi coloniştii să fi fost retraşi din Dacia Traiană, de unde au plecat doar armata, funcţionarii şi oamenii bogaţi; „cea mai mare parte a locuitorilor" a rămas pe loc[78].

Cel care a combătut pe adversarii continuităţii (Sulzer, Eder, Engel) a fost învăţatul *Petru Maior* care susţine că, după războaiele cu romanii, Dacia „se deşertă cu totul de locuitori", în locul cărora au fost aduşi numeroşi colonişti romani. Polemizînd cu Engel, care susţinea că românii ar fi nişte „corcituri de bărbaţi romani şi din femei dace", Maior exagerează afirmînd că „nici muieri nici prunci nu au mai rămas în Dacia". Prin aceasta, Maior — ca şi alţi fruntaşi ai Şcolii Ardelene — urmărea să susţină originea pur romană a popo-

[76] M. Ballmann, *Statistik von Siebenbürgen*, Sibiu, 1801, pp. 30, 31, 36—38, 44. Vezi şi „Siebenbürgische Provinzialblätter", III, 1808, pp. 217—242, unde se reproduc pasaje din compendiul de istoria Transilvaniei al lui Ballmann, în care acesta declară: „pentru a nu lăsa pradă barbarilor pe numeroşii colonişti romani care se stabiliseră în Dacia, Aurelian i-a dus peste Dunăre".

[77] I.A. Fessler, *Die Geschichte der Ungern*, Leipzig, I, 1815, pp. 72—73, 256—257. Vezi prezentarea lui A. Mureşianu, în „Ţara Bîrsei", 1936, pp. 406—407.

[78] Silviu Anuichi, *Mitropolitul Ştefan Stratimirovici de Carloviţ (1790—1836) despre valahi. Vechimea şi statornicia poporului român* („Bis. ort. română", 1975, nr. 3—4, pp. 419).

rului român, excluzînd elementul dac, teorie greşită despre care vom vorbi în partea a doua a lucrării.

Maior combate mai departe pe Engel, susţinînd că cea mai mare parte a populaţiei romane a trebuit să rămînă în Dacia Traiană, fiind imposibil „a face să iasă atîta mulţime de ţărani romani din Dacia, unde erau înrădăcinaţi cu lăcaşul". Neobişnuite cu viaţa sedentară, popoarele migratoare aveau nevoie de munca acestor ţărani de la care primeau cele necesare pentru hrană. Pe lîngă argumente logice, Maior arată că Vopiscus nu inspiră încredere, fiind „om ca acela căruia nu-i era greaţă a minţi" şi aduce ca dovadă a faptului că românii nu fugeau în faţa barbarilor un citat din Turoczi după care toţi locuitorii din Panonia ar fi fugit de frica hunilor numai românii au rămas[79].

Tot Maior a pus în circulaţie citatul din Eutropius după care şi Hadrian a vrut să părăsească Dacia dar nu l-au lăsat prietenii, pentru că ar fi fost părăsiţi o mulţime de cetăţeni romani în mîinile barbarilor. Maior se întreba: dacă Hadrian nu a putut strămuta cetăţenii romani peste Dunăre, putea să facă această operaţie Aurelian peste un secol şi jumătate, cînd numărul cetăţenilor romani era cu mult mai mare? Şi apoi de ce i-ar fi dus în Moesia, care era la fel de primejduită ca şi Dacia? În concluzie: *strămutarea populaţiei din Dacia Traiană este o poveste, iar aducerea lor în secolele XII—XIII este o minciună „cît o poţi pipăi cu mîna!"*

Cît priveşte argumentele lui Eder că româna nu are cuvinte de origine gotă şi că, în timpul luptelor dintre vlaho-bulgari şi bizantini de la sudul Dunării, primilor le-ar fi venit în ajutor cumanii, nu românii de la nordul fluviului, Maior arată că românii nu puteau primi influenţa germană cu care nu aveau nici o afinitate şi că, sub numele de cumani, se ascund de fapt românii[80].

[79] Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812. Vezi şi I. Lupaş, *Scrierile istorice ale lui Petru Maior*, în *Scrieri alese*, I, Cluj-Napoca, 1977, pp. 153—156; Emil Boldan, *Petru Maior şi problema continuităţii românilor în Dacia*, în *Cercetări de limbă şi literatură*, Oradea, 1971, pp. 223—232.

[80] În textul lui N. Choniates se spune că Petru şi Asan s-au retras la nordul Dunării pentru a se uni cu sciţii şi că au înrolat de acolo „mare mulţime de aliaţi, după plac" (*Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, Buc., 1975, p. 239). Între aceşti aliaţi se găseau desigur şi români. În plus, acelaşi Choniates afirmă că, în 1199, pe cînd Alexios al III-lea Anghelos era suferind, „sciţii (cumanii), trecînd Istrul cu un corp de vlahi, au devastat mai multe oraşe din Tracia" (*ibidem*, p. 273 şi D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, p. 50, nota 82).

Contemporanul lui Petru Maior, *Gheorghe Şincai*, a susţinut la rîndu-i descendenţa românilor din coloniştii aduşi de Traian „din toată lumea romanilor"; dintre aceştia, unii au fost trecuţi de Aurelian peste Dunăre, dar cei mai mulţi au rămas în Dacia Traiană, din care s-au „prăsit" românii din stînga Dunării. Şincai admite însă (ca şi Engel !) că Krum ar fi trecut la anul 812 o parte din populaţia romanizată la nordul Dunării[81].

Cam în aceeaşi epocă, *Dimitrie Philippide*, autorul unei *Istorii a României* (editată la 1816), susţinea în mod just că Aurelian nu a strămutat decît garnizoanele şi oamenii bogaţi care se temeau de barbari; „este evident însă că cei mai mulţi locuitori, mai ales cei de la ţară, au rămas în vechea Dacie ..., căci este greu ca oamenii care locuiesc o ţară înfiinţată, care au case şi ogoare şi vite, oameni cu stare şi proprietari de pămînt, ce nu sînt deprinşi să trăiască în care şi în corturi, să se strămute pe pămînt străin; ... cei mulţi, aproape toţi, au rămas în ţara lor şi au fugit pentru moment înaintea furtunei, retrăgîndu-se în locuri de refugiu, prin codri şi munţi şi prin părţile de dincolo de rîuri"[82].

Polemica începută de Petru Maior împotriva ideilor lui Sulzer şi Eder a fost continuată de alţi învăţaţi români. Unul dintre aceştia a fost *Ioan Monorai*. Într-o lucrare alcătuită în anul 1820, dar rămasă în manuscris, el susţine, ca şi Maior, că Dacia ar fi rămas „goală de oameni", deoarece bărbaţii au fost ucişi „mai toţi". Cu privire la continuitate, el declară: „nu e de crezut cum că toţi romanii i-au scos din Dachia aceasta, pentru că unde ar fi încăput atîta mulţime care au fost adusă aici din toată împărăţia romană întru acel puţin loc între două Misii (Moesii — N. S.). Pentru aceaia, de au şi trecut o parte de romani din Dachia cea veache în cea noao, totuşi cea mai mare parte a rămas; ba şi din care a trecut, după aceaia iar au avut prilej a să înturna iară în ţara sa"[83].

[81] G. Şincai, *Hronica romanilor*, Iaşi, 1853, pp. 7, 30 şi *Opere*, I, Buc., 1967, pp. 48—49, 231. Vezi şi A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 117—118. Despre colonizarea făcută de Krum la sud-vest de aşezările maghiare vezi H. Grégoire, *L'habitat primitif des Magyars* („Byzantion", 13, 1938, pp. 267—278).

[82] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 119—120; A. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 678—682.

[83] Ed. I. Găvănescu, *Ioan Monorai, un istoric ardelean necunoscut*, Arad, 1938, pp. 34, 37. Lucrarea lui Monorai se numeşte *Scurtă cunoştinţă a lucrurilor Dachiei şi mai ales ale Ardealului ...*

Pe Eder îl acuză că „numai ca să poată grăi ceva rău împotriva românilor şi a cearerii lor cei dreapte" *(Supplex)*, uitînd „de autorii cei vrednici de credinţă şi vechi ..., zice că el nice au auzit de numele vlahilor sau a rumânilor pînă ce nu s-au stîrnit Petru şi Asan din munţii Imului" (Haemus — N.S.). Cît despre Engel, acesta „greşeşte şi mai cumplit" cînd susţine că pe români i-ar fi adus Krum, fiind imposibil ca „din aceale vr-o oarecîte mii de robi machidoneani să umplă şi Dachia toată şi alte ţinuturi, care nice au fost supt stăpînirea lui niciodată"[84].

După cum a remarcat *David Prodan* — unul din cei mai buni cunoscători ai problemei — continuitatea şi originea latină a poporului român erau de mult cunoscute; ele n-au devenit active decît după ce a fost nevoie de ele ca arme politice, „după cum negarea descendenţei romane, continuităţii, autohtoniei românilor din partea adversă s-a născut sau a crescut în funcţie de aceiaşi luptă. A crescut cu deosebire chiar în urma lui *Supplex Libellus*. Revendicările româneşti întemeindu-se pe istorie, trebuiau infirmate tezele ei. Întemeindu-se pe vechime, continuitate, autohtonie, românii trebuiau «dovediţi» venetici"[85]. *Din această vreme deci continuitatea şi autohtonia românilor din Transilvania au devenit arme de luptă politică utilizate în acţiunea de emancipare naţională pe care o ducea cea mai numeroasă populaţie din Transilvania care fusese lipsită de drepturi.*

Este interesant de subliniat faptul că ideile din *Supplex* şi din lucrările polemice ce au urmat, prin care românii revendicau drepturile ce li se cuveneau pe baza vechimii lor în Transilvania, au fost reluate şi în alte cereri pe care diverse categorii sociale sau reprezentanţii lor le-au adresat autorităţilor, ceea ce dovedea că românii erau convinşi de vechimea lor şi conştienţi că aceasta constituia o armă de emancipare politică şi socială. De pildă, într-un memoriu din 1827 prin care negustorii din Braşov solicită libertatea comerţului, aceştia îşi întemeiază revendicările pe vechimea şi egalitatea de drept a românilor de pe pămîntul regesc. Ca urmaşi direcţi ai romanilor, se găsesc cu mult înainte aici, iar după aşezarea saşilor s-au bucurat secole de-a rîndul de egalitate de drepturi, invocîndu-se pentru aceasta diploma andreiană de la 1224 *(„dum*

[84] Idem, *Ioan Monorai, Scurtă cunoştinţă a lucrurilor Dachiei*, Buc., 1939, pp. 44, 45.

[85] D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, pp. 446—447.

Valachi Romanorum posteri a multis antea saeculis, mixtim cum aliis regnicolarium Hungaricae et Siculicae Nationum individuis, loca sub nomenclatione Fundi Regii venientia libere incolebant ... quia Valachos longe ante advenas et hospites, pro qualibus per Andreanum Privilegium Saxones declarantur, jam in Transilvania praefuisse certum est")[86].

Continuitatea românilor a fost susţinută de numeroşi filologi din prima jumătate a secolului al XIX-lea: *B. Kopitar*[87], *I. C. Schuller*[88], *A. Fuchs*[89] şi alţii.

Slavistul *Paul Joseph Schafarik* a respins ca fiind fără „bază istorică" afirmaţia lui Engel după care românii ar fi fost aduşi de bulgari dincoace de Dunăre prin secolele VII—X; el a arătat că toţi valahii (=români), atît cei de dincolo, cit şi cei de dincoace de Dunăre, au aceiaşi origine şi s-au născut în acelaşi timp din amestecul tracilor şi geto-dacilor cu romanii. El admite că locuitorii daco-romani de la nordul fluviului s-au adăpostit în munţii fostei Dacii pînă în sec. VII—X, după care, cînd vremurile s-au liniştit, s-au răspîndit în cîmpie[90].

Cam în aceiaşi epocă se pronunţau pentru continuitate istoricii români *Mihail Kogălniceanu*[91], *Florian Aaron*[92] sau *August*

[86] D. Prodan, *op. cit.*, p. 430; I. Moga, *Înfiinţarea gremiului comercial levantin din Braşov* („Analele Academiei de înalte studii comerciale şi industriale din Cluj-Braşov", I, 1939—1940, pp. 626, 630).

În aceiaşi vreme, unii învăţaţi saşi susţineau că, la începutul sec. XIII, românii din Făgăraş erau „nomazi şi rătăcitori" (Martin Reschner, *De praedialibus Andreani*, Cibini, 1824). Această opinie a fost combătută de Iosif Kémeny (despre care vezi mai jos).

[87] *Albanische, walachische und bulgarische Sprache* („Jahrbücher der Literatur", Viena, 1829). Vezi şi „Ţara Bîrsei", 1937, p. 125.

[88] *Argumentorum pro latinitate linguae valachicae sive rumunae epicrisis*, Sibiu, 1831. Mai tîrziu, Schuler susţinea: „afirmaţia despre o imigrare tîrzie a românilor în Transilvania, întrucît nu ar fi vorba despre imigrarea succesivă a unor grupuri singuratice, ci a întregului lor ram etnic de aici, *nu poate fi dovedită" (Zur Frage über den Ursprung der Romänen und ihrer Sprache*, Sibiu, 1855, p. 7).

[89] *Die romanischen Sprachen in ihrem Verhältnis zum Lateinischen*, Halle, 1849.

[90] P. J. Schafarik, *Slavische Alterthümer*, Leipzig, 1844, p. 205. Vezi şi Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 686 şi I. Hurdubeţiu, *op. cit.*, pp. 63—64.

După cum arăta *M. Eminescu* — bun cunoscător al problemei — „teoria lui Safarik că resturile romane s-au retras la munte, de unde apoi s-au coborît pentru a umple şesul ţărilor, ca cea mai apropiată adevărului, a fost împărtăşită de slaviştii mai noi precum Kopitar, Miklosich şi de învăţaţii germani Hoff, Wietersheim şi Th. Mommsen" („Conv. literare", X, 1876, nr. 6, p. 326).

[91] *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, Berlin, 1837.

[92] *Manual de istoria principatului României ...*, Buc., 1839, pp. 16, 22.

Treboniu Laurian[93], care au susţinut cu argumente logice că daco-romanii nu puteau părăsi cu toţii Dacia, de unde Aurelian a retras numai legiunile romane. După opinia lui Kogălniceanu, locuitorii care au trecut în Dacia Aureliană ar fi revenit la nordul fluviului către sfîrşitul secolului al VII-lea.

În aceiaşi vreme continuau luptele de emancipare ale românilor din Transilvania, reluîndu-se ideile din *Supplex*-ul din 1791. Într-un memoriu întocmit la 1842, episcopii *Ioan Lemeni* şi *Vasile Moga* cer îndreptarea stărilor de lucruri de pe aşa-numitul „pămînt crăiesc", unde românii erau persecutaţi; în sprijinul cererii lor, ei invocă faptul că românii se aflau aici la venirea ungurilor, iar după colonizarea saşilor nici o lege nu i-a privat de drepturi[94].

Ca şi Eder, la 1791, un sas, *Carol Schuller*, a combătut cererile juste ale românilor şi cu deosebire fundamentul lor: continuitatea românilor pe acest pămînt[95]. Drept replică, o broşură a unui „patriot iubitor de dreptate" maghiar din Aiud, din 1846, caută să dovedească autohtonia românilor de pe pămîntul crăiesc, combătînd tezele lui Schuller[96].

Cam în aceiaşi vreme, istoricul maghiar *Josef Kemény* — cunoscut editor de documente — susţinea la rîndu-i că pînă la

[93] *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Dacia vigentis*, Viena, 1840, pp. IX—XI. Despre contribuţia lui Laurian la strîngerea materialului epigrafic din Oltenia şi Banat vezi I. I. Russu, *Introducere* la *Inscripţiile Daciei romane*, Buc., 1975, pp. 48—49.

[94] D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 422.

Despre evenimentele anului 1842 şi disputele avute de români vezi L. Gyemant, *Problema tipăririi memoriului din 1842 în favoarea românilor de pe pămîntul crăiesc* (A I I C, XX, 1977, pp. 329—342), unde se indică întreaga bibliografie.

În acelaşi an 1842, apăreau în „Foaia pentru minte, inimă şi literatură", nr. 21—24, 34—36, două articole semnate de Gheorghe Bariţ şi Ion Maiorescu care susţineau continuitatea, polemizînd cu revistele „Blätter für Geist" şi „Satellit"; titlul primului articol era: *Ce să fie cu românii?*, iar cel de-al doilea se intitula: *Despre vechimea românilor în Ardeal şi deosebit în pămîntul ce se zice „Fundus regius", adică „pămîntul sasescu"*. G. Bariţ a revenit la această problemă într-un articol tipărit în aceiaşi revistă, în 1846, cu titlul *Românii în pămîntul regesc*, unde citează 18 documente din sec. XIII—XIV despre vechimea românilor din această regiune.

[95] Titlul lucrării: *Beleuchtung der Klagschrift gegen die sächsische Nation welche die beiden walachischen Bischöpfe auf dem Landtage von 1841—1843 die Ständen des Grossfürstenthums Siebenbürgen überreicht haben*, Sibiu, 1844. Lucrarea a fost tradusă şi publicată în acelaşi an şi în limba maghiară.

[96] D. Prodan, *op. cit.*, pp. 425—426.

anul 1200 maghiarii nu cuceriseră încă Transilvania și că de abia după această dată au început să organizeze comitatele; în această vreme, părți însemnate din Transilvania, ca țara Făgărașului *(terra Blaccorum)* și ținutul Hațegului, aparțineau încă românilor[97]. În studiul său despre cnezii din Transilvania el admite prezența românilor în această țară în sec. X[98].

La mijlocul secolului trecut numeroși străini care au cunoscut poporul român și ceva din istoria acestuia s-au pronunțat categoric în favoarea continuității. Astfel, *A. de Gerando* — deși simpatizant declarat al nobilimii maghiare — considera că valahii erau „cei mai vechi locuitori" ai Transilvaniei. El susține că, la venirea maghiarilor în sec. X, țara era ocupată de români, care aveau aici un principat. *(Les Valaques sont, en Transylvanie, les plus anciens habitants du sol. Ils occupaient le pays et y avaient fondé une principauté lorsque les Hongrois étendirent leur domination sur les montagnes de l'ancienne Dacie)*[99].

J. A. Vaillant — care a trăit în mijlocul românilor și le-a înțeles aspirațiile — se pronunța și el pentru continuitate, susținînd că, din cauza presiunii „barbarilor", colonii romani din Dacia s-au retras în munți, de unde — cînd a încetat „la tourmente des peuples" — au coborît spre șes și au întemeiat cele trei „ducate". I. A. Vaillant își exprima convingerea că masa populației romanizate a rămas la nord de Dunăre atunci cînd administrația romană a părăsit Dacia, așa cum populația

[97] Joseph Kemény, *Ueber die Entstehungszeit der ungarischen Komitate* („Magazin für Geschichte", I, 1844, pp. 231—238); vezi și „Țara Bîrsei", 1937, pp. 204—205.

[98] Joseph Kemény, *Ueber die ehemaligen Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen* („Magazin für Geschichte", vol. II, partea a III-a, 1846, pp. 256—339).

Vezi și idem, *Terra Blaccorum, districtul Făgărașului de astăzi* („Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1844, pp. 407—410), în care Kemény combate opiniile lui M. Reschner (vezi mai sus nota 86). Despre serviciile importante făcute de Kemény epigrafiei romane a Daciei vezi I. I. Russu, *Introducere* la *Inscripțiile Daciei romane*, I, p. 48.

[99] A. de Gerando, *La Transylvanie et ses habitants*, I, Paris, 1845, p. 309. Vezi și p. 64, unde se spune că, în sec. X, „ce pays était occupé par les Valaques, qui y avait formé une principauté indépendante" și se povestesc luptele lui Gelu cu „bandele" maghiare ale lui Tuhutum.

Vezi și Corneliu Popeți, *Auguste de Gerando despre românii transilvăneni* („Tibiscus", II, 1972, pp. 65—75).

Într-o carte apărută la Paris în 1836, cu titlul *Les Deux Mondes*, autorul M.G.D.E. susținea la rîndu-i că românii sînt urmașii coloniilor romane stabilite de Traian „et ont conservé le costume de leurs ancêtres" („Țara Bîrsei", 1936, p. 415).

franceză a rămas în Canada şi Louisiana cînd Franţa a pierdut aceste colonii[100].

Pentru continuitate în „vechea Dacie centrală“ se pronunţa şi fostul consul prusian la Iaşi *I. F. Neigebauer*, care admite că urmaşii vechilor daci şi ai coloniştilor romani cu care s-au contopit s-au retras în munţi în faţa cuceritorilor străini[101].

Cam în aceiaşi vreme, istoricul francez *Amedée Thierry* susţinea: „Românii sînt coloniştii romani din Dacia, care n-au părăsit această provincie, ci au continuat să trăiască ca coloni liberi în timpul stăpînirii barbarilor“[102].

În 1857, învăţatul sas *E. A. Bielz* susţinea: „noi considerăm pe români nu numai cei mai numeroşi, ci şi cei mai vechi locuitori de azi ai Transilvaniei“; cît priveşte presupusa lor imigrare, Bielz era convins că aceasta „nu poate fi adeverită cu nici o dovadă istorică“[102bis].

În anul următor, *Iosif Fessler*, profesor la Universitatea din Viena, afirma şi el continuitatea românilor, cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei, cînd spunea: „*sedebant autem tres praecipue gentes tunc in Transilvania, scilicet antiquissimi et primaevi Valachi seu Daco-Romani, ceteris omnibus numero longe potiores; his postmodum accesserunt immigrantes Hungari et Siculi ... denique Germani seu Saxones*“[103].

Deşi filologii au respins în general teoria migraţiei admisă de Sulzer şi Engel, aceasta a găsit un susţinător în persoana slavistului *Fr. Miklosich*. Spre deosebire de cei doi care-i „aduc“ mai tîrziu pe români la nordul Dunării, Miklosich pune emigrarea din Dacia Aureliană la sfîrşitul secolului al V-lea ca urmare a aşezării slavilor în sudul Dunării, prin care ele-

[100] J.A. Vaillant, *La Romanie*, I, Paris, 1844, pp. 41—42.

[101] I.F. Neigebauer, *Die Donau-Fürstenthümer*, II, Breslau, 1855, pp. 3—4. Neigebauer are merite şi pentru arheologia şi epigrafia Daciei romane; el a strîns numeroase inscripţii şi a descris monumente (în parte dispărute), în timpul călătoriei prin Transilvania în 1847, pe care le-a publicat în lucrarea *Dacien aus den Ueberresten des Klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Topographisch zusammengestellt*, Braşov, 1851.

[102] A. Thierry, *Histoire d'Atila*, Paris, 1856. În acelaşi an apărea lucrarea lui A. Ubicini, *Provinces d'origine roumaine, Valachie, Moldavie, Bukovine, Transylvanie, Bessarabie*, unde se afirmă (p. 22) că daco-romanii s-au adăpostit în munţi după retragerea legiunilor romane.

[102bis] E.A. Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens*, Sibiu, 1857, pp. 139—143.

[103] Iosif Fessler, *Relatio historica de Daco-Romanis in Transilvania et Hungaria cum ecclesia romana unitis vel uniendis*, ed. I. Sabău, Buc., 1942 (extras din AARMSI, s. III, t. 24, mem. 20).

mentul romanizat de acolo a fost împins parte spre sud (macedoromânii), parte spre nord (dacoromânii)[103 bis]. Teoria lui Miklosich are la bază unele considerații filologice, care cer ca necesară o unitate teritorială pentru formarea limbii române înainte de separarea celor trei dialecte principale (daco-, macedo- și istro-românu). Opiniile lui Miklosich s-au schimbat mai tîrziu, cînd el considera că poporul român s-ar fi format chiar înainte de cucerirea Daciei, prin romanizarea Illyricului, deși ilirii și tracii sînt două neamuri diferite.

Un partizan al continuității a fost *W. Tomaschek*, care, în 1868, afirma categoric: „dacoromânii sînt daci și geți romanizați, care n-au părăsit Dacia niciodată. Macedoromânii sînt bessi romanizați, care, prin năvălirea bulgarilor, au fost împinși din locuințele lor primitive și s-au dus în Pind". El susține că asemănările dintre macedoromână și dacoromână se datoresc fondului lingvistic înrudit, nu faptului că ambele popoare au locuit în același loc[104]. Mai tîrziu însă, sub influența lui Roesler, Tomaschek și-a schimbat opiniile, devenind adeptul teoriei roesleriene și susținînd că românii au venit la nordul Dunării în secolele IX—X[105].

*

O dată importantă în istoria problemei o constituie anul 1871, cînd a apărut lucrarea geografului german *Robert Roesler, Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte*

[103 bis] Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente in Rumunischen* („Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften", 12, 1862, pp. 3—6). Prezentarea lui Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 687—689. Vezi și Fr. Miklosich, *Die Wanderungen der Rumunen* („Denkschriften", 30, 1879, p. 2), unde susține că „patria primitivă a românilor trebuie căutată la sudul Dunării".

În 1861, un profesor bănățean, Johann Heinrich Schwicker, susținea, la rîndu-i, că Aurelian a evacuat toată populația din Dacia, care a fost trecută în Moesia (*Geschichte des Temeserbanat*, Becicherecul Mare, 1861). Ca răsplată, Schwicker a fost făcut profesor universitar la Pesta și membru al Parlamentului maghiar! Nu este o întîmplare că tot Schwicker a tradus în limba germană lucrarea lui Hunfalvy din 1877.

[104] W. Tomaschek, *Über Brumalia und Rosalia* („Sitzunsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften", 60, 1868).

În același an, 1868, se pronunța pentru continuitate și filologul Hugo Schuhardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*. Vezi „Dacoromania", V, 1929, pp. 886—889.

[105] W. Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus Halbinsel* („Sitzungsberichte", 1881); vezi și Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 698—703 și I. Hurdubețiu, *op. cit.*, pp. 87—90.

Rumäniens[106], lucrare ce a devenit curînd cartea de căpătîi a adversarilor continuităţii, numiţi după această dată roeslerieni. Reluînd tezele uitate ale lui Sulzer[107], autorul a creat aşa numita „teorie" a lui Roesler, ce avea să nască apoi numeroase discuţii. Dînd crezare afirmaţiilor lui Vopiscus, Roesler susţine că populaţia daco-romană a părăsit Dacia, iar puţinii daci rămaşi „s-au topit în mulţimea germanilor"; poporul român s-a format la sudul Dunării, de unde a trecut la nordul fluviului la sfîrşitul sec. XII sau începutul sec. XIII, în timpul luptelor pentru independenţă a vlaho-bulgarilor[108]; ca argumente că poporul român s-a format la sudul Dunării se aduc: împrumuturile slave în limba română nu puteau să se facă decît în dreapta Dunării, deoarece în stînga fluviului „locuiau slavi de viţă ruteană"; existenţa unor cuvinte albaneze în limba română, care nu puteau fi primite decît la sudul Dunării; utilizarea limbii bulgare în biserică şi stat de către români pînă în sec. XVII datorită faptului că „au trăit multă vreme în Bulgaria". După opinia lui Roesler, formarea poporului român la nordul Dunării este exclusă, întrucît „nu apar nicăieri românii ori vlahii, cel puţin în izvoare demne de crezut. Căci povestirea aşa numitului notar anonim al regelui Bela, unde ei apar sub numele de Blacci ca locuind în

[106] Vezi recenziile lui Pauler Gyula, în „Századok", 1872, pp. 260—265; Gaston Paris, în „Romania", I, 1872, p. 239, W. Tomaschek, în „Zeitschrift für östeuropische Geschichte", 1872, pp. 141—157, care se declară în favoarea continuităţii, precum şi prezentările lui Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 690—695, care consideră rezultatele lui Roesler „nule"; A. Sacerdoţeanu, *Consideraţii*, pp. 124—126 şi I. Hurdubeţiu, *op. cit.*, pp. 67—74.

Lucrarea lui Roesler a fost precedată de alte două studii mai mici ale sale: *Dacier und Romänen. Eine geschichtliche Studie*, Viena, 1866 şi *Die Anfänge des Walachischen Fürstenthums*, Viena, 1867.

[107] „Teoria lui Roesler este în fond ipoteza lui Sulzer, expusă în formă mai ştiinţifică şi completată în datele privitoare la argumentele istorice şi lingvistice" (D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, p. 147).

Roesler a împrumutat şi unele idei ale lui Engel, de pildă o presupusă transmigrare de păstori valahi în Maramureş pe la anul 1284 care — spune el — „este dovedită" ! (*ist bezeugt)* (Vezi „Ţara Bîrsei", 1936, p. 495). Unii istorici maghiari au luat de bună această „dovadă" ! O temeinică analiză a ideilor greşite ale lui Roesler a făcut A. Mureşianu în „Ţara Bîrsei", 1937, pp. 198—213, 307—329.

[108] După cum a arătat G. Brătianu, „rechercher dans l'insurrection vlacho-bulgare des Assénides le motif principal de l'émigration au Nord du Danube est le plus absurde des paradoxes, lorsque l'on connait le rôle prépondérant des Vlaques dans les premières guerres du nouvel empire balkanique" (R H S E E, 1943, p. 162).

Transilvania şi în tot răsăritul Ungariei nu poate fi luată cît de puţin în considerare" (argumentul *ex silentio*). Ca urmare, ungurii ar fi venit în Transilvania înaintea românilor.

Aşa cum s-a arătat, după publicarea lucrării lui Roesler, „s-a pornit un adevărat război între istorici, cu interpretări şi combateri de tot felul. Unii s-au declarat partizani ai continuităţii, iar alţii au preferat teoria potrivnică. Au fost şi unii care au fost cînd de o părere, cînd de alta"[109] (cazul lui W. Tomaschek). *Din consideraţii de ordin politic, cartea lui Roesler a stîrnit un larg ecou în Ungaria, unde se căutau arme din arsenalul istoriei pentru a fi folosite în luptele politice*[110].

La scurtă vreme după apariţia lucrării, unii istorici saşi s-au şi declarat partizani ai teoriei lui Roesler[111].

Numeroşi savanţi străini au respins însă teoria lui Roesler, folosind fiecare argumente şi contraargumente proprii. Unul din primii care s-au declarat împotriva acestei teorii a fost istoricul german *Julius Jung* în mai multe studii ale sale[112], în care a dovedit multă obiectivitate şi respect pentru adevăr.

Mai întîi, el a arătat că teoria lui Roesler nu e nouă, ci este reluarea tezei mai vechi a lui Sulzer, care nu a fost un om de ştiinţă. Jung a arătat că Banatul, Transilvania, Oltenia şi parte din Muntenia, intens populate de daci, au fost destul de repede romanizate, aducînd numeroase dovezi despre intensitatea romanizării (inscripţii şi diverse mărturii antice).

Jung a respins ca neîntemeiate afirmaţiile lui Vopiscus despre părăsirea Daciei de către locuitori; dacă ar fi să-i dăm crezare acestuia, ar trebui să admitem şi părăsirea Raetiei de

[109] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 126.

[110] D. Onciul, *Scrisori istorice*, II, p. 147.

[111] Karl Goos, *Studien zur Geographie u. Geschichte der Trajanischen Daciens*, Sibiu, 1874; G. D. Teutsch, *Geschichte der siebenbürger Sachsen für des sächsische Volk*, II, Leipzig, 1874. Vezi, de asemenea, Karl Goos, *Die neueste Literatur über die Frage der Herkunft der Romänen* („Korrespondenzblatt", I, 1878, nr. 2, pp. 17—22, nr. 3, pp. 28—38; II, 1879, pp. 26—31).

[112] *Die Anfänge der Romänen, kritisch-ethnographische Studien* („Zeitschrift für die oesterreichischen Gymnasium", 27, 1876); *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, Innsbruck, 1881; *Römer und Romanen in den Donauländern. Historisch-etnographische Studien*, ed. II-a, Innsbruck, 1887, etc. Ediţia I a acestei ultime lucrări a fost analizată de Vasile Maniu, *Studiu asupra scrierii prof. dr. J. Jung, intitulată Romanii şi românii din ţările dunărene*, Buc., 1878. Jung recunoştea că această lucrare era îndreptată direct contra lui Roesler (Die erste Schrift war direkt gegen Rösler gerichtet). Vezi şi prezentarea lui I. Hurdubeţiu, *Die Deutschen*, pp. 82—86.

către romani, deoarece Eugip, în viaţa Sf. Severin, afirmă că, potrivit cu prezicerile sfîntului, toţi locuitorii ţării au fost strămutaţi, ceea ce s-a dovedit a fi cu totul fals[113]. După opinia sa, „masa poporului dac, care nu cunoscuse de cît greutăţile, nu şi folosul stăpînirii romane, a rămas pe loc, plătind noilor domni dările pe care le plătise celor vechi". Românii din Dacia sînt în mod sigur urmaşii dacilor romanizaţi, care au rămas în ţara lor. Jung a respins, de asemenea, argumentul *ex silentio*, ţinînd seama de faptul că izvoarele istorice privitoare la aceste regiuni păstrează numele arhaice atît ale popoarelor, cît şi ale ţărilor; în plus, românii nu au fost ignoraţi de izvoarele istorice, în care apar mai întîi la dreapta Dunării, apoi şi în stînga fluviului.

Împotriva teoriei lui Roesler s-a pronunţat în 1876 şi un istoric francez *Edouard Sayous*, prieten al Ungariei, care susţinea că, după părăsirea Daciei de către Aurelian, a rămas aci un important element latin; el afirmă mai departe că „astfel de emigrări (ca cea presupusă a românilor din sec. XIII) sînt extrem de rare la popoare lucrătoare şi cu obiceiuri civilizate şi nu se întîmplă niciodată într-un număr atît de covîrşitor"[114].

Celebrul geograf *Heinrich Kiepert* a observat că principalul argument care se opune teoriei roesleriene este împrejurarea că

[113] „Zeitschrift für österr. Gymnasium", 1876, p. 92. În recenzia făcută lucrării lui J. Jung, cu titlul *Teoria lui Roesler despre originea românilor combătută şi înfrîntă* („Transilvania", IX, 1876, pp. 214—215), G. Bariţiu se declara de acord cu acesta că „ar fi mai bine ca teza lui Roesler să fie aruncată la o parte". Vezi „Ţara Bîrsei", 1937, p. 207.

Menţionăm că lucrarea lui Jung din 1876 a fost recenzată şi de Mihai Eminescu în „Convorbiri literare", X, 1876, nr. 6, p. 326 (vezi şi *Scrieri politice şi literare*, p. 304), care are cuvinte de laudă îndeosebi pentru modul cum face Jung analogii cu evenimente asemănătoare, dovedind că „nicăieri popoarele nouă, venite asupra celor aşezate, nu le-au nimicit pe acestea, ci le-au cucerit numai".

[114] E. Sayous, *Histoire générale des Hongrois*, Paris, 1876; cf. „Ţara Bîrsei", 1937, pp. 195—197.

Mai amintim aici părerea altui francez, *Emil Picot*, care susţinea în acelaşi timp că, după retragerea aureliană, „românii s-au împărţit în două grupe: unii s-au refugiat în Carpaţi, iar alţii s-au retras în Moesia" (*Les Roumains de la Macédoine*, în „Revue de l'Anthropologie", 1875).

Într-o altă lucrare, *Histoire des Roumains*, dînd dovadă de o largă informaţie, E. Picot a combătut părerile lui Roesler, susţinînd cu tărie că „românii s-au menţinut fără întrerupere pe ţărmul stîng al Dunării"; el arată mai departe că o masivă emigrare a românilor la nordul Dunării nu putea să scape istoricilor bizantini, într-o vreme cînd aceştia înregistrau cu grijă toate mişcările popoarelor (Ion Ranca, *Istoria românilor în viziunea unui savant francez din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în R. Ist., 30, 1977, nr. 9, pp. 1673—1680).

„cercul în care se vorbeşte astăzi limba română dincoace de Dunăre cade tocmai pe hotarele vechii Dacii“[115] (ideie reluată mai tîrziu de V. Pârvan).

Jos. Ladislau Pić, profesor la Universitatea din Praga, a fost unul din cei mai ferventi apărători ai continuității românilor în cîteva lucrări ale sale[116]. După cum recunoştea D. Onciul, „în ciuda unor lipsuri“, Pić a reuşit „să sprijine prin mai multe argumente solide teoria continuității elementului roman în Dacia Traiană“[117]. După opinia lui A. Sacerdoţeanu, Pić ar fi răsturnat „complet“ teoria lui Roesler[118].

Mai întîi, Pić a arătat că, dacă daco-romanii ar fi părăsit Dacia, ei nu ar fi găsit nici o scăpare în Moesia, care era la fel de devastată de barbari ca şi Dacia de la nordul Dunării.

Utilizînd documentele ţarilor sîrbi pentru vlahii suddunăreni, Pić neagă preponderenţa românilor la sudul Dunării şi se declară partizanul hotărît al continuităţii acestora la nordul fluviului: „dacoromânii n-au părăsit Dacia în vremea lui Aurelian, ci s-au adăpostit în munţi, anume în munţii apuseni, începînd din Maramureş pînă în sud-vestul Transilvaniei“. Utilizînd pentru prima oară datele antropologiei, Pić susţine că tipul etnic al românilor din Dacia ar fi de două feluri: roman, în regiunile intens colonizate, şi dac, în părţile nord-estice ale acestui teritoriu. Cît priveşte asemănarea dintre dacoromână şi macedoromână (unul din argumentele adversarilor continuităţii), aceasta se explică prin faptul că dacoromânii şi macedoromânii au avut strămoşi comuni pe traci.

Tot Pić a pus în circulaţie şi o serie de izvoare ruseşti şi bizantine care dovedesc prezenţa masivă a românilor la nordul Dunării în secolul al XII-lea. Pentru a dovedi vechimea ro-

[115] H. Kiepert, *Lehrbuch der alten Geographie*, Berlin, 1878, p. 337; vezi şi Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 696 şi I. Hurdubeţiu, *op. cit.*, pp. 86—87.

[116] *Über die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880; *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, 1882; *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage. Skizzen zur ältesten Geschichte der Rumänen, Ungarn und Slaven*, Leipzig, 1886. La ultima lucrare recenzia lui D. Onciul, în *Scrieri istorice*, I, pp. 261—279.

Despre Pić vezi Constantin Nastasi şi Mircea Gherman, *Un mare filoromân, savantul ceh I. L. Pić* („Cumidava“, V, 1971, pp. 754—760) şi T. Ionescu-Nişcov, *Contacts établis entre l'historiographie roumaine et tchèque dans le problème de la formation du peuple roumain, durant la seconde moitié du XIX-e siècle* („Romanoslavica“, 16, 1968, pp. 427—430).

[117] D. Onciul, *op. cit.*, p. 279.

[118] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 131.

mânilor în Transilvania, Pić mai invocă şi faptul că ei s-au bucurat de o oarecare autonomie şi că au avut un drept propriu românesc (*jus valachicum*), recunoscut de regatul maghiar, şi nu acordat prin privilegii regale aşa cum s-ar fi întîmplat cu naţionalităţile aduse de regalitate.

Pentru a-şi îmbogăţi argumentele, Pić a întreprins chiar săpături arheologice pe dealul Sprenghi de la Braşov, pe baza cărora a conchis că valul de pămînt descoperit aparţinea întăriturilor oraşului din sec. VIII, XI—XII[119]. El a întreprins şi o călătorie de studii la Bucureşti, unde a luat contact cu oamenii de cultură ai epocii pentru a se documenta în problemele de istorie. Prin opera sa, Pić rămîne unul din cei mai consecvenţi apărători ai continuităţii românilor din secolul trecut.

În aceiaşi vreme s-au declarat în favoarea continuităţii românilor şi doi din marii istorici ai secolului trecut *Ranke*[120] şi *Th. Mommsen*[121].

În aceiaşi epocă, însă, unii istorici maghiari au continuat să susţină tezele lui Roesler, la care nu au adăugat prea multe argumente noi. Unul dintre aceştia a fost *P. Hunfalvy*, în cîteva lucrări[122]. El susţine că românii sînt traci romanizaţi, în special moesi şi bessi; românii din Dacia ar fi trecut cu toţii la sudul Dunării, unde s-au format ca popor în regiunea dintre Dunăre şi Balcani, de unde au trecut la nordul fluviului în sec. X, mai întîi în Muntenia şi Moldova. Emigraţia a devenit mai puternică în timpul celui de al doilea imperiu vlaho-bulgar. După opinia lui Hunfalvy (reluată şi de alţi istorici), în Transilvania românii nu ar fi venit decît tîrziu, cînd au fost împinşi de tătari. Hunfalvy nutreşte un vădit dispreţ pentru români, pe care-i numeşte Oláhok, numire care în maghiară are un sens accentuat de dispreţ.

Aşa cum s-a observat, lucrările lui Hunfalvy — îndeosebi *Die Rumänen und ihre Ansprüche* — aveau un pronunţat

[119] „Gazeta Transilvaniei", 19/31 iulie 1886. Constatările lui Pić au fost verificate în ultimii ani prin noi cercetări arheologice ! (vezi partea a II-a, p. 165).

[120] *Weltgeschichte*, III, Leipzig, 1883.

[121] *Römische Geschichte*, V, Berlin, 1885. Vezi I. Hurdubeţiu, *op. cit.*, pp. 64—65.

[122] *Die Etnographie von Ungarn*, Viena, 1877; *Die Rumänen in Siebenbürgen* („Ungarische Revue", I, 1881, pp. 938—955); *Die Rumänen und ihre Anspruche*, Viena, 1883; *Der Ursprung der Romänen*, Viena, 1887; *Az Oláhok története*, Budapest, 1894, etc.

caracter politic: ele urmăreau să răspundă congresului românilor transilvăneni ţinut în 1881 care ceruseră autonomia Transilvaniei pe baza drepturilor pe care le avea cel mai vechi şi mai numeros popor al acestei ţări[123].

În anul 1883 apărea în limba franceză *Memorandum*-ul, unul din cele mai importante memorii întocmite de românii din Transilvania pentru apărarea drepturilor lor naţionale. Dovedind o foarte bună informare istorică, autorii arată lipsa de temeinicie a afirmaţiilor făcute de unii istorici despre venirea românilor în Transilvania de abia în secolul al XIII-lea, cînd sînt amintiţi în documente. Se arată că nici maghiarii nu sînt pomeniţi în Transilvania atunci cînd istoricii lor susţin că ar fi venit (începutul sec. XI) şi că, pînă spre sfîrşitul sec. XII, regii maghiari nu au avut o cancelarie. „Des actes publics originaux et authentiques plus anciens que le XII-ème siècle pour l'histoire de la Hongrie et de la Transylvanie n'existent pas"[124]. Referindu-se la situaţia altor popoare din monarhia austro-ungară, autorii declarau: „demandons aux historiens qui écrivent avec des tendances politiques: quels et combien sont les peuples de cette monarchie qui seraient en état d'écrire aussi bien l'histoire de la nation et de la province, mille ans en arrière? Nous disons l'histoire authentique, sans fables et sans traditions fabuleuses. Est-ce que, pour ne pas posséder des documents écrits, ces peuples n'en ont pas moine existé dans ce pays, même auparavant?"[125].

Invocînd mărturiile izvoarelor bizantine, cronica lui Anonymus, documentele de la începutul sec. XIII — cînd ro-

[123] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 130. Nu numai românii, dar şi străinii au remarcat faptul că Hunfalvy era şovin. De pildă, Rudolf Bergner susţinea că acesta „nu mai vorbeşte ca om de ştiinţă, care se închină adevărului, ci ca un reprezentant al şovinismului unguresc ... care înjoseşte ştiinţa în serviciul politicii şi al urei naţionale" (*Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Leipzig, 1884, p. 246). Vezi şi Traian Ionescu-Nişcov, *op. cit.*, pp. 423—425.

La întrebarea lui Hunfalvy de ce nu sînt elemente româneşti în limba maghiară, N. Iorga a răspuns că la venirea tîrzie a ungurilor în Transilvania aceştia „îşi aveau limba cultivată deplin prin împrumuturile făcute de la slavi" (*Istoria românilor*, III, p. 21). Cu toate acestea, V. Bogrea a dovedit existenţa unor împrumuturi româneşti în limba maghiară. Vezi mai nou, B. Kelemen, *Cu privire la începuturile influenţei maghiare asupra limbii române* („Cerc. lingvistice", 1971, nr. 2, pp. 231—240).

[124] *Mémorandum composé et publié par le Comité élu par l'Assemblée générale des représentants des électeurs roumains*, Paris, 1883, p. 42.

[125] *Ibidem*, p. 36.

mânii se aflau de mult în Transilvania — organizarea lor social-politică veche, cu voievozi şi cnezi proprii, ca şi opiniile unor istorici ca *Gebhardi*, *Schloezer*, *Fessler* şi *J. Kemeny*, autorii *Memorandum*-ului susţin că maghiarii au găsit în Transilvania pe români, care sînt cei mai vechi locuitori ai ţării. Nu numai că românii nu au venit în Transilvania în sec. XIII, ci, dimpotrivă, în acest secol ei au fost în măsură să contribuie la sporirea populaţiei altor ţări şi să „descalece" în Ţara Românească.

Autorii *Memorandum*-ului erau conştienţi de faptul că cei care negau autohtonia şi vechimea românilor din Transilvania urmăreau scopuri politice: să falsifice istoria „dans le but évident de faire croire au monde que trois millions à peu près de Romains établis dans ce pays ne sont tout simplement que des descendants d'étrangers et des vagabonds, des nomades, des bergers, des serfs déserteurs à peine sortis de Turquie et de Roumanie et colonisés des centaines d'années après l'établissement des Hongrois et des Saxons". „Les hommes qui sont payés pour écrire l'histoire de la patrie et des peuples avec une tendance politique et ayant dans l'esprit l'idée de subjuguer ces peuples, disputent au peuple roumain son existence en Dacie et en Pannonie avant l'arrivée des Maghiars"[126]. *Memorandum*-ul din 1883 a fost prima publicaţie românească destinată să lămurească opinia publică apuseană cu privire la suferinţele românilor din Transilvania şi la aspiraţiile lor politice şi naţionale.

Românii au răspuns destul de tîrziu teoriei lui Roesler. Primul a fost *B. P. Hasdeu*, care, într-un scurt articol despre vechimea doinei, a afirmat că „*Doina*" *răstoarnă pe Roesler*[127]. După opinia lui Hasdeu, nu se poate admite lipsa de conti-

[126] *Ibidem*, pp. 34—35. Vezi şi Ştefan Pascu, *Mémoires et protestations des Roumains de Transylvanie et de Hongrie de 1791 à 1892* (R. Trans., V, 1939, nr. 3, p. 346).

Aproximativ din aceeaşi epocă amintim şi articolul lui V. Mangra, *Despre continuitatea neîntreruptă a elementului român în Dacia. Disertaţie istorică* („Familia", 1881, pp. 166—167, 174—175, 182—183 passim), care pune în discuţie — printre altele — textul lui Priscus Rhetor despre elementul roman din Dacia în vremea hunilor.

[127] „Columna lui Traian", 1882, nr. 10—12, pp. 529—536. Reprodusă şi în *Scrieri istorice*, II, Buc., 1973, pp. 151—157.

O succintă trecere în revistă a istoriografiei româneşti în problema continuităţii, insistînd asupra lui B.P. Hasdeu, A. D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga, V. Pârvan, G. Brătianu şi D. Prodan, a făcut recent Lucian Boia, *L'historiographie et le problème de la continuité du peuple roumain* (R R H, 1978, nr. 4, pp. 691—708).

nuitate a românilor în Dacia ţinînd seama de faptul că „naţionalitatea română s-a născut şi s-a dezvoltat în Oltenia pînă în valea Haţegului“, de unde s-a răspîndit începînd din sec. X, iar cuvintele de origine albaneză — puse în discuţie de Roesler — se datoresc fondului comun traco-ilir[128].

Un răspuns mai amplu a venit din partea istoricului *A. D. Xenopol* cu titlul *Teoria lui Rössler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană*[129]. Xenopol a combătut pe rînd toate aserţiunile lui Roesler, folosind şi argumentele lui Jung şi Pić, la care a adăugat numeroase altele. El a arătat „imposibilitatea în care s-au găsit dacoromanii de a părăsi patria lor“: o asemenea populaţie numeroasă nu a putut locui în Moesia, ci s-a adăpostit în munţi, ca dovadă terminologia „muntelui“ este românească[130]; limba românilor din Dacia diferă de aceia vorbită în Macedonia; termenii de origine latină folosiţi în agricultură dovedesc că românii au fost sedentari, nu păstori nomazi; „descălecările“ celor două state româneşti constituie o dovadă că populaţia românească era veche în Transilvania şi că a coborît spre şes din regiunea muntoasă; elementele maghiare din limba română sînt aceleaşi la toţi daco-românii, dovadă că în cîmpia răsăriteană ei au venit din Transilvania, unde se adăpostiseră şi de unde au adus aceste elemente; românii sînt amintiţi în izvoare istorice demne de crezare, ca notarul anonim, cronicarul Nestor şi documentele maghiare din secolele XII-XIII; toponimia, în mare parte de origine latină, dovedeşte că dacoromanii nu au părăsit teritoriul de la nordul Dunării; topicele de origine slavă sau maghiară din cîmpie se datoresc faptului că românii trăiau retraşi în munţi; românii din Transilvania

128 B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, I, Buc., 1875, pp. 294, 305; idem, *Cine sînt albanezii?* („Analele Acad. Rom., Mem. Secţiei literare“, 23, 1900—1901); idem, *Strat şi substrat. Genealogia popoarelor balcanice* (*ibidem*, 14, 1891—1892).

129 Publicat în „Rev. pentru istorie, arheologie şi filologie“, vol. I, 1882, fasc. 2, pp. 409—418, vol. II, 1883, pp. 83—139, 202—213; anul II, 1884, vol. III, fasc. 1, pp. 111—127, 289—297 şi apoi separat, Iaşi, 1884. Lucrarea a fost tradusă în limba franceză, cu unele adăugiri şi îndreptări, sub titlul *Une énigme historique. Les Roumains au moyen âge*, Paris, 1885. Vezi prezentarea lui Al. Philippide, *Originea românilor*, I, pp. 704—740 şi L. Boia, *op. cit.*, pp. 698—700.

130 Observaţie făcută încă din 1863 de A. Schmidt, după care munţii Transilvaniei sînt plini de numiri curat româneşti: Retezat, Paring, Găina, Surul, Subcunună etc. (N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 47). N. Iorga se întreba — pe bună dreptate — dacă românii, ca nou veniţi, ar alerga să se înfunde în munte.

asimilaseră pe slavi înainte de venirea maghiarilor, dovadă numirile de origine slavă pe care le-au folosit numai românii etc.

Cu privire la metoda de lucru utilizată de Roesler, Xenopol arată că — deși acesta face „o mulțime de tălmăciri false, închipuiri silite, etimologii peste putință" — nu i se poate tăgădui „o mare știință în dezvelirea temeiurilor sale și cu deosebire un talent însemnat în amestecarea adevărului cu falsul, astfel încît să le contopească într-un tot nedescurcat"[131].

În concluzie, Xenopol considera că cei care susțin teoria lui Roesler „au fost nevoiți a recurge la mijloace nedemne de știință pentru a stabili ceea ce ei numesc adevărul... Acest chip de a proceda nu este acela al unor învățați care au de scop stabilirea adevărului, ci acela al unor avocați ce au de apărat o cauză. Este a degrada știința cînd ea este pusă în slujba altor interese decît acela al adevărului". *Cu toate lipsurile ei, lucrarea lui A. D. Xenopol a rămas pînă astăzi una din cele mai de seamă replici date adversarilor continuității românilor.*

Lucrarea lui A. D. Xenopol a constituit obiectul unei ample dări de seamă făcută (la îndemnul lui Titu Maiorescu) de tînărul istoric pe atunci *D. Onciul*[132]. Acesta a recunoscut că problema continuității (numită de el „chestiunea română") era folosită de un secol „spre a lovi în dreptul nostru de existență pe pămîntul ce locuim, și ca națiune politică și ca națiune istorică". Onciul a făcut numeroase completări (îndeosebi de izvoare) la lucrarea lui Xenopol și și-a exprimat unele rezerve față de o serie de afirmații ale istoricului ieșan. Aflat sub influența lui B. P. Hasdeu, D. Onciul admite continui-

[131] A. D. Xenopol, *op. cit.*, pp. 14—15.

[132] *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană de A. D. Xenopol* („Convorbiri literare", XIX, 1885—1886); reprodusă în *Scrieri istorice*, I, Buc., 1968, pp. 131—260. Vezi prezentarea lui Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 740—760 și L. Boia, *op. cit.*, pp. 700—701.

Amintim aici și alte două studii despre lucrarea lui Xenopol: N. Densușianu, *Note critice la scrierea d-lui A. D. Xenopol „Teoria lui Roesler"*, Buc., 1885 și I. Nădejde, *Teoriea lui Rössler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană de A. D. Xenopol* („Contemporanul", IV, 1884—1885, nr. 1, p. 108 și urm.). Primul a combătut o serie de afirmații ale lui A. D. Xenopol relative îndeosebi la viața nomadă a poporului român și la relațiile cu populația slavă, susținînd că Xenopol introduce în istoriografie „teoria slavistă". I. Nădejde admite o imigrație parțială a românilor din sudul Dunării peste resturile populației romanice rămasă în Dacia, teorie asemănătoare cu a lui D. Onciul.

tatea elementului roman în Dacia numai „în regiunea dintre Olt şi Timiş, cu partea apuseană a Ardealului".

În problema continuităţii daco-romanilor, D. Onciul a adoptat o soluţie de mijloc: el a admis că o bună parte a populaţiei daco-romane a rămas la nordul Dunării, dar a creat o teorie nouă, a admigrării, după care în nordul Dunării a existat un adaus de populaţie română venită de la sud de marele fluviu. „Eu am ajuns anume la rezultatul, pentru mine aproape convingător, că daco-românii au primit în timpul dintîi al stăpînirii bulgare (sec. 7—9) un adaus însemnat din cea parte a Dunării, în urma aşezării slavilor şi bulgarilor în peninsulă"[133].

Onciul susţine însă că *„nu această imigrare a dat fiinţă poporului român în Dacia Traiană*, a cărui existenţă din timpul dominaţiei romane o dovedeşte toată tradiţia istorică, ca şi aşezarea lui geografică. Un popor imigrat pe nesimţite, care de-a dreptul să ocupe acelaşi teritoriu pe care înainte de un mileniu îl părăsise străbunii săi; care îndată să fie recunoscut, de către vecinii aflaţi, ca popor vechi în ţară, mai vechi chiar decît ei înşişi; care, abia venit, să absoarbă, pe un întins teritoriu şi încă într-un stat organizat ca regatul ungar, neamuri de mult aşezate, pînă atunci nedeznaţionalizate de stăpînii lor, şi dindată să se ridice la o stare socială şi politică precum cea a românilor în Dacia: acel popor al minunilor, istoria nu-l cunoaşte, mintea noastră nu-l cuprinde"[134].

După aceste importante intervenţii româneşti în problema continuităţii, discuţiile au urmat, unii învăţaţi străini declarîndu-se partizanii continuităţii, alţii adversarii ei.

Un susţinător al continuităţii în această epocă a fost savantul german *Traugott Tamm*, care se declară împotriva lui Roesler, admiţînd cu argumente logice şi istorice că populaţia daco-romană a rămas în Dacia; el aduce ca argument expansiunea elementului românesc din centrul Daciei în cîmpiile de dincolo de Carpaţi. Ca şi Kiepert, Tamm susţine că românii ocupau regiunile locuite de străbunii lor [135].

[133] D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 45. Vezi şi idem, *Românii în Dacia Traiană pînă la întemeierea principatelor (Chestiunea română)*, în *Scrieri istorice*, II, p. 163.

[134] *Ibidem*, p. 164.

[135] T. Tamm, *Über den Ursprung der Rumänen. Ein Beitrag zur Ethnographie Südosteuropa*, Bonn, 1891. Prezentarea lui A. D. Xenopol, în „Arhiva", 3, 1892, p. 387 şi I. Hurdubeţiu, *op. cit.*, pp. 96—98.

Un alt învăţat care a admis prezenţa românilor în Transilvania din vechime a fost *R. Bergner*; el a susţinut că aşa-numitul „pămînt crăiesc" nu era un „desertum" în timpul colonizării saşilor, ci era locuit de români[136].

Apariţia vestitului *Memorandum* (1892) şi procesul ce i-a urmat, ca şi pregătirea serbării „mileniului" de la venirea maghiarilor au contribuit la întărirea spiritului şovin al unor istorici maghiari. Unul dintre aceştia, *L. Ovary* — reluînd ideile lui Roesler — susţine mai departe că românii au venit în Transilvania în sec. XIII cînd apar în documente „villae olachales"; după opinia sa, românii şi-ar fi făcut apariţia de abia la 1222 şi mai sigur după năvala tătarilor din 1241, după care regele Bela al IV-lea ar fi repopulat Transilvania cu colonişti[137].

Pe lîngă istoricii maghiari care ne aduc de la sudul Dunării în secolele XII şi XIII sînt unii care — împotriva tuturor evidenţelor istorice — susţin că românii din Transilvania ar fi venit din Ţara Românească şi Moldova de abia în secolul al XVIII-lea, cînd situaţia lor în aceste ţări era foarte grea[138]. După cum s-a arătat, aserţiunea lui *Jancsó Benedek*

[136] R. Bergner, *Topographie und Ethnologie Siebenbürgens* („Ausland" 1892, nr. 21—23, pp. 1—13).

Problema atît de dezbătută despre sensul noţiunii de „desertum", în care ar fi fost colonizaţi saşii, a fost reluată de Georg Müller, *Die ursprungliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande*, Sibiu, 1912; acestuia i-au răspuns I. Puşcariu şi colaboratorii săi în lucrarea *Contribuţii istorice privitoare la trecutul românilor din pămîntul crăiesc*, Sibiu, 1912, în care se aduc dovezi despre vechimea românilor din aceste locuri.

Noţiunea de „desertum" a fost lămurită definitiv de Thomas Nägler, care a arătat că *„terra deserta" nu înseamnă regiune nelocuită ci regiune „deşertată", adică părăsită de unii locuitori pentru a veni alţii* (*Zum Gebrauch des Ausdrucks „terra deserta" in einigen Urkunden des 12.—13. Jahrhunderts*, în „Muz. Bruckenthal, Studii şi comunicări", 18,1974, pp. 51—60).

Vezi şi I. Hurdubeţiu, *Puncte de vedere cu privire la raporturile dintre coloniştii germani şi populaţia autohtonă românească în spaţiul carpato-danubian în evul mediu timpuriu* („Studii", 26, 1973, nr. 6, pp. 1179—1193).

[137] L. Ovary, *La questione daco-romana e lo stato ungherese*, Roma, 1894. Vezi şi critica lui A. D. Xenopol, *A propos du milenium magyar*, Paris, 1896 şi prezentarea lui A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 132.

În acelaşi an apărea lucrarea lui J. H. Schwicker, *Die national-politischen Ansprüche der Rumänen in Ungarn*, în care autorul relua tezele prietenului său Hunfalvy.

[138] Iancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* [Istoria străduinţelor naţionale româneşti şi starea lor actuală], Budapesta, 1896.

se bazează pe nişte calcule imaginare[139]. Cu toate acestea, ideia va fi reluată şi mai tîrziu[140], oferind prilejul unuia din marii noştri istorici, *David Prodan*, să dovedească cu date concrete totala ei lipsă de temeinicie (la această problemă vom reveni mai departe).

La sfîrşitul secolului trecut, un alt învăţat maghiar, *L. Réthy*, a emis o „teorie" nouă despre originea românilor, şi anume că ei ar fi descendenţii unui popor de păstori din munţii Apenini care ar fi trecut în Peninsula Balcanică, unde s-a format limba română în secolul al X-lea şi apoi peste Dunăre de abia în secolul al XIII-lea[141]. Învăţaţii români au considerat această „teorie" drept „cea mai lipsită de orice simţ istoric părere care s-a emis vreodată asupra originii românilor"[142].

[139] D. Prodan, *Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944, pp. 22—24, care arată că „un asemenea temei, pentru o teorie atît de gravă şi mai ales atît de plină de consecinţe, desigur, nici nu merita o discuţie".

Absurditatea acestei teorii a fost dovedită şi de I. Conea, *„Tota Transilvania ad nos venit". Sau cît valorează teoria Iancsó Benedek* („Geopolitica şi geoistoria", II, 1942, pp. 11—23), care au arătat că în sec. XVIII situaţia s-a petrecut exact invers de cum arătă autorul „teoriei". Vezi şi I. Moga, *Numărul românilor în principatul Transilvaniei* („Transilvania", 1941, pp. 285—291) şi L. Boia, *op. cit.*, pp. 705—706.

[140] La conferinţa de pace din 1918, încercînd să păstreze Transilvania, delegaţia maghiară s-a folosit de aceste date în memoriul *Developpement de la situation ethnique et confessionnelle en Transylvanie de 1700 à 1850*, publicat în *Les Négociations de la paix hongroise*, vol. III. Vezi Z. Pclişanu, *Statistique des Roumains de Transylvanie au XVIII-e siècle* („Revue de Transylvanie", I, 1934, nr. 2, p. 204 şi urm.). Mai tîrziu, într-o conferinţă de presă ţinută la Cambridge în 1933, contele Ştefan Bethlen afirma că românii din Transilvania s-au ridicat în sec. XVIII la o majoritate absolută prin imigrare, după ce la începutul secolului ei nu reprezentau mai mult de 1/4 din populaţia ţării *(ibidem)*.

[141] L. Réthy, *Daco-Roumains ou Italo-Roumains. Etudes historiques et philologiques*, Budapesta, 1897; idem, *Die italische Herkunft der Rumänen*, Budapesta, 1897; idem, *Az oláhok italiai eredete* [Originea italiană a valahilor] („Budapesti Szemle", 1897, pp. 161—171).

[142] Al. Philippide, *op. cit.*, p. 768; vezi şi A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 133—134, care susţine că „teoria" lui Réthy „nu are nici o valoare istorică".

Neseriozitatea opiniilor lui Réthy rezultă şi din faptul că, în 1895, afirmase că poporul român s-ar fi format în Iliria ! (*A romanismus Illyricumban* [Romanismul în Illyricum], Budapesta, 1896; trad. în limba română de I. Costea cu titlul *Deslegarea cestiunii originii românilor*, Budapesta, 1896).

Cu toate acestea, teoria fantezistă a lui Réthy a fost reluată de A. de Bartha, *Magyars et Roumains devant l'histoire*, Paris, 1899, care susţinea că românii ar fi venit prin nordul Adriaticei, s-ar fi oprit apoi

Un alt istoric din aceiaşi epocă, *Marczali*, afirma însă că românii ar fi fost aduşi la nord de Dunăre ca prizonieri ai pecenegilor, cumanilor sau chiar ai maghiarilor![143]

Au fost însă şi unii istorici maghiari care au admis că la venirea ungurilor românii se găseau cel puţin în unele regiuni din Transilvania. Unul din aceştia a fost *T. Lehoczky*, care susţinea: „la marginea nord-estică a patriei, în comitatele Maramureş, Ugocsa şi Bereg, fără îndoială că încă pe timpul venirii maghiarilor au locuit românii de originea necunoscută (!!), cu deosebire în codrii vecini cu Galiţia, ai comitatelor Bereg şi Maramureş"[144].

Un alt adversar al continuităţii a fost *Emil Fischer*[145], după opinia căruia „actualii vlahi se trag din vlahii din Balcani"; dacii nu s-ar fi romanizat pentru că nu au avut cînd în cei 150 de ani de stăpînire romană, iar limba română „primitivă" — din care s-au desfăcut apoi dialectele române — „a fost aproape gata" în sec. IX—X. Specialiştii români au considerat teoriile lui Fischer drept „nişte afirmări goale"[146].

O teorie asemănătoare cu a lui Réthy a susţinut şi *J. Karácsony* după care românii ar fi fost originari din Romagna din Italia, de unde ar fi trecut apoi în Peninsula Balcanică, unde s-a format limba română, fiind colonizaţi în Transilvania după năvălirea tătarilor din 1241[147]. În alte lucrări

în valea Drinei şi a Vardarului, de unde au trecut peste Dunăre după sec. X, ajungînd în Transilvania mai tîrziu. Neseriozitatea acestei teorii a fost relevată de A. D. Xenopol, *Magyars et Roumains devant l'histoire. Réponse à M.A. de Bartha*, Paris, 1900; şi în limba română, Buc., 1900.

[143] „Programm" al Gimnaziului din Sibiu, 1897, p. 24.

[144] T. Lehoczky, *Adalékok az oláh vajdák, oláh és orosz kenézek vagy soltészok és szabadatok intézményéhez hazánkban* [Contribuţii la instituţia voievozilor valahi, a cnezilor sau şoltuzilor valahi şi ruşi] („Történelmi Tár", 1890, p. 155).

[145] *Die Herkunft der Rumänen. Eine historisch-linguistisch-ethnographische Studie*, Bamberg, 1904. Vezi recenziile lui G. Weigand, în „Zeitschrift für romänische Philologie", 1904, pp. 377—378; I. Ursu, în „Convorbiri literare", 1905, pp. 278—288.

[146] Al. Philippide, *op. cit.*, pp. 774—781. Vezi şi I. Hurdubeţiu, *op. cit.*, pp. 99—100. Despre ideile altor învăţaţi germani sau austrieci din această epocă în problema continuităţii (Fr. Müller, etc.) vezi *ibidem*, p. 108 şi urm.

[147] J. Karácsony, *Die Ansiedlung der Rumänen auf dem linken Donauufer* („Mitteilungen des Fontes Rerum Transylvanicarum", 1910, p. 22 şi urm.); idem, *Az oláhok bevándorlása a Duna balpartjára* [Emigrarea românilor pe malul stîng al Dunării] („Erdélyi Törtenelmi Értesitö", I, 1912, pp. 30—44); idem, *Les droits historiques de la nation hongroise à l'intégrité territoriale de son pays*, Budapest, 1919; idem, *A székelyek ösei és a székely magyarok* [Strămoşii secuilor şi secuii maghiari], Cluj, 1924.

ale sale Karácsony susţine că românii ar fi venit în Transilvania numai după 1526 ![148] Dar nu numai pe români îi aduce Karácsony tîrziu în Transilvania; după opinia sa, slavii ar fi venit şi ei de abia în vremea regelui Geza al II-lea (1141—1161) ca să repopuleze provincia golită de locuitori din pricina pecenegilor! Toate aceste ipoteze stranii ale lui Karácsony urmăreau să arate că ungurii nu au găsit în Transilvania decît pe secui[149], consideraţi de el urmaşii gepizilor[150]; românii ar fi venit la două, trei sau chiar patru secole după unguri! După cum arată savantul italian *C. Tagliavini*, „le idee strane del Karâcsonyi... non possono assolutamente essere seguite senza grave danno della verità scientifica"[151].

Dintre ideile năstruşnice mai amintim şi pe aceia a lui *Johann Peisker*[152], după care românii ar fi fost păstori nomazi şi, ca toţi păstorii, ar fi venit din Asia, fiind romanizaţi în Peninsula Balcanică în secolul al XII-lea!

La începutul secolului al XX-lea apăreau o serie de lucrări deosebit de importante în problema continuităţii datorate unor mari savanţi români: *Nicolae Iorga*, *Sextil Puşcariu* şi *Vasile Pârvan*.

N. Iorga a tratat problema continuităţii în cîteva lucrări ale sale[153]. El a arătat că nu poate fi vorba de o părăsire totală a Daciei; dimpotrivă, aşa cum elementul roman a persistat în toate fostele provincii ale Imperiului roman sub forma Romaniilor (Romaniae), aşa şi românii au format o Romanie orientală, ai cărei locuitori au coabitat cu popoarele aflate în migraţie. Nu poate fi admisă în nici un chip o

[148] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 151—152.

[149] Nu vom putea aborda aci problema originii secuilor, foarte discutată în istoriografie. Vom aminti doar că, în lumina ultimelor cercetări, ei s-au aşezat în regiunea pe care o ocupă astăzi la începutul secolului al XIII-lea (Székely Zoltan, *Contribuţii la problema stabilirii secuilor în sud-estul Transilvaniei*, în „Crisia", IV, 1974, pp. 89—94).

[150] Teoria sa despre originea gepidă a secuilor a fost combătută chiar de istoricii maghiari.

[151] C. Tagliavini, *Studi Rumeni*, III, p. 115. Vezi şi Z. Pîclişanu, *Locuit-au românii în Ardeal pe timpul venirii Ungurilor?*, Blaj, 1912.

[152] *Die Abkunft der Rumänen wirtschaftsgeschichtlich untersucht* („Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark", 15, 1917, pp. 160—205). Prezentarea lui Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 840—848 şi A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 146—150.

[153] *Geschichte des Rumänischen Volkes*, Gotha, 1905; *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, Buc., 1915—1916 etc. Vezi prezentarea lui A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 141—142 şi L. Boia, *op. cit.*, pp. 701—703. Asupra altor lucrări ale marelui istoric vom reveni mai departe, la locul potrivit.

emigrare de la sudul Dunării pentru motivul că, în vremea cînd acest lucru ar fi fost posibil, situația valahilor de acolo era destul de bună; pe de altă parte, dacă ar fi înaintat spre nord, românii ar fi dat de ținutul ocupat de barbari, de sub apăsarea cărora ar fi fugit mai curînd spre sud.

La rîndul său, marele filolog *Sextil Pușcariu*[154] a dovedit netemeinicia argumentului roeslerian după care limba română s-ar fi născut la sudul Dunării. El a susținut existența a două grupuri romanizate care au creat două forme lingvistice: una pentru românii orientali din Tracia și Macedonia și alta pentru cei din Dacia și cei (dispăruți) din Serbia. Mișcările de popoare ce s-au produs apoi au împins pe românii orientali spre Pind și Tesalia, iar pe cei din Serbia către Istria. În Dacia nu au fost decît mișcări locale de populație (transhumanță). Cît privește asemănările cu limba albaneză, ele se datoresc contactului dintre strămoșii românilor și albanezilor. Pușcariu e considerat primul învățat care a demonstrat pe cale filologică imposibilitatea emigrării românilor de la sudul Dunării.

Numeroase și valoroase argumente în sprijinul continuității a adus marele învățat *Vasile Pârvan*[155], argumente pe care le vom folosi pe larg în partea doua a lucrării.

[154] *Zur Rekonstruktion der Urrumänischen*, Halle, 1910; (retipărit în limba franceză în vol. *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj-Buc., 1937, pp. 64—120); *Locul limbii române între limbile romanice*, Buc., 1920. Vezi prezentarea lui A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 143. Asupra unor opinii ale lui S. Pușcariu vom mai reveni în partea a II-a a lucrării. Despre opera sa vezi: D. Macrea, *Opera lingvistică a lui Sextil Pușcariu. La 80 de ani de la nașterea lui* („Limba română", V, 1956, nr. 6, pp. 5—21); V. Arvinte, *S. Pușcariu despre formarea limbii și a poporului român* (A S U C, 14, 1968, secția III, fasc. 2, pp. 175—180); *Istoria lingvisticii românești*, Buc., 1978, pp. 105—109; Romulus Tudoran, *Sextil Pușcariu despre romanitatea limbii române și continuitatea poporului român*, în vol. *100 de ani de la nașterea lui Sextil Pușcariu*, 1977, pp. 25—35.

[155] *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, Buc., 1911; *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, Buc., 1923. Vezi și L. Boia, *op. cit.*, pp. 703—704.

Dintre savanții români care s-au declarat împotriva continuității amintim pe Ovidiu Densușianu și Augustin Bunea. Primul — fără a lua în considerație elementul istoric — susținea că locul formării limbii române ar fi fost în vestul Bulgariei, într-un ținut vecin cu Albania. După opinia sa, romanizarea profundă a Peninsulei Balcanice, ca și relațiile dintre elementul roman din Dacia și cel din sudul Dunării „interdisent d'isoler la naissance de la langue roumaine dans la région des Carpathes" (*Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1901). Opiniile lui O. Densușianu au fost combătute de I. Bogdan („Conv. lit.", 1901, pp. 254—266), Ilie Gherghel,

Nu vom insista aici asupra literaturii cu caracter mai mult politic prin care istoricii unguri căutau să convingă lumea despre „drepturile“ lor asupra Transilvaniei în vremea primului război mondial şi a tratativelor de pace ce au urmat.

*

După ce, la 1 decembrie 1918, Transilvania s-a unit cu „ţara“ prin voinţa locuitorilor ei, îndeplinind astfel dezideratul de veacuri al poporului român, discuţiile în problema continuităţii şi-au mai pierdut un timp din intensitate; la cîţiva ani după încheierea păcii care consfinţea unirea Transilvaniei cu România, ele au fost reluate, dîndu-li-se încă un caracter mai ştiinţific decît în vremea lui Rethy şi Karácsony.

În 1922, *C. Diculescu* a dedicat o lucrare întinsă gepizilor[156]. Deşi a exagerat mult influenţa germană asupra limbii române[157], el a adus dovezi despre convieţuirea gepizilor cu populaţia daco-romană, declarîndu-se partizanul continuităţii acestei populaţii (se ştie că unul din argumentele adversarilor continuităţii este acela al lipsei influenţelor vechi germane asupra limbii române).

În anii 1923—1928 a apărut lucrarea stufoasă, în două volume, despre *Originea românilor*, datorată unui alt filolog, *Alex. Philippide*. În primul volum, intitulat *Ce spun izvoa-*

Zur Frage der Urheimat der Romänen, Viena, 1910, etc. Vezi prezentarea lui A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 139—140.

Într-o altă lucrare a sa, *Păstoritul la popoarele romanice. Însemnătatea sa lingvistică şi etnografică*, Buc., 1913, O. Densuşianu a susţinut că românii ar fi fost un popor de păstori căruia i-au trebuit cîteva sute de ani ca să devină popor de agricultori, teză asemănătoare cu a unor istorici maghiari, asupra căreia vom reveni în partea a doua a lucrării. Vezi şi Corneliu Bucur, *Direcţii ale demografiei istorice româneşti: transhumanţa pastorală* (R. Ist., 1978, nr. 12, p. 2303), care constată: „nimic nu considerăm mai fals în literatura noastră ştiinţifică cu caracter istoric decît acel «adevăr nestrămutat» — afirmat de O. Densuşianu — că noi am fost în primul rînd un popor de păstori“.

La rîndul său, A. Bunea a susţinut că poporul român s-ar fi format la sudul Dunării şi că a trecut în stînga Dunării în sec. X, cînd exista un „teritoriu neutral“ între unguri şi pecenegi. Ungurii au găsit însă pe români în Transilvania. (*Încercare de istoria românilor pînă la 1382*, Buc., 1912).

[156] C. Diculescu, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, Leipzig, 1922.

[157] După cum arăta V. Bogrea, Diculescu, „respingînd dogma apriorică a absenţei elementelor vechi germene în româneşte, cade în extremul opus ... exagerat pînă la paradox“ (A I I N C, II, 1923, p. 393).

rele istorice (889 p.), autorul a discutat numeroase izvoare atestînd prezența românilor (valahilor) la nordul și la sudul Dunării și a rezumat sau reprodus (uneori foarte pe larg) opiniile exprimate de diverși autori împotriva sau în favoarea continuității. În cel de al doilea volum, purtînd subtitlul *Ce spun limbile română și albaneză* (829 p.), Philippide a întreprins o analiză comparativă a dialectelor macedo-, istro- și daco-român și a acestora cu limba albaneză, conchizînd că „toate asemănările cîte există pe terenul lexical între română și albaneză nu pot fi interpretate cu nici un preț ca împrumuturi. Singura interpretare posibilă este aceea a unui fond etnic și limbistic comun“[158] (opinie asemănătoare cu aceia susținută de Miklosich, Hasdeu sau Sandfeld-Jensen).

După opinia lui Al. Philippide, poporul român — care este deosebit ca limbă de populația romanică din Dalmația — s-a format în Moesia Superior și Inferior, Dacia Traiană și Pannonia Inferior. Cînd partea de la nordul Dunării a fost părăsită, teritoriul s-a restrîns. Întrucît populația „a fost strămutată de-a dreapta fluviului, iar cîtă a rămas pe loc, ori s-a contopit cu năvălitorii, ori s-a păstrat pînă la venirea românilor de peste Dunăre..., românismul s-a dezvoltat numai în Peninsula Balcanică[159]. Philippide consideră că data cînd au început să vină românii de la sudul Dunării ar fi sec. VII, spre deosebire de Roesler pe care-l combate: „începutul secolului XIII nu însemnează începutul migrației daco-romanilor, cum credea Rösler, ci sfîrșitul ei; la începutul secolului XIII tot teritoriul ocupat actualmente de români era umplut de dînșii“. După opinia (greșită) a lui Al. Philippide, ceea ce ar fi determinat trecerea românilor la nordul Dunării în sec. VII ar fi fost părăsirea Daciei de masele slave după moartea lui Mauriciu; „în golul lăsat de dînșii s-au scurs dacoromânii“[160]. Se știe însă că slavii nu au părăsit cu toții fosta Dacie Traiană, unde au continuat să conviețuiască cu autohtonii care i-au asimilat. Indiferent însă de aceste opinii, Philippide admite prezența românilor

[158] Al. Philippide, *op. cit.*, II, p. 759.
[159] *Ibidem*, I, p. 854.
[160] *Ibidem*, p. 858, vol. II, pp. 406—407. Ideile lui Al. Philippide au fost combătute de numeroși învățați care au arătat că argumentele sale nu sînt convingătoare. Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, pp. 53—55; idem, *Despre dialectele limbii române* („Limba română“, V, 1956, nr. 1, pp. 5—24), etc. Vezi și Iorgu Iordan, *Alexandru Philippide*, Buc., 1969.

în fosta Dacie la venirea ungurilor cînd afirmă că Xenopol „a reuşit să probeze că românii erau în Dacia înainte de venirea ungurilor“[161].

În perioada dintre cele două războaie mondiale s-au pronunţat în favoarea continuităţii numeroşi învăţaţi străini: italieni, germani, englezi, francezi, cehi etc., dintre care amintim pe: *Gino Lupi*[162], *Jaroslav Müller*[163], *Seton-Watson*[164], *Josef Mačurek*[165], *W. Wartburg*[166], *M. Besnier*[167], *C. Patsch*[168], *Franz Altheim*[169], *Marcel Emerit*[170], *Hans Koch*[171],

[161] Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 740.

Amintim aci şi lucrările lui Th. Capidan, unul din cei mai buni specialişti în studiul dialectelor aromân şi meglenoromân: *Raporturile albano-române* („Dacoromania“, II, 1921—1922, pp. 444—554); *Elementul slav în dialectul aromân*, Buc., 1925 sau *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Buc., 1932, în care a adus contribuţii de seamă la lămurirea raporturilor dintre dialectele daco-român şi aromân, ca şi dintre limbile română şi albaneză.

[162] *Intorno all'origine dei Romeni* („Annuario de R. Liceo Ginnasio A. Manzoni“, 1931—1932).

[163] *Naši rumunsti sousede* (Vecinii noştri români), Praha, 1932.

[164] *A History of the Roumanians from Roman times to the completion of Unity*, Cambridge, 1934, pp. 5—6, 9—10. Vezi I. Moga, *Seton Watson et les Roumains de Transylvanie* (R. Trans., V, 1939, nr. 1, pp. 61—72). Lucrarea a fost criticată însă de istoricii maghiari, îndeosebi pentru problema continuităţii. Vezi E. Horváth, *Transylvania and the History of the Roumanians. A Reply to Professor R. E. Setton Watson*, Budapesta, 1935.

[165] *Histoire des Hongrois et de l'Etat magyar*, Paris, 1934; prezentarea lui Silviu Dragomir, în R. Trans., II, 1935, nr. 2, pp. 232—237.

[166] *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*, Halle, 1936. Vezi I. Hurdubeţiu, *op. cit.*, pp. 121—125.

[167] *Histoire romaine*, Paris, 1937, pp. 243—244.

[168] *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian*, Berlin, 1937.

[169] *Die Soldatenkaiser*, *Frankfurt am Main*, 1939, pp. 103, 201—202; idem, *Das erste Auftreten der Goten im Donauraum* („Germanien, Monatshefte für Germanenkunde“, febr. 1939, pp. 49—56).

Despre ideile altui învăţat german cu privire la continuitate vezi Friederich Schürr, *Das Lebenswerk Mathias Friedwagners und die Kontinuität des Dakoromanischen* („Acta Historica“, 10, 1972, pp. 81—92). Despre ideile lui Patsch şi Altheim vezi I. Hurdubeţiu, *op. cit.*, pp. 111—115.

Trebuie să amintim însă că au fost şi unii învăţaţi străini care şi-au schimbat părerile: de pildă, Lilio Cialdea a devenit din susţinătorul continuităţii (*Per la storia dei Romeni in Transilvania*, Roma, 1930), adversarul acesteia (*La Transilvania. Aspetti diplomatici e politici*, Milano, 1939). Vezi R. Trans, VI, 1940, nr. 1, pp. 122—138; A. Decei, *Les études de l'italien Lilio Cialdea sur la Roumanie* (*ibidem*, V, 1939, nr. 3, pp. 369—380) şi Şt. Pascu, *O carte italiană despre dreptul românesc în Ardeal* (R I, 26, 1940, pp. 170—198).

[170] *Les derniers travaux des historiens roumains sur la Dacie* („Revue des études anciennes“, 1939, pp. 57—64).

[171] *Die neue Propyläen-Weltgeschichte*, Berlin, 1940, p. 505.

Emil Gamilscheg[172], *Karl Jaberg*[173], *Mario Ruffini*[174] etc. Nu vom putea aminti aci — se înţelege — argumentele aduse de fiecare dintre aceştia în sprijinul continuităţii.

O importantă contribuţie teoretică în sprijinul continuităţii a adus savantul german *A. Dopsch* care a arătat că nicăieri în Europa nu a existat un hiatus între cultura antică şi cea medievală deoarece barbarii nu au distrus civilizaţia romană pe care unii şi-au însuşit-o, teză valabilă şi în cazul Daciei[175]. De asemenea, *W. Wartburg* a arătat că în toate regiunile evacuate de romani au persistat coloniile romane şi că Dacia nu putea face excepţie de la această regulă[176].

În aceeaşi epocă numeroşi învăţaţi saşi (lingvişti, istorici) au admis continuitatea cu argumente ştiinţifice. *Gustav Kisch* a dovedit astfel că elementele slave din limba saşilor au fost primite prin intermediul românilor care se aflau în Transilvania la venirea coloniştilor germani[177]. Acelaşi învăţat a arătat că o serie de numiri topice ungureşti din Transilvania au fost preluate de la populaţia româno-slavă găsită aici[178] (teză susţinută şi de învăţaţii români *N. Drăganu*, *Emil Petrovici*, *I. Moga*).

H. Theil a susţinut şi el continuitatea ţinînd seama de faptul că daco-romanii nu puteau părăsi o regiune atît de bogată unde au asigurat continuitatea de locuire în timpul migraţiilor; un alt argument este acela că ei sînt amintiţi

172 Vezi „Dacoromania", 1934—1935, p. 303 şi lucrarea lui E. Gamillscheg, *Zur Herkunstfrage der Rumänen* („Sudost-Forschungen" V, 1940, pp. 1—21).

173 *Die Rumänische Sprach-atlas und die Struktur des dacorumänischen Sprachgebiets* („Vox Romanica", 1940, p. 75 şi urm.).

174 *Il problema della romanità nella Dacia Traiana. Studio storico-filologico*, Roma, 1941. Prezentarea C. Daicoviciu, în „Transilvania", 1942, p. 234.

175 A. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung*, Berlin, 1923.

176 W. Wartburg, *Die Entstehung der romanischen Völker*, Halle-Saale, 1939.

177 Gustav Kisch, *Zur Wortforschung Erloschenes Slawentum in Siebenbürgen* („Korrespondenzblatt für Volks und Landeskunde", 1924, nr. 1—3, pp. 1—9, nr. 4—6, pp. 25—41).

178 Idem, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache, ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenländer*, Leipzig, 1929. Vezi şi idem, *Das Banat im Spiegel seiner Ortsnamen*, 1928. Vezi prezentarea lui I. Hurdubeţiu, *op. cit.*, pp. 117—118.

în izvoarele maghiare[179]. Pe baza păstrării vechii toponimii a admis continuitatea și *R. Schuller*[180].

Istoricii și filologii maghiari au continuat însă cu înverșunare să susțină mai departe tezele din arsenalul creat de Roesler, deși cele mai multe se dovediseră caduce[181]. Nu-i vom putea aminti aici pe toți, ci ne vom mulțumi cu cîțiva mai reprezentativi.

Unul dintre aceștia a fost *Székely János*, care susține că românii ar fi trecut pe malul stîng al Dunării după ce ar fi fost înfrînți de împăratul Isac Angelos (pe care de fapt l-au înfrînt împreună cu bulgarii, creînd țaratul vlaho-bulgar)[182]. În recenzia făcută, *N. Iorga* a arătat că, dacă românii ar fi fost colonizați în Transilvania, aceștia ar fi avut o situație privilegiată, ca și sașii[183].

Într-o altă lucrare, Székely a „precizat" că românii ar fi fost aduși în Transilvania între anii 1142 și 1208 pentru apărarea frontierei în regiunea Oltului; după cîtva timp, mărindu-se mult numărul lor, au repopulat Transilvania devastată de tătari[184]. Cu acest prilej românii ar fi fost colonizați, avîndu-și organizarea lor cnezială și voievodală, ca și dreptul lor românesc; ei ar fi primit „de bunăvoie oarecari servituți", astfel încît „românii din Transilvania n-au fost niciodată liberi" ! Cum de a fost posibil ca românii să fi primit servitutea în mod benevol Székely nu ne mărturisește. „Cum

179 H. Theil, *Die Ansiedlungen von Siebenbürgen*, Sibiu, 1927 (din „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", 1927, pp. 163—228).

180 *Aus der Vergangenheit Klausenburgs*, Cluj, 1925.

181 După cum arăta romanistul german W. Wartburg, *Die Entstehung der roman. Völker*, p. 158, „sie stützt sich auf viele Argumente, von denen manche heute morsch geworden sind".

182 Székely Janos, *La réforme agraire en Transylvanie et l'histoire (Comte rendu de l'ouvrage de Mitiță Constantinescu: L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie)*, Budapesta, 1927 (din R E H, ian.—iunie 1927, pp. 164—196). Vezi prezentarea lui A. Sacerdoțeanu, *Considerații*, pp. 164—169.

183 R H S E E, 4, 1927, pp. 380—383.

Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 44, unde se spune: „dacă românii ar fi venit de aiurea, la o dată cînd sistemul politic ungar era terminat și cancelaria regală organizată, ei ar avea un statut". Vezi și pp. 45—46, unde citim: „orice venire de populație în Ungaria trebuia să aducă sau privilegiul ocupanților, ca pentru sași, sau organizarea în ceată militară, ca pentru cumani".

184 Székely János, *Reponse à M. Nicolas Iorga. II. Roumains et Hongrois en Transylvanie* (R E H, 1928, nr. 2—3, pp. 269—283). Vezi și răspunsul lui N. Iorga, *Encore une réponse* (R H S E E, 6, 1929, pp. 89—95).

s-ar putea oare să se explice o astfel de colonizare în care chiar de la început coloniştii sînt arătaţi numai ca şerbi, care nu aveau nici măcar dreptul să-şi schimbe stăpînul?". Şi cum se poate explica faptul că românii au părăsit o situaţie mult mai bună la sudul Dunării „pentru a intra robi în condiţii mult mai nenorocite? Cumpăna dreaptă a judecăţii nu o poate admite"[185].

Cînd afirmă că românii din Transilvania nu au fost niciodată liberi, Székely uită desigur faptul că, pînă în secolul al XIV-lea, românii nu au fost lipsiţi de drepturi politice, că reprezentanţii lor au luat parte la conducerea ţării alături de nobilii unguri, de secui şi de saşi, fiind amintiţi ca membrii ai dietei; de pildă, la dieta din 1291, ţinută la Alba Iulia, au participat *„universis nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transilvanis"*[186]. *Ei au fost privaţi de drepturi politice după 1366, nu pentru faptul că ar fi venit tîrziu în Transilvania, ci din alte considerente.* La 1366 — după consolidarea celor două state feudale româneşti — Ludovic cel Mare a hotărît să nu mai recunoască calitatea nobiliară a cnezilor români care nu aveau confirmări regale[187] şi să excludă din categoria nobililor pe cei care nu erau catolici, adică pe români[188]. Nu insistăm aci asupra acestor împrejurări, studiate de curînd[189].

În privinţa modului cum au venit românii în Transilvania, istoricii şi lingviştii maghiari propun soluţii diferite: după unii, românii ar fi venit în grupuri mari. Întrucît însă documentele nu amintesc mişcări mari de populaţie, alţii preferă o soluţie mai „discretă": românii s-au „furişat" peste munţi[190],

[185] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 168—169.

[186] *Doc. priv. ist. României*, C., Trans., XIII, vol. II, p. 369. Vezi şi A. Decei, *Contribution à l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIII-e et au XIV-e siècles* (R. Trans., VI, 1940, nr. 2, pp. 194—232), îndeosebi cap. II: *Aux temps les plus reculés, les Roumains ont participé à la vie politique de la Transylvanie.*

[187] *„Ubi unusquisque kenezus per nostras litteras regales in suo kenezatu roboratus, pro uno vero nobili acceptetur; communis autem kenezus provillico fidei unius fertonis computetur"* (Hurmuzaki, I/2, p. 120).

[188] *„Nullus alter nisi vere catholicus et fidem quam romana tenet et profitetur ecclesia fideliter colens possessiones aliquas sub titulo nobilitatis aut sub titulo beneficiali tenere possit ac conservare et possidere"* (*Documenta historiam Valachorum*, Budapesta, 1941, pp. 207—208).

[189] Şerban Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source* (R R H, 1978, nr. 3, pp. 389—408).

[190] Referindu-se la acest aspect, G. Brătianu arăta cu fină ironie: „ce peuple attend patiemment, au coeur des montagnes inaccessibles,

unde s-au înmulţit repede. În sfîrşit, alţii, ca Székely, afirmă că românii ar fi fost colonizaţi (ca şi secuii) ca să apere granița.

La aserţiunea că românii ar fi fost colonizaţi în Transilvania, cel mai bun răspuns ni se pare a fi acela dat de *N. Iorga*: „dacă i-ar fi aşezat regele Ungariei, i-ar fi pus în locurile pustei, nu în marginea unei ţări unde acelaşi element (românesc — N. S.) ajungea atunci la o conştiinţă de stat, ca să-i dea, prin urmare, ca aliaţi unor posibili duşmani"[191].

Cît priveşte afirmaţia lui Székely că românii ar fi repopulat Transilvania după devastarea ei de către tătari, vom da cuvîntul lui *A. Sacerdoţeanu*, care remarca cu mult spirit şi fină ironie: „înseamnă să credem că românii stăteau la pîndă şi, cînd vedeau că năvălitorii distruseseră cîteva sate, treceau repede munţii Carpaţi, ocupau locurile devastate şi-şi făceau satele lor. Abia atunci interveneau bieţii regi ungureşti ca să le dea diplome — care nu există — legalizînd aceste aşezări străine". Istoricii maghiari nu ne spun „de ce turco-tătarii nu pustiau mai degrabă Moldova şi Muntenia, distrugînd şi populaţia lor, căci doar trebuiau să treacă mai întîi pe acolo ca să ajungă în Transilvania; ori cum se face că au fost cruţaţi numai locuitorii din alte părţi? Sau poate barbarii urau numai pe unguri şi le făcea plăcere să-i înlocuiască cu români?"[192].

În aceeaşi epocă cu Székely, un lingvist maghiar *Melich János*, a încercat să demonstreze pe baza toponimiei că, la venirea lor în Transilvania, maghiarii ar fi găsit numai bulgari slavizaţi şi bulgari turci; contactul cu populaţia românească ar fi avut loc de abia în secolul al XII-lea, deşi — ca şi alţi istorici (Pauler, Eckhardt) — Melich admite că în unele regiuni (de pildă în Făgăraş) au locuit românii încă din secolul al X-lea sau al XI-lea, deoarece mutarea lor din Balcani peste Dunăre ar fi început în secolul al IX-lea sau al X-lea[193].

que les Bulgares et les Hongrois aient acquis au Nord et au Sud du Danube des titres indiscutables de priorité, pour apparaître ensuite soudain, par une infiltration mystérieuse sur leur territoire" ! (R H S E E, 1943, pp. 93—94).

[191] N. Iorga, *Romanitatea din jurul Braşovului* (R I, 1939, p. 366).

[192] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 162.

[193] Melich János, *A honfoglaláskori Magyarország* [Ungaria în epoca constituirii sale], Budapesta, 1925—1929. Despre opiniile lui Melich vezi A. Decei, în R. Trans., VI, 1940. nr. 2, p. 194, nota 1.

În recenzia făcută de *N. Drăganu*[194], acesta a arătat că teoria bulgaro-turcă a lui Melich „este lipsită de orice probabilitate" şi că acesta cercetează mai ales numirile ulterioare venirii maghiarilor, nu pe cele mai vechi. Pentru a ne da seama de absurditatea teoriei lui Melich, vom arăta că acesta susţine că numai un popor bulgaro-turc ar fi putut păstra numirile Timiş, Criş, Mureş şi Someş, despre care se ştie că sînt numiri vechi, păstrate de populaţia românească[195]. Teoria lui Melich despre o continuitate de limbă turcică prin huni, avari şi bulgaro-turci pînă la cucerirea Panoniei şi Transilvaniei de către maghiari a fost repinsă chiar de filologii unguri (Istvan Kniezsa, de pildă).

Într-o altă lucrare a sa, Melich a reluat ideea lui Sulzer şi Roesler, potrivit căreia limba română nu s-a putut forma decît la sudul Dunării deoarece nu cuprinde elemente germanice[196]. Întrucît asemenea cuvinte există (fară, tufă, pungă etc.) şi cum, pe de altă parte, *P. Skok* a arătat că „este sigur că elemente germane s-au găsit şi în latina balcanică"[197], acest argument nu are nici o valoare (asupra sa vom reveni în partea doua, cap. IV).

Unul din cei mai redutabili adversari maghiari ai continuităţii în perioada dintre cele două războaie mondiale a fost *Lajos Tamas (Treml)*, autorul unei serii de lucrări în

194 „Dacoromania", 7, 1931—1933, pp. 224—259 şi R. Trans., II, 1935, nr. 2, pp. 240—269. Mania lui Melich de a vedea peste tot popoare „turcice" a fost criticată şi de Elemer Moor, în „Zeitschrift für Ortsnamenforschung", VII, p. 266 şi urm. Cu toate acestea, au fost unii istorici care au fost influenţaţi de Melich; de pildă, I. Horvath susţinea că maghiarii au găsit în Transilvania bulgari (*Die Geschichte Sieberbürgen*, Danubia, 1943, p. 10).

195 Vezi şi J. Melich, *Réponse à M. Nicolas Iorga. Noms de lieux en Transylvanie* (R E H, 6, 1928, nr. 2—3, pp. 264—268), unde cele patru nume de ape sînt considerate maghiare. În răspunsul său, N. Iorga a arătat că părerile lui Melich despre filologia română „pourraient faire sourire" (R H S E E, 1929, p. 96).

196 J. Melich, *Gépides et Roumains, Gelou du Notaire Anonyme* (R E H, 6, 1928, pp. 62—79). Despre metoda utilizată de Melich vezi A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 157—160.

197 P. Skok, *Gibt es altergermanische Elemente im Rumänischen?* („Zeitschrift für romänische Philologie", 43, 1923, p. 167); „Dacoromania", 1931—1933, p. 221. Vezi şi E. Gamillscheg, *Romania Germanica, Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des Alten Römerreichs*, Berlin—Leipzig, 1934—1935.

această problemă[198]. În ultima lucrare, tradusă în limba franceză, reluînd ideile lui Roesler, Melich, Weigand și Homan, Tamas susține că poporul român s-a format la sudul Dunării și că oricine afirmă că românii sud-dunăreni au venit la nordul Dunării în sec. IX sau X „quitte de même coup le terrain de l'argumentation scientifique et devient en quelque sorte déserteur" ! Principalele sale argumente sînt: în răsăritul Europei, latina nu a putut fi menținută decît de un popor de păstori cum au fost valahii; raporturile lingvistice dintre albanezi și daco-români s-au prelungit pînă în sec. X, în timp ce contactele maghiaro-române nu au început decît în sec. XII—XIII, iar toponimele românești nu sînt mai vechi decît sec. XIII; în concluzie, afirmă că înainte de sec. XII—XIII, nu existau români sedentari, că românii erau puțini în Transilvania în sec. XIII, unde s-au înmulțit prin salturi începînd din sec. XVII.

Autorul se declară adept convins al unei patrii străromâne pe un teritoriu restrîns din Peninsula Balcanică și consideră „fantaști" pe savanții români care susțineau continuitatea. Spre deosebire de Székely, care susține că românii au fost colonizați, Treml afirmă că aceștia „s-au infiltrat" ca păstori nomazi și transhumanți la nordul Dunării, idee reluată apoi și de alți istorici.

Fără să țină seama că devine „deserteur" — cum spunea Treml — un alt istoric maghiar din această epocă, *Fr. Eckhardt*, aduce ceva mai devreme pe români din Peninsula Bal-

198 *A románok őshazája és a kontinuitás* [Patria străveche a românilor și continuitatea], Budapesta, 1931 (extras din *Jancsó Benedek emlékkönyv*, Budapesta, 1931); recenzia lui N. Drăganu, în „Dacoromania", 7, 1931—1933, pp. 218—224 și R. Trans., I, 1934, nr. 3, pp. 397—407; *Romaniak, románok és olahok Dácia Trajanában* [Romanii și românii în Dacia Traiană], Budapesta, 1935; ultima lucrare tradusă în limba franceză cu titlul *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, Budapesta, 1936, 277 p. Vezi prezentarea lui G. Brătianu, *Une enigme et un miracle historique*, Buc., 1937, pp. 17—27 și în R H S E E, 1943, pp. 88—100.

În recenzia făcută în „Südost-Forschungen", 5, 1940, pp. 1—21, E. Gamillscheg arată că lucrarea lui Tamas convinge numai pe cei care sînt de aceeași părere cu autorul, deoarece nu aduce nici o dovadă nouă. Vezi și recenzia lui E. Petrovici în „Transilvania", 72, 1941, nr. 1, pp. 72—75, care combate cîteva din argumentele lui Treml.

Menționăm că, la recenzia publicată de savantul Paul Henry, în R. Trans., IV, 1938, pp. 347—353, L. Treml a răspuns foarte violent în „Nouvelle Revue de Hongrie", iulie 1939, pp. 22—28. A se vedea răspunsul lui P. Henry în R. Trans., V, 1939, nr. 4, pp. 505—506.

canică; după opinia sa, „daco-romanii ardeleni au pornit din patria lor balcanică în sec. IX—X şi cele dintîi cete de păstori nomazi sau refugiaţi ale lor au putut ajunge în Ardeal mai întîi în jumătatea I a secolului X şi au locuit acolo numai în treacăt“! Întrucît însă acelaşi istoric susţine că de abia „la începutul sec. XIII hotarele ţării (Ungaria — N. S.) au ajuns linia naturală, puternica catenă a Carpaţilor şi linia Dunării“[199], înseamnă că el admite implicit prezenţa românilor în Transilvania înainte de venirea ungurilor[200].

Dar nu numai istoricii maghiari au negat continuitatea românilor în această epocă. Un istoric bulgar, *P. Mutafciev* susţinea, de pildă, că după abandonarea Daciei şi ocuparea ei efectivă de către barbari, în fosta provincie romană nu s-a putut menţine decît o slabă populaţie romană de păstori nomazi, în munţi. Cît priveşte populaţia romanizată de la Dunărea de Jos şi de la sudul Dunării, aceasta ar fi fost distrusă complet de invaziile germanice din sec. IV; după opinia lui P. Mutafciev, în secolele V—IX nu ar fi existat nici un fel de populaţie romanizată nici la nordul nici la sudul Dunării, regiuni ocupate de barbari. Cît priveşte pe strămoşii românilor, aceştia ar fi trăit ca păstori în munţii inaccesibili ai Carpaţilor sau în Macedonia. Despre modul şi locul unde s-a format poporul român în aceste condiţii misterioase, Mutafciev declară că aceasta e o problemă care l-ar duce prea departe şi pe care nu o poate aborda![200bis]

[199] Fr. Eckhardt, *Magyarország története*, Budapesta, 1933, pp. 55, 62. Într-o altă lucrare a sa, *Introduction à l'histoire hongroise*, Paris, 1928, Eckhardt susţinea că păstorii valahi s-ar fi infiltrat în Transilvania începînd de la sfîrşitul sec. XII! Vezi şi A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 161—164, care remarcă cu ironie cît de precise erau ideile lui Eckhardt.

Un alt învăţat maghiar din aceeaşi epocă, Deer Jozsef, aduce pe români în Transilvania la mijlocul sec. XII („Magyar Szemle“, 22, 1935, pp. 194—205); prezentarea lui A. P. Todor, în R I R, V—VI, 1935—1936, p. 507 şi urm.

[200] Pe baza izvoarelor istorice, a descoperirilor arheologice şi a datelor toponimice, K. Horedt a stabilit următoarele etape de pătrundere a regatului feudal maghiar în Transilvania: „în prima fază se ocupă, pe la 900, linia Someşului Mic; în a doua fază, pe la 1000, valea Mureşului, şi în a treia, pe la 1100, linia Tîrnavei Mari. Pe la 1150, în a patra fază, se ajunge pînă la Olt şi în ultima şi cea de a cincea fază, pe la 1200, se ocupă linia Carpaţilor răsăriteni şi sudici“ (*Contribuţii la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, Buc., 1958, p. 130). Vezi şi S C I V, V, 1954, nr. 2, pp. 499—506.

[200bis] P. Mutafciev, *Bălgari i Rumăni v istorijata na Dunavskite zemi* [Bulgarii şi românii în istoria ţărilor danubiene], Sofia, 1927. Vezi prezentarea lui P. P. Panaitescu, *Les relations bulgaro-roumaines au moyen*

O deosebită importanță pentru problema continuității o au studiile lingvistului *Nicolae Drăganu*[201] dezvoltate în marea sa lucrare *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, apărută în 1933[202]. În această lucrare, autorul a dovedit pe baza studiului toponimiei și onomasticii că „românii au fost găsiți de unguri (la venirea acestora) nu numai pe teritoriul pe care-l locuesc astăzi, ci chiar pe o întindere mult mai mare, în locuințe statornice și în organizații politice și militare" (p. 588). Numele de origine românească, atestate începînd din 850 în Panonia și în Moravia, 1075 în Transilvania, în sec. XI în Galiția etc. „sînt dovezi sigure că afirmațiile Anonimului privitoare la românii din Panonia, Banat și Ardeal erau întemeiate". În concluzie „imigrația românilor numai în secolul al XIII-lea pe teritoriile acum românești, «strecurarea lor neobservată în colțul sud-estic al Ardealului», cum susține teoria lui Roesler și mai ales învățații unguri, și înaintarea lor din spre sud-est pe coama Carpaților pînă în Moravia este exclusă. În secolul al XIII-lea se poate vorbi cel mult de încheierea marei expansiuni românești".

În prezentarea făcută lucrării lui Drăganu de *Sextil Pușcariu*, marele savant arată: „printr-o justă interpretare a toponimiei din Ardeal, Drăganu a izbutit să arate, în mod evident, pe de o parte, prioritatea noastră față de unguri, pe de altă parte, o comunitate îndelungată româno-slavă în aceste regiuni"[203].

Una din cele mai importante contribuții la lămurirea pro-

âge („Rev. aromânească", I, 1929, nr. 1, pp. 8—31), care arată imposibilitatea ca un popor numeros să trăiască vreme atît de îndelungată în munții inaccesibili.

Opinii asemănătoare cu ale lui Mutafciev a mai susținut și un alt istoric bulgar St. Romanski, *Makedonskite Rumâni* („Makedonski pregled", I, 1925, fasc. 5—6, pp. 63—96), care afirmă: „cu nici o dovadă serioasă nu se mai poate susține părerea că românii de astăzi din ținuturile Daciei de altă dată, despre prezența cărora istoria nu pomenește nimic pînă în sec. XIII, sînt urmașii coloniștilor și dacilor romanizați". Vezi recenzia lui Th. Capidan, în „Graiul românesc", I, 1927, nr. 3, pp. 64—67.

[201] *Din vechea noastră toponimie*, Cluj, 1920 (extras din „Dacoromania"); *Toponimie și istorie*, Cluj, 1927; *Ampoiu*, în vol. *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, pp. 133—137; *Vechimea și răspîndirea românilor pe baza toponimiei și a onomasticei*, Vălenii de Munte, 1934 etc.

[202] Recenzii mai importante: N. Iorga, în R I, 19, 1933, pp. 305—307; Sextil Pușcariu, în „Dacoromania", 8, 1934—1935, pp. 284—289.

[203] *Ibidem*, p. 346. Despre opera sa vezi Iorgu Iordan, *Nicolae Drăganu (1884—1939)*, Buc., 1942, și „Cerc. lingvistice", 1961, nr. 1.

blemei continuităţii a adus *Aurelian Sacerdoţeanu* într-o lucrare apărută în 1936[204], considerată de *N. Iorga* drept „cel mai bun răspuns dat roslerismului“[205]. După ce prezintă pe larg istoriografia originii poporului român şi a continuităţii sale şi modul cum a luat naştere aşa-zisa „problemă românească“, autorul aduce o serie de dovezi istorice şi filologice în sprijinul continuităţii. Arată că, pînă în secolul al VII-lea, „Romania orientală“ alcătuia o singură unitate, cu o limbă latină unică, străromâna, şi că din acest secol s-a fragmentat în mai multe „Romanii locale, de o parte şi de alta a Dunării“. Concluzia sa este că „romanizarea perfectă a Daciei, păstrarea elementului roman în această provincie, continuitatea limbii, a religiei, toponimiei preromane şi străromâne, izvoarele istorice, atît narative cît şi documentare în care e vorba precis de români, cum şi permanenţa vieţii autohtone sub barbari“ constituie dovezile concludente ale continuităţii.

În anul următor, 1937, unul din marii istorici ai Europei, *Ferdinand Lot*, considera poporul român „une énigme et un miracle historique“ şi se pronunţa împotriva continuităţii bazîndu-se pe următoarele argumente: dispariţia civilizaţiei romane, identitatea idiomului aromân cu cel moldo-vlah, liturghia slavă, toponimia şi mai ales tăcerea izvoarelor: „Jamais, entre la fin du IV-e et le XIII-e siècle, il n'est question d'une population romaine vivant dans l'ancienne Dacie. Ce mutisme de dix siècles est impressionnant“[206].

În acelaşi an 1937, marele istoric *G. Brătianu* a răspuns lui F. Lot printr-una din cele mai frumoase pledoarii în favoarea continuităţii[207], în care a discutat o serie de probleme

[204] *Consideraţii asupra istoriei românilor în evul mediu. Dovezile continuităţii şi drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, Buc., 1936. Lucrarea dezvoltă o alta mai veche *Considerations sur l'histoire des Roumains au Moyen âge*, Paris, 1928.

[205] R I, 1936, p. 349. Vezi şi completările lui Aurel A. Mureşianu, *O nouă contribuţie la istoria românilor în evul mediu* („Ţara Bîrsei“, VIII, 1936, nr. 5, pp. 401—415, nr. 6, pp. 494—508, IX, 1937, nr. 2, pp. 109—127, nr. 3, pp. 195—214, nr. 4—5, pp. 307—329) şi extras, Braşov, 1937.

[206] F. Lot, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe, considérés comme introduction à l'intelligence des dernières traités de paix*, Paris, 1937, cap. III: *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*. Vezi răspunsul lui A. Oţetea, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român* („Însemnări ieşene“, 3, 1938, vol. I, pp. 532—541).

[207] G. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain. À propos de livre de M. Ferdinand Lot sur les invasions barbares et de quelques ouvrages récentes sur les origines du peuple roumain*, Buc., 1937.

importante ca: evacuarea Daciei, unitatea lingvistică a poporului român, izvoarele literare vechi care amintesc pe români, legăturile cu patriarhia de Ohrida etc. El a scos în evidenţă contradicţia flagrantă dintre învăţaţii străini, dintre care unii ne neagă la sudul Dunării iar alţii la nordul ei şi s-a întrebat dacă nu cumva românii constituie un caz de generaţie spontanee!

Într-o a doua lucrare, apărută în 1939, G. Brătianu a arătat că abundenţa materialelor arheologice descoperite indică o continuitate de viaţă la nordul Dunării şi a susţinut că este imposibil să se refuze continuitatea poporului român atîta vreme cît aceasta este recunoscută fără dificultate altor foste provincii ale Imperiului roman[208].

În anul 1938 avea loc o polemică între istoricii *N. Iorga*[209] şi *Al. Domanovszky*[210] în problema continuităţii, într-o vreme în care această problemă căpăta un tot mai pronunţat caracter politic. Istoricul maghiar susţinea că daco-romanii au părăsit Dacia la anul 260, că primele dovezi despre existenţa românilor în Transilvania datează de la începutul sec. XIII, dar că „vîrsta de aur" a pătrunderii românilor în Transilvania este incontestabil sec. XV, procesul acesta continuînd în secolele XVI—XVII şi mai ales în sec. XVIII, datorită Fanarioţilor (despre această problemă a mai fost vorba în paginile precedente).

În acelaşi an, un lingvist maghiar, *István Kniezsa* — elevul lui Melich — studiind toponimia Transilvaniei şi utilizînd argumentele lui Homan Balint şi J. Karácsony, susţi-

[208] Idem, *Les origines du peuple roumain: les données archéologiques*, Buc., 1939. Cele două lucrări au fost publicate şi în limba română sub titlul *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, Buc., 1940.

Ferdinand Lot a revenit la discutarea problemei continuităţii, invocînd împotriva acesteia: dispariţia oraşelor şi a monedelor, identitatea limbii române cu aromâna, liturghia slavă şi toponimia (R H S E E, 20, 1943, pp. 48—52), probleme pe care le vom discuta în partea a doua a lucrării.

Utilizînd rezultatele cercetărilor lui C. Daicoviciu, S. Puşcariu, Al. Rosetti, M. Macrea etc., G. I. Brătianu a dat un nou răspuns cu titlul *Le problème de la continuité daco-roumaine. A propos des nouvelles remarques de M. Ferdinand Lot* (R H S E E, 20, 1943, p. 46—79).

[209] *L'origine et la patrie première des Roumains. Réponse à une agression*, Buc., 1938.

[210] *L'origine et la patrie première des Roumains* (A E C O, 4, 1938, pp. 508—514). Vezi şi A. Sacerdoţeanu, *M. Domanovszky et l'histoire des Roumains. À propos d'une méthode historique* (R. Trans., V, 1939, nr. 1, pp. 3—26).

nea că nu existau români aici în secolul al XI-lea şi că numele de locuri au fost preluate de unguri de la populaţia slavă spre mijlocul secolului al XI-lea[211]. După opinia sa, românii ar fi pătruns în Transilvania de abia în a doua jumătate a secolului al XII-lea, mai întîi în cîmpiile şi văile ocupate de unguri şi saşi şi apoi, în secolele XIV—XV, în regiunile muntoase, care erau nelocuite pînă atunci. În realitate, lucrurile stau exact invers: „le fait que la toponymie des régions de près alpins est purement roumaine; que dans la région des collines elle est mixte, slave et roumaine; que dans les larges vallées et les plaines jusque dans la région des collines, elle est hongroise et saxonne, prouve, par analogie avec d'autres régions européennes, que la population la plus récente est celle de la plaine; ce sont les Hongrois et les Saxons"[212].

După Kniezsa, cu excepţia numelor Bălgrad (Alba Iulia) şi Tîrnava, numirile române de origine slavă nu apar decît la marginile Transilvaniei, în regiunea de munte, celelalte fiind împrumutate de români prin intermediul maghiarilor atunci cînd au venit în Transilvania în secolul al XII-lea. După cum a arătat *E. Petrovici*, păstrarea numirilor slave Bălgrad, Tîrnava, Bistra, Zlaşti etc. constituie o dovadă evidentă că românii au convieţuit cu slavii înainte de venirea maghiarilor[213].

Analizînd opiniile lui Kniezsa, acelaşi *Emil Petrovici* a arătat netemeinicia acestora, aducînd numeroase dovezi din toponimia transilvăneană în sprijinul continuităţii şi demonstrînd existenţa populaţiei româneşti în Transilvania în sec. XI. Cît priveşte toponimia maghiară, aceasta nu poate fi invocată ca o dovadă despre prezenţa unei numeroase populaţii maghiare, deoarece este o toponimie medievală, tîrzie. În

[211] Kniezsa István, *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert*, Budapesta, 1938 (din A E C O, 4, 1938, pp. 241—412); *Die geographischen Namen Siebenbürgens*, în vol. *Siebenbürgen*, Budapesta, 1940, p. 47 şi urm.; idem, *Siebenbürgen zur Zeit der Landnahme und die Ansiedlung des Ungartums*, în vol. *Siebenbürgen und seine Völker*, Budapesta, 1943; idem, *Keletmagyarország helynevei* [Numele de locuri din Ungaria răsăriteană], în vol. *Magyarok és románok*, Budapesta, 1943, etc.

[212] I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie*, pp. 40—41.

[213] E. Petrovici, *Continuitatea daco-romană şi slavii* („Transilvania", 73, 1942, p. 871). De aceiaşi părere sînt: Sextil Puşcariu, N. Drăganu, G. Weigand, G. Kisch etc., toţi citaţi de I. Moga, *op. cit.*, pp. 54—55.

concluzie se arată că nu se poate vorbi de o continuitate maghiară în estul fostei Ungarii pe baza toponimiei[214].

În aceeaşi epocă, în marea sinteză de istorie maghiară a lui *Homan Bálint — Szekfu Gyula* se relua vechea ideie a lui Jancsó Benedek de la sfîrşitul secolului trecut după care românii din Transilvania s-ar fi înmulţit în secolul al XVIII-lea prin emigrare din Ţara Românească şi Moldova, unde ar fi trăit în condiţii mult mai grele decît în Transilvania; această situaţie ar fi împins „aceste popoare semisălbatice" (!) să se „îmbulzească spre Ungaria ca spre pămîntul făgăduinţei" (!!)[215]. După opinia celor doi istorici, aceasta era „cheia" istoriei românilor din Transilvania în sec. XVIII, consideraţi o populaţie de păstori seminomazi şi semisălbatici, care stînjeneau necontenit opera civilizatoare a statului stăpînitor!

Acestor idei greşite le-a răspuns *David Prodan* într-una din cele mai serioase lucrări dedicate problemei continuităţii[216]. Utilizînd cifrele cunoscute din statisticile vremii, ca şi diverse alte izvoare, el a dovedit că migraţiile româneşti peste Carpaţi „se soldează pentru Transilvania mai curînd cu deficit decît cu profit; românii din Transilvania mai mult emigrează decît imigrează"[217]. D. Prodan a citat, printre altele, o descriere a Transilvaniei din sec. XVIII, în care se spune: „vedem necontenit, an de an, un mare număr de români ardeleni care trec în Ţara Românească şi în Moldova, dar vedem foarte rar un număr însemnat de români de dincolo care ar veni în Ardeal", şi aceasta din pricină că românii din cele două principate aveau o situaţie mult mai bună decît cei din Transilvania[218].

[214] E. Petrovici, *La population de la Transylvanie au XI-e siècle* (R. Trans., X, 1944, nr. 1—2, pp. 71—98+1 h.) şi recenzia din „Dacoromania", X, 1943, partea a II-a, pp. 517—545.

[215] Hóman B. — Szekfu Gy., *Magyar történet*, ed. VI-a, vol. IV, pp. 442—444. Într-o altă lucrare a lui Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria [1290—1403]*, Roma, 1938, p. *559*, *acesta* afirmă că deplasarea în masă şi pătrunderea românilor în regiunile limitrofe cu Transilvania a avut loc la sfîrşitul sec. X şi începutul sec. XI. (Vezi „Revue de Transylvanie", VI, 1940, nr. 1, p. 138).

[216] D. Prodan, *Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944. Lucrarea a apărut şi în limba franceză în 1945.

[217] *Ibidem*, p. 165.

[218] *Ibidem*, p. 99. Problema emigrării românilor din Transilvania peste Carpaţi în sec. XVIII a fost tratată şi în alte studii din această epocă, studii din care rezultă că procesul nu era şi invers, deoarece situaţia

Un alt savant român care a susţinut cu fermitate în această epocă continuitatea a fost *C. Daicoviciu*, unul din marii noştri arheologi şi unul din cei mai buni cunoscători ai istoriei Daciei. Într-o lucrare apărută în 1940, el a adus „precizări noi şi lămuriri suplimentare“ de ordin arheologic în sprijinul tezei continuităţii. El a arătat că nu poate fi vorba de părăsirea Daciei de către toţi locuitorii, că romanizarea Daciei a continuat şi după plecarea autorităţilor romane, cînd „Romania“ se întindea la nordul şi la sudul Dunării. În timp ce în nordul Dunării există numeroase dovezi ale prezenţei daco-romanilor după sec. III e. n., la sudul fluviului „nu avem mărturii directe (epigrafice) despre o populaţie refugiată din Dacia Traiană în Dacia Aureliană“[219].

Un adversar redutabil al continuităţii a fost arheologul *A. Alföldi*. El a susţinut că toţi dacii ar fi fost ucişi de către romani, astfel încît nu au putut fi romanizaţi; întrucît populaţia romană a fost retrasă din Dacia de către Aurelian, „disparut naturellement en Transylvanie toute trace de vie romaine“ şi, deci, posibilitatea continuităţii[220].

Răspunsul cel mai bun l-a dat învăţatul *C. Daicoviciu*,

iobagilor era foarte grea: A. Golopenţia, *A fost Transilvania în veacul al XVIII-lea ţintă sau punct de plecare de migraţiuni româneşti?* („Geopolitica şi geoistoria“, 1941, pp. 90—97); C. Racoviţă, *Migraţiuni din Ardeal peste Carpaţi în lumina toponimiei* (*ibidem*, II, 1942, pp. 69—73).

[219] C. Daicoviciu, *Problema continuităţii în Dacia. Cîteva observaţii şi precizări de ordin istoric-arheologic*, Cluj, 1940 (apărută şi în limba franceză, Buc., 1940). Vezi şi. idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Buc., 1938.

Din aceeaşi epocă amintim şi lucrarea lui G. Popa-Lisseanu, *Continuitatea românilor în Dacia. Dovezi nouă*, Buc., 1941 (extras din A A R M S I, s. III, t. 23, 1940—1941, pp. 145—257) care strînge la un loc numeroase dovezi arheologice, istorice (toate izvoarele de la Ammianus Marcelinus pînă la Rogerius), lingvistice, din toponimie şi onomastică din epoca sec. III — întemeierea principatelor.

[220] A. Alföldi, *Daci e Romani in Transilvania*, Budapesta, 1940; traducere a lucrării *Dakok és Rómaiak Erdélyben* [Dacii şi romanii în Transilvania] („Századok“, 74, 1940, pp. 129—180).

Vezi şi A. Alföldi, *Zu den Schiksalen Siebenbürgen im Altertum*, Budapesta, 1944, unde — criticînd lucrarea lui C. Daicoviciu, *Siebenbürgen in Altertum* — susţine din nou că Traian a exterminat pe toţi dacii, astfel încît nu poate fi vorba de continuitate după retragerea romanilor.

În recenzia pe care a făcut-o cărţii lui C. Diculescu, *Die Gepiden*, Alföldi afirmase: „este imposibil să se dovedească o supravieţuire romană în ţinutul Transilvaniei“ deoarece „se ştie (de unde? — N.S.) că poporul român nu s-a format în această regiune, ci cu mult mai la sud, într-o oarecare parte din Balcani, la cursul inferior al Dunării, ori chiar mai jos“. În plus, după opinia sa, goţii şi ceilalţi barbari care au trecut prin

care — utilizînd cercetările altor savanţi ca C. Patsch, Jung, R. Syme etc., ca şi rezultatele descoperirilor arheologice şi epigrafice cunoscute la acea dată — a arătat că nu se poate vorbi de o exterminare a dacilor de către romani[221] (asupra acestei probleme vom reveni în partea a II-a, cap. I).

În anii aceştia — cînd se punea din nou în discuţie problema Transilvaniei — „l'historiographie magyare a declenché... une véritable offensive de popularisation de théories anciennes et nouvelles concernant la discontinuité de la vie roumaine sur le territoire de l'ancienne Dacie, soutenant la théorie de l'immigration des Roumains en Transylvanie aux XIII-e et XIV-e siècles"[222]. Nu ne vom putea ocupa de toată această literatură cu un puternic iz şovin care avea menirea să învenineze relaţiile dintre popoarele român şi maghiar.

Nu vom putea omite unul din cele mai violente atacuri împotriva poporului român cuprins în volumul *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* (1941); editat de E. Lukinich, L. Gáldi, A. Fekete-Nagy şi L. Makkai. În introducere se consideră „avec certitude qu'il est erroné de parler de la présence d'une population roumaine en Hongrie avant la fin du XII-e siècle"[223], adică teza roesleriană, devenită dogmă pentru toţi adversarii continuităţii. Lucrarea cuprinde trei capitole dedicate vieţii pastorale a românilor, imigrării lor în Transilvania şi amintirii lor în documentele

Transilvania „au ras coloniile romane, fără a lăsa să se păstreze măcar numele" ! (R E H, IV, 1926, pp. 187—188).

Alföldi a avut numeroşi susţinători; după opinia lui L. Treml, „aproape toţi cercetătorii moderni" (! !) ar fi fost de acord cu teza lui Alföldi (*Romains, Romans et Roumains*, p. 58). În capitolul *Römische Kaiserzeit*, scris de Alföldi în *Historia Mundi*, IV, Berna, 1956, se susţine din nou că dacii au fost distruşi.

[221] C. Daicoviciu, *Le problème de la continuité en Dacie* (R. Trans., VI, 1940, nr. 1, pp. 24—35). Vezi şi „Dacia", VII—VIII, 1940—1941, pp. 456—459.

[222] I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, Sibiu, 1944, p. 5. După cum declara Z. Toth, „une partie des jeunes savants ont fait des Roumains l'objet primordial de leurs recherches et le programme de leur vie" (*Recherches historiques sur les problèmes roumaines*, în „Revue d'historie comparée", XXI, 1943, p. 242).

[223] Un alt istoric din această vreme, E. Darkó, susţinea că românii ar fi fost aduşi în Transilvania în sec. XIII, din regiunea Nis—Sofia — Constanţa, pentru a păzi graniţa împotriva bulgarilor şi cumanilor ! (*Die Ubersiedlung der Wlachen von Süden nach Norden der Donau*, în *Recueil dédié à la mémoire du prof. P. Nikov*, Sofia, 1940, pp. 173—180). Lucrarea a fost criticată de N. Bănescu, *„Colonizare", nu imigraţie. O nouă teorie maghiară* (R I, 30, 1944, pp. 1—5).

maghiare[224]. (Asupra opiniilor acestor autori vom mai reveni în partea a II-a a lucrării).

Afirmaţiile autorilor lucrării *Documenta Valachorum* au fost discutate pe larg de *I. Moga*[225]. Acesta a arătat că prioritatea românilor în Transilvania este dovedită de simbioza slavo-română, anterioară venirii ungurilor; absenţa românilor din documente pînă la sfîrşitul sec. XII nu poate constitui un argument împotriva continuităţii deoarece nici ungurii, saşii şi secuii nu sînt amintiţi în această vreme; românii nu au fost păstori nomazi, ci sedentari, legaţi de sate stabile; toponimia slavo-română, preluată de maghiari, este o altă dovadă a continuităţii, aşa cum continuitatea unor forme vechi de organizare social-politică dovedeşte existenţa populaţiei româneşti autohtone, care a jucat un important rol politic, social şi economic în istoria Transilvaniei în sec. XIII—XIV.

I. Moga a mai remarcat apoi dezacordul dintre autorii volumului *Documenta Valachorum* şi filologul St. Kniezsa: în timp ce autorii volumului susţin că românii au pătruns în Transilvania în secolul al XIII-lea, infiltrîndu-se mai întîi în regiunile muntoase, de unde au coborît în cîmpie în secolul următor, Kniezsa susţine că românii au venit în a doua jumătate a secolului al XII-lea în cîmpiile şi văile ocupate de unguri şi saşi, suind în secolele XIV—XV spre munte, astfel încît „mit der Besiedlung von neuen, bis dahin nicht ausgebeuteten Gebieten, haben die Rumänen erst im 15. sogar im 16. Jahrhundert begonnen"[226].

În aceeaşi epocă, reluînd tezele istoriografiei maghiare şovine, *Herbert van Leisen* a susţinut că patria primitivă a poporului român a fost la sudul Dunării, în regiunea dintre Tesalia şi Vardar[227]. Răspunsul i l-a dat învăţatul *Silviu*

[224] Cele trei capitole au apărut şi separat cu titlul *Zur Geschichte der Ungarländischen Rumänen bis zum Jahre 1400 auf Grund der neuesten Forschungen*, Budapest, 1941.

[225] Mai întîi în recenzia din „Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa", VI, 1942, nr. 1—3, pp. 99—113, apoi în *Păreri istorice ungureşti privitoare la românii din Transilvania medievală*, Sibiu, 1941; *I Romeni di Transilvania nel Medio Evo*, Buc., 1942, (extras din R H S E E, 19, 1942, pp. 183—287); *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, Sibiu, 1944. Vezi şi G. Brătianu, *L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois* (R H S E E, 20, 1943, pp. 80—109).

[226] *Siebenbürgen*, 1943, p. 82. Asupra argumentelor lui I. Moga vom reveni pe larg în partea a II-a a lucrării.

[227] Herbert van Leisen, *Das siebenbürgische Problem*, Genève, 1943.

Dragomir într-una din cele mai importante lucrări în problema continuităţii. El a arătat că patria „primitivă" a românilor a fost foarte întinsă, cuprinzînd şi o regiune din sudul Dunării ce nu se poate limita precis. Ca dovezi că românii nu au putut veni din sudul Dunării se invocă faptul că nici un izvor nu vorbeşte de o mişcare de populaţie de asemenea amploare şi că, dacă ar fi venit din sud, românii ar fi trebuit să aducă de acolo forme de organizare socială care nu se întîlnesc în Transilvania (fraternităţi, celnici, primichiuri etc.). În plus, este greu de crezut că ţăranii liberi din sudul Dunării ar fi acceptat să devină iobagi ai nobilimii maghiare[228]. „L'hypothèse d'une immigration roumaine partie de la Péninsule Balkanique au XII-e, XIII-e ou XIV-e siècles équivaudrait à jeter un défi à la vérité historique la plus élémentaire. Il n'y a ni de régions géographiques ni un moment dans le temps qui nous autoriserait à localiser un événement de ce genre"[229].

În aceeaşi epocă apărea o carte foarte bine informată în problema continuităţii datorată lui *Al. Procopovici*[230]. După ce arată care sînt părerile umaniştilor străini şi români cu privire la continuitate, în partea a doua a lucrării autorul aduce dovezi filologice, istorice, etnografice şi de toponimie în sprijinul continuităţii. Lucrarea — foarte bine organizată — avea menirea să facă cunoscut lumii apusene adevărul asupra acestei probleme atît de discutate în acea epocă.

*

După eliberarea patriei noastre şi cucerirea puterii de către clasa muncitoare, aliată cu ţărănimea muncitoare, „a avut loc o transformare radicală în orientarea şi activitatea istoriografiei româneşti". „Organizarea şi orientarea ideologică a studiilor istorice au primit un puternic impuls în 1948 odată cu reorganizarea Academiei Române şi înfiinţarea institutelor de istorie din Bucureşti, Cluj şi Iaşi", ca şi a institutului de arheologie din Bucureşti. Pe baza numeroaselor izvoare scoase la iveală şi publicate în mod ştiinţific, a rezultatelor cercetărilor arheologice, ca şi a prelucrării ştiinţifice a întregului

228 Silviu Dragomir, *La patrie primitive des Roumains et les frontières historiques* („Balcania", 7/1, 1944, pp. 63—101).
229 *Ibidem*, p. 98.
230 *Die Rumänenfrage. (Beiträge zum Aufbau ihrer wahrhaften Geschichte). Priorität, Kontinuität und Struktur der dakischen Latinität*, Sibiu, 1944.

material acumulat de vechea istoriografie, s-au întreprins cercetări noi asupra unei serii întregi de probleme importante, nelămurite încă sau greşit prezentate de istoriografia mai veche, română sau străină[231].

S-a reluat studiul formării limbii şi poporului român, problemă strîns legată de aceia a continuităţii sale pe pămîntul strămoşesc. În acest domeniu au apărut două lucrări mai importante: prima, datorată lui *C. Daicoviciu*, *E. Petrovici* şi *Gh. Ştefan*, apărută în 1963, cu titlul *La formation du peuple roumain et de sa langue*[232], utilizînd toate datele istorice, arheologice, filologice, de toponimie etc., a demonstrat că poporul român s-a format ca rezultat al romanizării autohtonilor daco-moesieni în ultimele secole ale primului mileniu în spaţiul carpato-dunărean, avînd ca teritoriu nucleu regiunile de deal şi munte ale Daciei. Totdeodată, invocîndu-se numeroase argumente, s-a demonstrat inconsistenţa tezei roesleriene a discontinuităţii poporului român, considerată în contradicţie cu mersul normal al istoriei.

Cea de a doua lucrare, apărută în 1973, a fost alcătuită de *C. C. Giurescu* şi poartă titlul *Formarea poporului român*. În ea se dovedeşte că „formarea poporului român şi persistenţa sa în spaţiul carpato-danubian unde locuiseră strămoşii săi, daco-geţii, nu este nici o «enigmă» şi nici un «miracol», aşa cum s-a afirmat de unii antecesori şi cum se susţine şi astăzi de cercetătorii neinformaţi. Ea se integrează, dimpotrivă, în procesul normal şi general de formare a popoarelor romanice, adică al francezilor, italienilor, spaniolilor şi portughezilor, comportînd elemente constitutive similare şi continuîndu-şi viaţa neîntrerupt pe teritoriul pe care au luat naştere"[233].

În domeniul istoriei limbii amintim, mai întîi, vol. II din *Istoria limbii române* (1969) care a urmărit reconstruirea fazei de trecere de la latină la română din secolele V—VIII, ultimul secol reprezentînd epoca de dislocare a dialectelor[234].

Deosebit de preţioase pentru unele aspecte ale continuităţii

[231] Ştefan Ştefănescu, *Introducere* la *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Buc., 1978, pp. 16—17.

[232] Vezi şi Gh. Ştefan, *Formarea poporului român şi a limbii sale*, Buc., 1973.

[233] Idei asemănătoare şi dovezi ale continuităţii se găsesc şi în opera aceluiaşi învăţat *Transilvania în istoria poporului român*, Buc., 1967, apărută şi în cîteva limbi străine.

[234] Vezi prezentarea din *Istoria lingvisticii româneşti*, Buc., 1978, pp. 135—137.

sînt lucrările lui *I. I. Russu*, dedicate elementului autohton din limba română: *Limba traco-dacilor* (1959, 1967) şi *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez* (1970)[235]; prima a dovedit că românii au păstrat numeroase cuvinte de la geto-daci, ceea ce demonstrează în mod clar că aceştia nu au putut fi distruşi, iar în cea de a doua se lămuresc raporturile dintre limbile română şi albaneză, folosite ca argument în sprijinul afirmaţiei că limba română s-a format la sudul Dunării (vezi partea a II-a, cap. IV).

Într-o serie de alte lucrări (la care ne vom referi în acelaşi capitol) s-au reluat alte probleme, ca de pildă influenţa slavă asupra limbii române.

Legată de cele precedente este lucrarea lui *Silviu Dragomir* despre *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu* (1959)[236], care a dovedit că nu poate fi vorba de migraţii masive de vlahi din Peninsula Balcanică spre nord începînd din sec. X, ci, dimpotrivă, că „totul vorbeşte în favoarea unei mişcări pornite din regiunea Dunării spre sud şi de la Morava spre vest... În sec. XI se constată caracterul difuz al vlahilor «din toată Bulgaria» şi prin aceasta se verifică implicit neputinţa de a iradia spre nord o populaţie atît de numeroasă ca cea dacoromână". Acelaşi învăţat a mai remarcat faptul că „organizaţia vieţii patriarhale" la românii de la nordul Dunării are un alt caracter decît la sudul Dunării, ceea ce dovedeşte că românii nu au putut veni de acolo.

Progrese mari s-au realizat şi în domeniul publicării izvoarelor vechi. S-a început editarea marei colecţii *Inscripţiile Daciei romane*, din care au apărut pînă acum trei volume: I, *Introducere istorică şi epigrafică. Diplomele militare. Tăbliţele cerate* (1975); II, *Oltenia şi Muntenia* (1977) şi III/1, *Dacia Superior. Zona de sud-vest (teritoriul dintre Dunăre, Tisa şi Mureş)* (1977)[237]. După cum se arată în prefaţa la vol. I, următoarele volume vor cuprinde inscripţiile din jud. Hunedoara şi restul Daciei Superior, apoi, separat, cele din Dacia

[235] Acelaşi autor a publicat şi lucrarea *Illirii. Istoria. Limba şi onomastica. Romanizarea*, Buc., 1969.

[236] Apărută sub auspiciile Comisiei pentru studiul formării limbii şi poporului român.

[237] Primul volum a fost realizat de I. I. Russu; al II-lea de Grigore Florescu şi Constantin Petolescu, iar al III-lea de I.I. Russu, Milena Dusanić, N. Gudea şi Völker Wollmann. Pentru studiul limbii acestor inscripţii vezi Sorin Stati, *Limba latină şi inscripţiile din Dacia şi Scythia Minor*, Buc., 1961 şi H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, Buc., 1960.

Porolissensis, Dacia Inferior (Malvensis); seria a II-a va cuprinde inscripţiile din Scythia Minor (Dobrogea).

Separat de aceste volume privind Dacia romană, a apărut un volum masiv cuprinzînd *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România* (1976), elaborat de Emilian Popescu, volum asupra căruia vom reveni în partea a II-a, cap. VI.

A început, de asemenea, publicarea (text original şi traducere românească) a textelor autorilor romani, greci şi bizantini privitoare la daci, daco-romani şi populaţia românească; din această colecţie, intitulată *Fontes Historiae Daco-Romanae*, au apărut pînă acum trei volume: primul volum (1964) cuprinde izvoarele de la Hesiod pînă la Itinerariul lui Antoninus (sfîrşitul sec. III); cel de-al doilea (1970) de la anul 300 pînă la anul 1000, iar al treilea (1975) scriitorii bizantini din sec. XI—XIV.

O deosebită dezvoltare au luat în ultimele decenii cercetările arheologice, care au îmbogăţit substanţial cunoştinţele noastre cu privire la continuitatea românilor, furnizînd unul din argumentele cele mai convingătoare în sprijinul acesteia[238]. După cum s-a arătat pe drept cuvînt, „datorită rezultatelor obţinute pînă acum, *arheologia s-a dovedit a fi izvorul principal şi nou al cercetărilor actuale pentru dovedirea continuităţii*“[239] (subl. ns. — N.S.).

Dintre lucrările apărute în acest domeniu se cuvin amintite în primul rînd acelea ale lui *Dumitru Protase* care a strîns şi publicat în 1966 toate mărturiile arheologice ale continuităţii (anii 271—450)[240]. Acelaşi autor a dovedit într-o altă lucrare, tot pe baza descoperirilor arheologice, păstrarea vechilor rituri funerare ale dacilor şi romanilor pe teritoriul fostei Dacii Traiane[241].

Dintre lucrările de interes mai larg din acest domeniu amintim pe cele ale *Eugeniei Zaharia*, dedicate culturii Dridu, cultura populaţiei autohtone din secolele VII—XI, din epoca

[238] Em. Condurachi, *Vingt années de recherches archéologiques en Roumanie (1944—1964)* („Dacia“, VIII, 1964, pp. 27—35). Rezultatele acestor cercetări au fost utilizate în primul volum din tratatul de *Istoria României*, apărut în 1960.

[239] Eugenia Zaharia, *Cîteva observaţii despre arheologia şi istoria sec. VIII—XI pe teritoriul R.S. România* („Aluta“, I, 1969, p. 117).

[240] D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticei*, Buc., 1966.

[241] Idem, *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, Buc., 1971.

de formare a poporului român [242], apoi pe cele ale lui *Octavian Toropu* şi *Dan Gh. Teodor*; primul a făcut o sinteză a descoperirilor arheologice privind perioada 275—1025 din Dacia Traiană sud-carpatică (Oltenia)[243], iar cel de al doilea „o sinteză a tuturor rezultatelor obţinute prin cercetările arheologice întreprinse în Moldova în ultimul sfert de veac cu privire la perioada secolelor VI—XI e.n."[244], ambii aducînd dovezi de necontestat cu privire la continuitatea elementului daco-roman şi romanizat în cele două provincii.

Tot pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice au fost lămurite relaţiile între popoarele migratoare şi populaţia autohtonă în secolele III—XIII, aducîndu-se dovezi noi despre persistenţa acestei populaţii, singurul factor de continuitate pe teritoriul Daciei[245].

În acelaşi domeniu al arheologiei amintim cîteva studii de sinteză privind problema continuităţii datorate unor arheologi de renume, ca: *I. Nestor*[246], *K. Horedt*[247], *M. Petrescu-Dîmboviţa*[248], *D. Tudor*[249], *Eugenia Zaharia*[250], *D. Berciu*[251] etc.,

[242] Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*, Buc., 1967.

Pentru regiunea de sud a Munteniei deosebit de importante sînt săpăturile de la Dulceanca, dovedind continuitatea populaţiei daco-romane în sec. III—VI (Suzana Dolinescu-Ferche, *Aşezările din secolele III şi VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, Buc., 1974).

[243] Octavian Toropu, *Romanitatea tîrzie şi străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.

[244] Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuţii arheologice şi istorice în problema formării poporului român*, Iaşi, 1978.

[245] *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, culegere de studii în redacţia lui Miron Constantinescu, Ştefan Pascu şi Petre Diaconu, Buc., 1975.

[246] *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain* (R R H, III, 1964, nr. 3, pp. 383—423).

[247] *Das archäologische Bild der romanischen Elemente nach der Räumung Daziens* („Dacoromania", 1973, pp. 135—148) (este o sinteză a rezultatelor cercetărilor arheologice în problema continuităţii în ultimele două decenii dinainte de 1973).

[248] *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Forschung über den Zeitraum vom 3. — 10. Jh. östlich der Karpaten* (*ibidem*, pp. 162—173).

[249] *Dovezile arheologice despre menţinerea stăpînirii romane la nord de Dunăre, după evacuarea aureliană a Daciei (sec. III—V)* („Historica", III, 1974, pp. 93—109).

[250] *Sursele arheologice ale continuităţii daco-romane* („Apulum", XII, 1974, pp. 279—294).

[251] *Probleme privind formarea poporului român în lumina cercetării arheologice recente* (R. Ist., 28, 1975, nr. 8, pp. 1155—1169); idem, *Problèmes concernant la formation du peuple roumain à la lumière des recherches archéologiques récentes* („Roumanie. Pages d'histoire", I/1, 1976, pp. 7—26).

care au scos în evidenţă aportul deosebit de însemnat al descoperirilor arheologice din ultimele trei decenii la elucidarea problemei continuităţii. „Rezultatele obţinute de cercetarea arheologică românească îndeosebi în ultimii 15 ani — spunea D. Berciu în 1975 — constituie cel mai bun şi ştiinţific răspuns care trebuie dat celor care mai contestă vechimea, continuitatea şi unitatea poporului român“[252].

„Romanizarea Daciei, ca şi continuitatea populaţiei şi civilizaţiei daco-romane, graţie avîntului săpăturilor arheologice, au căpătat o bază solidă. Extinderea cercetărilor arheologice asupra perioadei de formare a poporului român a făcut ca spaţiul dintre secolele IV—X, considerat altădată ca o perioadă obscură, să capete noi lumini cu fiecare campanie, devenind posibilă identificarea pe cale arheologică a populaţiei româneşti“[253].

Cît priveşte istoriografia problemei continuităţii, aceasta s-a îmbogăţit recent cu o nouă lucrare datorată lui *I. Hurdubeţiu*[254]: este vorba de un inventar cronologic şi de un comentar critic al istoriografiei de limbă germană (germană, austriacă, elveţiană-alemanică, săsească) în problema continuităţii, începînd de la F. A. Büsching pînă în zilele noastre. Din această lucrare rezultă că marea majoritate a autorilor prezentaţi (50) au susţinut continuitatea românilor, în timp ce numai 12 s-au declarat împotrivă (Sulzer, Eder, Engel, Roesler, Teutsch, Goos, Stadtmüller, Weczerka etc.).

Putem spune în concluzie că istoriografia română actuală „a consolidé le fondement scientifique sur lequel s'élève cette permanence de l'historiographie roumaine du XVII-e siècle et jusqu'à nos jours, à savoir l'existence dès l'origine et la continuité des Roumains dans l'espace carpato-danubien...; l'historiographie roumaine s'est efforcée de montrer, à l'aide de l'information et des investigations de l'époque, que les Roumains sont «les maîtres de la terre» qu'ils habitent“[255].

*

[252] D. Berciu, în R. Ist., 1975, pp. 1155—1156.

[253] Ştefan Ştefănescu, *Introducere* la *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, p. 17.

[254] *Die Deutschen über die Herkunft der Romänen*, Buc., 1977, Prezentarea lui Valentin Georgescu, în R. Ist., 31, 1978, nr. 10, pp. 1907—1909.

[255] Fl. Constantiniu — V. Ciocîltan, *1944—1974: Trente années de recherche historique en Roumanie* (R R H, 1974, nr. 4, p. 631).

Cu toate progresele înregistrate de istoriografia românească în lămurirea problemei continuității, o serie de istorici, etnografi, lingviști străini din vremea noastră continuă să susțină vechile teze perimate ale lui Roesler. Așa cum s-a arătat în ultima vreme într-o serie de publicații românești, unii dintre acești savanți sau ziariști urmăresc să învenineze relațiile de prietenie existente între popoarele român și maghiar, slujind astfel unor cercuri reacționare și revanșarde. Nu vom putea aminti aci toate lucrările de acest gen, mulțumindu-ne cu cîteva exemple care au fost discutate în istoriografia românească din ultimii ani.

Printre adversarii continuității se află *G. Stadtmüller* care susține că extinderea poporului român în teritoriul carpatin s-a făcut „de păstorii valahi migranți din regiunile muntoase interioare ale Peninsulei Balcanice" și că, „după cît se pare, cumanii au avut un rol însemnat în această migrare mare valahă spre nord"[256].

Într-o altă lucrare, apărută în anul 1962, se afirmă: „Les Valaques n'ont pu être autochtones dans les vastes régions situées au nord du Danube. Cela ne fait aucune doute car ils ouvrent de nouvelles voies et apparaissent en des territoires sur lesquels ne s'exerça jamais la domination romaine... Vers la fin de l'antiquité ils traversèrent en masse le Danube pour peupler la Dacie et les contrées avoisinantes, qu'ils avaient visitées antérieurement comme pasteurs nomades"[257].

Printre adversarii continuității se numără și unii istorici și etnografi maghiari. Astfel, într-o serie de lucrări ale lui *Gy. Györffy*[258] se reia vechea teză a istoriografiei maghiare po-

[256] G. Standtmüller, *Geschichte Südosteuropas*, München, 1950; idem, *Saeculum Weltgeschichte*, V, 1970. Replica lui C. Daicoviciu, *D-l prof. G. Stadtmüller și continuitatea* („Tribuna", 20 ian., 3 febr. 1972).

[257] T. P. Vukanović, *Les Valaques habitants autochtones des Pays balkaniques* („L'Ethnographique", Paris, 1962, nr. 56, pp. 11—41). Vezi și observațiile lui Valeriu Bulgaru, *Quelques observations en marge d'une étude d'ethnographie. Les Roumains, pasteurs nomades, autochtones des Pays balkaniques et „colonisateurs" de la Transylvanie?* (R R H , IV, 1965, nr. 5, pp. 995—1006).

[258] *A honfoglaláskori népesség és népsűrűség. A népggarapodás a XI—XII. században* [Populația și densitatea populației în epoca ocupării patriei. Creșterea populației în sec. XI—XII], în vol. *Magyarország történeti demográfiája* [Demografia istorică a Ungariei], Budapesta, 1963; idem, *Ein Wohnerzahl und Bevölkerungsdichte in Ungarn bis zum Anfang des XIV. Jahrhunderts*, în *Etudes historiques*, Budapesta, 1960, pp. 186—187; idem, *Adatok a románok XIII századi történetéhez és a román állam kezdeteihez* [Contribuții la istoria românilor în sec. XIII și la originile statului român] („Törtenelmi Szemle", 1964, pp. 1—25).

trivit căreia românii nu sînt amintiţi în documentele din secolele XI—XII ci doar în cele din sec. XIII, cînd ei ar fi venit în Transilvania ca păstori nomazi.

În 1974 a apărut o istorie a Ungariei în limba franceză, urmată, în anul următor, de o ediţie în limba engleză, alcătuită sub egida Institutului de istorie al Academiei de ştiinţe ungare. În aceste lucrări de popularizare peste hotare a istoriei Ungariei se reiau (cu mici modificări) vechile teze roesleriene: se susţine, de pildă, dispariţia quasi-totală a dacilor, sau că părăsirea Daciei a fost însoţită „de plecarea unei părţi considerabile a populaţiei romanizate; cei care au rămas au terminat, la capătul a două secole, prin a se asimila populaţiei autohtone care nu vorbea latineşte şi noilor imigraţi". Ca urmare a acestui fapt, cînd au ocupat Transilvania, ungurii nu au dat decît de slavi care sînt consideraţi populaţie băştinaşă[259]. Românii nu ar fi apărut decît în sec. XIII, cînd sînt amintiţi în documente!

Lipsa de temeinicie a unor astfel de afirmaţii a fost dovedită de *C. C. Giurescu*, care a arătat că autorii acestor lucrări aplică vechea dogmă a istoriografiei maghiare de a trece sub tăcere izvoarele ce nu se potrivesc cu o teză preconcepută[260].

Idei asemănătoare găsim şi în vol. I din masiva lucrare *Magyar Néprajzi Lexikon* (Dicţionar etnografic maghiar), apărut în 1977 sub redacţia lui Ortutay Gyula, unde se afirmă — de pildă — că, la sfîrşitul sec. IX, cînd maghiarii ar fi pătruns în interiorul arcului carpatic (deşi la această dată ei de abia se aşezau în Panonia!), ar fi găsit în Ţara Bîrsei o populaţie bulgaro-slavă, că de abia din sec. XVI se înregistrează prezenţa românilor în zonele muntoase ale Banatului, că românii au început să se aşeze masiv în interiorul arcului

259 Într-un articol apărut în revista „Vizgazdálkodás", 1974, nr. 6, se afirmă chiar că, la venirea ungurilor, Transilvania era „pămînt pustiu, anonim şi nelocuit. Strămoşii noştri, hunii şi avarii, nu au întîlnit oameni pe întinderi de sute de mile ale acestor meleaguri minunate"!

260 C. C. Giurescu, *Istoria românilor în unele lucrări străine recente* (R. Ist., 28, 1975, nr. 6, pp. 941—948). La replica lui L. Makkai din „Történelmi Szemle", 1975, nr. 4, C. C. Giurescu a răspuns cu noi argumente sub titlul: *Răspuns la „niţel descîntec" al unui vraci al istoriografiei maghiare* (R. Ist., 29, 1976, nr. 8, pp. 1231—1235).

Vezi şi Kristó Gyula, *Rómaiok és vlahok Nestor és Anonymus Krónikájában* [Romani şi vlahi la Nestor şi Anonymus] („Századok", 1978, nr. 4), în care autorul neagă valoarea celor două izvoare în favoarea continuităţii şi susţine teza mai veche privind „infiltrarea păstorilor români în Transilvania" în sec. XII, venind din Balcani.

carpatic în secolele XIV—XVII, cînd şi-au făcut apariţia în toate regiunile Transilvaniei etc.[261].

Numeroşi alţi istorici sau lingvişti străini din vremea noastră au înţeles absurditatea teoriei roesleriene şi s-au declarat cu convingere adepţii continuităţii.

Pentru continuitate s-a pronunţat astfel marele lingvist suedez *Alf Lombard*, bun cunoscător al limbii române căreia i-a dedicat o serie de studii. Într-una din aceste lucrări, tipărită în suedeză în 1967, Lombard a citat numeroasele dovezi ale continuităţii, aduse în special de filologi, afirmînd că cei mai mulţi cercetători sînt convinşi de faptul că „latina orientală a trebuit să se dezvolte, la sfîrşitul antichităţii şi la începutul evului mediu, atît la nord, cît şi la sud de Dunăre. Concordanţele dintre antichitate şi timpurile moderne sînt prea evidente pentru a ne permite să înlăturăm teoria menţinerii limbii latine la nord de Dunăre"[262]. Un alt mare filolog care a susţinut continuitatea a fost *G. Reichenkron*[263].

Argumente arheologice şi de altă natură au fost invocate în favoarea continuităţii de savanta iugoslavă *Draga Garasanin* în coraportul prezentat la Congresul internaţional de studii sud-est europene din 1970[264].

Pentru continuitatea românilor la nordul Dunării s-au pronunţat şi unii istorici bulgari care neagă existenţa vlahilor la sudul marelui fluviu. De pildă, *Penio Rusev* susţine că românii existau în Transilvania înainte de venirea ungurilor deoarece nu puteau adopta limba slavonă decît înainte de ocuparea ţării de către regatul maghiar[265].

Numeroşi alţi istorici din ţările socialiste au susţinut şi ei

[261] Vezi observaţiile făcute de Fl. Constantiniu, H. Daicoviciu, Radu Popa, *Marginales historiques à un volume d'ethnographie anhistorique* (R R H, XVI, 1977, nr. 4, pp. 751—761).

[262] Alf Lombard, *Destinele latinităţii orientale* („Ramuri", 1976, nr. 3, p. 16). Vezi şi G. Bulgăr, *Repere fundamentale: latinitatea, continuitatea, originalitatea limbii române*, în *Omagiu lui Iosif Constantin Drăgan*, I, Roma, 1977, pp. 112—114.

[263] *Die Entstehung und Geschichte des Rumänischen (Das Dakische, rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg, 1966.

[264] „Steaua", 1970, nr. 6, p. 78.

[265] Penio Rousev, *La civilisation bulgare et les peuples balkaniques aux IX-e — XII-e ss* („Etudes balkaniques", 1969, nr. 1, p. 28).

continuitatea românilor; dintre aceştia amintim pe: *Juliusz Demel*[266], *V. D. Koroliuk*[267], *N. A. Mohov*[268], etc.

Dintre istoricii apuseni amintim pe profesorul american *Paul Mac Kendrick* care arată: „În Dacia retragerea birocraţiei imperiale din toată provincia, exceptînd capetele de pod de la Drobeta şi Sucidava, înseamnă pentru noi absenţa totală sau aproape totală a documentelor oficiale. Dar săparea aşezărilor şi cimitirelor pledează pentru continuitatea populaţiei băştinaşe, iar monedele şi miliarii demonstrează că viaţa economică şi traficul comercial s-au desfăşurat în vechile oraşe romane şi după ce acestea au rămas pe mîna dacilor"[268 bis].

*

Am făcut această trecere în revistă a diverselor opinii relative la problema continuităţii românilor nu din dorinţa de a răscoli patimi pe care noi, românii, le credeam stinse pentru totdeauna, ci cu scopul de a informa pe cititori despre istoricul acestei probleme, ca şi despre arsenalul de argumente al adversarilor continuităţii, rămas aproape neschimbat de la Roesler încoace.

În discutarea acestor probleme am pornit de la constatarea făcută de *Valentin Georgescu*: *„continuitatea este atît de firească, de logică şi de temeinic dovedită, încît numai susţinătorii ei pot recurge la simpla dezbatere ştiinţifică şi senină, în spiritul unei constructive vecinătăţi şi conlocuiri a popoarelor interesate"*[269].

În încheiere ar mai trebui să subliniem cîteva dintre *contradicţiile evidente existente între adversarii continuităţii*, îndeosebi cu privire la data la care românii ar fi venit la nordul Dunării şi la motivele ce i-ar fi determinat să o facă. Ori, *tocmai această nesiguranţă arată netemeinicia teoriilor roesleriene*.

Astfel, după Miklosich, evenimentul s-ar fi petrecut la sfîrşitul sec. V, cînd slavii au cuprins Peninsula Balcanică; după Engel, românii ar fi fost aduşi la nordul Dunării de

266 *Historia Rumunii*, Wroclaw-Warszawa-Krákov, 1970, p. 69—86.

267 *Slaviane, vlahi, rimleane i rimskie pastuhi Vengreskogo „Anonyma"*, în *Jugo-vostocinaia Evropa v srednie veka*, Kişinev, 1972, p. 139—159.

268 *Legăturile slavo-valahe*, Chişinău, 1978 (volum alcătuit de mai mulţi istorici sub redacţia lui Mohov).

268 bis Paul Mac Kendrick, *Pietrele dacilor vorbesc*, Buc., 1978, p. 130.

269 R. Ist., 31, 1978, nr. 10, p. 1909.

Krum la începutul sec. IX (811—813); după opinia lui B. Homan, românii ar fi venit la sfîrşitul sec. X — începutul sec. XI sau între 1131—1196, în vremea lui Anonymus; alţi savanţi îi aduc pe români în sec. XII (Melich, Kadlec, Kniezsa etc.) sau XII—XIII (Tamas—Treml); cei mai mulţi susţin însă că românii au venit în sec. XIII, dar indică fiecare o altă cauză: după Roesler, în timpul luptelor pentru independenţă ale vlahilor şi bulgarilor (cînd primii, victorioşi fiind, nu aveau nici un motiv să plece din ţara unde erau stăpîni!); după Hunfalvy, ar fi fost împinşi de tătari; după Karacsony, ar fi venit în urma invaziei tătare, cînd s-au făcut colonizări în Transilvania etc. Mai sînt şi unii care îi aduc mai tîrziu pe români, fie în sec. XVI (Karácsony) sau chiar în sec. XVIII (Iancsó Benedek).

Să mai amintim apoi că sînt şi unii care ne aduc în mai multe etape: astfel, după Sulzer, românii ar fi venit la sfîrşitul sec. XII, cînd au fost apăsaţi de Isac Angelos şi după năvala tătarilor din 1241; după Marczali, tot în etape, dar ca prizonieri ai pecenegilor, cumanilor şi maghiarilor etc. Alţii, în sfîrşit, „precizează" chiar datele între care românii ar fi putut veni în Transilvania; de pildă, J. Székely susţine că ei au fost aduşi între 1142 şi 1208; W. Tomaschek susţine că românii ar fi venit la nordul Dunării între 1074 şi 1174 etc. *Adversarii continuităţii nu s-au hotărît deci asupra datei cînd românii ar fi trecut Dunărea şi nici asupra cauzelor care i-ar fi determinat să o facă.*

Mai amintim apoi că unii îi transportă pe români în grupuri mari, fie veniţi singuri, fie aduşi în calitate de colonişti, pe cînd alţii îi furişează pe nebăgate de seamă pentru a explica de ce emigrarea lor nu e amintită în documente; unii afirmă că românii au venit mai întîi în regiunile de cîmpie, pe cînd alţii îi aşază mai întîi în munţi, de unde ar fi coborît apoi în cîmpie etc.

Dar ceea ce este şi mai interesant este că, *în timp ce cei mai mulţi adversari ai continuităţii neagă prezenţa românilor la nordul Dunării pînă în sec. XIII, alţi învăţaţi (de pildă Mutafciev) susţin că ei nu au existat nici la sudul Dunării!*[270].

[270] De altfel, trebuie să arătăm că negarea existenţei populaţiei romanizate sau vlahe la sudul Dunării constituie o teză a istoriografiei bulgare actuale. Vezi Vasilka Tăpkova-Zaimova, *Genèse des peuples balkaniques et formation de leurs états*, coraport la al III-lea Congres Internaţional de studii sud-est europene, 1974 sau D. Angelov, *La formation de la nationalité bulgare* („Etudes balkaniques", IV, 1969, pp. 14—37). Ultimul

Ţinînd seama de acest fapt, *G. Brătianu* se întreba: „Mais alors, d'ou sont venus les Roumains? Serait-ce un cas de génération spontanée, à l'aube des temps modernes? L'énigme demeure entière et la concordance de toutes ces opinions autorisées, qui nous obligent à chercher l'origine des Roumains du Moyen Age partout, sauf en Roumanie, aboutit à cette conclusion paradoxale, mais évidente, que ce peuple... n'a pas d'origine et de patrie. Ce serait vraiment à désespérer, si ce n'etait risible"[271]. La rîndul său, istoricul francez *F. Lot* putea să afirme cu acelaşi spirit că românii „au ieşit din infern ori au căzut din cer" ![272]; aceasta deoarece — aşa cum arăta *C. Daicoviciu* — „roeslerienii nu s-au sinchisit de cea mai elementară datorie ştiinţifică, de a studia, în general şi îndeajuns, şi posibilitatea, mult mai logică şi mai verosimilă, ca populaţia să fi rămas pe loc, adică în Dacia. E una din voitele sau nevoitele greşeli de metodă în cercetarea istoriei comisă de adversarii continuităţii"[273].

autor susţine că, la venirea bulgarilor, exista la sudul Dunării doar un număr mic de traci, care îşi păstrau caracterul etnic original, restul fiind slavizaţi.

Unii cercetători, ca V. Beševliev, au afirmat că teoria romanizării tracilor, susţinută de Tomaschek, Jung etc., nu are nici o bază temeinică (V. Beševliev, *Über manche ältere Theorien von den Romanisierung der Thraken*, în „Etudes balkaniques", I, 1964, pp. 147—158).

Alţi autori susţin că, în sec. IX pînă la începutul sec. XI, exista totuşi o populaţie romanizată în Peninsula Balcanică, care nu reprezenta însă un „ansamblu unit", trăind răspîndită în toată peninsula; o parte a acestei populaţii a fost împinsă de slavi în regiunile muntoase. Mai tîrziu această populaţie s-a concentrat şi a jucat un rol în viaţa economică şi socială a peninsulei; în această concentrare şi unire a „naţionalităţii române" din Balcani un rol de seamă ar fi jucat adoptarea limbii slave ca limbă de cultură ! (Penio Rousev, *La civilisation bulgare et les peuples balkaniques aux IX—XI ss.*, în „Etudes balkaniques", 1969, nr. 1, p. 27).

[271] G. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique*, p. 34.

[272] „Era socialistă", 1976, nr. 7, p. 44.

[273] C. Daicoviciu, *Observaţii privind romanizarea şi continuitatea* („Tribuna", 22 oct. 1970, p. 4).

Partea a II-a

DOVEZILE CONTINUITĂŢII

După cum rezultă din partea I a studiului nostru, principalele argumente ale adversarilor continuităţii, rămase aproape aceleaşi de la Roesler încoace, ar fi următoarele:

— Dacii ar fi fost distruşi ca popor în urma războaielor cu romanii;

— Dacia nu a putut fi romanizată într-un timp atît de scurt de la Traian pînă la Aurelian;

— Toţi locuitorii Daciei şi-ar fi părăsit ţara la evacuarea ordonată de Aurelian;

— Ca urmare, poporul şi limba română s-ar fi format la sudul Dunării, ideie în sprijinul căreia se aduc următoarele argumente:

1) fondul lexical comun din limbile română şi albaneză;

2) asemănarea dialectelor daco-român şi macedo-român;

3) influenţa slavă care nu putea fi primită decît la sudul Dunării, de unde românii ar fi adus şi limba slavonă, utilizată în biserică;

4) lipsa elementelor germanice din limba română;

5) faptul că românii nu puteau deveni ortodocşi decît la sudul Dunării;

— Nu există izvoare istorice care să ateste existenţa românilor la nordul fluviului înainte de sec. XIII sau, oricum, înainte de venirea maghiarilor (argumentul *ex silentio*); aceasta înseamnă că ei au venit tîrziu la nordul Dunării;

— Românii ar fi fost un popor de păstori nomazi;

— Vechea toponimie dacică sau dacoromană ar fi dispărut datorită exterminării populației[1].

În partea a II-a a lucrării — folosind toate contribuțiile înaintașilor — vom strînge la un loc pentru prima oară *toate dovezile continuității*, care arată cît de nefondate științific și lipsite de bază sînt argumentele din arsenalul roeslerienilor. La răspunsurile date acestor argumente, vom adăuga contribuțiile aduse de cercetările arheologice, care constituie unul din cele mai puternice argumente în favoarea continuității, ca și alte argumente de ordin logic și istoric.

[1] Vezi și considerațiile lui C. Daicoviciu în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, pp. 84—85.

Capitolul I

DACII NU AU FOST DISTRUȘI

Unul din argumentele celor care susțin lipsa de continuitate este acela că *dacii ar fi dispărut ca popor*, resturile lor topindu-se în masa goților, idee formulată de Roesler[1] și preluată în forme diferite de adversarii continuității (în special A. Alföldi), ca și de unii învățați români care doreau ca originea noastră să fie pur romană[2].

Roesler a formulat acest argument pornind de la afirmațiile lui Eutropius, după care Dacia pierduse prin lungul război împotriva romanilor populația sa bărbătească (*Dacia enim diuturno bello Decebali viris erat exhausta*). Eutropius nu afirmă deci că Dacia a fost lipsită de orice populație, ci doar că, datorită războiului, a fost secătuită de bărbați[3]. În plus, Eutropius făcuse această afirmație pentru a justifica intensa colonizare întreprinsă de Traian, care „a adus în Dacia învinsă din toate părțile Imperiului roman o nenumărată mulțime de oameni" (*victa Dacia, ex toto orbe romano infinitas eo copias hominum transtulerat*)[4]. După cum a arătat *A. D. Xenopol*, Roesler și discipolii săi primesc fără control și fără critică numai afirmațiile care se împacă cu teoria lor; „și

[1] R. Roesler, *op. cit.*, p. 47.

[2] Pentru istoricul problemei, bibliografia și argumentele privind continuitatea dacilor sub stăpînirea romană a se vedea îndeosebi C. Daicoviciu în „Anuarul Inst. de studii clasice", III, 1941, pp. 200—233 și idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Buc., 1945, pp. 104—126.

[3] O dovadă importantă în acest sens, pusă de curînd în lumină de H. Daicoviciu, este textul unei inscripții relative la războaiele purtate de Traian, care „a învins neamul dacilor și pe regele Decebal"; nu este vorba deci de exterminare! („Muzeul Național", III, 1976, pp. 39—40).

[4] Eutropius, VIII, 6, 2 în *Fontes historiae Daco-Romanae*, II, p. 37.

aceasta se cheamă cercetare istorică, descoperirea adevărului“ ![5]

Dispariția dacilor ca popor a fost susținută în istoriografia românească de *D. Cantemir*, dar a fost combătută de alți cronicari ca *Miron Costin* sau stolnicul *C. Cantacuzino*.

De la D. Cantemir teza dispariției dacilor a fost preluată de Școala Ardeleană care urmărea să demonstreze că românii sînt numai urmașii romanilor, „români adevărați din romani adevărați“, cum spunea *Petru Maior*[6].

Această teză a fost apoi reluată și amplificată de așa-numita *școală latinistă* din secolul trecut, care a ajuns la unele exagerări prin reprezentanții ei *Timotei Cipariu*, *August T. Laurian* și *Massim*[7].

Primul savant român care s-a ridicat împotriva exagerărilor școlii latiniste a fost *B. P. Hasdeu* într-un articol tipărit în 1860 cu titlul *Perit-au dacii?*[8]. El a demonstrat netemeinicia afirmațiilor învățaților latinizanți, dovedind, pe de o parte, slaba valoare a unui izvor ca *Breviarul* lui Eutropius, iar pe de alta, greșita interpretare dată pasajului aflat în discuție. El a dovedit, totdeodată, supraviețuirea populației autohtone (pe care romanii nu aveau interes să o extermine), bazîndu-se pe izvoare mult mai valoroase decît Eutropius (în primul rînd pe Cassius Dio) și a susținut persistența elementului băștinaș cu argumente lingvistice[9]. Deși lucrarea lui Hasdeu a stîrnit numeroase proteste, ideile sale aveau să cîștige teren încetul cu încetul, renunțîndu-se treptat la exagerările școlii latiniste.

Ulterior, însă, teoria exterminării dacilor a fost reluată și repetată ca o axiomă de unii istorici străini (în primul rînd A. Alföldi) care au făcut din aceasta o premisă a negării oricărei continuități daco-romane la nordul Dunării; în aceas-

[5] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 30.

[6] Ioan Lupaș, *Scrierile istorice ale lui Petru Maior*, în *Scrieri alese*, I, Cluj-Napoca, 1977, pp. 153—154.

[7] M. Ruffini, *La scuola latinista romena (1780—1871). Studio istorico-filologico* Roma, 1941.

August Treboniu Laurian, de pildă, în *Istoria românilor*, Iași, 1853, considera istoria poporului român ca o continuare a istoriei romanilor; „secțiunea S“ din vol. II al operei sale trata epoca „de pe timpul cruceferilor (cruciații stabiliți la Constantinopol — N.S.) pînă la Ștefan I domnul Moldovei“.

[8] Apărut în „Foiță de istorie și literatură“, 1860, nr. 2—5; retipărit în *Scrieri istorice*, I, Buc., 1973, pp. 78—106. Vezi și lucrarea aceluiași intitulată *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice*, Buc., 1892.

[9] Cicerone Poghirc, *B. P. Hasdeu, lingvist și filolog*, Buc., 1968, pp.

tă discuţie, patima şi interesele politice şovine au umbrit adeseori obiectivitatea ştiinţifică[10].

Întrucît dispariţia dacilor constituie una din tezele cele mai scumpe adversarilor continuităţii, ea a fost reluată în unele lucrări recente ale istoriografiei maghiare, unde se poate citi: „pierderile de vieţi cauzate de război, zecile de mii de prizionieri vînduţi ca sclavi şi fugarii care, mai tîrziu, trebuiau să constituie tribul dacilor liberi, lăsară în urma lor un veritabil vid demografic. Pătura aristocraţilor a trebuit să fi pierdut mult sînge... Dar supravieţuirea însăşi a poporului dac a trebuit să fie profund compromisă, căci regiunile muntoase, odinioară foarte populate, se goliră literalmente; în jurul cetăţilor dărîmate, agricultura dispăru, astfel încît arheologii nu mai descoperă acolo actualmente nici o urmă de viaţă. Nu se ştie cu certitudine nici măcar dacă în populaţia din văile rîurilor, prezentînd trăsăturile civilizaţiei La Tène, trebuie să vedem pe daci şi, în caz afirmativ, în ce măsură"[11].

Un prim argument în favoarea persistenţei dacilor este de ordin logic: problema trebuie considerată ţinînd seama de situaţia similară din celelalte provincii romane, în primul rînd de Galia şi Spania. „A dispărut oare populaţia galică din Galia sau cea iberică din Spania după cucerirea romană? Nimeni n-a susţinut o asemenea enormitate. De ce ar fi dispărut atunci populaţia dacică din Dacia?", arăta pe drept cuvînt *C. C. Giurescu*, combătînd unele aserţiuni recente ale istoriografiei maghiare[12]. *Un popor vechi şi numeros cum au fost dacii nu putea fi distrus.*

După cum arăta *M. Macrea*, „cu greu s-ar putea imagina cum un popor numeros, ajuns la un înalt nivel de dezvoltare economică, socială şi culturală, cum era acela al dacilor în preajma cuceririi romane, ar fi putut să dispară pînă la unul

167—168. Vezi şi I. H. Crişan, *B. P. Hasdeu şi daco-geţii* („Scînteia tineretului", 9 martie 1976).

[10] M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Buc., 1969, p. 257.

[11] *Histoire de la Hongrie*, Paris, 1974, p. 20. Vezi critica făcută de C.C. Giurescu, în R. Ist., 28, 1975, nr. 6, p. 941 şi urm. Un alt istoric maghiar, László Gyula, susţine însă că „armata romană nu i-a nimicit pe daci în întregime" ! *(De la Vertesszöllös la Pusztasger*. Vezi *ibidem*, p. 941).

[12] R. Ist., 29, 1976, nr. 8, p. 1233. Vezi şi C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 40, unde se arată că, chiar dacă o parte a bărbaţilor a căzut în lupte, nu au pierit femeile şi copiii lor; în plus, „romanii n-aveau nici un interes să extermine populaţia rămasă, fiindcă ar fi exterminat, odată cu ea, şi pe viitorii contribuabili, soldaţi şi producători, de care imperiul avea nevoie".

în cursul a două războaie, oricît de aprige şi de nimicitoare ar fi fost ele, sau după terminarea lor...; era chiar în interesul romanilor cuceritori de a nu extermina sau alunga populaţia dacică, ci, dimpotrivă, de a o păstra şi menţine pe loc, pentru a o folosi ca masă de producători de care ei aveau nevoie pentru exploatarea bogăţiilor teritoriului cucerit"[13].

Tot ca argument de ordin logic se poate aduce şi acela că Transilvania, care alcătuia una din regiunile cele mai populate de daci, nu putea rămîne tocmai ea deşartă de locuitori. Datorită faptului că dacii se găseau pretutindeni în munţii Transilvaniei, pe care i-au apărat cu îndîrjire, scriitorul antic Florus, care a trăit în vremea lui Traian şi Decebal, susţinea că „dacii se ţin strîns lipiţi de munţi" (*Daci montibus inhaerent*)[14]. Nu este o simplă întîmplare că, peste un mileniu şi jumătate, în secolul al XVI-lea, italianul Ascanio Centorio va face o remarcă asemănătoare despre români, urmaşii dacilor: „le montagne de la Transilvania sono tutte habitate da Valacchi"[15].

Această continuitate se remarcă şi în privinţa cetăţilor, a locurilor întărite: „în Ardeal e un lanţ întreg de cetăţi, mai totdeauna pe locul aşezării romane, ea însăşi urmînd întăriturii dace"[16].

În afară de aceste argumente de simplă logică, există dovezi certe că dacii nu au fost distruşi şi că au continuat să trăiască sub noua administraţie romană. Este, mai întîi, mărturia lui Cassius Dio care arată că, la începutul războiului din 105—106, mulţi daci au trecut de partea romanilor[17]. Afirmaţia sa este confirmată de cîteva scene (7 la număr) de pe Columna lui Traian care înfăţişează acte de supunere a dacilor; în plus, după cum au arătat învăţaţii Reinach şi Patsch, sculpturile finale, care înfăţişează daci mînînd turme de vite, se referă la revenirea populaţiei dacice la locuinţele părăsite[18]. În mod sigur, *această populaţie care s-a supus cuce-*

[13] M. Macrea, *op. cit.*, p. 257.

[14] *Siebenbürgen*, I, Buc., 1943, p. 175; *Fontes Historiae Daco-Romanae*, I, p. 524.

[15] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 20.

[16] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 36.

[17] Cassius Dio, LXXVII, 11, 1, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, I, p. 691. Vezi şi I. I. Russu, *Daco-geţii în Dacia romană* („Sargetia", III, 1956, pp. 35—36).

[18] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 56. Vezi şi H. Daicoviciu, în „Dacia", III, 1959, pp. 311—323.

ritorilor a continuat să trăiască sub noua stăpînire care avea nevoie de locuitori în țara cucerită.[19]

Este adevărat că inscripțiile păstrate în Dacia îi atestă în primul rînd pe coloniști, deoarece aceștia aveau mijloace să ridice monumente cu inscripții. Populația nevoiașă, mai ales aceea din lumea satelor, a rămas anonimă, fiind foarte rar amintită în inscripții sau în alte izvoare scrise. „Situația de populație supusă, menită a susține doar prin munca ei istovitoare întreg edificiul măreț al stăpînirii romane, nu i-a permis să se manifeste decît rareori în formele superioare de cultură introduse de noii stăpîni. Acei dintre autohtoni care se ridică la situații mai bune își iau nume romane. De aceea, prezența populației autohtone în Dacia a putut fi numai cu greu sesizată, și nu de la început, în documentarea privitoare la epoca romană“[20].

Cu toate acestea, o serie de nume dacice apar în inscripțiile latine păstrate. Amintim aci că A. Dobo a strîns circa 80 de atestări epigrafice relative la peste 130 de nume de persoane civile și militare originare din Dacia[21]. Iată cîteva din numele dacice întîlnite în inscripții: Brasus, Costas, Diales, Dizo, Drigiza, Duras, Eptala, Mucatra, Mucapor Mucatralis (fiul primului), Mucasenus Cesorini, Rescuturma, Scorilo, Tarsa, Tzinto etc.[22].

Numeroși alți locuitori poartă nume romane și dacice, acest fenomen dovedind modul cum se desfășura procesul de romanizare: Valeria *Dula*, Aurelius *Duda*, Aurelius *Denzi* etc.; iar alții chiar romane pure ca Iulius Secundinus, despre care inscripția afirmă totuși că era „natione dacus“.

[19] Așa cum s-a arătat recent, pe monedele bătute de Traian după cucerirea Daciei, împăratul apare călare, în galop, cu lancea îndreptată spre un dac căzut în fața calului său, sau care, cu un genunchi și cu o mînă pe pămînt, cere îndurare cu cealaltă mînă, scene deosebit de grăitoare pentru supunerea, nu exterminarea dacilor (H. Daicoviciu, *Monedele traiane și cucerirea Daciei*, în „Steaua“, 1978, nr. 2, p. 43).

[20] M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 256.

[21] A. Dobo, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*, ed. II-a, Budapesta, 1940; pentru ed. IV-a, Budapesta, 1975, recenzia lui I. I. Russu, în R R H, 1977, nr. 1, pp. 173—178.

[22] M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 256—269. Vezi și I. I. Russu, *Onomasticon Daciae* („Anuarul Inst. de studii istorice“, IV, 1941—1943, pp. 217—222); C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, pp. 57—58; *Inscripțiile Daciei romane*, vol. I—III, Buc., 1975—1977 (indice).

Prezenţa unei puternice populaţii geto-dace în Dacia romană mai este dovedită de *numeroşii ostaşi recrutaţi de romani din această regiune intens populată*, ostaşi care ajung pînă în Britannia, Africa, Siria, Moesia etc.[23] şi care sînt reprezentaţi şi pe arcul de triumf al lui Galeriu de la Salonic ridicat după luptele cu perşii din anul 250[24].

Astfel, în Panonia (Ungaria de azi) se găseau *Cohors II Aurelia Dacorum* şi *Cohors II Augusta Dacorum pia fidelis veterana milliaria equitata*; în Cappadocia, *Ala I Ulpia Dacorum*; în Macedonia, *Cohors III Dacorum equitata*; lîngă Tigru şi Eufrat, *Vexillatio Dacorum Parthica*, ce păzea hotarul cu parţii; în Siria, *Cohors I Ulpia Dacorum*; în Britania există o altă cohortă de daci, *Cohors I Aelia Dacorum*, care purtau nume caracteristic dacice (Decibalus, Dida etc.) şi care luptau cu sabie încovoiată, specific dacică.

După cum s-a arătat, se admite existenţa a 15 asemenea corpuri de armată formate din daci, dar nu este exclus ca numărul lor să fie şi mai mare[25]. Ele dovedesc prezenţa unei numeroase populaţii bărbăteşti de vîrstă tînără în Dacia Traiană, care constituia, începînd din vremea lui Hadrian, una din principalele furnizoare de trupe auxiliare pentru Imperiu[26].

Persistenţa dacilor sub ocupaţia romană este dovedită apoi de numeroase *descoperiri arheologice*. Nu le vom putea aminti aci pe toate[27], mulţumindu-ne doar cu cîteva mai importante, şi anume cele făcute la: Caşolţ-Sibiu[28], Soporul

[23] K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Berna, 1951.

[24] W. F. Kinch, *L'Arc de triomphe de Galère*, Paris, 1890; Constantin Iordache, *Traco-dacii în sculpturile arcului de triumf al lui Galeriu* („Săptămîna", 26 martie 1976).

[25] *Istoria României*, I, p. 394; *Din istoria Transilvaniei*, I, ed. III-a, p. 54; C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 24.

[26] M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, pp. 266—267.

Opinia lui L. Makkai, după care aceste corpuri „erau formate probabil din motive de securitate din daci trimişi departe de patria lor", nu are importanţă în această discuţie; important este că ele existau şi că erau formate din tineri originari din Dacia (R. Ist., 1976, nr. 8, p. 1232).

[27] Vezi D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Buc., 1966, pp. 16—84.

[28] Nicolae Lupu, *Istoricul cercetărilor necropolei de la Caşolţ—Sibiu* („Studii şi cercetări ştiinţifice", Cluj, ştiinţe sociale, 6, 1955, nr. 3—4, pp. 97—126).

de Cîmpie[29], Ocna Sibiului[30], Breţcu şi Comalău-Covasna, Dedrad, Lechinţa de Mureş şi Iernut-Mureş, Obreja[31], Ciunga şi Noşlac-Alba, Mehadia şi Vărădia — Caraş-Severin, Mugeni-Harghita, Orheiul Bistriţa — Bistriţa-Năsăud, Stolniceni-Vîlcea, Bucium-Sălaj[32], Bologa-Cluj[33], Slimnic[34] etc.

După cum s-a remarcat, „aşezările dacilor în epoca romană, cercetate sau sesizate arheologic, se găsesc mai ales în jumătatea de est a Daciei, unde oraşele lipsesc, colonizarea romană a fost mai puţin intensă, iar trupele sînt masate în castre de-a lungul hotarului provinciei"[35]. Unele din aceste aşezări dăinuiesc mai departe pe locul celor vechi (Slimnic, Noşlac, Ciunga etc.), altele se întemeiază ca urmare a deplasării unor grupuri de daci în timpul sau după terminarea războaielor, iar în altele (de pildă, la Cristeşti) populaţia dacă trăieşte alături de colonişti[36].

Deosebit de importante sînt descoperirile de la Slimnic, unde, la distanţe de 4 şi 5 km de vechea aşezare preromană, care şi-a continuat existenţa în tot timpul stăpînirii romane, au luat fiinţă alte două aşezări daco-romane, a căror apariţie se explică atît prin sporul demografic firesc, cît şi prin transferarea populaţiei dacice din sudul Transilvaniei, din afara fron-

[29] D. Protase, *Cimitirul de la Soporul de Cîmpie şi importanţa lui pentru problema persistenţei băştinaşilor în Dacia romană*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, Buc., 1960, pp. 455—465. Vezi şi *Materiale şi cercetări arheologice*, V, 1959, pp. 425—434 şi VI, 1959, pp. 383—395; D. Protase, *Le cimetière de Soporul de Cîmpie un nouveau témoignage de la présence des Daces en Dacie Romaine* („Dacia", 13, 1969, pp. 291—318); idem, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie. Contribuţie la problema continuităţii în Dacia*, Buc., 1976.

[30] D. Protase, *O aşezare dacică din epoca romană la Ocna Sibiului* („Apulum", VII, 1968, pp. 229—239).

[31] D. Protase, *Aşezarea şi cimitirul daco-roman de la Obreja (Transilvania). O nouă dovadă despre permanenţa populaţiei autohtone în Dacia romană şi postromană* (A M N, VIII, 1971, pp. 135—160).

[32] N. Gudea, *Ceramica dacică din castrul roman de la Bucium (jud. Sălaj)* (S C I V, 21, 1970, nr. 2, pp. 299—311).

[33] Idem, *Ceramica dacică din castrul roman de la Bologa (jud. Cluj)* (A M N, 10, 1973, pp. 503—508).

[34] I. Glodariu, *Aşezarea dacică şi daco-romană de la Slimnic* (A M N, 9, 1972, pp. 119—140).

[35] M. Macrea, *op. cit.*, p. 261.

[36] D. Protase, *Sur les etablissements ruraux de la Dacie Romaine* (R R H, 8, 1969, nr. 1, pp. 1—14).

Vezi şi consideraţiile lui Ion Glodariu, *Aspecte ale politicii demografice romane în zona de sud a Transilvaniei* (A M N, 14, 1977, pp. 95—109), care arată că în toate aşezările autohtone preluarea culturii materiale romane este evidentă.

tierei romane, în interiorul provinciei, unde putea fi mai bine supravegheată şi unde putea să valorifice bogăţiile existente.[37] Foarte grăitoare sînt descoperirile privind păstrarea ritului de înmormîntare al dacilor, incinerarea, care era diferit de cel al romanilor care practicau cu precădere înhumarea. Ţinînd seama de inventarul funerar al mormintelor de la Caşolţ, cei mai mulţi cercetători au fost de părere că acestea au început a fi utilizate în epoca Daciei libere şi că cimitirul a continuat să funcţioneze în timpul ocupaţiei romane, moneda de la Antoninus Pius (138—161) datînd necropola ca „terminus ante quem".

Cît despre cimitirul de la Soporu, importanţa sa „constă în primul rînd în certitudinea cu care el poate fi atribuit, sub raport etnic, populaţiei dacice care a rămas şi a trăit, în condiţii schimbate, pe teritoriul noii provincii romane. Ceramica dacică, reprezentată printr-un număr de şase urne funerare şi printr-un produs specific culturii materiale dacice, ceaşca dacică — folosită drept capac pe urnă — unică pînă acum într-o necropolă din epoca romană pe cuprinsul Transilvaniei, arată că cei care se înmormîntau la poalele dealului Cuntenit, în general după ritul tradiţional al incineraţiei, erau dacii din epoca romană, care trăiau într-o modestă aşezare rurală... Prezenţa în acelaşi mormînt a ceramicii romane provinciale, alături de urne de autentică factură dacică, constituie o dovadă indiscutabilă că aceste morminte datează... din epoca dominaţiei romane în Dacia. Acest fapt este integral confirmat, dealtfel, atît de monede, cît şi de totalitatea obiectelor de inventar funerar". Descoperirile de la Soporu constituie deci „mărturia de neînlăturat că ... în secolele II—III se înmormînta o populaţie dacică locală, care şi-a păstrat o bună parte din patrimoniul culturii sale materiale şi spirituale, preluînd şi asimilînd totodată multe din produsele şi formele de civilizaţie romane aduse în Dacia de coloniştii ajunşi aici din diferite părţi ale imperiului"[38].

Studiind riturile funerare ale dacilor pe baza descoperirilor arheologice, *D. Protase* a constatat perpetuarea acestora

[37] Despre această problemă vezi D. Protase, *Le problème de la colonisation de Daces libres et des Carpes en Dacie romaine*, în *Actes du XII-e Conférence internationale d'études classiques, Cluj-Napoca, 1972*, Buc., 1975, pp. 583—587.

[38] D. Protase, *Un cimitir dacic*, p. 83. Menţionăm că, după alte opinii, cimitirul de la Soporu ar aparţine unui grup de carpi colonizaţi în Transilvania (M. Macrea, în „Apulum", VII, 1968, p. 198).

după abandonarea Daciei de către administrația romană, incinerarea fiind predominantă în mediul rural, iar înhumarea în vechile centre urbane. „Le maintien des principales formes d'inhumation ou d'incinération en usage du temps de la province mettent en relief, sous cet aspect aussi, la continuité de vie et de coutumes de la population romane dans l'ancienne Dacie romaine"[39].

Un alt aspect important relevat de descoperirile arheologice este perpetuarea în Dacia Traiană, prin numeroșii daci aflați aci, a tehnicilor vechi de lucru utilizate de populația autohtonă. Un exemplu grăitor îl oferă ceramica provincială romană din Dacia care este rezultatul unei sinteze între ceramica dacă autohtonă și aceea romană, sinteză realizată în timpul stăpînirii romane. Este demn de subliniat faptul că, de la începutul acestei stăpîniri, ni s-a păstrat o bogată ceramică autohtonă în așezările civile romane, ceea ce dovedește continuitatea de viață a dacilor sub noua stăpînire[40].

După cum a arătat *C. Preda*, o altă dovadă a continuității populației dace sînt tezaurele monetare din sec. II—III e.n. „Admițînd că procesul de acumulare a acestor tezaure a început înainte de cucerirea Daciei, posesorii lor nu puteau fi decît reprezentanți ai populației dace, care continuă să trăiască și să-și sporească avutul bănesc și în epoca romană"[41].

[39] D. Protase, *Considérations sur les rites funéraires des Daces* („Dacia", VI, 1962, p. 196). Vezi și idem, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, Buc., 1971, unde se descriu toate descoperirile făcute pînă la acea dată, precum și M. Macrea, *op. cit.*, pp. 262—265.

Vezi și Ligia Bîrzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Buc., 1979, p. 73, unde se spune: „unele detalii de ritual surprinse la Bratei (cimitirul 1), cum sînt: depunerea resturilor de la incinerație în gura gropii, starea fragmentară a ceramicii, marea cantitate de ofrande de carne, prezența vetrelor, explicabilă prin practica ospețelor funebre pe mormînt, preferința pentru unele categorii ceramice constituie ansamblul de tradiții spirituale și materiale pe care daco-romanii le-au încorporat în cultura provincială romană din Dacia și le-au conservat pînă în primele decenii ale secolului al V-lea".

[40] G. Popilian, *Traditions autochtones dans la céramique provinciale romaine de la Dacie méridionale*, în vol. *Thraco-Dacica*, Buc., 1976, pp. 279—286. Vezi și M. Macrea, *op. cit.*, pp. 259—260, care arată că „o bună parte a ceramicii provinciale din epoca romană poartă pecetea tradițiilor dacice, atît în ceea ce privește formele de vase, cît și ornamentarea lor"; Zoltan Székely, *Date referitoare la cucerirea sud-estului Transilvaniei de către romani și persistența elementului dacic* („Cumidava", IV, 1970, pp. 49—55); N. Gudea, *Ceramica dacică din centrul roman de la Bologa* (A M N, VI, 1969, pp. 503—508) etc.

[41] „Era socialistă", 1976, nr. 17, p. 37.

În concluzie putem spune împreună cu *Hadrian Daicoviciu*: „Archaeological excavations dispelled once and for all the myth of the Dacians «extermination», «displaeement», or «banishement» during Trajan's Dacian Wars and soon after their end. There are over one hundred places today on the territory of the province of Dacia where remains were identified as having belonged to the autochtonous population and yet dating from the period of the Roman rule. The province of Dacia was not therefore a deserted territory Romanized through the mere colonization of Latinophobe elements, but a territory inhabited by a relatively numerous Dacian population which had to be subjected to Romanization, that is, to the linguistic and spiritual assimilation"[42].

Argumentul filologic este şi el destul de convingător: dacă dacii ar fi pierit cu toţii nu s-ar putea explica faptul că în limba română se păstrează 160 de cuvinte de origine geto-dacă. După cercetările făcute de *I. I. Russu* — cel mai bun specialist în materie — aceşti termeni îmbrăţişează o arie foarte largă, începînd cu mediul fizic (baltă, mal, măgură), fauna (balaur, barză, mistreţ, şopîrlă, viezure), flora (brad, copaci), îndeletnicirile principale ale omului (ţarină, mazăre, butuc şi curpen de viţă, strugure, baci, mînz, strungă, ţarc, urdă, zară), corpul omenesc (buză, ceafă, grumaz, guşă), familia (copil, prunc, zestre), diverse acţiuni (a răbda, a speria, a zburda) etc.[43].

[42] Hadrian Daicoviciu, *Dacians and Romans in Trajan's Province*, în *Relations between the autochtonous population and the migratory populations*, Buc., 1975, p. 38. Vezi şi R R H, 1977, nr. 4, pp. 758—759, unde se afirmă: „la mise à jour d'établissements daciques de l'époque romaine à Caşolt, Obreja et Slimnic, des nécropoles autochtones datant de la même période à Soporul de Cîmpie et Obreja, la découverte de matériaux daciques dans les ensembles archéologiques romains, tels que la *villa rustica* de Cinciş ou les camps fortifiés de Bologa, Breţcu, Orheiul Bistriţei etc. confirment pleinement la continuité de la population dacique sous la domination de Rome et sa coexistence avec les colonistea latinophones, conditions essentielles du processus de romanisation".

[43] I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. II-a, Buc., 1967, pp. 199—222; idem, *Elemente autohtone în terminologia aşezărilor* („Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei" pe 1962—1964, Cluj, 1966); C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 51. Vezi şi Vl. Georgiev, *Le dace comun substrat de la langue roumaine* („Revue roumaine de lingvistique", X, 1965, nr. 1—3, pp. 75—89), precum şi I. I. Russu, *Die autochtonen Elemente im Wortschatz des rumänischen Dialekte* („Dacoromania", 1973, pp. 189—196), care constată că numărul elementelor moştenite din traco-dacă este cu o treime mai mare în dialectul daco-român decît în dialectele sud-dunărene luate la un loc, ceea ce dovedeşte că la nordul Dunării elementul autohton s-a păstrat cu mai multă tenacitate.

Tot de la daci s-au păstrat o serie de nume de ape şi localităţi pe care romanii nu aveau cum să le preia dacă ar fi ucis toată populaţia: Dunărea (Dunaris)[44], Argeşul (Argessos)[45], Bîrzava, Someşul (Samus), Crişul, Timişul[46], Oltul, Tisa, Motru, Cerna, Buzău, Jiu, etc., apoi Apulum, Potaissa, Porolissum, Napoca, Drobeta[47], ca şi numeroasele dave (Arcidava, Cumidava, Sucidava, Buridava, Ramidava, Rusidava etc.). După cum remarca pe bună dreptate *A. Xenopol*, „topografia acestei ţări n-ar fi putut rămînea dacă poporul ce i-a dat naştere ar fi fost înlocuit în totul cu un altul"[48].

Un alt argument important în sprijinul persistenţei unei numeroase populaţii dacice sînt repetatele răscoale ale acestei populaţii împotriva stăpînirii romane[49]. Dintre aceste răscoale amintim pe cele din vremea împăraţilor Hadrian şi Antoninus Pius sau marea răscoală din 166—175[50].

„Toate aceste categorii de fapte, şi anume mărturiile cronicilor, prezenţa în armata romană de «cohorte» şi de «ale» formate din daci, onomastica păstrată de inscripţii, resturile arheologice, numele de ape şi de oraşe, precum şi răscoalele repetate dovedesc în mod clar, fără putinţă de îndoială sau

[44] Bibliografia privind numele Dunării este foarte bogată. Deosebit de importantă rămîne lucrarea lui V. Pârvan, *Consideraţiuni asupra unor nume de rîuri daco-scitice*, Buc., 1923 (din A A R M S I, s. III, t. 1, 1923). Amintim aici şi părerea savantului bulgar Vl. Georgiev, după care forma românească continuă, fără intermediare străine. o formă daco-moesică (*Zur dakischen Hydronomye*, în „Acta Antiqua Acad. Scientiarium Hungariae", XI, 1962, fasc. 1—3, pp. 115—117).

[45] N. Antonovici, *Codrii şi numele de Prut şi Argeş în continuitatea românilor în sud-estul Carpaţilor*, Buc., 1937; C. Cihodaru, *Sensul unor hidronime, toponime şi onomastice daco-gete* („Analele Univ. Al. I. Cuza", istorie, 19, 1973, fasc. 1, pp. 25—34).

[46] I. D. Suciu, *Contribuţii la problema continuităţii: castrul Timiş* (R. Ist., 29, 1976, nr. 7, pp. 1051—1058).

[47] Cicerone Poghirc, *Etimologia şi semnificaţia toponimului dac Drubeta şi relaţia lui cu drui, druete, dîrmoz din româneşte* („Drobeta", 1976, pp. 30—33).

[48] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 36.

Despre necesitatea de a se extinde cercetarea şi la alte toponime, probabil de origine dacă (Vertiporus, Gargheta, Orleta, Lueta, Buleta etc.), vezi C. Cihodaru, *Continuitatea populaţiei băştinaşe romanizate în regiunile nord-dunărene şi urmele ei în toponimie* („Cerc. istorice", 1977, pp. 249-266).

[49] D. Tudor, *Răscoale şi atacuri „barbare" în Dacia Romană*, Buc., 1957.

[50] M. Macrea, *op. cit.*, pp. 278—282.

de răstălmăcire, existenţa unei numeroase populaţii dacice în cuprinsul provinciei romane Dacia"[51].

Nu trebuie să uităm apoi că, în afară de dacii aflaţi sub stăpînire romană în Dacia Traiană, o numeroasă populaţie geto-dacă a rămas în afara acestei provincii, ale cărei hotare nu corespundeau cu acelea ale vechii Dacii[52].

În secolele III—IV e. n., au pătruns pe teritoriul Daciei Traiane numeroşi daci liberi venind din vest[53], precum şi carpi veniţi din est[54], populaţii care au reîmprospătat şi întărit elementul dacic romanizat sau în curs de romanizare. Se poate spune deci că „substratul geto-dacic din provincie va fi în permanenţă alimentat din punct de vedere demografic prin pătrunderea dacilor liberi peste frontierele Daciei romane. În vremea stăpînirii romane a Daciei atari pătrunderi au avut caracter sporadic şi neorganizat, dar, după retragerea aureliană, fenomenul a căpătat proporţii de masă"[55].

În concluzie, putem afirma împreună cu *D. Protase*: „teoria perimată a discontinuităţii unui popor mare, cum era cel al dacilor pe vremea lui Decebal, capabil să creeze o civilizaţie originală înfloritoare şi să alcătuiască pe meleagurile străvechi un stat propriu, întins şi puternic, a trecut defini-

[51] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 60. Vezi şi consideraţiile lui C. Preda, *Factorul autohton şi romanizarea în formarea poporului român* („Era socialistă", 1976, nr. 17, pp. 35—38).

[52] M. Macrea, *Dacii liberi în epoca romană* („Apulum", VII, 1968, pp. 171—200); Ioan Horaţiu Crişan, *Continuitatea dacică în cîmpia Aradului* (*ibidem*, pp. 241—251); G. Bichir, *Relations entre Daces libres et Romains au II-e—V-es siècles de n. è. à la lumière des recherches archéologiques*, în *Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Praga, 1966, II, pp. 1034—1037; idem, *Dacii liberi din zona extracarpatică a României în secolele II—IV e. n.* („Muzeul Naţional", I, 1974, pp. 23—34), S. Dumitraşcu, *Dacii liberi din vestul şi nord-vestul României* („Crisia", 1977, pp. 65—76) etc.

[53] N. Vlassa, *O pătrundere din vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii Dacia în sec. IV e. n.* (S C I V, 16, 1965, nr. 3, pp. 501—518). Vezi şi D. Protase, *Problema colonizării de daci liberi şi carpi în Dacia romană* (*ibidem*, 23, 1972, nr. 4, pp. 593—607).

[54] M. Macrea şi D. Protase, *Tezaurul de monede romane de la Geomal şi invazia carpilor din anul 242 în Dacia* („Studii şi cerc. ştiinţifice", Cluj, V, 1954, nr. 3—4, pp. 552—559).

[55] Gh. Diaconu, *Unitatea culturii materiale şi spirituale a populaţiei daco-romane în sec. III—VI* (R. Ist., 30, 1977, nr. 2, p. 310). Vezi şi G. Bichir, *Les Daces libres de l'époque romaine à la lumière des données archéologiques*, în vol. *Thraco-dacica*, Buc., 1976, pp. 287—307, care trage aceleaşi concluzii cu privire la reîmprospătarea elementului daco-roman din Dacia Traiană prin dacii liberi din afara provinciei.

tiv în domeniul legendei. Teoria exterminării de populaţii ori a alungării lor în masă din teritoriile de baştină şi înlocuirea dezvoltării interne, fireşti, prin imaginare migraţiuni este incompatibilă cu evoluţia istorică reală"[56].

[56] D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia*, p. 15. Vezi şi C. Daicoviciu, în vol. *Unitate şi continuitate*, p. 86, care consideră extirparea dacilor „în contradicţie totală nu numai cu raţiunea istorică ..., dar şi cu faptele concret dovedite".

Cf. şi Ligia Bîrzu, *Continuitatea*, p. 38 care conchide: „continuitatea dacică, locul pe care-l ocupă dacii în configuraţia etnică a provinciei, a fost demonstrată nu pe bază de logică istorică şi pe interpretarea forţată a textelor antice, ci pe documente materiale indiscutabile şi databile din întreaga perioadă de existenţă a administraţiei romane".

Dealtfel, amintirea dacilor şi a teritoriului pe care locuiau s-a păstrat şi în cartografia şi istoriografia medievală. Vezi Al. Bărcăcilă, *Dacia şi Dania în istoriografia şi cartografia medievală* („Studii şi mat. de istorie medie", III, 1959, pp. 341—357).

Capitolul II

ROMANIZAREA DACIEI

Un alt „argument" adus de adversarii continuității, începînd tot cu R. Roesler, a fost acela al unei *slabe romanizări a Daciei*. După cum susținea părintele teoriei care-i poartă numele, „în Dacia, pe un teritoriu slab populat, înconjurat de o populație răuvoitoare, s-a format o țară pur colonială, în care romanismul n-a avut rădăcini adînci, pentru că nu se sprijinea pe baza largă și sigură a unei populații cucerită și sufletește. De aici ușurința cu care romanismul dintr-însa a putut să fie îndepărtat mai tîrziu și să dispară fără să lase măcar atîtea urme cîte au rămas în Britannia sau în Noricum, unde el s-a șters după cum se șterge o lustruială"[1]. Ideea a fost reluată și de alți adversari ai continuității (Hunfalvy, Buday, Treml etc.)[1 bis] *care nu au ținut seama de realitatea*

[1] R. Roesler, *op. cit.*, p. 45.

Ar mai trebui să amintim aici și observația lui C. Daicoviciu, care atrăgea atenția asupra inconsecvenței roeslerienilor în judecarea fenomenelor istorice: „se neagă posibilitatea romanizării Daciei romane, dar se admite fără rezerve romanizarea munților balcanici, a Traciei și Macedoniei" („Tribuna", 3 febr. 1972, p. 12). Pentru a ilustra afirmația de mai sus, amintim că, în timp ce în Tracia și Macedonia s-au găsit cca 800 de inscripții latine, în Dacia s-au descoperit cca 3000 ! (H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, Buc., 1960, p. 5).

[1 bis]. Vezi mai recent L. Balla, *L'importance des colonisations en Dacie* („Acta Classica Universitatis Scientiarium Debrecenensis", X—XI, 1974—1975, pp. 139—143), care susține că procesul de colonizare nu a avut nici o importanță pentru romanizarea Daciei. Absurditatea unei asemenea teorii a fost arătată de Nicolae Gudea, *Despre importanța colonizării în Dacia* (*Note critice în legătură cu lucrarea lui L. Balla* (S C I V, 1979, nr. 3, pp. 393—398).

Nu putem să nu amintim că și unii autori români au negat sau neagă romanizarea. De pildă, constatînd că „n-a îndrăznit nimeni" (!) să pună „o problemă serioasă a dacismului" și pornind de la ideile romantice ale lui

evidentă, aceea că românii sînt un popor de origine romană, singurul care-şi mărturiseşte această origine prin numele său: *român de la romanus* şi a cărui origine romană a fost recunoscută de numeroşi învăţaţi străini care au venit în contact cu poporul nostru încă din secolul al X-lea[2].

La argumentul lui Hunfalvy că romanizarea Daciei nu avea cînd să se producă în 165 de ani, *A. D. Xenopol* a arătat că „timpul întrebuinţat pentru romanizarea tuturor provinciilor nu a fost nicăerea mai lung şi pentru cîteva din ele chiar cu mult mai scurt“, şi a dat ca exemplu Galia şi Spania[3]. La aceasta trebuie să adăugăm argumentul adus de *C. Patsch* despre „intensitatea extraordinară“ a procesului de romanizare petrecut în Dacia[4]. În plus, „nu trebuie să uităm că Dacia, fiind cea din urmă din şirul provinciilor romane, toată experienţa cîştigată în celelalte provincii a perfecţionat mijloacele de romanizare ale stăpînirii“[5].

N. Densuşianu care susţine continuitatea limbii dacilor ca fiind înrudită cu limba latină, într-o lucrare recentă V. Cărăbiş neagă procesul de romanizare şi afirmă că „limba dacă e mama limbii române care s-a vorbit încontinuu pînă astăzi“, aceasta deoarece „limba dacilor era asemănătoare cu limba latină rustică şi înrudită cu limba galilor şi a iberilor“ (*Despre „pierderea“ limbii dacilor*, Buc., 1978).

[2] Vezi A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Buc., 1972.

[3] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 40.

[4] C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, II, p. 213. Cf. şi M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, p. 255, care afirmă: „Succesul deplin al romanizării Daciei, în timpul relativ scurt, de abia 165 de ani, cît a durat stăpînirea romană în nordul Dunării, este în primul rînd o consecinţă a colonizării masive de la început a provinciei cu elemente romanizate aduse din tot imperiul, acţiune conştient continuată şi sprijinită apoi de împăraţii următori“.

[5] Sextil Puşcariu, în „Dacoromania“, 8, 1934—1935, pp. 298—299. Dintre studiile mai noi despre romanizarea Daciei amintim: C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei* („Apulum“, VII, 1968, pp. 261—271); idem, *Romanisierung Daziens*, în *Beiträge zur Alten Geschichte und deren Nachleben. Altheim Festschrift*, I, Berlin, 1969, pp. 535—547; C. Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, *La Dacie et sa romanité*, în *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, Buc., 1970, pp. 246—255; Andrei Aricescu, *Unităţile militare în procesul de romanizare a teritoriului dobrogean* (S C I V, 23, 1972, nr. 4, pp. 581—592); Sever Dumitraşcu, *Romanizare, romanicizare, românizare* („Crisia“, IV, 1974, pp. 19—27); D. Tudor, *Romanizarea Munteniei* („Apulum“, 12, 1974, pp. 111—117); Iudita Winkler, *Procesul romanizării în lumina monumentelor epigrafice din aşezările rurale ale provinciei Dacia* (S C I V, 24, 1974, nr. 4, pp. 497—515); Hadrian Daicoviciu, *Dacians and Romans in Trajan's Province*, în *Relations between the autochtonous population and the migratory populations*, Buc., 1975, pp. 33—53; Gh. Bichir, *Date noi cu privire la romanizarea Munteniei* (S C I V, 1978, nr. 3, pp. 385—393);

Pe lîngă aceasta, trebuie neapărat să amintim aci faptul că *„romanizarea efectivă a dacilor supuși se exercită asupra unei populații la care civilizația romană începuse să pătrundă cu cel puțin o sută de ani mai devreme“*[6], adevăr susținut de numeroși învățați români (*V. Pârvan, N. Iorga, Radu Vulpe* etc.), dintre care unii admit chiar un contact mai îndelungat înaintea cuceririi. „Cele dintîi semănături cu sămînță romană la Dunărea noastră au fost cu două sute de ani mai vechi (decît supunerea Daciei — N.S.). Și atunci cînd Traian a supus și Dacia, tot malul drept al Dunării, de la izvoare și pînă la vărsarea în Marea Neagră, era plin de orașe și sate și cetăți romane“[7]. După cum a arătat marele învățat V. Pârvan, „romanii pătrunseră mai întîi ca agricultori și negustori, în cele mai multe cazuri pe urmele grecilor și pe drumurile folosite de ei“.

Acest lent proces de pătrundere a elementelor romane care a premers cuceririi Daciei de Traian a fost numit de *N. Iorga* romanizarea „populară“; el ar explica faptul că limba română nu este rezultatul exclusiv al unei romanizări oficiale, în ea găsindu-se „o întreagă parte adînc populară, păstorească și plugărească romană“[8].

Relațiile dacilor cu lumea romană înainte de războaiele ce au dus la supunerea Daciei sînt ilustrate mai întîi de numeroasele tezaure monetare care dovedesc intense schimburi

Ligia Bîrzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Buc., 1979, cap. *Dacia în perioada premergătoare cuceririi romane* și *Dacia în perioada imperială romană*, care susține că „nivelul de dezvoltare atins de lumea dacică în preziua cuceririi ei explică penetrația la influența civilizației romane și rapiditatea cu care s-a desfășurat procesul de romanizare. Deschiderea spiritului dacic față de tot ceea ce înseamnă element de civilizație romană nu ar fi fost posibilă fără cele trei secole de contacte prealabile victoriei lui Traian“.

[6] C. Daicoviciu, *Romanizarea*, p. 263.

Vezi și Ion Horațiu Crișan, *Noi coordonate ale procesului romanizării și ale formării poporului român* („Ziridava“, VIII, 1977, pp. 29—40), care arată că romanizarea a durat 6 secole și că asimilarea limbii latine a avut loc la sfîrșit, fiind precedată de însușirea modului de viață roman, în dualitatea aspectului său de cultură materială și spirituală.

[7] V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, p. 14. Vezi și idem, *Castrul de la Poiana*, p. 13.

[8] N. Iorga, *Istoria românilor*, I, partea a II-a, p. 15; vezi și pp. 263—264, unde se spune că nu numai oamenii inscripțiilor din Dacia au putut crea un popor ca cel românesc și că limba latină a venit „gata pregătită de la Dunăre“. Vezi și idem, *Les Latins d'Orient*, Paris, 1921, unde se arată că ocuparea militară a Daciei a fost precedată de o infiltrație lentă de populație romanizată.

economice între daci şi romani în secolele II î.e.n. — I e.n.[9], ca şi de folosirea scrierii şi a limbii latine înainte de cucerirea romană[10]. Aceste aspecte ale relaţiilor daco-romane au înlesnit procesul de romanizare a populaţiei autohtone ce a urmat după cucerirea romană.

După cum declara *I. I. Russu*, „romanitatea acestei ţări nu poate fi înţeleasă just şi integral decît luînd în considerare tot ce este greco-roman în perioada «preromană» de aproape două veacuri a ţării, cu nişte realităţi social-economice care se leagă direct, fiind continuate nemijlocit de acţiunea... anexării Daciei carpato-danubiene la imperiu în anii 101 şi 106“[11].

[9] B. Mitrea, *Moneda republicană romană şi unitatea lumii geto-dace*, în vol. *Unitate şi continuitate*, pp. 53—64; V. Căpitanu şi C. Buzdugan, *Un tezaur de monede republicane romane descoperit la Cornii de Sus* („Carpica“, II, 1969, pp. 131—144); Maria Chiţescu şi V. Ursachi, *Două tezaure romane imperiale descoperite în Moldova* (*ibidem*, pp. 145—156); Constantin Buzdugan, *Tezaurul de monede republicane romane de la Vişina, jud. Galaţi* („Memoria Antiquitatis“, III, 1971, pp. 455—468); Bucur Mitrea, *Reconsiderări istorice. Tezaurul de la Prejmer şi pătrunderea economică romană republicană în estul Daciei* („Aluta“, 1971, pp. 97—117); idem, *Spre o revalorificare a tezaurelor de monede romane republicane descoperite în Dacia: tezaurul de la Ilieni (jud. Covasna)* (S C N, V, 1971, pp. 81—90); Viorel Căpitanu şi V. Ursachi, *Două tezaure de denari romani republicani şi imperiali, descoperite la Răcătău şi Pânceşti (jud. Bacău)* („Carpica“, IV, 1971, pp. 167—195); M. Chiţescu, *Cîteva tezaure monetare republicane din Moldova* (*ibidem*, pp. 159—166); M. Chiţescu — N. Anghelescu, *Le trésor de monnaies romaines républicaines découvert à Jegălia (dép. de Ialomiţa)* („Dacia“, 1972, pp. 303—316); Marius Moga, *Tezaurul de monede republicane romane de la Secusigiu (jud. Arad)* („Rev. Muzeelor“, 1971, nr. 4, pp. 321—325); Bucur Mitrea, Dinu Rosetti, *Un tezaur de denari romani republicani şi imperiali de început descoperii la Cetăţeni—Muscel* („Studii şi comunicări“, Piteşti, 1972, pp. 221—228); Em Moscalu şi C. Beda, *Tezaurul de monede republicane romane de la Orbeasca de Sus (jud. Teleorman)* (S C I V, 25, 1974, nr. 2, pp. 265—275) etc.

Despre dezvoltarea acestor schimburi vezi I. Glodariu, *Relaţiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj-Napoca, 1974, precum şi consideraţiile aceluiaşi, *Comerţul roman şi cucerirea Daciei* („Sargetia“, 11—12, 1974—1975, pp. 237—249, cu hărţi), unde se arată că interesele economice romane au apărut cu două veacuri înainte de cucerirea Daciei.

[10] D. Berciu, *Scriere cu litere latine în complexul dacic de la Ocniţa (Ocnele Mari), jud. Vîlcea* (S C I V, 24, 1973, nr. 4, pp. 611—620); I. I. Russu, *Scrierea greacă şi latină în Dacia preromană* (A I I C, 19, 1976, pp. 29—44).

[11] I. I. Russu, recenzie la lucrarea lui I. Glodariu amintită în nota 9 (R. Ist., 1975, nr. 8, p. 1275). Vezi şi D. Berciu, *Continuitatea, factor de bază al etnogenezei şi unităţii poporului român* („Era socialistă“, 1976, nr. 7, p. 43), unde se afirmă că săpăturile arheologice făcute în Câmpia Ro-

Ceea ce nu trebuie iarăşi pierdut din vedere este faptul că *procesul de romanizare nu a încetat odată cu retragerea administraţiei romane din Dacia Traiană ci a continuat încă vreme de cîteva secole*, timp în care populaţia autohtonă şi-a creat o limbă şi o civilizaţie proprie[12]. „Inexistenţa limes-ului dacic a creat posibilitatea răspîndirii unei părţi din populaţia daco-romană a fostei provincii Dacia şi în teritoriile vecine, unde a contribuit nu numai la înmulţirea elementului romanic, ci şi la generalizarea obştii săteşti"[13].

Pe lîngă continuarea procesului de romanizare în cuprinsul Daciei Traiane, avea loc romanizarea dacilor liberi, a carpilor şi costobocilor, care au pătruns în interiorul fostei provincii romane, precum şi a acelora care au continuat să trăiască la marginile ei, în regiunea Aradului[14], Careilor[15] sau în Moldova, de pildă. „La présence et l'expansion de la civilisation Bratei, en différentes variantes régionales, sur tout le territoire de la Roumanie prouve que le processus de romanisation avait englobé aussi la population des régions de la Valachie et de la Moldavie; ce processus historique est attesté archéologiquement aux V—VI-e siècles dans le milieu rural... En partant des données archéologiques, nous admettons que sur le territoire de la Valachie et de la Moldavie il y a eu d'abord un processus de romanisation entre le II-e—VI-e siècles et ensuite une roumanisation dans le sens du developpement graduel qui a eu lieu sur tout le territoire de la Roumanie, la clarification ethnique et culturelle, cristallisée dans les formes que nous discernons archéologiquement à partir de VIII-e siècle"[16].

mână şi în Subcarpaţi „au dus la concluzia că zona extracarpatică se afla nu numai sub înrîurirea economică şi culturală romană, ci şi sub controlul roman încă din vremea lui Augustus".

[12] Maria Comşa, *Sur la romanisation des territoires nord-danubiens aux III-e—VI-e siècles de n. è.*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, 1965, pp. 23—40; idem, *Zur Romanisierung der Gebiete nördlich der Donau* (*Muntenien, Südmoldau*) *im 4. Jh. u. Z.* („Dacia", IX, 1965, pp. 283—298).

[13] Maria Comşa, în S C I V, 1967, nr. 3, pp. 432—433.

[14] Egon Dörner, *Dacii liberi în cîmpia Aradului şi stadiul lor de romanizare în secolele II—IV e. n.* („Ziridava", III—IV, 1974, pp. 93—106).

[15] Gh. Lazin, I. Nemeti, *Descoperiri dacice din sec. II—IV e .n. în zona Carei* („Crisia", II, 1972, pp. 200—202).

[16] Eugenia Zaharia, *Données sur l'archéologie des IV-e—XI siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu* („Dacia", XV, 1971, pp. 286—287).

După cum s-a arătat de curînd, „gradul de asimilare a civilizaţiei romane de către diferitele grupuri de populaţie dacică rămase în afara pro-

Trebuie să mai arătăm că populaţia de la nordul Dunării nu a întrerupt contactul cu Imperiul de la sudul fluviului, care continua să-şi exercite influenţa fie prin capetele de pod rămase (Drobeta, Sucidava-Celei, Daphne, Turris, Lederata etc.), fie şi mai viguros după recucerirea teritoriilor pierdute de la nordul fluviului în timpul lui Constantin cel Mare[17] sau Justinian. De aceea se poate spune că „o a doua etapă importantă a procesului de romanizare s-a desfăşurat în cursul secolului al IV-lea e.n., cînd puterea romană revine viguros la nord de marele fluviu, anexînd o parte însemnată a teritoriului de la sud de Carpaţi"[18].

După cum s-a arătat, „castrele romane de pe malul stîng al Dunării, ca şi valul şi podurile lui Constantin cel Mare nu au fost construite, desigur, în pustiu, ci în mijlocul unei populaţii romane şi romanizate, iar raza de acţiune a castrelor şi fortificaţiilor romane a fost totdeauna mult mai întinsă decît zidurile lor propriu-zise"[19].

Limita nordică a acestui teritoriu a fost puternic fortificată printr-un val care traversa Câmpia Română şi care era întărit cu căstre ca cele de la Hinova sau Pietroasele. „Importanţa şi marea durată a acestui sistem defensiv este demon-

vinciei nu este identic"; intensitatea lui a fost condiţionată de „poziţia lor geografică de care a depins intensitatea legăturilor culturale şi economice, natura relaţiilor politice şi gradul de control exercitat de autorităţile romane" (Ligia Bîrzu, *op. cit.*, p. 40).

[17] Biruinţele lui Constantin cel Mare şi recucerirea unei părţi din teritoriul de la nordul Dunării au făcut pe unii istorici antici să afirme, exagerînd, că împăratul ar fi recîştigat pentru imperiu vechea Dacie a lui Traian (M. Macrea, *op. cit.*, p. 466). Vezi şi D. Tudor, *Constantin cel Mare şi recucerirea Daciei Traiane* (R I R, XI—XII, 1941—1942, pp. 134—148+1h.).

[18] Gh. Diaconu, *Unitatea culturii materiale şi spirituale a populaţiei daco-romane în sec. III—VI* (R. Ist., 30, 1977, nr. 2, p. 310). O constatare asemănătoare la Ligia Bîrzu, *Continuitatea*, p. 51: „menţinerea unui imperiu de limbă latină la Dunăre pînă la începutul secolului al VII-lea a asigurat, în condiţiile permanenţei legăturilor de pe ambele maluri ale Dunării, continuitatea procesului de romanizare".

Vezi şi N. Iorga, *Istoria românilor*, II, cap. III intitulat *Reromanizarea politică*.

[19] D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, p. 15. Vezi şi Eugenia Zaharia, *Cîteva observaţii despre arheologia şi istoria sec. VIII—XI pe teritoriul R. S. România* („Aluta", I, 1969, p. 116), care constată că aglomerarea şi bogăţia aşezărilor populaţiei autohtone „au fost considerabil crescute în perioadele în care imperiul era stăpîn pe linia Dunării, cum uşor se poate observa în sec. IV, în timpul domniei lui Constantin cel Mare, în sec. VI, în vremea împăratului Justinian şi apoi în sec. X—XI, în vremea împăraţilor Ioan Tzimisces şi Vasile II şi în genere în toată perioada în care imperiul şi-a reaşezat graniţa la Dunăre".

strată de ansamblul arheologic de la Pietroasele (jud. Buzău) constînd din castru, terme şi mai multe necropole sigur datate din perioada constantiniană pînă la Valens"[19 bis].

După cum spunea *C. Daicoviciu, argumentul timpului scurt al romanizării trebuie înlăturat categoric* dacă ţinem seama de scopul cuceririi Daciei de către Roma şi de organizarea conştientă a provinciei ca un bastion sigur al romanităţii, împlîntat în miezul „barbaricum"-ului[20].

„Intervenţiile cu caracter durabil sau trecător ale Imperiului în regiunile de dincoace de marele fluviu, în cursul acelor 3—4 veacuri de după abandonare..., legăturile continue între cele două maluri ale Dunării, răspîndirea creştinismului în limba latină între populaţiile din fosta Dacie, caracterul limbii latine ca mijloc de comunicare între diferitele populaţii eterogene au făcut ca această limbă să se răspîndească şi mai departe, iar procesul romanizării să continue şi după părăsirea provinciei. Istoria, arheologia şi lingvistica arată o puternică romanitate la Dunărea de Jos şi în Dobrogea, pînă la sfîrşitul veacului al VI-lea. Această romanitate a jucat un rol hotărîtor în răspîndirea şi întărirea romanizării ţinuturilor din cuprinsul fostei provincii şi după abandonarea ei oficială"[21].

Tot lui *C. Daicoviciu* îi aparţin consideraţiile următoare cu privire la romanizarea Daciei: în Dacia au fost aduşi numeroşi colonişti romani *„ex toto orbe Romano"*[22], cum spunea Eutropius. Populaţia dacă nu s-a izolat de aceşti numeroşi colonişti, ci a trăit în cadrul civilizaţiei romane aduse de ei în Dacia, fapt dovedit de descoperirile arheologice[23]. Limba dacilor, cu graiurile ei diferenţiate de la o regiune la alta, nu constituia o stavilă în faţa limbii latine; dimpotrivă, nevoile zilnice ale populaţiei locale şi ale coloniştilor impuneau cu necesitate folosirea unei limbi comune, limbă înţeleasă de toţi, şi aceasta nu putea fi decît limba la-

[19 bis] Ligia Bîrzu, *op. cit.*, pp. 54—55.

[20] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 263.

[21] C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I. p. 779.

[22] După cercetările lui I. I. Russu, din cele cca 2600 de nume cunoscute din inscripţiile din Dacia, marea majoritate (cca 1920, adică 74%) sînt romane sau de tip italic. Vezi discuţia la M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, pp. 254—255.

[23] D. Protase, *Etablissements ruraux de la Dacie romaine* (R R H, 1969, nr. 1, p. 13). Despre convieţuirea autohtonilor daci cu coloniştii romani vezi şi Hadrian Daicoviciu, *Continuitate şi romanizare în Dacia Traiană* („Steaua", 1971, nr. 6, p. 25).

tină[24], care era limba administrației, a armatei, a justiției și a vieții social-economice. Intensitatea folosirii limbii latine este ilustrată de numărul mare (circa 3000) de inscripții descoperite pe teritoriul fostei Dacii. Nici religia dacilor nu constituia un factor de izolare, deoarece încă înainte de cucerire se făcuse o apropiere între divinitățile dacilor liberi și cele greco-romane.

Ca în tot Imperiul roman, un rol de seamă în romanizarea Daciei l-au avut trupele romane, în majoritate provenind din provinciile occidentale supuse de mai multă vreme romanizării; „lagărele militare constituiau, prin durata lungă de serviciu, nu numai școli de limbă latină pentru soldați, dar, împreună cu nelipsitele canabae din preajma lor, și adevărate focare de răspîndire a graiului simplu latinesc. Așezarea normală a veteranilor în regiunile unde au servit, încuscririle cu băștinașii continuau și dădeau caracter de perpetuitate acestei acțiuni". Se poate spune deci că, pe lîngă orașe și centrele economico-comerciale[24 bis], „așezările rurale împînzite cu militari și veterani devin al doilea canal prin care în Dacia se propagă o limbă de înțelegere pentru toți, limba latină rustică"[25].

„Numărul veteranilor așezați în Dacia trebuie să fi fost considerabil, de vreme ce, în limba română, noțiunea de om în vîrstă, cu mulți ani, este exprimată tocmai de acest cuvînt. Fiindcă *bătrîn* nu e altceva decît *veteranus*, modificat după regulile limbii române"[26].

[24] H. Mihăilescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, Buc., 1960.

[24 bis] Despre rolul acestora vezi C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *Développement urbain et romanisation dans la province de Dacie*, în *Centenar muzeal orădean*, 1972, pp. 153—160.

După cum s-a arătat recent, limba latină a fost adoptată în scurtă vreme „pentru că numai folosirea latinei făcea posibilă înțelegerea între autohtoni și administrație, între autohtoni și diverse grupuri de coloniști" (Ligia Bîrzu, *op. cit.*, p. 51).

[25] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 268.

O dovadă în acest sens o constituie inscripția descoperită la Gornea, în Banat, care „probează faptul că ostașii grăniceri, acei limitanei, vorbeau la sfîrșitul secolului al III-lea sau la începutul celui următor o limbă latină destul de bună, asemănătoare cu cea vorbită în oricare alt colț al imperiului" (N. Gudea — I. Dragomir, *Cărămida romană cu text cursiv din secolul al IV-lea descoperită la Gornea*, în „Banatica", III, 1975, pp. 99—121).

[26] C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 88. Vezi și M. Zahariade, *Factorul militar și procesul simbiozei daco-romane*, în *Armata și societatea românească*. Buc. 1980, pp. 42—63.

Ca şi în alte colonii romane, înflorirea vieţii economice, promovată cu consecvenţă de stăpînirea romană, a constituit un puternic mijloc de atragere a populaţiei autohtone la romanizare.

După cum s-a mai arătat, *procesul de romanizare a Daciei a fost intens şi rapid*; el este ilustrat prin cîteva exemple caracteristice din care rezultă că numele localnicilor au ajuns curat romane după două-trei generaţii[27]. „În Dacia romană, asimilarea a fost tot aşa de rapidă şi de completă; se poate afirma că pe la jumătatea secolului al III-lea, deci înainte de retragerea legiunilor, Dacia era o ţară deplin romanizată"[28].

„Romanismul a biruit în Dacia fiindcă el a cîştigat pe autohtoni. Dacă romanii nu izbuteau să cîştige pentru civilizaţia şi cultura lor pe daci, s-ar fi întîmplat şi în ţinutul carpatodanubian ceea ce s-a întîmplat în Panonia şi în Britania: dispărea adică treptat romanismul. Pentru că numai cu funcţionari şi cu oameni veniţi din altă parte nu poţi imprima unui ţinut un nou aspect, o nouă viaţă. Trebuie să ai neapărat şi concursul băştinaşilor, care să se simtă atraşi de această nouă viaţă"[29].

Romanizarea Daciei a fost recunoscută şi de numeroşi învăţaţi străini: *V. Duruy* o considera „la plus grande oeuvre de colonisation que l'histoire connaisse"[30]; *C. Patsch* o socotea un proces de o intensitate extraordinară[31], etc.

Concluzia ce se poate trage din cele spuse mai sus este una singură: *Dacia a fost romanizată efectiv, creîndu-se o populaţie*

[27] Pentru detalii vezi I. Winkler, *Procesul romanizării în lumina monumentelor epigrafice şi sculpturale din aşezările rurale ale provinciei Dacia* (S C I V, 25, 1974, pp. 497—517); V. Wollmann, *Epigrafia şi problema romanizării în provincia Dacia* (A I I C, XVIII, 1975, pp. 281—289).

[28] C. C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 91—92. Aceeaşi concluzie la D. Protase, *Les rapports entre Romains et Daces dans la province de Dacie*, în vol. *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien*, Buc., 1976, p. 499: „La romanisation des Daces a été un processus réel, rapide et puissant, assuré essentiellement par la colonisation massive et par l'armée".

Despre influenţa romană asupra îmbrăcămintei dacilor vezi Lucia Marinescu, *Despre îmbrăcămintea populaţiei din provincia Dacia* („Muzeul Naţional", III, 1976, pp. 125—132).

[29] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 88. Vezi şi M. Macrea, *op. cit.*, pp. 385—386; C. Preda, *Factorul autohton şi romanizarea în formarea poporului român* („Era socialistă", 1976, nr. 17, pp. 38—40).

[30] V. Duruy, *Histoire des Romains*, IV, Paris, 1882, p. 758.

[31] C. Patsch, *op. cit.*, p. 213. Vezi şi opiniile invocate de C. Daicoviciu, *op. cit.*, pp. 261—262.

daco-romană, care a constituit nucleul singurului popor romanic în estul romanităţii. După cum a dovedit *A. Armbruster* în cunoscuta sa lucrare despre romanitatea românilor, *poporul nostru a avut de-a lungul veacurilor conştiinţa originii sale latine*, conştiinţă strîns legată de aceea a continuităţii sale pe pămîntul strămoşesc. Originea latină a poporului român şi a limbii sale a fost recunoscută, de asemenea, de numeroşi străini care au venit în contact cu poporul nostru începînd din secolul al X-lea.

Capitolul III

ABANDONAREA ŞI EVACUAREA DACIEI DE ADMINISTRAŢIA ROMANĂ

Adversarii continuităţii (Roesler, Hunfalvy, Tamás etc.) au folosit ca principal argument al lor afirmaţiile unor istorici romani (în special ale lui Flavius Vopiscus), după care Aurelian ar fi retras toată populaţia din Dacia. Pentru a da greutate acestor afirmaţii, Roesler susţinea că Vopiscus a fost „un istoric prea înţelept, care-şi întemeiază părerile sale pe o cercetare conştiincioasă a faptelor şi care dispunea de un bogat material istoric"[1], afirmaţie cu totul neîntemeiată. Autorul uită că Vopiscus însuşi mărturiseşte că a scris istoria lui Aurelian la stăruinţele unei rude a împăratului, Iunius Tiberianus, care l-a sfătuit că nu trebuie să spună adevărul „căci ar avea tovarăşi de minciună pe nişte autori a căror elocinţă istorică o admirăm" (*habiturus mendaciorum comites quos historiae eloquentiae miramur auctores*)[2].

După cum s-a arătat, deosebirea de păreri dintre istorici îşi are originea în felul ambiguu, prea rezumativ şi nu îndeajuns de precis în care evenimentul abandonării oficiale a Daciei a fost prezentat de scriitorii antici, care nu sînt contemporani cu acest eveniment. Întreaga discuţie a fost de multe ori viciată de unele tendinţe inspirate din interese politice, ceea ce a dăunat lămuririi pe baze ştiinţifice a problemei[3].

Adversarii continuităţii nu au ţinut seama nici măcar de faptul că în Dacia locuiau numeroşi daci liberi (în afara pro-

[1] R. Roesler, *op. cit.*, p. 68.

[2] A. D. Xenopol, *op. cit.*, pp. 22—23. Vezi şi „Foaia pentru minte", 1842, pp. 275—276.

[3] M. Macrea, *op. cit.*, p. 445.

vinciei romane) care nu trebuiau să asculte de ordinele lui Aurelian de a-şi părăsi ţara.

Izvoarele literare relative la părăsirea Daciei au fost supuse unor atente analize de numeroşi cercetători[4]; cei mai mulţi dintre ei au arătat că acestea exagerează, că sînt scrise din poruncă pentru a linişti spiritele şi a salva onoarea împăratului, susţinînd că acesta ar fi pus la adăpost populaţia.

„Istoriile cele vechi n-au scris ce *vedeau*, ci ce *auzeau*. Învăţaţii aceia de atunci, scriind şi ei numai după cărţi, nu şi după viaţă, au pus în povestea lor ştirea ce li s-a spus la Roma, care era aşa de departe de Dacia noastră: «Dacia lui Traian a fost părăsită şi toţi locuitorii ei au fost mutaţi la miazăzi de Dunăre». Ar fi fost o ruşine mare şi pentru Roma şi pentru împăratul care a făcut isprava să se spună adevărul, că locuitorii nu s-au mutat, ci au rămas dincolo de hotar, cu barbarii stăpîni peste ei şi peste ţara şi munca lor. Pe urmă însă, cum la miazăzi de Dunăre nu se întîmplase nimic nou, căci totul fusese numai praf în ochii lumii, fireşte nimeni n-a mai scris nimic şi nici pe pietre, nici în cărţi, n-a mai rămas nici o ştire despre ceea ce ar fi fost să fie viaţa cea nouă a noastră, în Peninsula Balcanică. Şi au rămas numai ştire despre romanii cei vechi de acolo, care erau foarte mulţi şi

[4] N. Iorga, *Le problème de l'abandon de la Dacie par l'empereur Aurélien* (R H S E E, I, 1924, pp. 37—58); C. Daicoviciu, *Le problème de la continuité en Dacie. Observations et précisions d'ordre historique et archéologique* („Revue de la Transylvanie", VI, 1940, nr. 1, pp. 41—57); Şt. D. Marin, *Părăsirea Daciei Traiane în izvoarele literare antice* („Bul. Inst. Al. Philippide", X, 1943, pp. 163—187); idem, *I „provinciales" ritirati della Dacia sotto Aureliano* („Revue des etudes roumaines", III—IV, 1957, pp. 170—219); M. Macrea, *op. cit.*, pp. 445—456; A. Bodor, *Împăratul Aurelian şi părăsirea Daciei* („Studia Historica", 17, 1972, fasc. 1, pp. 3—16); idem, *Emperor Aurelian and the Abandonment of Dacia* („Dacoromania", I, 1973, p. 29—40); Radu Vulpe, *Consideraţii istorice în jurul evacuării Daciei de către Aurelian* („Studii şi art. de istorie", 23, 1973, pp. 5—14); idem, *Considérations historiques autour de l'évacuation de la Dacie par Aurélien* („Dacoromania", I, 1973, pp. 41—51) etc.

Asupra împrejurărilor în care au fost retrase legiunile romane vezi Ligia Bîrzu, *op. cit.*, p. 61, care arată că nu este vorba de o panică generală care să fi determinat evacuarea provinciei, ci, dimpotrivă, de o atmosferă relativ calmă: momentele dificile de la mijlocul secolului fuseseră depăşite, grupuri mari de carpi fuseseră colonizate în imperiu, iar agresivitatea carpogotică era în declin. Dealtfel, trebuie subliniat faptul că, în ultimul sfert al sec. III şi în cea mai mare parte a celui următor, „nu se constată în provincia Dacia Superioară şi la apus de limes-ul transalutan nici o mişcare de populaţie demnă de a fi luată în considerare".

au dăinuit acolo, cu tot puhoiul de slavi ce i-a copleşit, mai ales din veacul al şaselea înainte"[5].

Un alt învăţat român, G. *Popa-Lisseanu*, a arătat că nu se poate pune bază pe Vopiscus, deoarece acesta a scris din poruncă un panegiric pentru împăratul Aurelian, fiind un „mistificator"; el arată că ceilalţi istorici care discută problema părăsirii Daciei vorbesc numai despre evacuarea oficială a administraţiei[6].

Iată textul lui Vopiscus: „Văzînd Illyricul devastat şi Moesia pierdută, (Aurelian) a părăsit provincia întemeiată de Traian peste Dunăre, Dacia, disperînd de a o mai putea menţine şi a retras din ea armata şi pe provinciali (*sublato exercitu et provincialibus*). Oamenii luaţi de acolo i-a aşezat în Moesia şi a numit (noua provincie) Dacia sa (adică Aureliană) care acuma desparte cele două Moesii"[7].

După cum s-a observat, afirmaţiile lui Vopiscus conţin unele contradicţii flagrante, astfel încît el nu poate constitui un izvor sigur despre retragerea „provincialilor" din Dacia. Mai întîi, dacă Illyricul era devastat şi Moesia „pierdută", cum ar fi putut Aurelian să retragă locuitorii într-o provincie „pierdută"? Apoi, dacă şi sudul Dunării era mereu prădat şi nesigur, din cauza barbarilor, ce siguranţă putea prezenta această regiune pentru locuitorii veniţi din nordul Dunării?[8]

[5] V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, Buc., 1923, p. 10. Cf. şi A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 26, care remarcă: „toţi istoricii romani ... copiază cu mai mult sau mai puţină credinţă o expunere oficială, întocmită după ordinul împăratului Aurelian. Cine nu cunoaşte valoarea unor asemenea acte, menite tocmai a ascunde adevărul! Pe de altă parte, potrivirea aproape identică a spuselor întrebuinţate arată că toţi aceşti autori nu se îndeletniceau pe atît cu controlarea arătărilor găsite, dar că ţinta lor de căpetenie era de a da o faţă mai puţin ruşinoasă retragerii împăratului".

[6] G. Popa-Lisseanu, *Flavius Vopiscus şi părăsirea Daciei*, în *Fraţilor I. şi Al. Lapedatu*, Buc., 1936, pp. 709—728. Despre „lipsa de adevărată informaţie" şi falsurile lui Vopiscus vezi şi N. Iorga, *Istoria românilor*, I/2, p. 330 şi urm.

[7] *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, Buc., 1970, p. 108.

[8] C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 102.
Alţi învăţaţi au considerat însă că locuitorii din Dacia ar fi fost retraşi la sud de Dunăre pentru a „repara" pierderile de populaţie ale provinciilor lipsite de locuitori datorită invaziilor barbare „imediat anterioare" (L. Tamas, *Romains, Romans et Roumains*, p. 80). *Cum ar fi fost posibil un asemenea „transfer" de populaţie în locul uneia dispărute datorită aceloraşi barbari?*

Vopiscus nu este însă singurul izvor despre abandonarea Daciei; mai sînt și altele care se contrazic în privința elementelor retrase din provincia lui Traian. Astfel, Eutropius vorbește vag de „romani din orașe și de pe ogoare" (*abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit*); Rufius Festus[9] se mulțumește cu simplul nume de „romani" (*translatis exinde Romanis*), în timp ce bineinformatul Iordanes nu menționează decît „legiunile" (*evocatis exinde legionibus*)[10].

După cum s-a arătat, „nodul discuției îl constituie mai ales termenul provinciales[10 bis] din *Historia Augusta* și expresia *ex urbibus et agris* de la Eutropius[11], interpretate într-un mod simplist și absolut. Or, aceste biete cuvinte, scrise fugitiv, în rezumate extrem de concise, de către autori trăind cu mult mai tîrziu decît faptele pe care le pomenesc, sînt din capul locului lipsite de o adevărată autoritate documentară. Pe de altă parte, chiar acordîndu-le atenție, în lipsă de știri mai circumstanțiate, aceste cuvinte nu justifică deloc sensul de totalitate pe care unii se simt ispitiți să li-l acorde. Ele nu prezintă nici o precizie care să oblige la o asemenea accepțiune. Există în schimb o variantă care chiar i se opune categoric. Este expresia *evocatis exinde legionibus* a lui Iordanes, care se abține să vorbească de populația evacuată, limitîndu-și asertiunea la armată"[12].

O contribuție importantă la studierea izvoarelor literare relative la părăsirea Daciei a adus *Vladimir Iliescu*, care a dovedit existența a două tradiții istorice în această privință:

[9] Acesta afirmă că Dacia a fost pierdută (*amissa*) de Gallienus și că Aurelian ar fi mutat locuitorii (N. Iorga, *op. cit.*, p. 337). Vezi și M. Macrea, *op. cit.*, pp. 446—447.

Cît privește opinia lui Orosius (sec. V) că Dacia a fost definitiv pierdută în vremea lui Gallienus (*nam Dacia trans Danubium in perpetuum aufertur*), aceasta „este lipsită de interes și deci nu poate fi avută în vedere" (M. Macrea, *op. cit.*, p. 447). Pierderea Daciei în timpul lui Gallienus a fost susținută de unii istorici străini ca A. Alföldi, L. Tamas (Treml) etc. Vezi lucrarea ultimului *Romains, Romans et Roumains*, pp. 71—75.

[10] Radu Vulpe, *Considerații istorice ...*, p. 11.

[10 bis] Amintim aci că, după opinia lui I.D. Marin, prin „*provinciales*" ar trebui să se înțeleagă numai cetățenii romani cu reședința provizorie într-o provincie, adică funcționarii romani aflați la acea dată în Dacia (*I „provinciales..."*).

[11] După opinia lui N. Iorga, lucrarea lui Eutropius „arată nedumerire și nu poate servi de bază a unor concluzii sigure" (*op. cit.*, pp. 336—337).

[12] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 11.

prima, care vorbeşte de o evacuare totală, atît a armatei, cît şi a populaţiei, este greşită şi tendenţioasă, în timp ce a doua, care indică doar o evacuare parţială sau oficială, reprezintă tradiţia cea bună sau corectă, îndreptînd în mod conştient tradiţia greşită despre evacuarea totală a Daciei. După opinia sa, Eutropius urmărea să atenueze impresia produsă de marea pierdere teritorială suferită de Imperiul roman şi să salveze atît prestigiul compromis al acestuia, cît şi pe acela al lui Aurelian, pe care-l idealiza.

Analizînd cu atenţie textul relativ la intenţia lui Hadrian de a evacua Dacia, autorul arată: „Pe vremea lui Hadrian era greu de conceput o evacuare a cetăţenilor romani din Dacia, drept care împăratul a renunţat la ideea sa, deşi ne aflăm doar la cîţiva ani după cucerire şi de aceea numărul cetăţenilor era în orice caz mai mic decît după 165 de ani de romanizare[12 bis]. Înseamnă că sub Aurelian, cînd imperiul era mult mai slab, iar populaţia romană mai numeroasă, operaţia ar fi fost imposibilă, cel puţin după logica lui Eutropius". Acesta „nu şi-a dat seama de contradicţia ireconciliabilă a argumentării sale, care este ambiguă. Căci din moment ce Hadrian vroia cu adevărat să plece din Dacia, trebuia să retragă puţinii cetăţeni, dacă Aurelian a putut să-i retragă pe toţi; iar dacă a rămas, fiindcă n-a putut să-i scoată pe cei puţini, nici Aurelian n-ar fi putut să procedeze la fel cu toată populaţia"[13].

Ideea abandonării Daciei de către întreaga populaţie dacoromană a fost respinsă de aproape toţi istoricii români care

[12 bis]. Observaţie făcută şi de G. Bariţ încă din 1842, cînd spunea: „Dacă Aurelian urma a face aceea ce n-au făcut Adrian, au nu era pentru dînsul necinstea şi pata cu atît mai mare cu cît de la Adrian şi pînă la el populaţia în colonii se înmulţise foarte" („Foaie pentru minte", 1842, p. 276).

[13] Vladimir Iliescu, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare* (S C I V, 22, 1971, nr. 3, pp. 425—441). Vezi şi idem, *„Evocatis exinde legionibus". Zu Jord. Rom. 217* („Studii clasice", XIV, 1972, pp. 149—160. Amintim aici şi alte opinii. De pildă, Andrei Aricescu, *Despre o recentă interpretare a izvoarelor literare privind părăsirea Daciei* (S C I V, 24, 1973, nr. 3, pp. 485—493), după ce face unele observaţii şi rectificări la primul articol al lui Vl. Iliescu, consideră că „autorul care trebuie urmat şi cercetat cu mai multă atenţie este Eutropius".

Vezi, de asemenea, precizările făcute de H. Daicoviciu, *În legătură cu retragerea aureliană* („Steaua", 1972, nr. 6, p. 22, nr. 8, p. 23), care susţine că relatarea lui Iordanes „nu reprezintă o dovadă a continuităţii daco-romane".

s-au ocupat de această problemă şi care au susţinut cu toţii că este vorba doar de retragerea legiunilor, administraţiei şi a unei minorităţi a populaţiei civile. Iată cîteva din părerile expuse în această problemă: „Un popor aşezat nu fuge niciodată în întregimea lui înaintea unei năvăliri. Numai nomazii, care îşi duc viaţa în căruţele lor, umblînd din loc în loc, se pot strămuta cu totul. Se poate oare găsi un singur exemplu în istorie unde un popor întreg aşezat să fi părăsit ţara sa pentru a căuta scăpare aiurea?... Pentru ce oare singura Dacia să fi făcut excepţie de la această obştească lege?“[14].

„Condamnată de critica izvoarelor, teza unei evacuări totale a populaţiei din Dacia este respinsă şi mai mult de realităţile generale ale vieţii omeneşti şi de ordinea firească a lucrurilor. Teritoriile Daciei Aureliene de pe malul drept al Dunării şi din Balcani nu ofereau nici întinderea, nici mijloacele de trai ale Daciei Traiane şi nici nu erau depopulate pentru a-i primi pe toţi locuitorii acesteia pînă la ultimul om“[15].

„Părăsirea Daciei sub Aurelian trebuie înţeleasă în sensul că s-au retras peste Dunăre legiunile, funcţionarii şi o minoritate a populaţiei civile, aceea bogată, care, cu banii ei, putea trăi oriunde. Marea majoritate însă a populaţiei satelor şi oraşelor, plugarii, păstorii, meseriaşii, micii negustori, descendenţii direcţi ai dacilor autohtoni romanizaţi şi ai veteranilor, au rămas pe loc, sub noii stăpîni, goţii, cărora le-au plătit dări şi dijme. De altfel, goţii luaseră în stăpînire Dacia în calitate de «federaţi», adică aliaţi, obligîndu-se să nu mai atace imperiul, ba chiar să-i dea ajutor împotriva altor năvălitori. Nu e vorba, aşadar, de o părăsire în mîna unor adversari neîmpăcaţi, care să distrugă totul, aşezări şi oameni, în ţara cucerită“[16]. Şi mai departe: „Istoria ne arată că, în toate timpurile şi la toate popoarele, mulţimea, aceea legată prin îndeletnicirile ei de pămîntul care o hrăneşte, mulţimea nu fuge. N-au fugit nici galo-romanii în faţa francilor, n-au fugit nici italicii în faţa goţilor şi apoi a longobarzilor, n-au fugit deci nici daco-romanii în faţa

[14] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 47.

[15] Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 12.

[16] C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, Buc., 1967, p. 35; idem, *Elementul daco-roman în spaţiul carpato-danubian în secolele III—XIII*, Buc., 1970, p. 9.

goţilor, cum nu vor fugi, un mileniu mai tîrziu, în faţa tătarilor"[17].

Dar nu numai istoricii români au respins ideea părăsirii Daciei de către întreaga populaţie daco-romană, ci şi numeroşi istorici şi învăţaţi străini. Iată doar cîteva exemple din numeroasele ce se pot da:

Mitropolitul *Ştefan Stratimirovici* de Carloviţ — contemporan cu Petru Maior — susţinea cu justeţe la 1806: „mărturia lui Vopiscus din această expresie «*sublato exercitu et provincialibus*» şi a lui Eutropius «*abductos Romanos ex urbis et agri Daciae*» cel mai bine şi probabil aşa se poate înţelege dacă spunem că romanii şi-au retras de acolo armata lor, toate garnizoanele şi toţi funcţionarii care au aparţinut armatei sau aşa-zis conducerii, şi poate pe toţi cetăţenii romani care s-au distins prin proprietăţi şi prestigiu, care au putut şi au vrut să plece. Acolo au lăsat întreaga prostime (*vulgus ignobile, colluviem*) a acelui popor, care întotdeauna a alcătuit cea mai mare parte a locuitorilor, neputînd afirma că ei (romanii) au retras, în afară de funcţionari, orăşeni şi familiile ilustre, şi marele număr al prostimii de acolo, răspîndită pretutindeni prin acei munţi şi dumbrăvi, majorată în timp de mai mult de un secol şi jumătate (între 106 — 272 cît timp romanii au stăpînit acolo), obişnuită cu acele regiuni, cu clima, cu felul şi obiceiurile sale, decît să fie retrasă vrînd sau nevrînd. Această ultimă posibilitate este aproape imposibilă la oricare popor, mai ales în timp scurt, numai dacă este întrebuinţată forţa despre care, însă, nu ştim nimic. Totuşi, putem presupune că acea prostime, după exemplul celorlalte, din Italia şi din alte regiuni ale Imperiului roman invadate de barbari, a vrut să rămînă pe loc şi să se unească cu prostimea invadatorilor. A fost imposibil şi în acelaşi timp probabil ca romanii să nu dorească ca pe întreg poporul colonizat acolo de Traian să-l transfere în acea vastă provincie, ci, dimpotrivă, au transferat funcţionarii, orăşenii şi poate pe nişte colonişti, pe care i-au aşezat în dreapta Dunării, în Moesia, aşa încît cel mai mare număr al poporului simplu a rămas pe locurile lui". Învăţatul mitropolit considera mai departe că numai astfel pot fi acceptate în mod fi-

[17] C. C. Giurescu, *Transilvania*, p. 36. Vezi şi M. Macrea, *op. cit.*, p. 455, care arată şi el că „evacuarea Daciei nu a putut fi totală şi că o populaţie romană a rămas în nordul Dunării şi după Aurelian. Însăşi logica istorică şi bunul simţ au impus o asemenea opinie".

resc „expresiile istoricilor romani“[18]. Am insistat asupra acestui punct de vedere deoarece este mai puţin cunoscut şi, în plus, este foarte apropiat de acela al istoriografiei româneşti.

Marele istoric *E. Gibbon* afirma că Aurelian a retras numai armata din Dacia, dar că aici „a rămas, totuşi, un număr considerabil din locuitorii săi, care se îngrozeau mai mult de pribegie decît de stăpînul got. Aceşti romani decăzuţi au continuat să slujească imperiului, atrăgînd la viaţa civilizată pe barbari, pe care i-au făcut să se lege chiar de Roma“[19].

De aceeaşi părere se declara şi *J. Jung*, care considera că românii din Dacia sînt fără îndoială urmaşii dacilor romanizaţi care au rămas în ţara lor; Aurelian nu a retras din Dacia decît o parte din colonişti, mai ales dintre cei bogaţi, însă marea majoritate a populaţiei, care cunoscuse destule greutăţi în timpul stăpînirii romane, a continuat să trăiască sub noii stăpîni, goţii[20].

L. Homo, unul din cei mai buni cunoscători ai epocii lui Aurelian, susţine şi el că nu a fost posibilă părăsirea Daciei de către toată populaţia daco-romană: „Toute la partie de la population qui vivait à proximité des camps légionnaires: familles des soldats, vétérans retirés du service, marchands etc., a suivi l'armée sur la rive droite du Danube. Mais il dut rester dans les campagnes un grand nombre d'anciens habitants qui vivaient en bon accord avec les Goths, et n'avaient aucun intérêt à abandonner la province. D'ailleurs, une évacuation complète eût probablement été inexécutable, sans une nouvelle guerre; les Goths ne se seraient pas prêtés un départ de toute la population civile. Si cette population s'accomodait du nouveau régime, Aurélien n'avait aucune raison de se montrer plus intransigeant qu'elle“[21].

[18] Silviu Anuichi, *Mitropolitul Ştefan Stratimirovici de Carlovij (1790—1836) despre valahi. Vechimea şi statornicia poporului român* („Bis. ort. română“, 1975, nr. 3—4, p. 420).

[19] E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, I, 1788, p. 226. Vezi şi Sacerdoţeanu, *Românii*, pp. 107—108 şi R R H, IX, 1970, nr. 4, pp. 712—713.

[20] J. Jung, *Die Anfänge der Romänen, Kritisch-etnographische Studien* („Zeitschrift für die oesterreichischen Gymnasien“, XXVII, 1876, pp. 87—88). Pentru părerile străinilor cu privire la evacuarea Daciei vezi N. Iorga, *op. cit.*, I/2, pp. 339—353.

[21] L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, Paris, 1904, pp. 316—317.

Un alt mare istoric *Jacques Zeiller*, susţine la rîndu-i: „o plecare în masă (a locuitorilor) ar fi fost inexecutabilă fără război. Goţii, înaintea cărora se retrăgeau romanii, n-ar fi admis o evacuare a întregii populaţii civile. Dacă această populaţie se acomoda noului regim, Aurelian n-avea nici un motiv să se arate mai intransigent decît ea... Înclinăm deci a crede că Dacia n-a fost evacuată complet la 275"[22].

C. Patsch invocă faptul că viaţa în Dacia Traiană a fost destul de neliniştită înainte de retragerea aureliană, astfel încît cei ce au reuşit să se acomodeze cu acest fel de viaţă au rămas pe loc; cei care-şi temeau averile vor fi părăsit provincia chiar înainte de evacuarea oficială. El citează cazul mamei viitorului împărat Gallienus care a plecat din Transilvania, refugiindu-se, în faţa invaziei carpilor, în apropiere de malul drept al Dunării, gata să se înapoieze imediat ce situaţia politică s-ar fi schimbat şi regretînd provincia părăsită[23].

Unul din argumentele cele mai convingătoare pentru dovedirea imposibilităţii strămutării unei populaţii atît de numeroase la sudul Dunării este faptul că *această strămutare nu a lăsat nici o urmă materială în locurile unde se presupune că s-ar fi făcut*, nici urme scrise, nici urmele sau amintirea unor aşezări noi care trebuiau să adăpostească pe noii veniţi. Acest argument a fost formulat deosebit de frumos de marele învăţat care a fost *Vasile Pârvan*, care spunea: „Povestea începuturilor naţiei noastre româneşti a încăput, de vreo sută de ani încoace, pe mîna unor învăţaţi străini, care citiseră multe cărţi despre noi, dar ţara, viaţa şi firea noastră nu le cunoşteau. Şi ei au scris aşa cum au găsit în nişte istorii vechi, că acum şaisprezece sute de ani strămoşii noştri daco-romani au plecat, în urma unei porunci împărăteşti, din ţara aceasta ce o locuim între Nistru şi Tisa, şi s-au dus dincolo de Dunăre pînă în fundul Balcanilor şi nu s-au întors înapoi decît acum şase sute de ani, cînd adică hrisoavele vechi vorbesc iară de ei ca fiind aici, în România.. Dar numai cu cărţile nu se poate dovedi nimic hotărît... Căci aici trebuie întrebată şi viaţa, nu numai cărţile, care pentru zece veacuri nu ştiu să spună mare lucru despre noi în ţara noastră de azi".

[22] J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, Paris, 1918, p. 39.

[23] C. Patsch, *op. cit.*, II, pp. 206—213.

Pornind de la această constatare şi ţinînd seama de desimea aşezărilor omeneşti (sate şi oraşe) din Dacia Traiană (fără a mai socoti Muntenia şi Moldova !), marele savant considera că la o suprafaţă de c. 100 000 km² şi o densitate de minimum 10 locuitori pe km², „avem pentru Dacia lui Traian un milion de locuitori[23 bis] la anul cînd a venit porunca să părăsească toţi ţara". „Şi zicem noi: dacă milionul ăsta de oameni a trecut tot la miazăzi de Dunăre, cum spun cele vreo două-trei scrieri vechi după care s-au luat învăţaţii cei noi, atunci nu se poate să nu găsim dincolo de Dunăre, în ruinele şi pe pietrele scrise, ce ni s-au păstrat destul de multe din vremea aceea, semne că la anul 270 după Hristos populaţia de acolo s-a înmulţit dintr-o dată cu un milion. Dacă nu oraşe, măcar sate mai multe, dacă nici sate nouă, măcar lărgirea celor vechi, trebuie s-o întîlnim în semnele scrise ale vremii aceleia. Şi totuşi. Toate ştirile ce avem de la miazăzi de Dunăre: ruine, pietre scrise, cărţi vechi cu nume de oraşe şi sate de atunci, nu arată, în afară de botezarea de către stăpînire a unor bucăţi de pămînt de aici cu numele Daciei pierdute, nici o schimbare în anii de după 270. Tot atîtea sate, tot atîtea oraşe, tot atîta bogăţie şi sărăcie şi înainte şi după anul aşa zisei noastre strămutări. Atunci, unde a intrat mulţimea aceea de oameni? Că nu un milion, ci numai cinci sute de mii, ba chiar şi numai o sută de mii să fi fost şi tot s-ar fi păstrat vreo urmă".

Mai departe V. Pârvan arată că *orice mişcare mare de populaţie din acea vreme a lăsat urme scrise, în afară de aceea, inexistentă, a mutării daco-romanilor la sudul Dunării*: „Căci iată: sînt aşezaţi aici cu de-a sila, tot prin vremurile acestea, nişte barbari carpi, rude cu dacii noştri, şi istoriile vechi ne-au păstrat numele satului lor, cum ne-au păstrat şi numele unor sate ale sarmaţilor, mutaţi în diferite timpuri la miazăzi de Dunăre. Şi tot aşa avem păstrate o mulţime de nume de ale satelor dace ori barbare de la miazăzi de Dunăre, precum pietrele scrise ne dau ştire bună şi dreaptă despre atîtea mutări de popoare de la miazănoapte la miazăzi de Dunăre, încă

[23 bis] Cifra ni se pare rezonabilă ţinînd seama de faptul că populaţia Dalmaţiei în această epocă este estimată la c. 600 000 — 700 000 persoane pentru o singură generaţie (G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapesta, 1965, p. 19—26, Pierre Salmon, *Population et dépopulation dans l'Empire romain*, Bruxelles, 1974, p. 77).

dinainte de vremea lui Hristos și apoi mereu pînă în vremurile nouă“[24].

O serie de alți istorici au dovedit că în alte provincii ale imperiului, părăsite de administrația romană, locuitorii au rămas pe loc, ceea ce se va fi întîmplat și în Dacia. Astfel *Jung* și *Friedwagner* au invocat analogia cu situația provinciilor Noricum și Vindelicia, unde stăpînirea romană a durat de trei ori mai mult decît în Dacia. Deși la anul 488 s-a dat poruncă pentru părăsirea acestor provincii de către toți locuitorii (*universi*), mulți dintre ei au rămas pe loc, astfel încît în secolul al IX-lea se găseau aici numeroși țărani care vorbeau o limbă romanică, trăind în satele lor denumite „vici romanisci“[25].

Un alt exemplu, invocat de *N. Iorga*, este acela al coloniștilor romani din orașul Nisibis de la granița persană care, cu toate amenințările stăpînirii, s-au împotrivit ordinului de a părăsi orașul în vremea lui Iovianus (sec. IV e. n.)[26].

Dealtfel, așa cum au remarcat numeroși istorici (*D. Cantemir*, *P. Maior*, *A. T. Laurian*, *A. Sacerdoțeanu* etc.), locuitorii Daciei Traiane nu se puteau muta de pe locurile străbune într-o regiune săracă și nesigură, pentru că și la sud de Dunăre aveau loc dese incursiuni barbare. „În Dacia Aureliană, ca și în toată Moesia, barbarii puteau să străbată fără nici o dificultate atît în sec. III cît și în IV, după cum se probează prin devastarea generală a Imperiului, de unde rezultă că și în dreapta Dunării viața romanilor era tot așa de expusă ca și în Dacia“ și se citează afirmațiie lui Ieronim: *„vastatis urbibus, hominibusque interfectis... testis Illyricum, testis Thracia, solum terram et crescentos vepres, cuncta perierunt“*[27].

Dealtfel, așa cum s-a mai observat, barbarii înșiși aveau nevoie de o populație stabilă în Dacia, în propriul lor interes. „Germanii — scrie *E. Gamillscheg* — care au venit înaintea

[24] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 7—9. Cu toate acestea, L. Tamas (Treml), *op. cit.*, p. 81, putea să afirme, destul de naiv: „Nous ne comprenons par pourquoi on n'aurait pu, sous la protection d'une armée concentrée et dirigée par l'empereur même, transporter jusqu'à un demimillion de colons d'une rive à l'autre mais n'insistons pas“ (ca și cînd lucrul acesta ar fi fost așa de simplu!).

[25] M. Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen*, pp. 648—649. Cf. și G. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique*, p. 40, care adaugă că este vorba de o regiune germanică, de o populație mai puțin numeroasă și mai săracă decît aceea din Dacia.

[26] „Dacoromania“, 1934—1935, p. 300.

[27] A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 161.

gepizilor în Dacia şi Panonia, vandali, goţi, etc., nu se puteau dispensa de braţele populaţiei autohtone, care trăia din munca pămîntului. Ei erau siliţi s-o cruţe, întocmai ca francii în Galia şi goţii şi longobarzii în Italia. Aceşti daci romanizaţi, panoni şi iliri erau pe jumătate liberi; deposedaţi fură numai marii proprietari"[28]. Şi, într-adevăr, după cum vom arăta într-un alt capitol, cercetările arheologice au dovedit o coabitare a populaţiei băştinaşe cu unii dintre migratori (goţi, gepizi, slavi etc.).

Pentru a ilustra interesul pe care-l aveau popoarele migratoare faţă de populaţia băştinaşe care-i furniza hrana, s-a citat conflictul dintre Attila şi Bizanţ din pricina populaţiei romanizate fugite în Imperiu. „Regele hunilor ameninţă cu război pe împăratul bizantin dacă nu i se vor restitui şi nu vor fi expulzaţi acei «romani» care îi cultivă pămîntul cucerit de el"[29].

Un alt argument adus în favoarea rămînerii populaţiei autohtone în Dacia îl constituie faptul că sub dominaţia mai mult nominală a unor barbari obligaţiile acestei populaţii faţă de noii stăpîni erau mai suportabile decît acelea faţă de administraţia bine organizată a romanilor. „Că viaţa în noile împrejurări din ţinutul carpato-dunărean era suportabilă, mai mult chiar, că, în unele privinţe, era mai uşoară decît aceea dusă sub perceptorul şi militarul roman, ne-o dovedesc anumite pasaje ale scriitorilor epocii imperiale tîrzii şi în special pasajul următor din Silvianus: Într-un glas se roagă ţăranii romani să-i lase a trăi cu barbarii..... Şi apoi să ne mirăm că nu pot fi învinşi goţii, cînd sătenii sînt mai bucuroşi să fie cu ei decît cu noi"[30].

[28] „Dacoromania", 1934—1935, p. 303. Vezi şi J. Jung, *Römer und Romanen*, p. 183, care arată că goţii n-au distrus populaţia nici unei ţări din Imperiul roman deoarece aveau nevoie de puterea ei de muncă.

[29] *Istoria României*, I, p. 784. Vezi şi I. I. Nistor, *Autohtonia dacoromânilor în spaţiul carpato-dunărean*, Buc., 1942, p. 29, care invocă şi afirmaţia lui Ammianus Marcellinus, după care hunii nu arau şi nu se atingeau de coarnele plugului.

[30] C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 35 (citatul din Silvianus este luat din *De gubernatione Dei*, V, 8). Vezi şi M. Macrea, *op. cit.*, p. 455, care arată: „populaţia săracă şi pînă aici exploatată, care reprezenta majoritatea populaţiei provinciei, nu era deloc interesată să urmeze pe foştii ei stăpîni. Rămînînd pe loc, ea scăpa de foştii ei exploatatori, de plata impozitelor, de vexaţiile de tot felul ale funcţionarilor fiscali. Totodată, ea putea profita de pe urma plecării celor bogaţi, luînd în stăpînire pămîntul şi tot ceea ce aceştia nu puteau duce cu ei".

Alţi învăţaţi au evocat cuvintele lui Egipius: *„Romani benevola cum Rugis societate vixerunt“*[31] sau au citat spusele unui cronicar sirian care mărturisea că avarii şi slavii spuneau populaţiei supuse „semănaţi şi seceraţi, noi avem să vă luăm numai o parte“[32].

Dacă nu au trecut Dunărea la ordinul lui Aurelian ce vor fi făcut atunci strămoşii noştri? Răspunsul este simplu: *au rămas pe loc la adăpostul munţilor şi pădurilor foarte întinse, unde popoarele migratoare pătrundeau mai greu*[33]. „Între teza păstrării autohtonilor în cel mai ferit loc al răspîntiei de la Dunărea de Jos (cetatea Carpaţilor cu anexele ei deluroase şi cu mantia de păduri ocrotitoare) şi cealaltă teză a emigrării din Balcani pe cale ocolită şi expusă năvălirilor, oricare om normal se opreşte la prima“[34].

Dealtfel, teza părăsirii Daciei la 272 a fost infirmată total pe cale arheologică. După cum s-a arătat, *din secolul al IV-lea datează „foarte numeroase aşezări şi cimitire, dovedind o locuire intensă şi oarecum uniformă ca aspect cultural“*[35], concluzie

Despre aspectele pozitive şi negative ale retragerii administraţiei romane (primele exagerate de unii autori), vezi precizările lui H. Daicoviciu, *Pozitiv şi negativ în două fenomene istorice* („Steaua“, 1972, nr. 23, p. 16). Printre aspectele negative trebuie să amintim: distrugerea vieţii urbane şi a sistemului rutier roman. Vezi E. Lozovan, *Le „village“ dans la toponymie et l'histoire roumaines* („Zeit. für rom. Philologie“, 73, 1957, pp. 124—144); idem, *Les „routes“ de la Romania Orientale* („Revue int. onomastique“, 1957, pp. 213—226).

[31] M. Friedwagner, *op. cit.*, p. 645.

[32] A. Philippide, *op. cit.*, I, p. 422. Vezi şi I. I. Nistor, *op. cit.*, pp. 29—30 şi 40.

[33] După unele opinii, retragerea daco-romanilor s-ar fi făcut mai ales în întinsele păduri ce acopereau părţi mari din teritoriul ţării şi care ofereau — pe lîngă adăpost — şi posibilităţi de hrană. Vezi C. C. Giurescu, *„Retragerea la pădure“, nu „retragerea la munte“* („Muzeul Naţional“, III, 1976, pp. 13—16). Vezi şi idem, *Istoria pădurii româneşti*, Buc., 1975, pp. 29—30, unde se repetă unele idei din discursul de recepţie la Academia R.S.R., intitulat *Românii în mileniul migraţiilor*, conchizîndu-se: „cum pădurea acoperea nu numai munţii, dar şi dealurile şi o bună parte a cîmpiei, rezultatul a fost că romanicii s-au putut păstra deopotrivă şi la deal şi la şes“.

[34] Vintilă Mihăilescu, în „Transilvania“, 1943, nr. 9—10, p. 641.

[35] Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*, Buc., 1967, p. 100.

Vezi şi Ligia Bîrzu, *Continuitatea*, p. 62, care constată că „la apus de limesul transalutan lipsesc aproape cu totul descoperiri care să ateste prezenţa unei populaţii germanice în secolele III—IV“ şi că „aşezarea goţilor în Muntenia şi Moldova, cu o concentrare importantă de-a lungul Dunării, nu este dovedită de cît pentru secolul al IV-lea“.

ce nu are nevoie de nici un comentariu. (Asupra dovezilor arheologice ale continuității vom reveni pe larg într-un alt capitol).

Faptul că daco-romanii apoi românii s-au retras în locuri mai adăpostite este dovedit și de toponimie care este mai bogat românească în asemenea regiuni. Studii speciale au dovedit astfel pe baza toponimiei că citadela muntoasă din sud-vestul Transilvaniei, cu părțile limitrofe din Banat și Oltenia, „a fost teritoriul cu condiții geografice optime pentru o continuitate daco-romană la nordul Dunării"[36].

Alte dovezi găsim în folclorul și etnografia românească. Zicala „codru-i frate cu românul" sau cîntecele care încep cu „frunză verde" amintesc, după opinia unor savanți români, vremea cînd poporul nostru găsea adăpost în pădurile mari ce acopereau o bună parte din teritoriul țării[37].

Obiceiul ca populația să se retragă în locuri adăpostite (munți, păduri) a fost înregistrat și de cronicari (Miron Costin, D. Cantemir) pentru marea năvală a tătarilor din 1241. Retragerea locuitorilor din cîmpie spre regiunile adăpostite cu ocazia acestei mari năvăliri a fost verificată, dealtfel, și pe cale arheologică[38]. Putem presupune deci că așa s-au petrecut lucrurile și în secolele precedente.

[36] I. Conea, L. Badea, D. Oancea, *Toponymie ancienne témoignant de la continuité daco-roumaine dans les Carpathes Méridionales de l'ouest de l'Olt*, în vol. *VII Congresso internazionale di scienze onomastiche*, Firenze-Pisa, 4—8 april, 1961, pp. 327—362.

[37] B.P. Hasdeu, *Frunză verde*, în *Scrieri istorice*, II, Buc., 1973, pp. 30—45.

[38] Maria Comșa, *Types d'habitations de caractere rural de la région comprise entre les Carpates Méridionales et le Danube aux XIII-e — XVII-e siècles* („Dacia", XXI, 1977, p. 317).

Despre „pendularea" populației autohtone în sec. V—VIII e.n. între cîmpie și zonele împădurite vezi idem, *Unele date privind regiunile din nord-vestul României în secolele V—VIII e.n.*, în *Centenar muzeal orădean*, 1972, pp. 209—213.

Nu este desigur întîmplător faptul că cercetările arheologice au constatat continuitate de viață mai ales în locurile adăpostite; de pildă, pe văile închise dintre dealurile de la Budureasca—Prahova locuirea este atestată din vremea dacilor pînă în sec. VIII (S C I V, 15, 1964, nr. 4, p. 485).

Dealtfel, așa se explică puternica pulsație demografică din rezervorul care devenise zona subcarpatică, pulsație care a dus în secolul al XIV-lea — după constituirea statului feudal Țara Românească — la îndesirea așezărilor umane din Cîmpia Română. Vezi Panait I. Panait, *Cercetarea arheologică a culturii materiale din Țara Românească în secolul al XIV-lea* (S C I V, 1971, nr. 2, pp. 247—262).

Retragerea locuitorilor în locuri mai adăpostite în timpul migrațiilor barbare nu este, dealtfel, un fenomen specific țării noastre; la fel se petreceau lucrurile și în alte părți. De pildă, în Alsacia, părăsită și ea de legiunile romane, cînd se apropiau invaziile germanice, populația romanizată se refugia în locuri adăpostite, iar după un timp intra în legătură cu invadatorii, care aveau tot interesul să o menajeze, pentru că din munca ei își asigurau aprovizionarea și realizau venituri[39]. Iată ce spune marele istoric *Mommsen* despre situația din Raetia: „muntele apărător era locul de scăpare cel mai apropiat al provincialilor care fugeau în aceste timpuri pline de tulburări înaintea germanilor, atît din țările Dunării, cît și din Noricum sau din valea Padului"[40].

Mai adăugăm aici și constatările marelui medievist *Henri Pirenne* privind situația din Tirol și Bavaria: „on sait de plus que les Romains se sont maintenus longtemps dans les montagnes du Tirol et de la Bavière"[41] (este vorba de epoca ocupării lor de către neamurile germanice). Iată deci că în numeroase alte foste colonii romane, populația romanizată s-a retras și a rezistat în locuri adăpostite în timpul migrațiilor.

„Concluzia care se impune e că oficialitatea romană a evacuat din Dacia numai ceea ce îi aparținea direct: armata și funcționarii, precum și ceea ce simțea de datoria sa să ocrotească în primul rînd: clasele bogate, cuprinzînd pe marii proprietari agricoli, pe bancheri, pe negustori, pe oamenii de afaceri, pe exploatatorii de mine și de mari ateliere. Cît despre masele de muncitori, mai ales de țărani, oameni prin excelență legați de pămînturile lor, ei au preferat să rămînă în cîmpiile și în munții lor, neavînd nici un motiv să le părăsească. Protecția oficială nu le apărea neapărat indispensabilă acestor plugari și păstori, care, în timpul diverselor invazii din ultimul secol, fuseseră de atîtea ori siliți să se descurce singuri în fața năvălitorilor, pe cînd soldații și orășenii se apărau la adăpostul zidurilor lor, fără să le poată veni în ajutor... Rămași singuri, nimic mai rău nu-i putea aștepta"[42].

[39] R. Forrer, *L'Alsace romaine*, Paris, 1935, p. 200 și urm. Pentru o epocă mai nouă vezi A.E. Vacalopoulos, *La retraite des populations grecques vers les régions éloignées et montagneuses pendant la domination turque* („Balkan Studies", IV, 1963, pp. 265–276).

[40] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 46.

[41] H. Pirenne, *Mahomet et Charlesmagne*, ed. a V-a, Paris—Bruxelles, 1937, p. 17.

[42] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 12.

Putem spune deci, aşa cum arăta tovarăşul *Nicolae Ceauşescu*, că, după abandonarea Daciei de către administraţia romană, „poporul nostru, aflat în plin proces de cristalizare a fizionomiei sale etnice şi spirituale, a rămas să facă faţă singur, prin propriile-i forţe, neamurilor migratoare ce aveau să treacă peste teritoriile sale“[43].

[43] Nicolae Ceauşescu, *Expunere prezentată la sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al P.C.R., Marii Adunări Naţionale şi activului central de partid şi de stat consacrată sărbătoririi centenarului proclamării independenţei de stat a României, 9 mai 1977*, Buc., 1977, p. 8.

Capitolul IV

UNDE S-A FORMAT LIMBA ŞI POPORUL ROMÂN. INFLUENŢELE STRĂINE. ARGUMENTELE FILOLOGICE ALE CONTINUITĂŢII

După cum s-a văzut din partea I a lucrării, cei mai mulţi dintre adversarii continuităţii au utilizat ca principal argument al lor, pe lîngă părăsirea Daciei de locuitori, afirmaţia că poporul român s-ar fi format la sudul Dunării, acolo unde s-ar fi refugiat străbunii săi. Susţinerea originii exclusiv sud-dunărene a limbii şi poporului român a fost strîns legată de ideea părăsirii totale a Daciei de către populaţia romană şi romanizată, idee a cărei netemeinicie am arătat-o în capitolul precedent.

Asupra regiunii unde s-ar fi format acest popor mare şi viguros, adversarii continuităţii sale nu au ajuns la un consens: după opinia unora, s-ar fi născut în munţii Haemus; după alţii, între Haemus şi Dunăre; alţii îl mută în regiunea sudică a acestor munţi; alţii (în primul rînd *Miklosich*) consideră că patria primitivă a românilor a fost Illyricum; după opinia lui *G. Weigand*, „leagănul" românilor ar fi fost „în împrejurimile oraşelor Sofia, Niş şi Skopje, numită de cei vechi Dacia Mediterranea ... şi Dardania"[1] etc.

După cum arăta *C. Daicoviciu*, învăţaţii respectivi „nu au reuşit pînă acum să demonstreze *unde* s-a format şi unde s-a menţinut poporul român în Peninsula Balcanică, mulţumindu-se doar de a afirma că infiltrarea elementelor româneşti la nordul Dunării şi în special în Transilvania s-a făcut în cursul mai multor veacuri. Nu mai e nevoie de a releva că

[1] „Dacoromania", IV, 1926, pp. 1335—1336.

şi celebrul triunghi Naissus-Scupi-Serdica rămîne şi el o ipoteză cu nimic susţinută“[2].

Ceea ce nu trebuie pierdut din vedere cînd se studiază spaţiul în care s-a format limba şi poporul român este faptul că acesta nu s-a putut forma într-o regiune restrînsă (situată indiferent unde, la nordul sau la sudul Dunării), ci într-o arie mult mai vastă, aceasta deoarece *românii sînt urmaşii romanităţii orientale*. Cei care au studiat problema au arătat că *nu este posibil ca de pe mica suprafaţă muntoasă, unde s-ar fi format poporul român după opinia adversarilor continuităţii, să se reverse apoi atîta mulţime de oameni în tot spaţiul carpato-dunărean. Problema nu poate fi înţeleasă decît dacă admitem că românii s-au format ca popor pe o arie mult mai mare.*

Această idee a fost expusă în numeroase lucrări ale savanţilor români *Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Th. Capidan, Sextil Puşcariu* şi cîştigă tot mai mulţi adepţi.

Primul a arătat în mai multe rînduri că românii sînt urmaşii unei „romanităţi cu mult mai întinse“[3]. La rîndu-i, Sextil Puşcariu menţiona: „poporul nostru este singurul supravieţuitor al romanităţii care se întindea odinioară între cele două mări — Adriatică şi Neagră — pe ambele maluri ale Dunării şi ale afluenţilor ei“[4] iar „patria străromânilor trebue să fi avut o întindere mare, cuprinzînd teritorii locuite de strămoşii bulgarilor, sîrbilor şi albanezilor de azi“[5].

„Noi, românii de azi, sîntem nu numai urmaşii romanilor din Dacia, ci, în aceeaşi vreme, urmaşii, şi ca sînge şi ca suflet, ai întregii împărăţii romane de răsărit, care alcătuia o

[2] C. Daicoviciu, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în vol. *Unitate şi continuitate*, p. 86.

Vezi şi Emil Petrovici, *Studii de dialectologie şi toponimie*, Buc., 1970, p. 243, care arată că, *în faimosul triunghi al lui Weigand, nu se găseşte nici un toponim major de origine românească, iar toponimele minore „nu pot servi drept dovadă că regiunea respectivă a constituit « leagănul » poporului român“*. Vezi, de asemenea, P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 115, care afirmă la rîndu-i „teoria unor filologi care susţin că cel mai mare popor al Europei sud-estice s-ar fi format în triunghiul muntos Sofia, Niş, Skoplje apare absurdă“.

[3] N. Iorga, *Români şi slavi. Români şi unguri. Două conferinţe ale Institutului pentru studiul Europei sud-orientale*, Buc., 1922; *La „Roumania“ danubienne et les barbares au VI-e siècle* („Revue Belge de philologie et d'histoire“, III, 1924, pp. 35—50).

[4] Sextil Puşcariu, în „Dacoromania“, 1934—1935, p. 340; vezi şi idem, *Limba română*, I, 1940, p. 255.

[5] Idem, în „Dacoromania“, 1926, p. 1380. Vezi şi idem, *Roumain et roman*, în *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj, 937, p. 55 şi urm.

singură ţară de limbă latină, peste toate ţinuturile care astăzi se chiamă: Slavonia, Croaţia, Dalmaţia, Bosnia şi Muntenegru, Serbia, Ungaria de pe dreapta Dunării, România cu tot cu Dobrogea şi, în sfîrşit, Bulgaria cea dintre Balcani şi Dunăre", susţinea marele învăţat V. Pârvan[6].

În sfîrşit, E. Petrovici arăta, în 1942: „Serbia, vestul Bulgariei, nordul Macedoniei, împreună cu Banatul, Oltenia şi Transilvania de vest trebuie considerate ca patria străveche a românilor, în care s-au format — la nord şi la sud de Dunăre, considerată «şira spinării» romanităţii de est — limba şi poporul românesc"[7].

Cît priveşte noua istoriografie românească, aceasta „a conturat mai puternic concepţia despre poporul român ca descendent al întregii romanităţi răsăritene"[8].

Pentru o arie largă de formare a poporului român s-au pronunţat şi numeroşi învăţaţi străini. După opinia lui *C. Jirecek*, „centrul limbii româneşti primitive" l-a constituit sud-estul Pannoniei, Moesia superioară, Syrmia, Serbia, ves-

[6] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 14.
Vezi şi A. Sacerdoţeanu, *Cu privire la problema continuităţii poporului român* („Studii, 23, 1970, nr. 1, p. 5), care arată: „la început un singur popor, cu o singură limbă, cuprindea întreaga Romanie orientală. Căzută pradă unor popoare migratoare, populaţia veche s-a restrîns rînd pe rînd în ţinuturi care îi puteau asigura viaţa proprie, pe de o parte şi de alta a Dunării sau sub protecţia văilor din munţii Carpaţi, Hemus sau Alpii Dinarici. Ei au ajuns aici *împinşi* de alţii şi nu *retraşi* de bună voie".

[7] E. Petrovici, în „Transilvania, 1942, nr. 11, p. 865. Vezi şi N. Drăganu, în „Balcania", 1938, pp. 25—46. Mai tîrziu E. Petrovici a exclus Serbia din teritoriul de formare a limbii române (*Studii de dialectologie şi toponimie*, Buc., 1970, p. 241).

[8] I. Nestor, *Continuitate în istoria poporului român* („Mag. istoric", 1969, nr. 5, p. 5). Vezi şi C. Daicoviciu, *O problemă de bază a istoriografiei noastre: Cînd şi unde s-au format limba şi poporul român?* („Tribuna", 21 şi 28 april. 1957); E. Condurachi — G. Ştefan, *La romanité orientale* („Nouvelles études d'histoire", IV, 1970, pp. 7—22); E. Lozovan, *Unité et dislocation de la Romanie Orientale* („Orbis", 3, 1954, p. 123—137) etc.
Vezi, de asemenea, P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 106, care afirmă „noi sîntem urmaşii romanităţii orientale întregi", şi D. Berciu, *Continuitatea, factor de bază al etnogenezei şi unităţii poporului român* („Era socialistă", 1976, nr. 7, pp. 41—44), unde se arată că vatra formării poporului român a fost vastă, cuprinzînd regiunea dintre pantele nordice ale munţilor Haemus (Balcani), Carpaţii Păduroşi, Tyras (Nistru) şi Tissos (Tisa), înglobînd şi ţinuturile din nord-vestul Bulgariei şi estul Serbiei vechi. „Cu alte cuvinte, este vorba de întreaga romanitate orientală". Vezi şi idem, *Procesul formării poporului român şi a limbii române. Elemente constitutive, aria geografică şi perioada istorică* („Era socialistă", 1977, nr. 2, pp. 39—44).

tul Bulgariei (este aşa-numita linie Jirecek). „Ramuri din acest domeniu de limbă cuprindeau, pe de o parte, ţărmul drept al Dunării pînă la gurile acestui rîu, iar pe de altă parte Dacia Traiană"[9]. Aceeaşi arie mare, care cuprindea atît nordul cît şi sudul Dunării, a fost acceptată şi de alţi lingvişti din vremea noastră ca *Alf Lombard*[10] sau *Carlo Tagliavini*[10 bis].

O altă constatare de care trebuie să ţinem seama este aceea că *Dunărea nu a constituit un hotar între populaţia romanizată de la nordul ei şi cea de la sud*. Faptul acesta a fost arătat de numeroşi învăţaţi, atît istorici, cît şi geografi şi filologi, atît români, cît şi străini (*Sandfeld*, *Friedwanger* etc.).

Invocînd întinderea statului lui Burebista, stăpînirea romană, stăpînirea statului bulgar sau aceea pecenego-cumană la nordul şi la sudul Dunării, *Sextil Puşcariu* arăta: „de cîte ori în istorie putem constata o epocă de înflorire în viaţa uneia din naţiunile care s-au afirmat în sud-estul Europei, vedem că statul riveran cuprindea amîndouă malurile fluviului"[11].

„Ni dans l'antiquité et ni au Moyen Age, la Danube n'a été un fleuve séparant des nations. De même que le Danube n'a point séparé les Germains et plus tard les Magyars, il n'a point isolé les Roumains Carpathiques de ceux des Balkans et, de cette façon, les éléments linguistiques ont pu circuler sans interruption au delá de ce fleuve, conservant dans leurs éléments essentiels l'unité de la langue roumaine"[12].

[9] C. Jirecek, *Die Romanen in de Städten Dalmatiens während des Mittelalters* („Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften im Wien", Phil.-hist. Klasse, 48, 1901). Vezi şi prezentarea lui Al. Philippide, *Originea românilor*, I. p. 774, care o consideră „un mare progres în istoriografia românească".

Vezi, de asemenea, E. Petrovici, *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii româneşti*, în *Studii de dialectologie şi toponimie*, Buc., 1970, pp. 56—60+1 h; idem, *Les éléments sud-slaves orientaux de l'istro-roumain et le territoire de formation de la langue roumaine*, în *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, VI, Sofia, 1968, pp. 203—210+1 h şi V. Arvinte, *Limita de vest a teritoriului romanizat de la baza limbii române* (A L I L, 20, 1969, pp. 5—18).

[10] *Destinele latinităţii orientale* („Ramuri", 1976, nr. 3, p. 16).

[10 bis] *Originile limbilor neo-latine. Introducere în filologia romanică*, Buc., 1977, p. 300, unde se afirmă: „majoritatea filologilor străini recunosc că locul de formare al limbii române trebuie să fie stabilit aproximativ în ţinuturile sud-vestice limitrofe la nord şi la sud de Dunăre".

[11] „Dacoromania", 1934—1935, p. 339. Vezi şi S. Puşcariu, *Limba română*, I, Buc., 1940, pp. 337—338.

[12] I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age*, p. 130.

La rîndu-i, marele V. *Pârvan* arăta: „de altă parte însă învățații care cercetează chipul cum s-a alcătuit limba noastră românească ziceau că trebuie să aibă dreptate cei ce spun că nu sîntem aici acasă și că am venit de la miazăzi de Dunăre. Căci, ziceau ei, românii din Macedonia, albanezii și românii din România au trebuit odată să trăiască alăturea, fiindcă limba lor e sau aceeași sau cu multe vorbe înrudite. Și atunci mulți dintre învățații aceștia au fost de părere că undeva prin Serbia de azi ar fi leagănul nației și limbii noastre". După opinia lui Pârvan, acești învățați „cu multă știință" au uitat „că granița pusă la Dunăre de împăratul roman care a părăsit la 270 Dacia lui Traian n-a fost niciodată ținută cum se cade de romani după anul acesta. Cînd erau barbarii mai tari, ei stăpîneau pînă în Grecia; cînd erau romanii mai tari (ca, de pildă, pe vremea împăratului Constantin cel Mare și a fiilor lui, în veacul al patrulea, ori pe vremea împăratului Iustinian, în veacul al șaselea) atunci se întindeau ei dincolo de Dunăre, stăpînind și în fosta Dacie a lui Traian. Lucrul acesta nu e spus de știrile vechi așa de lămurit, dar se vede bine din înțelesul adevărat al vieții ascunse de acele știri. Astfel, nu e nevoie să mutăm pe strămoșii noștri din Oltenia, din Banat și din Transilvania tocmai în Serbia ori în Bulgaria ca să înțelegem de ce limba lor e aceeași cu a românilor din Macedonia. Iar cît despre asemănarea cu limba albaneză, mai e și altă poveste, pe care nu o mai depănăm aici, fiind de-ajuns ce am spus mai sus. E adică și după anul 270 aceeași singură țară romană, trăind în aceleași nenorociri, de la munții de răsărit ai Ardealului și pînă la granițele Greciei"[13].

În sfîrșit, geograful *S. Mehedinți* susținea: „Dunărea n-a fost hotar, ci axa vieții poporului nostru încă din epoca geto-dacă"[14].

După cum a arătat *P. P. Panaitescu*, populația romanică din care a rezultat poporul român se întindea din nordul Dunării pînă în Pind și Salonic ca o „pînză de populație", aflată într-o simbioză cu o altă „pînză de populație", cea slavă. În timp ce populația romanică de la nordul fluviului a rezistat

[13] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 11—12.

[14] S. Mehedinți, *Unde s-a născut poporul român* („Tribuna românilor de peste hotare", 1923, nr. 3, p. 3—5). Vezi și T. Papahagi, *Din epoca de formațiune a limbii române* („Grai și suflet", 1, 1923, nr. 2, pp. 201—234), care arată: „poporul român s-a format în neîntreruptă unitate teritorială în sudul ca și în nordul Dunării".

tendinței slave de asimilare, reușind să-i asimileze pe slavii din acest spațiu, cea din sudul Dunării nu a izbutit să se impună în fața celei slave în mijlocul căreia a dispărut în cea mai mare parte; *nu este vorba deci de un transfer de populație, ci de un proces de asimilare reciprocă, cîștigat la nordul fluviului de populația romanizată care a constituit poporul român*[15].

Un moment important în acest proces îl reprezintă secolul al VII-lea, cînd — după ce limesul dunărean a fost distrus la anul 602[15 bis] — șapte triburi de slavi au trecut la sudul Dunării și au împins treptat populația romanizată de aici spre Haemus, Pind și Adriatica, spărgînd unitatea populației romanizate de pe ambele maluri ale Dunării[16]. Cu acest prilej este posibil ca o parte a populației de la sudul fluviului să fi trecut la nordul lui, idee exprimată de filologul *Al. Philippide*[17] și acceptată de arheologul *C. Daicoviciu*[18].

Trecerea unei mase mari de slavi la sudul Dunării a împuținat elementul slav de la nordul fluviului și a ușurat astfel posibilitatea asimilării acestuia de către populația daco-romană mai numeroasă.

După opinia unor învățați ca *C. Daicoviciu*, am avea două faze în formarea poporului român: pînă în secolul al VI-lea, cînd procesul de romanizare a fost activ, plămădirea poporului român s-a făcut pe o arie largă balcano-carpatică; începînd din secolul următor, ea se restrînge la teritoriul fostei provincii Dacia, care a devenit astfel „centrul de greutate" al procesului. C. Daicoviciu face o deosebire netă între faza întîia: romanitate, ca rezultat al romanizării (pînă în sec.

[15] P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, pp. 120—121.

[15 bis] Maria Comșa, *Directions et étapes de la pénétration des Slaves vers la Péninsule Balcanique aux VI-e—VII-e siècles* („Balcanoslavica", 1, 1972, pp. 9—28+2 h.); idem, *Unele considerații privind situația de la Dunărea de Jos în secolele VI—VII* (A M N, 12, 1974, pp. 300—318+1 h); Jovan Kovacević, *Contributions archéologiques à la précision de la chronologie de l'instalation des Slaves dans les Balkans*, în *Publications spéciales*, Sarajevo, 1969, pp. 57—83.

[16] Vezi C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 128, unde se spune: „Așezarea slavilor la sud de Dunăre a avut un efect considerabil asupra populației romanice din răsăritul Europei. În afară de faptul că a împuținat-o prin luptele ce însoțeau repetatele lor expediții, a și dislocat-o, a împărțit-o în două mari grupe: una spre miazănoapte, cuprinzînd pe dacoromâni, și alta spre miazăzi, cuprinzînd pe macedoromâni".

[17] Al. Philippide, *Originea românilor*, I, p. 857.

[18] C. Daicoviciu, *Der Ursprung des rumänischen Volkes im Lichte der neuesten Forschungen und Augrabungen* („Forschungen zur Volks- und Landeskunde", 10, 1967, nr. 2, p. 14).

VI) şi poporul român şi limba română, formată în ultimele două—trei secole ale primului mileniu (sec. VIII—X)[19]. O opinie asemănătoare formulase ceva mai înainte şi *N. Iorga*, după care aşezarea slavilor la sudul Dunării a adus „concentrarea romanităţii în părţile noastre"[20].

Unitatea populaţiei romanizate de la nordul şi sudul Dunării este confirmată şi de rezultatele săpăturilor arheologice, în primul rînd de existenţa culturii Dridu, care, „romanică şi autohtonă în esenţa ei... acoperă aproape întreg teritoriul românesc cît şi unele regiuni din sudul Dunării, fiind singura cultură materială locală atestată în spaţiul carpato-dunărean în sec. VIII—XI"[21] şi care aparţine astfel pînzei de populaţie românească (valahă) ce se desfăşura la nordul şi la sudul Dunării.

*

Unul din argumentele aduse de R. Roesler şi de partizanii săi în favoarea ideii formării poporului român la sudul Dunării a fost existenţa unui fond lexical comun în limbile albaneză şi română: „Unde aiurea decît în peninsula sudică a putut primi limba daco-română cuvinte albaneze?", se întreba Roesler[22].

Timp de un secol problema înrudirii limbilor albaneză şi română a fost discutată de numeroşi lingvişti şi istorici, începînd cu *B. P. Hasdeu*[23] şi *Fr. Miklosich*[24], care au arătat că

[19] Vezi precizarea lui C. Daicoviciu din „Steaua", 1971, nr. 4, pp. 77—78. Într-un articol intitulat *Observaţii privind romanizarea şi continuitatea* („Tribuna", 5 nov. 1970, p. 5), C. Daicoviciu a arătat că „pînă în sec. VII se poate vorbi de o limbă română comună daco-moesică" şi că în sec. VII—VIII comunitatea lingvistică se destramă în romanitate balcanică (macedoromânii) şi carpatică (daco-românii).

Vezi şi excelentul articol despre formarea limbii şi poporului român din *Dicţionarul de istorie veche a României*, sub red. lui D. M. Pippidi, Buc., 1975, pp. 271—284 (autori Al. Graur şi Gh. Ştefan).

[20] N. Iorga, *Români şi slavi. Români şi unguri ...*, Buc., 1922, p. 11.

[21] *Istoria poporului român*, p. 108. Vezi şi „Mag. istoric", 1969, nr. 6, pp. 25—27.

[22] R. Roesler, *op. cit.*, p. 126. Pentru discuţiile purtate în acest domeniu vezi I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Buc., 1970, pp. 13—47.

[23] *Istoria critică a românilor*, I, p. 294. Vezi şi Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 692—694 şi C. Poghirc, *B. P. Hasdeu, lingvist şi filolog*, Buc., 1968, pp. 169—170.

[24] *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpathen*, Viena, 1879.

Vezi şi Al. Philippide, *Originea românilor*, II, *Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, 1927, care susţine, ca şi Hasdeu şi Miklosich, că asemă-

este vorba de un fond lexical comun, dacii fiind traci iar albanezii iliri[24 bis]. *Asemănarea dintre limbile română şi albaneză se explică deci prin înrudirea dintre tracă şi iliră.*

Lingvistul danez *Kristian Sanfeld* a explicat la rîndu-i aceste asemănări prin influenţa reciprocă dintre cele două limbi, ca şi prin dezvoltarea lor în condiţii istorice asemănătoare: după opinia sa, limbile balcanice (în care include greşit şi româna) ar forma o unitate comparabilă cu a limbilor slave, germane etc.[25]. Lingviştii români n-au acceptat această teorie.

Pe lîngă numeroşi alţi savanţi străini care au studiat problema[26], contribuţii însemnate au adus lingviştii români *Theodor Capidan*[27], *Alexandru Rosetti*[28], *A. Balotă*[29], *I. Şiadbei*[30] şi *Sextil Puşcariu.*

Primul a arătat că toate cuvintele preromane provin dintr-o moştenire comună, traco-iliră, nu dintr-un împrumut din limba albaneză. După opinia lui Al. Rosetti, teritoriul pe care s-a format poporul român atingea în limita sa sudică regiunea locuită de strămoşii albanezilor[31]; influenţa limbii

nările dintre cele două limbi se datoresc unui fond etnic şi lingvistic comun şi că cele două limbi s-au dezvoltat separat, după cum o dovedeşte „marele număr de cuvinte latineşti proprii limbii albaneze, care lipsesc limbii române". „Deosebirile dintre fonetismul acestei limbi şi cel românesc sînt mai mari decît asemănările".

[24 bis] Vezi mai recent *Les Illyriens et la genèse des Albanais. Travaux de la Session du 3—4 mars 1969*, Tirana, 1971, 253 p.

[25] Kristian Sanfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et resultats* Paris, 1930.

[26] G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache*, Strassburg, 1890; W. Meyer-Lübke, *Rumänisch, Romantsch, Albanesisch* („Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien", 1, 1914, p. 1—42); L. Spitzer, *Zu den linguistischen Beziehungen der Albanesen und Rumänen* (*ibidem*, pp. 43—80); Carl Treimer, *Albanisch und Rumänisch* („Zeitschrift für rom. Philologie", 38, 1914, pp. 385—411); H. Barić, *Albano-rumänische Studien*, Sarajevo, 1919 etc.

[27] *Raporturile albano-române*, Cluj, 1923 (din „Dacoromania", II, 1922—1923, pp. 444—554); idem, *Romanitatea balcanică*, Buc., 1936.

[28] *Albano-romanica* („Bulletin linguistique", 10, 1942, pp. 82—86).

[29] *Le problème thraco-illyrien et les origines albano-roumaines*, în vol. *Le problème de la continuité. Contributions linguistiques*, Buc., 1941, pp. 69—118 (comunicare ţinută la Zürich în 1938).

[30] *Albanais et Roumain commun* („Revue roumaine de linguistique", 3, 1938, t. II, pp. 446—461).

[31] O opinie asemănătoare a susţinut H. Mihăescu, după care, în antichitate, albanezii se învecinau spre nord-est cu populaţia romanizată din valea Dunării şi din Dacia (*Les éléments latins de la langue albanaise*, în R E S E E, 4, 1966, nr. 1—2, pp. 5—34 şi nr. 3—4, pp. 323—353).

grecești asupra limbilor română și albaneză s-a exercitat în moduri diferite, ceea ce dovedește că cele două limbi s-au format și dezvoltat separat. I. Șiadbei a arătat că tratamentul fonetic al elementelor latine diferă în limbile albaneză și română, dovedind astfel că cele două limbi s-au format pe teritorii diferite.

Au fost însă și unii savanți străini, ca *Gustav Weigand*, care s-au declarat împotriva continuității pe baza elementelor albaneze din limba română, ceea ce ar dovedi că albanezii și românii au trăit la sudul Dunării pînă în secolele XI—XII, cînd albanezii au emigrat spre sud iar românii au emigrat spre nord, pe valea Moravei, în Banat și Transilvania, de unde au venit apoi în Muntenia și Moldova[32].

Numeroși învățați români au arătat netemeinicia unui asemenea argument. Iată ce spunea *C. Daicoviciu*: „Argumentul adus de unii cercetători străini din existența în limba română a unor cuvinte comune cu limba albaneză, fenomen explicat cu o patrie comună, în Balcani, nu poate trage nici el în cumpănă, deoarece aceste cuvinte comune se justifică ușor prin fondul străvechi indo-european (traco-iliric) al ambelor limbi, iar — pe de altă parte — după cum just s-a remarcat de învățatul bulgar D. Decev[32bis], în cazul unei patrii comune albanezo-române în Balcani, ar fi trebuit să ia naștere și o *limbă comună* și nu două limbi *total diferite* una de cealaltă"[33].

[32] Gustav Weigand, *Albanische Einwanderung in Siebenbürgen* („Balkan Archiv", 3, 1927, pp. 208—226); vezi observațiile lui Sextil Pușcariu, în „Dacoromania", 4, 1924—1926, pp. 1333—1356. Weigand a revenit asupra problemei în studiul *Sind die Albaner die Nachkommen der Ilyrer oder der Thraken?* („Balkan Archiv", 4, 1928, pp. 227—251).

Vezi și L. Tamas, *Romains, Romans et Roumains*, pp. 156—170, care se declară de acord cu tezele lui Weigand, susținînd: „l'argument tire de la nature des rapports linguistiques albano-roumains suffit, à lui-seul, pour prouver l'origine balkanique de la langue et du peuple roumains".

În ultima parte a activității, Weigand a revenit la vechile sale păreri, susținînd că limba română se înrudește structural cu cea albaneză prin substratul tracic comun acestor limbi (D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, Buc., 1965, pp. 243—245).

Vezi, de asemenea, G. Stadtmüller, *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte*, Budapest, 1941 (extras din A E C O, 7, 1941, pp. 1—196).

[32 bis] Este vorba de lucrarea *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952, în care se spune, printre altele: „concordanțele limbii române cu albaneza pot fi explicate în chip mulțumitor prin faptul că prima s-a dezvoltat ca o limbă romană pe un fond tracic" (p. 112).

[33] C. Daicoviciu, în *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 51. Vezi și considerațiile aceluiași în „Tribuna", 3 febr. 1972, p. 12, unde se arată: „nu putem accepta pretinsa simbioză a vlahilor cu albanezii, de natură a duce

La rîndul său, marele savant *Sextil Pușcariu* spunea: „albanismele noastre — în parte, desigur, străvechi — și coincidențele lingvistice cu albanezii dovedesc un singur lucru, mai presus de orice îndoială, și anume că strămoși de-ai noștri au locuit împreună cu strămoși de-ai albanezilor actuali"[34].

După cum a arătat învățatul *I. I. Russu*, faptul că nu există împrumuturi lexicale din albaneză în română și nici invers după anul 600 anulează teoria neștiințifică a conviețuirii albano-române și unul din principalele argumente ale susținătorilor teoriei lui Roesler[35].

la o înrudire lingvistică »și se citează din nou opinia lui Decev despre două limbi diferite.

Vezi și *Istoria limbii române*, II, Buc., 1969, p. 365, unde se spune că „cel mai adesea este vorba de fapte moștenite independent în cele două limbi și a căror asemănare se explică prin originea comună indo-europeană și veche balcanică, și nu prin identitatea substratului limbii române cu protoalbaneza".

[34] „Dacoromania", 1934—1935, p. 330. Vezi și idem, *Limba română*, I, pp. 263—272.

[35] „Astra", martie, 1967, p. 4.

Vezi și I. I. Russu, *Formarea poporului și a limbii române (Romanitatea și elementele autohtone traco-dace)* („Transilvania", 1976, nr. 6, p. 39), unde se spune că elucidarea acestui aspect al problemei „albano-române" a făcut să dispară unul dintre cele mai importante argumente ale roeslerienilor.

Vezi, de asemenea, I. Petkanov, *Lat. amurga, murga, murgë, Murgas. Une mise au point*, în *XI-e Congrès international des sciences onomastiques*, Sofia, 1970, p. 170, unde se arată: „la partie des Balcans comprise entre Bitolja et le Danube, Sofia et Montenegro ... jusqu'à l'arrivée des Slaves, pouvait être considérée comme le bastion de l'albanité et de la romanité".

În această problemă vezi mai nou: Vl. Georgiev, *Sur l'ethnogenèse des peuples balkaniques. Le dace, l'albanais et le roumain* („Studii clasice", III, 1961, pp. 23—27); I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Buc., 1970; recenzie A. Vraciu, în S C L, 1971, nr. 1, pp. 85—92; Ariton Vraciu, *Limba română și limbile balcanice, problema substratului*, în *Actele celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, II, Buc., 1971, pp. 965—973; Gr. Brâncuș, *Albano-romanica*, I. *Metoda comparației româno-albaneze* (S C L, 1971, nr. 4, pp. 411—416); idem, II, *Cuvinte autohtone probabile* (S C L, 1972, nr. 3, pp. 299—308); C. Poghirc, *Réflexions sur les problèmes du daco-moesien* („Studia balcanica", V, 1971, pp. 171—177), care arată că e greu de stabilit gradul de înrudire între proto-albaneză și substratul românei: este posibil să fie vorba de două dialecte ale aceleiași limbi (daco-moesiana) sau de două limbi diferite (ilirica și daco-moesiana). Vezi și *Istoria lingvisticii românești*, Buc., 1978, pp. 191—192.

Încercarea lui G. Reichenkron („Romanisches Jahrbuch", 1958 și 1960) de a explica unele trăsături comune între albaneză și română printr-o influență armeană a fost respinsă de unii filologi. Vezi Eric Hamp, *Deux fantômes de l'ethnogenèse balkaniques* („Studia balcanica", V, 1971, p. 243—246).

Cei mai mulţi învăţaţi români din vremea noastră (*I. I. Russu*, *A. Vraciu*, *C. Poghirc* etc.) au admis o moştenire directă din substratul comun tracic; comunitatea de substrat etnic, social şi lingvistic explică deci asemănările dintre cele două limbi.

Un alt argument al adversarilor continuităţii, începînd cu Sulzer, este acela că, datorită asemănării dialectelor daco-român şi macedo-român, nu se poate admite o dezvoltare aparte a românilor.

După opinia unor filologi, asemănarea se datoreşte faptului că macedonenii „au coborît în locurile pe care le ocupă astăzi prin sec. VIII, IX şi X, de prin părţile dunărene", ceea ce explică asemănarea celor două dialecte[36], sau că, „în epoca de formaţiune a poporului român, strămoşii macedonenilor trăiau în strîns contact cu elementul românesc din nordul Dunării, prin mijlocirea populaţiei româneşti de pe amîndouă malurile

De curînd s-a arătat că există unele asemănări între portul popular albanez şi cel românesc datorită „afinităţilor strînse" ce au existat între traci şi iliri (Andromaqi Gjergji, *Analogies albano-roumaines dans les costumes populaires*, în *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, VII, Sofia, 1971, pp. 629—638).

[36] Th. Capidan, *Macedo-românii. Vechimea şi însemnătatea lor istorică în Peninsula Balcanică* (A I I N C, IV, 1926—1927, p. 177). Vezi şi idem, *Aromânismele din dialectul daco-român şi problemele care se leagă de ele* („Junimea literară", 14, 1925, nr. 8—10, pp. 275—291).

Vezi şi Valeriu Papahagi, *Originea geografică a aromânilor. Note bibliografice* („Rev. aromânească", 1929, pp. 56—66), unde — după o trecere în revistă a opiniilor exprimate de diverşi învăţaţi în această problemă — se arată că *„toţi filologii sînt de acord că aromânii sînt veniţi de la nord"* (subl. ns. — N.S.). Pentru a ilustra teza lui Th. Capidan, Octavian Răuţ aminteşte cîteva toponime bănăţene „care conservă o serie de apelative dispărute din graiul local dar încă vii la aromâni": Agriş, Ciumu, Robu, Sturu, Şumig, Zana etc. (O. Răuţ-Vasile Ioniţă, *Studii şi cercetări de istorie şi toponimie*, Reşiţa, 1976, pp. 22—24).

Asupra datei cînd a avut loc despărţirea între daco- şi macedo-români părerile sînt împărţite: Al. Philippide susţine că acest fapt s-a produs în sec. VI—VII; Ovid Densuşianu în sec. IX—XIII; E. Petrovici susţine că „aromâna s-a despărţit de dacoromână prin sec. IX—X, cînd strămoşii aromânilor s-au mutat spre sud, în Pind, Tesalia şi Epir, din partea sud-estică a teritoriului de formaţie al limbii şi poporului român" („Transilvania", 1942, nr. 11, p. 872). Vezi mai nou V. Romalo — Guţu, *Stabilirea datei de separaţie a aromânei de dacoromână cu ajutorul glotocronologiei* (S C L, X, 1959, nr. 4, p. 573—586) şi Elena Scărlătoiu, *Nouvelles contributions à l'étude des emprunts slaves dans le lexic aroumain* (R E S E E, 15, 1977, nr. 3, pp. 535—549), care admite că întreruperea contactelor între romanitatea nord-dunăreană şi cea sud-dunăreană n-a putut avea loc înainte de sec. XI.

acestui fluviu“[37]. După aşezarea slavilor şi bulgarilor, contactul acesta a fost întrerupt, iar cele două dialecte s-au dezvoltat separat.

După cum s-a arătat, „bazîndu-se pe faptul că dialectul aromân este, faţă de celelalte dialecte sud-dunărene, mai deosebit de dialectul daco-român, toţi lingviştii români sînt de acord că aromânii sînt cei dintîi care s-au rupt de grupul român primitiv“[38]. Este vorba deci de o origine comună şi de două dialecte care s-au format în condiţii istorice diferite, fapt mărturisit de cronicarul bizantin Kekaumenos care ştie că vlahii din Macedonia au venit din regiunea Dunării.

Unii cercetători au dovedit că sînt cuvinte în limba română necunoscute de aromâni: aceră (aquilă), Negoiu, Crăciun, bour, păcură, papură[39] etc., aşa cum există în aromână unii termeni bizantini care nu există în daco-română[40], ceea ce ilustrează dezvoltarea lor în condiţii deosebite.

*

Unul din cele mai slabe argumente din arsenalul lui Rösler este acela că limba română nu putea primi influenţa slavă decît în dreapta Dunării, deoarece în stînga fluviului „locuiau slavi de viţă ruteană“[41]. Acelaşi argument este utilizat şi de alţi adversari ai continuităţii: Sulzer, Engel sau Tamas (Treml).

Netemeinicia acestei afirmaţii a fost dovedită de numeroşi învăţaţi, în primul rînd de *Paul Joseph Schafarik*, care a arătat că în sec. V—VII slavii ocupau în mare număr şi fosta Dacie Traiană, unde au exercitat o oarecare influenţă asupra populaţiei daco-romane; după părerea lui Schafarik, toţi românii (vlahii) au aceeaşi origine, trăgîndu-se dintr-un ames-

[37] Th. Capidan, în A I I N C, 1926—1927, p. 183.

[38] D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Buc., 1961, p. 55.

[39] P. Papahagi, *Dovezi din studiul limbii noastre despre continuitatea românilor în Dacia Traiană* („Dunărea“, I, 1923, pp. 105—112, 143—153).

[40] Idem, în „Pen. Balcanică“, 2, 1924, pp. 29—30; vezi şi idem, *Quelques influences byzantines sur le dialecte aroumain ou macédo-roumain* (R H S E E, 1925, pp. 185—196). Vezi şi A. Sacerdoţeanu, în vol. *Continuitate şi unitate*, p. 120, care constată prezenţa în limba română a altor cuvinte inexistente la macedoromâni (negustor, negoţ, ban etc.).

[41] R. Roesler, *op. cit.*, p. 127.

tec traco-geto-roman asupra căruia s-a exercitat influența slavă[42].

Mai tîrziu, un alt specialist, *Al. Iațimirski*, într-o lucrare intitulată *Împrumuturile slave în limba română ca o dovadă în problema teritoriului de formare a poporului român*, a respins teoria lui Roesler, arătînd la rîndu-i că populația romanică a primit influența slavă la nordul Dunării, într-o regiune muntoasă, unde au găsit-o slavii. „Lumea plantelor de pădure și de grădină, a ierburilor de pe marginea rîurilor, a florilor de platou și de munte, a buruienilor și ciupercilor sînt în mare parte de origine slavă“[43].

Savanții români care au reluat problema influenței slave (nu ne interesează aici intensitatea acestei influențe, exagerată de unii învățați) au arătat că aceasta nu s-a putut exercita decît la nordul Dunării, unde slavii au găsit o numeroasă populație daco-romană cu care au conviețuit. Astfel, *Emil Petrovici* — unul din cei mai buni cunoscători ai problemei — a arătat că „simbioza slavo-română din Transilvania a existat înainte de venirea ungurilor“, ea fiind o dovadă a continuității populației autohtone pe acest teritoriu; dacă românii ar fi venit pe acest teritoriu în sec. XII sau XIII, ar fi trebuit să împrumute toponimele de la unguri „care aveau un prestigiu deosebit ca popor stăpînitor, și nu de la slavii sporadici, pe cale de a dispărea“[44].

La rîndul său, un alt mare slavist, *P. P. Panaitescu*, arăta: „din cercetarea particularităților daco-slave rezultă că romanii au primit aceste influențe în limba lor la nordul Dunării“, de la populația slavă de acolo. Referindu-se la influența slavă asupra limbii maghiare, același învățat preciza: „limba maghiară a suferit și ca înrîurirea aceleiași limbi slave și nimeni nu poate afirma că patria primitivă maghiară ar fi în Bulgaria sau Macedonia“[45] (așa cum se afirmă despre poporul român).

Dintre cercetările mai noi amintim pe cele întreprinse de

[42] P. J. Schafarik, *Slavische Alterthümer*, Leipzig, I, 1843, p. 32.

[43] Al. Iațimirski, *Slavianskie zaimstrovaniia v rumânskom iazîke kak danntie dlea voprosu o rodine rumînskogo plemeni*, în *Sbornik Lamanskomu*, St. Petersburg, 1908 și în *Rumâno-slavianskie ocerki*, I/2, St. Petersburg, 1905.

[44] Emil Petrovici, *Daco slava* („Dacoromania“, 10, 1943, partea a II a, pp. 233—277).

[45] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 83, 109.

arheologii *Dan Teodor*[46] şi *Maria Comşa*[47] şi de lingviştii *G. Mihăilă*[48] şi *I. Pătruţ*[49].

Putem spune în concluzie că influenţa slavă asupra limbii române — îndeosebi toponimia de origine slavă, preluată de maghiari în Transilvania de la populaţia română aflată aci — este unul din cele mai puternice argumente în favoarea continuităţii (asupra acestei probleme vom reveni în capitolul consacrat toponimiei).

Un alt argument la fel de neîntemeiat al adversarilor continuităţii — dar pe care nu-l putem neglija în această prezentare — este acelà că limba română nu s-a putut forma decît la sudul Dunării deoarece nu cuprinde elemente germanice; acest argument a fost invocat de Sulzer, Eder, Melich şi alţii.

Învăţaţii români au răspuns în diverse feluri acestei probleme; de pildă, *Petru Maior* a susţinut că asemenea elemente nu există datorită lipsei de afinităţi între cele două limbi, cea germană şi cea română, de origine latină[50].

Mai tîrziu, filologul *C. Diculescu* a exagerat în sens invers, afirmînd că influenţa germană veche asupra limbii române a fost însemnată, putînd fi comparată cu aceea a francilor asupra galoromanilor; el a alcătuit o listă de cca 300 de cuvinte,

[46] *Natives and Slavs in the East-Carpathian regions of Romania in the 6 th — 10 th centuries*, în vol. *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, Buc., 1975, pp. 155—170.

[47] *Socio-economic organization of the Daco-Romania and Slav populations on the lower Danube during the 6 th- 8 th centuries*, în vol. *Relations*, pp. 171—200. Vezi şi Mircea Rusu, *Note asupra relaţiilor culturale dintre slavi şi populaţia romanică din Transilvania (sec. VI—X)* („Apulum", IX, 1971, pp. 713—730).

[48] *Studii de lexicologie şi istorie a lingvisticii româneşti*, Buc., 1973.

[49] *Studii de limba română şi slavistică*, Cluj, 1974; recenzie în „Etudes balkaniques", 1975, nr. 3, pp. 130—133.

Vezi şi *Istoria limbii române*, II, Buc., 1969, p. 15, unde se afirmă că nu s-au adus dovezi concludente că vreun cuvînt sau vreo formă slavă ar fi intrat în limba română înainte de sec. IX (I. Pătruţ susţine că influenţa slavă ar fi început de-abia în sec. X, adică *după* transformarea latinei dunărene într-o limbă deosebită de latină şi de celelalte limbi romanice, în timp ce G. Mihăilă consideră că limita inferioară a pătrunderii împrumuturilor slave este sec. VI—VII (*Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română*, în S C L, 22, 1971, nr. 4, p. 353).

[50] Vezi partea I, p. 34.

Într-un articol intitulat *Zina Filma, goţii şi gepizii în Dacia*, Buc., 1877, B. P. Hasdeu a combătut teoria lui Roesler susţinînd prezenţa elementului vechi german în limba română. Hasdeu este considerat primul savant care pune în mod ştiinţific această problemă. Vezi E. Lozovan, *B.P. Hasdeu et les dieux nordiques* (R E R, 15, 1975, pp. 187—194).

precum şi o serie întreagă de nume de locuri şi de persoane care ar fi de origine veche germană[51].

Alţi savanţi, ca *Ernst Gamillscheg*[52] sau *Sextil Puşcariu*[53], au redus mult numărul cuvintelor de origine germană (tufă, pungă, rapăn, stinghe, targă etc.).

Întrucît deci asemenea cuvinte există, şi cum, pe de altă parte, *P. Skok* a arătat că „este sigur că elemente germane s-au găsit şi în latina balcanică"[54], acest argument nu mai are valoare[55].

În plus, după cum a arătat *Sextil Puşcariu*, românii au împrumutat de la germani verbul a cotropi care „e unul din cele dintîi cuvinte auzite de noi de la germani şi cea mai caracteristică urmă din epoca invaziilor. *Faptul că cotropi se găseşte numai la românii din nordul Dunării e şi o dovadă elocventă a continuităţii noastre*"[56] (subl. ns. — N.S.).

Cît priveşte vechea influenţă greacă asupra limbii române, studiile lui *H. Mihăescu* au dovedit că aceasta arată clar că românii nu au venit din Peninsula Balcanică[56 bis].

*

[51] C. Diculescu, *Die Gepiden, Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, Leipzig, 1922. Vezi şi recenzia lui N. Iorga, în R H S E E, 1925, pp. 55—64.

[52] *Romania Germanica. Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreichs*, Berlin-Leipzig, 1934—1935, pp. 233—266. Vezi şi observaţiile lui Istvan Kniezsa în A E C O, 1937, nr. 1—3, pp. 208—227.

[53] *Pe marginea cărţilor* („Dacoromania", 8, 1934—1935, pp. 276—358) şi *Limba română*, I, pp. 272—274. Pentru alte opinii vezi Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 349—352; V. Arvinte, *Cu privire la elementele vechi germanice ale limbii române* (A L I L, 18, 1967, pp. 5—20) şi *Istoria limbii române*, II, pp. 368—370.

[54] P. Skok, *Gibt es altgermanische Bestandteile im Rumänischen?* („Zeitschrift für romanische Philologie", 50, 1930, pp. 257—279).

[55] Dealtfel, trebuie spus că nici în alte regiuni stăpînite de goţi nu s-au păstrat urme în limbă sau în instituţii; este cazul Italiei unde a existat un regat al ostrogoţilor (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 79). De aceea lingvistul Alf Lombard putea să afirme: „mi se pare că o limbă germanică a putut pătrunde într-o ţară muntoasă fără a lăsa în limba acestei ţări trăsături durabile, perceptibile încă" („Ramuri", 1976, nr. 3, p. 16).

[56] „Dacoromania", 8, 1934—1935, p. 292.

După unele opinii, goţii ar fi împrumutat la rîndu-le unele cuvinte de la populaţia daco-romană. Vezi Vittoria Corazza, *Un'altra prova della continuità dacoromana: le parole latine in Ulfila* („Acta Historica", Roma, VIII, 1968, pp. 41—48).

[56 bis] H. Mihăescu, *L'influence grecque sur la langue roumaine jusqu'au XV-e siècle*, Buc., 1966, recenzia lui V. Horejs, în „Byzantinoslavica", 1969, nr. 2, pp. 300—301.

*

Din cele relatate mai sus rezultă că *poporul român — ca urmaş al romanităţii orientale — s-a format pe o arie largă, greu de delimitat cu precizie, dar din care nu poate lipsi, în nici un caz, fosta Dacie romană*[57]. Începutul sec. VII marchează o dată importantă în acest proces prin ruperea unităţii romanităţii orientale datorită trecerii slavilor la sudul Dunării: vlahii rămaşi la sudul Dunării au fost treptat asimilaţi de slavi, în timp ce populaţia romanizată de la nordul fluviului a asimilat pe slavii din această regiune.

Nu este în intenţia noastră de a discuta aici procesul complex care a dat naştere poporului român şi nici data la care s-a încheiat procesul de etnogeneză[58]. După opinia lui *C. Daicoviciu*, „procesul de formare a poporului român şi a limbii româneşti are loc în ultimele două sau trei veacuri din mileniul I al erei noastre"[59].

Pornind de la constatarea făcută de *K. Jaberg*: „ce qui, au point de vue de la geographie linguistique, caractérise les regions colonisées, ce sont des grandes nappes unitaires qui

[57] Au fost şi unii învăţaţi ca B. P. Hasdeu care au susţinut că poporul român s-a format pe un spaţiu restrîns din Dacia (Oltenia şi Haţeg). Reluînd ideile lui B. P. Hasdeu, I. Bărbulescu afirma că poporul român s-ar fi format în sud-vestul Daciei, într-un „loc strîmt ..., iar acel loc strîmt n-a putut fi decît sigur o porţiune din Dacia Traiană, obîrşia românismului" (*Problemele capitale ale slavisticii la români*, Iaşi, 1906; prezentarea lui Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 804—824).

La rîndul său, C. Daicoviciu susţine: „spaţiul central în care se petrece şi se desăvîrşeşte acest fenomen de etnogeneză nu putea fi decît regiunile de deal şi de munte ale fostei Dacii romane" (*Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, p. 95). Analizînd toate mărturiile geografilor despre concentrarea deosebită a satelor vechi româneşti în regiunile de deal şi munte ale României, I. Conea a afirmat la rîndu-i că aceste regiuni ar fi constituit „teritoriul nucleu" unde s-a format poporul român (*Cu privire la „teritoriul nucleu" de formare a poporului român*, în „Studii şi cerc. de geografie", 1967, nr. 1, pp. 3—14).

Alţi cercetători adaugă la aceasta o zonă „arhaică" danubiană, unde ar fi existat o numeroasă populaţie romană şi romanizată, a cărei amintire se păstrează în toponimele Vlaşca şi Codrii Vlăsiei (E. Lozovan, *Byzance et la romanité scythique*, în R E R, V—VI, 1960, p. 244).

[58] Vezi V. Arvinte, *Formarea limbii şi poporului român în lumina cercetărilor recente* (A L I L, 17, 1966, pp. 13—32); I. Mitrea, *Formarea poporului român în lumina ultimelor rezultate ale cercetării istorico-arheologice* („Ateneu", febr. 1972).

[59] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 95. În *Istoria limbii române*, vol. II, se vorbeşte însă de româna comună în sec. V—VIII, în timp ce Sorin Stati consideră româna comună limba vorbită în sec. VIII—XI (*Le latin oriental et la reconstruction du roumain commun*, în „Dacoromania", 1973, pp. 210—214).

se sont formées grâce à l'action des centres colonisateurs et grâce au mélange des dialectes parlés par les immigrants"[60], *Sextil Pușcariu* a susținut că „unitatea linguistică din Moldova și Muntenia, față de varietatea de cuvinte și forme din Ardeal, e un indiciu mai mult că leagănul poporului nostru e Ardealul din care s-a coborît mereu surplusul de populație românească[61].

Hărțile *Atlasului lingvistic român* constituie o dovadă puternică pentru susținerea continuității în Transilvania. Ele arată prezența unor termeni de origine latină (nea, păcurar, pedestru, aiu, june) numai în părțile de apus ale Transilvaniei, din Maramureș și Crișana pînă în Banat, lipsind în restul regiunilor carpato-dunărene. Dacă stră-românii ar fi venit din sudul Dunării, lucrul acesta nu ar fi fost cu putință.

Fenomenul a fost relevat de lingviștii români *Sextil Pușcariu*[62] și *Emil Petrovici*[63] ca și de unii filologi străini. Astfel, romanistul *K. Jaberg* susține că hărțile amintite „vorbesc o limbă limpede: cum erau să se păstreze atît de bine elementele latine în nord-vestul actualei Românii dacă românii ar fi venit din Moesia?"[64]. O părere asemănătoare susține și romanistul *Ernst Gamillscheg*, care consideră — tot pe temeiul hărților amintite — că unul din centrele de formare a limbii române a fost regiunea munților Apuseni[65].

[60] K. Jaberg, *Aspects géographiques du langage*, Paris, 1936, p. 31.

[61] „Dacoromania". IX, 1936—1938, p. 446. Cf. și Emil Petrovici care afirmă: „fărîmițarea dialectală a Transilvaniei dovedește că aici n-a avut loc o colonizare mai nouă, ci că populația e așezată din timpuri străvechi în aceleași locuri, astfel încît limba a avut timp să se diferențieze după unități geografice, determinate de sol, în nenumărate celule dialectale" (*Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania", 1941, nr. 2, pp. 102—106). Vezi și articolul aceluiași, *Românii veniți recent în Transilvania? Ce ne spune lingvistica* (*ibidem*, nr. 7, pp. 467—470), unde se susține, pe baza hărților lingvistice, că *„un curent de migrațiune românească din principate în Transilvania n-a existat niciodată*" (subl. ns. — N.S.).

[62] *Les enseignements de l'Atlas linguistique de Roumanie* (R. Trans., 3, 1936, nr. 1, pp. 13—22+15 h.); idem, *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine*, în vol. *La Transylvanie*, 1938, pp. 339—348; idem, *Limba română*, I, Buc., 1940, p. 339.

[63] *Siebenbürgen als Kernland der nördlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten*, în vol. *Siebenbürgen*, I, Buc., 1943, pp. 309—317.

[64] *Die Rumänische Sprach — Atlas und die Struktur des dacorumänischen Sprachgebiets* („Vox Romanica", V, 1940, p. 73 și urm.). Vezi și idem, *Romanidad oriental y romanidad occidental* („Cahiers S. Pușcariu", 1953, nr. 1, pp. 1—11).

[65] *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940; recenzia lui M. Macrea, în „Transilvania", 1941, nr. 4, p. 320.

După cum a arătat *Sextil Puşcariu*, „ar fi cel puţin curios ca o populaţie venită în evul de mijloc din sudul Dunării, unde era aria centrală şi deci inovatoare a românismului, să aducă cu sine elementele vechi, şi mai curios ca ea să se aşeze tocmai în ţinuturile vestice, unde ştim că romanitatea fusese mai intensă înainte de părăsirea Daciei"[66].

Un fapt important — relevat de *Emil Petrovici* — este acela că în apusul Transilvaniei se păstrează atît numele antice ale rîurilor Timiş, Mureş, Criş, Ampoi, Olt, Someş, „al căror fonetism românesc dovedeşte că în preajma acestor rîuri au vieţuit neîntrerupt, din antichitate pînă astăzi, strămoşi ai românilor", dar şi o seamă de termeni de origine latină dispăruţi în alte regiuni: nea (zăpadă), june (flăcău), aiu (usturoi), a custa (a trăi), pedestru[67], cuminecătură etc., dovedind astfel că în părţile apusene ale Transilvaniei romanizarea a fost cea mai intensă[68].

Un puternic argument filologic — pus în valoare de *C. C. Giurescu* — este existenţa cuvîntului *păcură*, care derivă din latinul picula. „Acest cuvînt, care nu există în celelalte limbi romanice, nici în franceză, nici în italiană, nici în spaniolă, nici în portugheză, nu s-a putut forma şi păstra decît în stînga Dunării, unde păcura e cunoscută şi exploatată din vremi îndepărtate, iar nu în dreapta ei, unde nici romanii, nici popoarele evului mediu n-au avut asemenea exploatări... Originea latină a cuvîntului păcură şi continua exploatare a acestui produs exclusiv în ţinutul carpatic — în Balcani n-a existat—, exploatare atestată documentar în prima jumătate a secolului al XV-lea, duc, cu necesitate, la concluzia continuităţii populaţiei romanice în amintitul ţinut"[69].

[66] „Dacoromania", 1934—1935, p. 326.
Vezi şi D. Macrea, *Limbă, istorie şi continuitate* („Limbă şi literatură", 1976, nr. 2, p. 389), care consideră părerile de mai sus drept „cele mai convingătoare ... în problema locului de formare a limbii şi poporului român şi a continuităţii noastre neîntrerupte în România de astăzi".

[67] Valeriu Rusu, *dr. Pedestru* (S C L, 1970, nr. 4, pp. 491—493).

[68] Em. Petrovici, *Dovezile filologice ale continuităţii* („Transilvania", 74, 1943, nr. 3, pp. 11—12). Aceste consideraţii de ordin filologic sînt confirmate şi de cele etnografice. Vezi R. Vuia, *Studii de etnografie şi folclor*, Buc., 1975, pp. 49—50, 80, 98 etc.

[69] C. C. Giurescu, *Vechimea exploatării petrolului şi a „cerii de pămînt" în ţările româneşti* („Cibinium", 1967—1968, p. 15—22); idem, *Elementul daco-roman în spaţiul carpato-danubian în secolele III—XIII*, Buc., 1970, p. 21—23.
Întrucît autorul nu a amintit şi de topicele derivînd de la cuvîntul păcură existente în Transilvania, istoricul L. Makkai afirma că „în Ardeal

Un alt argument de ordin filologic îl constituie utilizarea termenului de *voloh* de către slavii orientali. După cum se știe, denumirea de vlah a fost preluată de bizantini de la slavii de sud, vecinii lor. Pentru slavii de est românii sînt volohi; cu acest nume apar în *Cronica vremurilor trecute*, atribuită lui Nestor, care arată că ungurii, după ce au trecut munții, „începură să se lupte cu volochii și cu slavii care locuiau aceste țări". „Dacă românii ar fi venit prin sec. X—XIII din Balcani, ei ar fi fost numiți și de slavii de est tot cu numele de vlahi, luat de la slavii de sud. Slavii de est numindu-i însă pe români volochi, deci în forma proprie graiului lor, înseamnă că ei, slavii de est, au cunoscut populația românească aici, la nordul Dunării, în imediata lor apropiere, încă dintru început"[70].

Tot un argument de același fel a fost adus de slavistul *I. Pătruț*, care a arătat că absența vocativului în o în nordul României dovedește existența aici a poporului român în secolele X—XI[71].

Însfîrșit, să mai amintim și constatarea slavistului *Emil Petrovici*, după care elementele romanice din limba și toponimia bulgară nu sînt românești, cum ar fi trebuit să fie dacă românii ar fi venit din mediul bulgăresc în sec. X—XII, ci de origine latină[72].

În *concluzie* se poate spune că „teoria roesleriană, cu formarea limbii și poporului român în Balcani, cu imigrarea poporului român de la sudul Dunării în Dacia, nu poate fi considerată ca o teorie bazată pe analiza științifică și obiectivă a datelor de ordin arheologic, istoric și lingvistic. În

pînă în timpurile cele mai recente nu s-a găsit petrol, deci acolo nu se putuse forma cuvîntul păcură nici în timpul dominațiunii romane, nici după aceea. Așa că adversarii continuității pot să-i mulțumească lui C.C. Giurescu pentru un argument excelent". În răspunsul său, istoricul român a citat și toponime transilvănene legate de păcură din sec. XVI, arătînd la rîndu-i că „adversarii continuității au o nouă și ... «excelentă» dovadă că teza lor e greșită" (R. Ist., 1976, nr. 8, p. 1235).

[70] *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 50.

[71] I. Pătruț, *Referitor la cronologia elementelor de origine sud-slavă ale limbii române* („Cerc. lingvistice", 1967, nr. 1, pp. 21—27).

Despre unele împrumuturi vechi făcute de limbile nord-slave din zona Carpaților din limba română vezi P. V. Kravciuk *Iz Karpatskoi lexiki*, în vol. colectiv *Karpatskaia dialektologhia i onomastika*, Moscova, 1972, pp. 118—139, care arată că aceste împrumuturi constituie o dovadă a vechimii românilor în acele locuri. Prezentarea lui Petru Zugun, *Argumente ale continuității limbii și poporului român* („Cronica", 2 sept. 1977).

[72] „Tribuna", 10 febr. 1972, p. 12.

schimb, toate argumentele pledează pentru respingerea acestei teorii simpliste, care în mod cu totul de neînţeles caută să fixeze patria românilor nu acolo unde toate premisele istorice o aşezau, adică în Dacia, ci, prin interpretările forţate şi absolut neverosimile, căuta spaţiul de formare a poporului român în interiorul Peninsulei Balcanice, sprijinindu-se doar pe existenţa în Balcani a unor frînturi de romanitate şi neluînd în seamă masiva existenţă în nordul Dunării a maselor româneşti"[73].

[73] C. Daicoviciu, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, pp. 93–94.

Capitolul V

CREŞTINAREA DACOROMANILOR

Un alt argument adus de adversarii continuităţii — începînd cu Sulzer — a fost acela că românii nu au putut îmbrăţişa credinţa ortodoxă decît la sudul Dunării, aceasta explicînd faptul că şi-au putut-o păstra în mijlocul unor popoare catolice[1]; la acest argument Roesler a adăugat folosirea limbii slavone în biserică datorită faptului că românii ar fi stat mult timp în Bulgaria[2].

După cum am arătat în alt capitol, în Dacia Traiană au fost aduşi colonişti din toată lumea romană; printre ei se vor fi găsit desigur şi numeroşi creştini, fapt mărturisit de scriitorul Tertulian care susţine că creştinismul pătrunsese în stînga Dunării înainte de retragerea legiunilor romane[3]. Întrucît libertatea practicării creştinismului nu fusese încă

[1] Pentru rezistenţa opusă de români la încercările de catolicizare, deosebit de grăitoare ni se par constatările iezuitului Antonio Possevino: „este uimitor cît au fost de îndărătnici pînă acum (românii din Transilvania), împreună cu cei din Ţara Românească şi Moldova, în schisma lor şi în ritul grecesc" (*Călători străini*, II, p. 567).

[2] A. D. Xenopol, *op. cit.*, pp. 69—90.

[3] C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 116. D. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României*, ed. a II-a, Buc., 1967, pp. 481—496.

Dintre numeroasele lucrări relative la vechimea creştinismului la români a se vedea: V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Buc., 1911; J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918; D.M. Pippidi, *Niceta din Remesiana şi originile creştinismului daco-roman*, în *Contribuţii la istoria veche a României*, Buc., 1967, pp. 497—516; Mircea Păcurariu, *Creştinismul daco-roman la nordul Dunării în secolul IV* („Mitr. Ardealului", 1972, nr. 3—4, pp. 191—200); P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, pp. 96—105 etc.

recunoscută oficial (va fi recunoscută la 313), se poate spune că retragerea admiuistrației romane din Dacia a ușurat răspîndirea noii religii care nu mai era persecutată de autorități. În plus, după retragerea legiunilor și administrației, s-a desființat și cultul împăratului, astfel încît populația daco-romană a fost liberă să îmbrățișeze creștinismul.

În această vreme (sec. II—III), marea majoritate a locuitorilor Daciei erau încă păgîni, după cum o dovedește chiar acest termen din limba română, derivînd din latinul *paganus* care înseamnă „locuitor al satului" (de la *pagus* = sat); populația rurală la care se referă acest termen s-a creștinat deci mai tîrziu, și anume în secolul al IV-lea și la începutul secolului al V-lea[4]. (Dealtfel, și in Galia creștinismul nu a pătruns la sate decît la sfîrșitul sec. IV.)

Creștinarea daco-romanilor rămași pe teritoriul fostei Dacii Traiane este îu parte opera misionarilor veniți îndeosebi din dreapta Dunării, unde existau numeroase episcopii (Tomis, Durostorum, Naissus etc.) ce căutau să răspîndească noua credință[5]. Un rol deosebit în răspindirea creștinismului în această regiune l-a avut episcopul Niceta din Remesiana, care a predicat și a scris în limba latină vreme de aproape o jumătate de secol (367—414)[6].

Faptul că misionarii predicau la nordul Dunării in limba latină este o dovadă că ei se adresau unei populații care vorbea această limbă, adică populației romanizate rămase aici. Astfel, scriitorul Auxentius ne-a păstrat știrea că episcopul

[4] C. Daicoviciu, în „Anuarul Inst. de studii clasice", 1936, pp. 192—209 și în „Tribuna", 24 febr. — 2 martie 1972; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 117. Vezi și M. Macrea, *op. cit.*, p. 476, care consideră că cuceririle din epoca lui Constantin cel Mare „au transplantat" creștinismul în sudul Daciei.

Vezi și Ligia Bîrzu, *Continuitatea*, p. 70, care arată: „absența unor elemente creștine sigure în aria culturii Sîntana de Mureș... și constatarea faptului că toate descoperirile de caracter creștin (opaițe, geme, donarium) provin din foste centre romane ne obligă să admitem ideea că singurul mediu propice difuziunii creștinismului rămîne mediul urban și populația romană sau romanizată. Există o serie de fapte care ne fac să credem că în secolul al IV-lea satul rămîne eminamente păgîn și cimitirul 1 de la Bratei de rit păgîn pare să confirme această presupunere".

[5] După opinia lui P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 101, „misionarii trecuți în nordul Dunării urmăreau creștinarea barbarilor, ei nu stau așadar la temelia creștinismului daco-roman"; acesta este „urmarea firească a continuității imperiale la nordul Dunării în veacurile IV—VI".

[6] D. Pippidi, *op. cit.*, Vezi și I. Ionescu, *Sansala, primul preot creștin daco-roman atestat documentar* („Mitropolia Olteniei", 1970, nr. 5—6, pp. 485—490).

Ulfila predica în limba gotă şi în limba latină. „Pe seama cui a putut predica episcopul amintit, în limba latină, dacă nu pe seama dacilor romanizaţi şi creştinaţi?", se întreba pe bună dreptate *I. Moga*[7].

O altă dovadă că populaţia daco-romană s-a creştinat încă din epoca în care se forma poporul român este faptul că termenii care exprimă noţiunile fundamentale ale credinţei sînt de origine latină[8]: biserică (*basilica*)[9], Dumnezeu (*Domine Deus*), cruce (*crux*), a cumineca (*communicare*), a boteza (*baptizare*), creştin (*christianus*), înger (*angelus*), rugăciune (*rogationem*), tîmpla (*templum*) etc. Numeroase sărbători creştine au, de asemenea, denumiri de origine latină: Rusaliile (*Rosalia*), Floriile (*Floralia*), Paştele (*Paschae*), Crăciun (de la *calatio* = convocare, întrunire sau de la *creatio* = creare)[10].

Dintre provinciile româneşti, Dobrogea (Scythia Minor) — rămasă mai multă vreme sub stăpînire romană — a cunoscut un proces mai timpuriu şi mult mai intens de creştinare.

[7] „Transilvania", 74, 1943, nr. 3, p. 15.
La aceasta trebuie să adăugăm şi constatarea lui P. P. Panaitescu care arată că în sec. VI e.n. ţinuturile de la nordul Dunării „sînt legate de mitropolia de *limbă latină* de la Justiniana Prima, ceea ce arată şi limba populaţiei de acolo" (*Introducere la istoria culturii româneşti*, pp. 72—73).

[8] C. Diculescu, *Vechimea creştinismului la români. Argumentul filologic*, Bucureşti, 1910; I. Ionescu, *Privire asupra cuvintelor cu sens religios din fondul principal lexical al limbii române* („Mitropolia Olteniei", XX, 1968, nr. 3—4, pp. 341—343).

[9] După cum a arătat A. Sacerdoţeanu, faptul că dacoromânii au adoptat termenul latin biserică, nu pe cel slav corespunzător, dovedeşte „că dacoromânii erau creştini cînd au intrat în contact cu slavii şi că instituţia lor bisericească era consolidată şi nu a mai putut fi influenţată de limba slavă" (*Elemente de unitate şi continuitate*, p. 128).
După opinia lui C. Daicoviciu, faptul că românii au păstrat termenul de biserică (de la basilica) şi nu au adoptat ecclesia, introdusă în sec. IV e.n., „dovedeşte că ei nu se găseau la acea dată în Peninsula Balcanică, ci se aflau la nordul Dunării" („Steaua", 1967, nr. 7, p. 113).

[10] D. Bălaşa, *Cuvîntul românesc Crăciun în antroponimie, toponimie, folclor şi etimologie* („Mitropolia Olteniei", 1973, nr. 1—2, pp. 97—140) (cu bibliografia mai veche).
Cît priveşte termenii slavi privind organizarea bisericii, iată ce spunea Sextil Puşcariu: „Între lipsa unei terminologii creştine care să dovedească o organizaţie bisericească în epoca latină şi lipsa unei terminologii citadine de origine latină este un paralelism perfect şi dovedeşte că creştinismul nostru a fost eminamente rural. Şi precum multe din numele oraşelor latine din nordul Peninsulei Balcanice ni s-au păstrat în formă slavă, tot astfel termenii latini în legătură cu organizaţia bisericească ne-au venit prin filieră greco-slavă, un nou indiciu că pe strămoşii românilor nu avem să-i căutăm în oraşele din sudul Dunării" („Dacoromania", 1934—1935, p. 335).

Aici a existat în sec. IV—VI un episcop cu reşedinţa la Tomis[11] şi tot aici ni s-au păstrat numele a numeroşi martiri din timpul persecuţiilor lui Diocleţian, dintre care: Chiril, Chindeas şi Tasios din Axiopolis[12], Epictet şi Astion din Halmyris (lîngă Histria)[13]. Cu cîţiva ani în urmă, în 1972, în nordul Dobrogei, la Niculiţel, s-a descoperit mormîntul-criptă a altor patru martiri din vremea persecuţiei lui Diocleţian, probabil din anul 304: Zoticos, Attalos, Camasis şi Filippos; cripta a fost ridicată pe locul mormîntului mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al IV-lea[14].

[11] A. Ghimpu-Bolşacov, *Organizarea bisericii din Scythia Minor în secolul al VI-lea* („Glasul bisericii", 1970, nr. 9—10, pp. 971—977); idem, *Scythia Minor, prima mitropolie a ţării noastre* (*ibidem*, 1969, nr. 11—12, p. 1223—1225); Nicolae Şerbănescu, *1600 de ani de la prima mărturie documentară despre existenţa episcopiei Tomisului* („Biserica ortodoxă română" 1969, nr. 9—10, pp. 966—1026) etc.

Vezi şi Emilian Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Buc., 1976, p. 30, unde se spune: „inscripţia inedită de la Callatis, conexată cu ştirile literare şi arheologice, a permis să se conchidă că în Scythia Minor au existat, în secolele V—VI, 15 episcopate, în frunte cu Tomis, metropola provinciei. Multe din aceste episcopate funcţionau în cetăţile de pe malul drept al Dunării, iar aria lor misionară se întindea şi în Muntenia şi Moldova".

Vezi şi Ligia Bîrzu, *Continuitatea*, p. 71, care arată: „apariţia unor puternice centre religioase în Dobrogea şi de-a lungul Dunării, atestată prin construirea de lăcaşuri de cult (Sucidava, Troesmis, Beroe) şi prin organizarea unor episcopate cum sînt cele de la Tomis sau de la Iustiniana Prima, au creat condiţiile desăvîrşirii procesului de creştinare în spaţiul carpato-dunărean".

[12] I. Barnea, *Date noi despre Axiopolis* (S C I V, XI, 1960, nr. 1, pp. 69—80); idem, *O inscripţie creştină de la Axiopolis* („Studii teologice", 1954, pp. 219—228). Vezi şi Ene Branişte, *Martiri şi sfinţi pe pămîntul Dobrogei de azi*, în vol. *De la Dunăre la mare. Mărturii istorice şi monumente de artă creştină*, Galaţi, 1977, pp. 34—62.

[13] G. Moisescu, Şt. Lupşa, Al. Filipaşcu, *Istoria bisericii române*, I, Buc. 1957, pp. 48—51.

[14] Victor H. Baumann, *Bazilica cu „martyricon" din epoca romanităţii tîrzii descoperită la Niculiţel (jud. Tulcea)*. („Bul. Mon. istorice", 1972, nr. 2, pp. 17—26); I. Barnea, *Un martyrium descoperit la Niculiţel (jud. Tulcea)* (S C I V, 24, 1973, nr. 1, pp. 123—126); V. H. Baumann, *Cîteva precizări rezultate din cercetarea monumentului paleocreştin din comuna Niculiţel (jud. Tulcea)* (A M N, 14, 1977, pp. 245—267), care citează şi alte studii.

Pentru alte descoperiri arheologice vezi C. Iconomu, *Noi morminte paleocreştine la Mangalia* („Pontica", II, 1969, pp. 81—110); V. Culică, *Obiecte cu caracter creştin din epoca romano-bizantină găsite la Pîrjoaia-Dobrogea* (*ibidem*, pp. 353—371); Silvia Baraschi, *Observaţii asupra necropolelor din epoca feudală timpurie din Dobrogea* (S C I V, 1977, nr. 3, pp. 403—418) etc.

Tot în Dobrogea au fost descoperite numeroase bazilici, dintre care cea mai veche pare a fi cea de la Piatra Frecăţei-Tulcea, atribuită epocii lui Constantin cel Mare şi considerată cea mai veche bazilică din întreaga Europă sud-estică după oficializarea creştinismului[15].

Tot pe teritoriul Dobrogei s-au descoperit peste 200 de inscripţii şi insemne cu caracter creştin. Multe dintre acestea se află pe stele funerare sau sarcofage din secolele IV—VII descoperite la Tomis, Callatis, Histria, Lazu şi în alte locuri[16]; numeroase altele se găsesc pe geme, opaiţe şi diverse vase[17], iar altele au aparţinut unor vechi basilici ca cea de la Tomis (sec. V—VI)[18]. În afară de acestea, s-au găsit inscripţii cu caracter creştin şi la diverse construcţii laice: în zidul de incintă al cetăţii Tomis (sfîrşitul sec. V — începutul sec. VI)[19], pe un capitel de la Callatis[20], în zidurile cetăţilor Histria şi Axiopolis[21] etc. *Toate aceste descoperiri dovedesc intensitatea vieţii creştine în Dobrogea începînd din sec. IV e. n.*

Descoperirile arheologice au adus o contribuţie hotărîtoare la stabilirea vechimii creştinismului şi pe teritoriul fostei Dacii Traiane începînd din sec. IV e. n., infirmînd teza că românii s-ar fi creştinat la sudul Dunării. Numeroşi cercetători care s-au ocupat de această problemă: *K. Horedt*[22], *C.*

[15] Petre Aurelian, *Beroe I. Necropola din veacurile II—VII e.n. de la Piatra Frecăţei*, Buc., 1975, p. 21 (rezumatul tezei de doctorat). Pentru alte bazilici vezi Epifanie Norocel Tomitanul, *Bazilicile din Tomis*, în vol. *De la Dunăre la mare*, p. 84—89 şi Adrian Rădulescu, *Bazilicile creştine de la Axiopolis, Callatis şi Tropaeum Traiani*, în *acelaşi volum*, pp. 90—97.

[16] Emilian Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Buc., 1976, pp. 51—55, 56—57, 64—68, 71—86, 140—141, 154, 187—188 passim.

[17] *Ibidem*, pp. 89—96, 120—124, 146, 155—156, 158—159, 161, 163—173, 196 passim.

[18] *Ibidem*, pp. 46—47.

[19] *Ibidem*, pp. 42—43.

[20] *Ibidem*, p. 134.

[21] *Ibidem*, pp. 151—153, 209.

Vezi şi Maria Munteanu, *Mărturii creştine păstrate în Muzeul de arheologie Constanţa*, în *De la Dunăre la mare*, pp. 98—104; Gavrilă Simeon, *Vestigii şi mărturii creştine din zona gurilor Dunării*, în *acelaşi volum*, pp. 105—110; Emilian Popescu, *Cîteva consideraţii cu privire la limba inscripţiilor creştine din Scythia Minor în secolele IV—VI*, în *acelaşi volum*, pp. 123—132.

[22] *Ein christliche Denkmal aus Potaissa* („Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum", XI, 1946, p. 13).

Daicoviciu[23], *M. Macrea*[24], *D. Protase*[25], *Cloșca L. Băluță*[26], *I. I. Russu*[27] etc. au studiat și inventariat un număr impresionant de materiale arheologice paleocreștine descoperite pe teritoriul patriei noastre, îndeosebi în Transilvania. Nu le vom putea prezenta aici pe toate, ci ne vom mulțumi doar cu cîteva.

Între cele mai vechi dintre aceste descoperiri trebuie amintită gema descoperită la Turda, care atestă pătrunderea creștinismului în Dacia încă de la sfîrșitul sec. III — începutul sec. IV e. n.[28].

Fără îndoială că una din cele mai importante descoperiri de acest gen este inscripția descoperită la Biertan care cuprinde monogramul lui Hristos și textul: *„Ego Zenovius votum posui"*, adică „Eu Zenobie am pus (această) danie". După forma literelor și a monogramului, specialiștii au datat inscripția din secolul al IV-lea e. n. [29]. „Motivul pentru care se așează la Biertan această danie nu poate fi altul decît acela că aici se afla o comunitate creștină în jurul unui sanctuar sau loc de cult creștin"[30]. Faptul că inscripția e scrisă în limba latină dovedește că autorul ei era un daco-roman care se adresa contemporanilor săi într-o limbă cunoscută acestora. *Inscripția de la Biertan este în același timp o dovadă incontestabilă a continuității populației daco-romane ca și o dovadă peremptorie despre vechimea creștinismului daco-roman*[31].

[23] *Au sujet des monuments chrétiens de la Dacie Trajane*, în *Mélanges offerts à J. Marouzeau*, Paris, 1948, p. 120—121.

[24] *A propos de quelques découvertes chrétiennes en Dacie* („Dacia", XI—XII, 1945—1947, pp. 281—302); idem, *Viața în Dacia Romană*, Buc., 1969, pp. 476—479.

[25] *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, Buc., 1966, pp. 141—158.

[26] *O lucernă paleocreștină din Dacia* („Apulum", VI, 1967, pp. 619—623).

[27] *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania* („Studii teologice", X, 1958, nr. 5—6, p. 311—314). Vezi și Marius Moga, *Vestigiile paleocreștine în Banat*, în vol. *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974, pp. 259—266 etc.

[28] Emilian Popescu, *op. cit.*, pp. 391—392.

[29] K. Horedt, *Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, Sibiu, 1941.

[30] C. Daicoviciu, *O senzațională descoperire arheologică în Transilvania* („Transilvania", 72, 1941, nr. 8, p. 577).

[31] C. C. Giurescu, *Însemnătatea inscripției creștine în limba latină de la Biertan (jud. Sibiu)* („Mitropolia Olteniei", 1970, nr. 5—6, pp. 473—478).

Inscripţia de pe vasul descoperit la Biertan nu este singura de acest fel; cu cîţiva ani în urmă, un vas asemănător, cu monogram creştin şi cruci încrustate, a fost descoperit la Moigrad (fostul Porolissum). Datînd din acelaşi timp cu cel de la Biertan, vasul cuprinde o inscripţie asemănătoare, completată de N. Gudea astfel: „ego ⟨Pa⟩ulus vot ⟨um⟩ p⟨osui⟩"[32] şi de P. I. David în felul următor: „ego ⟨Zeno⟩-vius vot⟨um⟩ p⟨osui⟩"[33]. După opinia ultimului autor, ţinînd seama de scrierea foarte asemănătoare de pe cele două vase, este posibil ca acestea să fi fost lucrate în acelaşi atelier şi „pentru aceeaşi persoană: Zenovius, probabil primul episcop daco-roman cunoscut pînă acum în Dacoromania, cu mult înainte de Niceta de Remesiana (sec. V)". Aceste două descoperiri constituie documente indiscutabile ale organizării creştinismului strămoşilor noştri în limba latină.

Tot în Transilvania s-au mai descoperit inscripţii cu caracter creştin la Tg. Secuiesc, Poian, jud. Covasna etc.[34] În Oltenia numeroase descoperiri epigrafice cu caracter creştin s-au făcut la Sucidava — unde exista un puternic centru creştin — ca şi la Slăveni şi Romula, unde au fiinţat în secolele V—VI comunităţi creştine mai mici[35]. La Sucidava a existat încă din sec. VI o bazilică creştină[36].

O deosebită însemnătate prezintă apoi descoperirea unui vas din secolul al VI-lea avînd pe el încrustată (după piatra tiparului) o cruce care este fără îndoială simbolul creştin. „Prezenţa tiparului de cruce în modesta aşezare rurală de la Străuleşti-Lunca constituie încă o dovadă a fondului profund autohton daco-roman al aşezărilor Ciurel, iar factura lui reflectă legăturile strînse cu Imperiul în timpul lui Ius-

[32] „Flacăra" 1978, nr. 35.

[33] „Săptămîna", 20 oct., 1978.

[34] Emilian Popescu, *op. cit.*, p. 385 şi urm.

[35] *Ibidem*, pp. 310—311, 314—321, 328—330, 333, 339—344, 346, 350.

[36] D. Tudor, *Prima bazilică creştină în Dacia Traiană*, Iaşi, 1948; E. Popescu, *op. cit.*, p. 311.

Despre bazilica de la Slăveni din sec. IV e.n. vezi D. Tudor, *Biserica paleocreştină de la Slăveni-Olt* (S C I V, 1979, nr. 3, pp. 453—458), care arată că descoperirea „documentează cimentarea puternică a creştinismului la nord de Dunăre în secolele IV—VI e.n.". Vezi şi idem, *Biserica Castrensis de la Slăveni pe Olt* („Drobeta", 1974, pp. 47—53).

tinian"[37]. Tipare asemănătoare s-au mai descoperit la Olteni (Teleorman) şi Cîndeşti (Vrancea)[38].

De o deosebită importanţă sînt şi vechile cimitire creştine descoperite pe teritoriul României, dovedind existenţa unei populaţii creştine înainte de venirea ungurilor: „The Christian cemeteries of the Ciumbrud-Blandiana B type (de adăugat la acestea: Deta, Galoşpetreu, Sălacea etc. — N. S.) from the 9th — loth centuries which were prior to those of the Bjelo Brdo type, clearly prove that this territory was inhabited by a Christian population who, before the Christianizing of the Hungarians, could have been no other than Romanian-Slav population"[39].

Toate aceste date — şi se mai pot aduce şi altele — dovedesc că *poporul român s-a creştinat la nordul Dunării, acolo unde s-a format şi în timpul procesului de etnogeneză*. „Creştinismul românesc, ca şi graiul românesc, este de caracter latin. Românii sînt, în această parte a Europei, cei mai vechi creştini. Toate popoarele vecine: bulgarii, sîrbii, ungurii, slovacii, polonii, ruşii au fost creştinate mult în urma lor"[40].

*

Cît priveşte limba slavonă folosită în biserică pînă în secolul al XVII-lea, aceasta nu a fost adusă de români de la sudul Dunării — cum susţinea Roesler — ci a constituit limba „sfîntă" a tuturor locuitorilor din această parte a Europei, aşa cum latina era limba sacră, utilizată în slujbele religioase, în Apusul Europei.

După cum arăta *P. P. Panaitescu*, istoricii care susţin că românii ar fi venit ca păstori de la sudul Dunării de unde au adus liturghia slavă „uită că păstorii nomazi şi inculţi nu puteau cunoaşte o *limbă literară*, nici nu puteau aduce cu ei din ţările slave cărţile traduse de Metodie şi Ciril. Dimpo-

[37] Margareta Constantiniu, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populaţiei autohtone din partea centrală a Munteniei, în secolele VI—VII e.n.* (S C I V, 17, 1966, nr. 4, pp. 674—675).

[38] Pentru Moldova vezi îndeosebi Coman Ghenuţă, *Mărturii arheologice privind creştinismul în Moldova secolelor VI—XII* („Danubius", 5, 1971, pp. 75—100+8 pl.).

[39] Mircea Rusu, *The autochtonous population and the Hungarians on the territory of Transylvanie in the 9 th — 11 th centuries*, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, Buc., 1975, p. 207. Vezi şi harta de la p. 214 şi lista de la pp. 215—217.

[40] C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 118.

trivă, liturghia slavă la noi este o dovadă că românii, în vremea cînd au primit-o, erau un popor așezat, cu o clasă superioară învățată"[41].

După cum o dovedesc inscripțiile citate, ca și mărturiile cronicarilor și fondul de cuvinte creștine de origine latină din limba română, în primele secole de creștinare dacoromânii au folosit în biserică limba latină[42].

Asupra datei cînd au adoptat românii limba slavonă în biserică, *P. P. Panaitescu* susținea că, întrucît ea a fost adoptată de toți românii, inclusiv de cei din Transilvania, este de presupus că adoptarea ei este anterioară cuceririi Transilvaniei de către maghiari „căci această mare reformă religioasă nu s-ar fi putut produce sub scutul coroanei apostolice a sf. Ștefan"; ar fi vorba deci de secolele X—XI, epoca de expansiune a liturghiei slave care tocmai atunci pătrundea și în Rusia[43].

O părere similară are *A. Sacerdoțeanu*, care, pornind de la faptul că, în vremea coabitării româno-slave, limba română s-a îmbogățit cu un vocabular slav, dar a rămas latină și a contribuit la asimilarea slavilor, afirmă că „acest lucru nu ar fi fost posibil dacă în secolul al IX-lea biserica românilor ar fi întrebuințat limba slavă. Introducerea limbii slave în slujba bisericească a avut loc mai tîrziu"[44].

Unii istorici, ca *P. P. Panaitescu*, au legat introducerea limbii slavone în biserică de dominația bulgară la nordul Dunării, dominație pe care alți savanți (*N. Iorga*, *G. Brătianu*, *N. Bănescu* etc.) au contestat-o.[44bis]

[41] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 197.

[42] P. St. Năsturel, *Une réminiscence romaine de la messe latine à l'époque de la liturgie slave* („Romanoslavica", I, 1958, pp. 198—209).

[43] P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine et sa importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga, 1931, p. 2. Vezi și idem, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 185 și urm., unde se arată că „liturghia slavă a fost adoptată de români în sec. X".

[44] A. Sacerdoțeanu, *Elemente de continuitate și unitate*, p. 129.

[44bis] Vezi G. Brătianu, *„Bulgaria de dincolo de Dunăre" în izvoarele bizantine*, în *Omagiu lui I. Lupaș*, Buc., 1943, pp. 127—132, care arată că stăpînirea bulgară la nord de Dunăre este o simplă tradiție istorică ce nu corespunde decît pentru scurt timp realității istorice; N. Bănescu, *Vechiul stat bulgar și țările române*, Buc., 1947; A. Sacerdoțeanu, *Organizarea bisericii ortodoxe române în secolele al IX-lea și al XIII-lea* („Studii teologice", 1968, nr. 3—4, pp. 242—257) etc. Vezi și M. Chisvași-Comșa, *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară la nordul Dunării în sec. IX—X*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, Buc., 1960, pp. 69—79, care arată că sub numele de „bulgari" se ascund uneori populațiile care trăiau în Imperiul bulgar, adică slavii și străromânii.

Cît priveşte faptul că în organizarea bisericii ortodoxe române se simte o oarecare influenţă slavonă (vlădică, stareţ etc.), aceasta nu înseamnă că creştinismul daco-romanilor este împrumutat de la slavi. După cum a arătat *A. Sacerdoţeanu*, „una este să fii creştin şi să trăieşti într-o organizare religioasă primitivă cu horepiscopi şi pseudoepiscopi (cum trăiau daco-romanii în primele secole de la creştinare — N. S.) şi alta să ai o ierarhie bisericească stabilă şi canonică, gen monarhie eclesiastică. În prima formă avem de-a face cu un misionarism creştin, care nu cunoaşte divergenţe confesionale, în timp ce în a doua domină contradicţiile confesionale, însoţite de propagandă viguroasă în vederea cîştigării de prozeliţi. În ce priveşte poporul nostru, aceste condiţii nu au putut apărea decît mult ulterior schismei (1054) şi ca un rezultat al acesteia". Întrucît ierarhia bisericească nu funcţionează independent de puterea laică, în Ţara Românească şi Moldova nu s-au creat condiţii de organizare a bisericii decît tîrziu[45].

Un alt argument utilizat de adversarii continuităţii în sprijinul faptului că poporul român s-ar fi format la sudul Dunării a fost *presupusa dependenţă a bisericii române de patriarhia de Ohrida*. După cum a arătat savantul *M. Lascaris*, nu a existat nici o legătură de dependenţă între această patriarhie şi biserica ortodoxă de la nordul Dunării[46], astfel încît şi acest argument s-a dovedit neîntemeiat[47].

[45] A. Sacerdoţeanu, *Cu privire la problema continuităţii poporului român* („Studii", 1970, nr. 1, p. 11).

Vezi şi Emil Petrovici, *Daco-slava* („Dacoromania", 10, 1943, p. 277), care afirmă: „caracterul oriental şi slav al bisericii daco-românilor nu poate servi ca dovadă a venirii acestora de la sud de Dunăre, căci misionari slavi au cutreerat, începînd din sec. X, regiunile de la nord de Dunăre (pînă în stepele sarmate), aducînd cu ei liturghia slavă şi terminologia creştină slavonă la populaţiile de aci, deci şi la populaţia din Dacia".

[46] M. Lascaris, *Joachim, Métropolite de Moldavie, et les relations de l'église moldave avec le patriarchat de Peć et archevêché d'Achris au XV-e siecle*, Buc., 1927. Iată concluzia acestui învăţat: „il n'y a jamais eu ni dépendance canonique, ni relations culturelles étroites entre l'église moldave et le patriarcat d'Achris. Quant à la Valachie, il est inutile même de discuter si elle a jamais dépendu de l'archevêché d'Achris, puisque *rien* n'autorise une pareille hypothèse".

[47] Cu toate acestea, şi după data apariţiei articolului lui Lascaris, unii istorici maghiari au susţinut ca un „loc comun" în discuţia problemei apartenenţa românilor la patriarhia de Ohrida (L. Tamas, *op. cit.*, p. 297, 301). Vezi şi R H S E E, 1943, p. 96.

În concluzie, putem spune că *nici unul din argumentele privind creştinarea românilor la sudul Dunării nu rezistă unei critici ştiinţifice, deoarece ele nu corespund realităţii istorice cunoscute*. „Originea romană a creştinismului daco-roman, păstrarea şi răspîndirea lui pe bază populară prin instituţii strict locale în vremea popoarelor în migraţiune şi organizarea ierarhiei bisericeşti proprii cînd ierarhia laică a trecut la crearea statelor româneşti demonstrează o perfectă unitate etnică şi o continuitate de cultură, mereu în dezvoltare"[48].

[48] A. Sacerdoţeanu, *Elemente de continuitate şi unitate*, pp. 129—130.

Capitolul VI

MĂRTURIILE ARHEOLOGICE, NUMISMATICE ŞI EPIGRAFICE ALE CONTINUITĂŢII

Mărturiile arheologice au fost utilizate mai puţin în trecut pentru dovedirea continuităţii daco-romanilor[1], aceasta deoarece arheologia a luat o deosebită amploare în ultimele decenii, cînd *descoperirile arheologice au devenit unul din cele mai convingătoare şi palpabile argumente că majoritatea populaţiei autohtone a rămas pe loc.*

În situaţia de acum o jumătate de secol, cînd tăcerea izvoarelor scrise despre populaţia autohtonă era coroborată cu pretinsa inexistenţă în Dacia a celorlalte materiale documentare (arheologice, numismatice, epigrafice) — *inexistenţă datorată lipsei investigaţiilor* — era oarecum firesc ca teoria lui Roesler şi a adepţilor săi de mai tîrziu să găsească credit în anumite cercuri de învăţaţi[2]. În lumina cercetărilor şi descoperirilor cunoscute acum, putem spune că *modul de a pune problema în spiritul discontinuităţii daco-romanilor şi-a pier-*

[1] Dintre lucrările mai vechi a se vedea îndeosebi: G. I. Brătianu, *Les origines du peuple roumain: les données archéologiques*, Buc., 1939; C. Daicoviciu, *Problema continuităţii în Dacia. Cîteva observaţii şi precizări de ordin istoric-arheologic*, Cluj, 1940; idem, *Dovezile arheologice ale continuităţii* („Transilvania", 74, 1943, nr. 1, pp. 1—6); idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Buc., 1945, pp. 191—264.

[2] Constatare făcută încă de acum un secol de I. L. Pić, care spunea: „lipsa de izvoare pozitive istorice despre istoria cea mai veche a românilor a fost un rău, care totdeodată fu cauza că se născură atîtea teorii nouă despre această temă care mai mult încurcară obiectul chestionat, decît au contribuit la lămurirea lui ...; sînt astăzi încă destui necredincioşi, care, sau din cauze uşor de priceput naţionale, sau în urma scrupulelor ştiinţifice, neagă adevărul luminat sau îl trag la îndoială şi de aceea este necesar de a afla un argument mai palpabil pentru stabilirea şi descălecarea cea mai veche şi pentru continuitatea românilor în nordul Dunării" („Cumidava", V, 1971, pp. 755—756).

dut suportul științific[3]. După cum s-a spus de curînd, cînd pămîntul vorbește, patimile ar trebui să amuțească[4]. Și totuși...

Nu vom putea enumera aici toate dovezile arheologice ale continuității, mulțumindu-ne să amintim pe cele mai importante, ca și unele concluzii ale specialiștilor.

O deosebită importanță pentru problema continuității o prezintă lucrarea arheologului *D. Protase* care a strîns toate mărturiile arheologice ale continuității (între anii 271—450) descoperite pînă în anul 1966[5]. Repertoriul său cuprinde așezări, cimitire sau morminte răzlețe și diferite obiecte, asupra cărora nu e cazul să insistăm aici, ele sînt descrise în lucrarea sa, unde se indică și bibliografia aferentă. Subliniem însă că lucrarea „se referă exclusiv la teritoriile care alcătuiseră odinioară provincia Dacia (Transilvania, Banatul, Oltenia și Muntenia de vest)".

Concluziile lui D. Protase sînt deosebit de importante: „Les découvertes archéologiques et numismatiques datées de la période comprise entre la retraite aurélienne et l'effondrement de la puissance des Huns en Europe centrale et sud-orientale confirment pleinement la justesse de la thèse, soutenue par des nombreux historiens, roumains et étrangers, de *l'impossibilité d'une évacuation par les Romains de la totalité ou de la majorité de la population de la Dacie*. Par leur *fréquence et leur diffusion*, ces découvertes attestent que nous ne sommes en présence, dans l'ancienne province, ni d'un vacuum ethnique autochtone, ni de simples restes d'une

[3] D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, Buc., 1966, p. 133.

[4] Al. Constantinescu, *Între istoria silențioasă și istoria zgomotoasă* („Viața românească", 1978, nr. 9, p. 54).

[5] D. Protase, *op. cit.* Vezi și idem, *Considérations sur la continuité des daco-roumains en Dacie post-aurélienne, à la lumière des recherches archéologiques et numismatiques* („Dacia", VIII, 1964, pp. 177—193); idem, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, Buc., 1971.

Pentru completarea repertoriului lui D. Protase cu descoperirile pri vind secolele VI—IX vezi îndeosebi Mircea Rusu, *Transilvania și Banatul în secolele VI—IX* („Banatica", IV, 1977, pp. 169—213), unde se analizează relațiile populației autohtone cu gepizii, avarii și slavii și se publică liste de așezări și cimitire descoperite din sec. VI—VII și VIII—IX, cu trimiteri la lucrările unde au fost publicate.

Pentru contribuția arheologilor clujeni la lămurirea problemei continuității vezi M. Macrea, I. H. Crișan, *Două decenii de cercetări arheologice și studii de istorie veche la Cluj (1944—1964)* (A M N, 1, 1964, pp. 307—365), cu o listă a localităților unde au fost cercetate așezări și cimitire feudale timpurii.

population romanisée qui se serait rapidement fondue dans la mase des «barbares», mais bien d'une population *nombreuse*. Celle-ci continua d'habiter tout l'espace de l'ancienne Dacie romaine, soit dans les anciens établissements du temps de la province, soit dans d'autres établissements nouvellement fondés au cours des IV-e et V-e siècles... Les sources directes d'information, l'archéologie et la numismatique, mettent une fois de plus en évidence cette verité que *l'argument du silence des sources littéraires au sujet de la population daco-roumaine perd le crédit et la valeur qui lui ont été accordés d'une façon excessive et unilatérale par les adeptes de la discontinuité de la romanité nord-danubienne*. Elles démonstrent que le véritable fondement des transformations historiques qui survinrent dans l'ancienne province de Dacie c'est la romanité locale qui la constitue".

Continuitatea populației daco-romane este probată și prin *păstrarea vechilor rituri funerare ale dacilor (incinerarea) și romanilor (înhumarea)*. Numeroasele descoperiri de morminte sau de cimitire făcute la: Alba Iulia, Bratei, Cluj, Iernut, Lechința de Mureș, Moigrad (Porolissum), Proștea Mică, Sarmizegetusa, Sărățeni, Sf. Gheorghe, Soporul de Cîmpie, Turda (Potaissa) etc. i-au permis lui D. Protase să constate *persistența principalelor forme funerare după abandonarea Daciei romane*. „La persistance en Dacie postromaine, prouvée maintenant jusqu'au V-e siècle, des principaux types de tombes d'inhumation et d'incinération du temps de l'occupation romaine ne s'explique historiquement que par la continuité de vie et de coutumes d'une nombreuse population daco-romaine"[6]. Astfel, studiul riturilor și ritualurilor funerare la daci și la daco-romani aduce o contribuție substanțială în dovedirea continuității dace sub romani și a persistenței populației romanice în Dacia de după Aurelian pînă la pătrunderea slavilor pe teritoriul României.

După publicarea de către D. Protase a repertoriilor de descoperiri arheologice care atestă continuitatea autohtonilor în Dacia Traiană s-au mai făcut numeroase alte asemenea

[6] D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, Buc., 1971, pp. 204—206. Vezi și Dardu Nicolaescu-Plopșor și Wanda Wolski, *O contribuție a antropologiei istorice la problema permanențelor în ritualul funerar* („Apulum", IX, 1971, pp. 735—752).

descoperiri[7]. Nu este scopul lucrării de față acela de a întocmi un inventar complet al acestora, inventar greu de făcut datorită numărului mare de descoperiri, din care unele nici nu au fost încă publicate. Amintim doar cîteva dintre acestea: Alba Iulia (sec. IV—XI)[8], Arad, cartierul Grădiște (sec. III—IV)[9], Biharea (sec. V—VI)[9bis], Cluj (sec. IV)[10], Comana de Jos-Brașov (sec. VIII—IX)[11], Cristian-Brașov (sec. IV)[12], Deva[13], Feldioara (sec. IV)[14], Felnac-Arad (sec. III—IV,

[7] O sinteză a acestora pînă la 1973 la K. Horedt, *Das archäologische Bild der romanischen Elemente nach der Raumung Daziens* („Dacoromania", 1973, pp. 135—148).

[8] Gh. Anghel, *Noi descoperiri arheologice în legătură cu așezarea feudală timpurie de la Alba Iulia* („Apulum", VII, 1968, pp. 469—481); „Dacia", 1977, p. 357; Radu Heitel, *Noi descoperiri privind continuitatea așezării de la Alba Iulia* („Științele sociale și politice din România. Sinteză informativă", 1975, nr. 2, pp. 18—19). Deosebit de importante sînt săpăturile din regiunea catedralei catolice care au dus la descoperirea unui monument din sec. X, ca și a unor materiale aparținînd culturii Dridu, dovedind că supușii lui Gyula erau români. Vezi Radu Heitel, *Contribuții la problema genezei raporturilor feudale în lumina cercetărilor arheologice de la Alba Iulia* („Muzeul Național", II, 1975, pp. 343—351).

[9] Florian Dudaș, *Un mormînt autohton din sec. III—IV e. n. descoperit la Arad-Grădiște* („Ziridava", V, 1975, pp. 13—17). Pentru alte descoperiri făcute în această zonă vezi Egon Dörner, *Cercetări și săpături arheologice în jud. Arad* („Materiale", 9, 1970, pp. 444—465); I. H. Crișan, *Continuitatea dacică în cîmpia Aradului* („Apulum", VII/1, 1968, p. 241 și urm.).

[9 bis] Sever Dumitrașcu, *Descoperiri arheologice din sec. V—VI e. n. de la Biharea* („Ziridava", X, 1978, pp. 81—100), care subliniază „continuitatea de locuire dacică, daco-romană și românească, dovedită de material arheologic concret descoperit în cetate și în așezarea întinsă din jurul cetății".

[10] Ioana Hica, *Urme de locuire din secolul al IV-lea e. n. la Cluj-Mănăștur*, în vol. *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, pp. 165—176; Ioana Hica-Cîmpeanu, *Cu privire la unele morminte romane tîrzii de la Napoca* (A M N, 14, 1977, pp. 221—237).

[11] „Dacia", 1977, p. 361.

[12] „Cumidava", II, 1968, pp. 43—51.

[13] I. Andrițoiu, Ioan Petru Albu, *Deva și împrejurimile în sec. IV—XIV* („Sargetia", VI, 1969, pp. 57—71); Octavian Floca, *Dovezi ale continuei locuiri a zonei cetății Deva în epoca dacică și romană* (*ibidem*, 11—12, 1974—1975, pp. 407—410).

[14] „Cumidava", V, 1971, pp. 25—44.

Despre descoperirile recente de la Șercaia — Brașov (sec. IV. e. n.), care constituie dovada extinderii populației romanizate din Dacia după retragerea aureliană, vezi H. Daicoviciu, *Arheologie dacică* („Steaua", 1979, nr. 1, p. 49).

Despre diverse obiecte din sec. IV. e. n. care pledează pentru continuitate vezi Ioana Cîmpeanu, *Piese din sec. IV e. n. în colecția Muzeului de istorie a Transilvaniei* (rezumat în „Steaua", 1979, nr. 5, p. 48).

VII—XIII)[15], Ghidfalău-Covasna (sec. VII—X)[16], Hărman-Braşov (sec. IV, VIII—IX)[17], Lazuri-Satu Mare (sec. VIII—IX)[18], Remetea Mare-Timiş (sec. VIII—IX)[19], Rupea-Braşov[19bis], Sălaşuri-Mureş[20], Streisîngeorgiu-Hunedoara (sec. VIII—IX, XI—XII)[21], Şirioara-Bistriţa-Năsăud (sec. XI—XII)[22], Şura Mică-Sibiu (sec. IX—X)[23], Turdaş-Alba (sec. VIII—IX)[24], Vladimirescu-Arad (sec. III—IV, IX—XI)[25], Voivodeni-Mureş (sec. IV—V)[25bis]. Zăbrani-Arad (sec. X—XII)[26] etc., etc.

[15] „Ziridava", VI, 1976, pp. 47—49, „Dacia", 1973, p. 375, şi 1977, p. 363. Unele consideraţii cu privire la apartenenţa etnică a populaţiei din această regiune la Mihai Blăjan, Egon Dörner, *Probleme de demografie istorică pe baza studiului căldăruşelor de lut (sec. XI—XIII) descoperite pe teritoriul judeţului Arad* („Ziridava", X, 1978, pp. 123—138).

[16] „Dacia", 1973, p. 376.

Despre descoperirile din această regiune vezi Székely Zoltán, *Unele probleme ale cercetării epocii feudale timpurii în sud-estul Transilvaniei (sec. X—XIII)* („Aluta", 1971, pp. 141—165), unde se arată că descoperirile de la Reci, Sf. Gheorghe, Cernat şi Sîncrăieni dovedesc prezenţa populaţiei româneşti în sec. IX—X şi că populaţia maghiară şi secuiască s-a stabilit aici în sec. XI—XII. Vezi şi idem, *Aşezări din sec. VI—IX e. n. în sud-estul Transilvaniei* („Aluta", 1974—1975, pp. 35—55); idem, *Sud-estul Transilvaniei în secolele VI—XIII e. n.* (*ibidem*, pp. 57—71) etc.

[17] „Cumidava", V, 1971, pp. 11—23, 45—51, „Dacia", 1971, p. 374, şi 1973, p. 378; A. D. Alexandrescu, I. Pop şi M. Marcu, *Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Braşov (1961—1970)*. („Materiale", X, 1973, pp. 231—259).

[18] „Dacia", 1977, p. 364.

[19] *Ibidem*, p. 367.

[19bis] Mariana Dumitrache, *Archäologische und Baugeschichtliche Forschungen in der Repser Gegend Viscri-Deutschweisskirch* („Forschungen zur Volk-und-Landeskunde", 21, 1978, nr. 2, pp. 35—53).

[20] Székely Zoltán, *Aşezarea prefeudală de la Sălaşuri* („Marisia", V, 1975, p. 71 şi urm.). Pentru regiunea Mureşului vezi şi Liviu Marghitan, *Vestigii arheologice ulterioare veacului al IV-lea descoperite pe cursul mijlociu al Mureşului* („Crisia", IV, 1974, pp. 33—37).

[21] „Dacia", 1977, p. 369. Vezi şi Victor Eskenasy, *Cercetări şi sondaje arheologice pe teritoriul aşezării medievale de la Streisîngeorgiu* (B M I, 1978, nr. 1, pp. 57—62).

[22] „Dacia", 1973, p. 392.

[23] *Ibidem*, 1977, p. 370.

[24] *Ibidem*, 1972, p. 354.

[25] *Ibidem*, p. 355, „Ziridava", VI, 1976, pp. 50—55.

[25bis] Mihai Petică, *Elemente de continuitate pe valea Mureşului superior — Sondajul arheologic de la Voivodeni (judeţul Mureş)* („Marisia", VIII, 1978, pp. 81—89).

[26] V. Boroneanţ, *Sondajul arheologic privind feudalismul timpuriu de la Zăbrani-„Sătuţ"* („Ziridava", VI, 1976, pp. 57—67).

Pentru descoperirile făcute în judeţul Bihor (Cociuba Mare, Curtuişeni, Ghenetea, Oradea etc.) vezi Sever Dumitraşcu, *Descoperiri arheolo-*

După cum rezultă din această listă şi după cum a subliniat şi *K. Horedt* în articolul citat mai sus, continuitatea de viaţă în sec. IV e.n. se constată nu numai în numeroase sate, dar şi în fostele oraşe daco-romane Apulum, Napoca, Potaissa, Sarmizegetusa etc., unde populaţia s-a adăpostit; aceste oraşe vor fi părăsite şi distruse însă în secolele V—VI. Una din cele mai importante descoperiri arheologice care constituie *„dovada de neînlăturat a continuităţii etnice daco-romane"* a fost făcută la Bratei-Sibiu[27]. După cum s-a arătat, importanţa excepţională a cimitirului descoperit aici „nu stă numai în documentarea existenţei unui grup de daci romanizaţi trăind în fosta provincie în a doua jumătate a secolului al IV-lea şi la începutul secolului al V-lea", ci şi în dovedirea rămînerii în Dacia, după evacuarea acesteia, a unui număr relativ mare de colonişti, ceea ce confirmă ideea continuării procesului de romanizare şi după încetarea stăpînirii romane la nordul Dunării[28].

Cel de al doilea cimitir descoperit la Bratei datează din secolele VII—VIII şi el dovedeşte continuitatea de locuire în această regiune[29]. Descoperirile de la Bratei „sînt de importanţă fundamentală pentru dovedirea continuităţii daco-romane la nordul Dunării, de-a lungul mileniului întîi, proces ilustrat de continuitatea de cultură materială, de caracterul său daco-roman, de riturile şi ritualurile folosite, de continuitatea de locuire în aceeaşi vatră"[30].

gice din sec. IV—V e. n. în judeţul Bihor, în *Centenar muzeal orădean*, 1972, pp. 197—208. Pentru alte descoperiri vezi Dan Teodor, *Sesiunea ştiinţifică „Noi descoperiri arheologice din perioada formării poporului român"* („Arheologia Moldovei", VII, 1972, pp. 399—401).

[27] Ion Nestor şi Eugenia Zaharia, *Raport preliminar despre săpăturile de la Bratei, jud. Sibiu (1959—1972)* („Materiale şi cerc. arheologice", 10, 1973, pp. 191—201); Ligia Bîrzu, *Continuitatea populaţiei autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, Buc., 1973; idem, *Continuitatea populaţiei băştinaşe din Transilvania la sfîrşitul sec. IV şi începutul sec. V pe baza descoperirilor de la Bratei* („Analele Univ. Bucureşti", ştiinţe sociale, istorie, 15, 1966, pp. 35—48); idem, *Romani şi daco-romani în sec. IV e. n. (ibidem*, 19, 1970, pp. 19—33) etc.

[28] Ligia Bîrzu, *Continuitatea populaţiei autohtone în Transilvania ...*, p. 95.

[29] Eugenia Zaharia, *Populaţia românească în Transilvania în secolele VII—VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, Buc., 1977.

[30] *Ibidem*, p. 5. Despre importanţa acestor descoperiri vezi şi Dumitru Popa, *Dovezi arheologice privind continuitatea populaţiei autohtone în mileniul I e. n. descoperite pe teritoriul judeţului Sibiu* („Studii şi comunicări", Sibiu, Arheologie-istorie, 20, 1977).

Deosebit de importante sînt apoi rezultatele săpăturilor arheologice făcute în Țara Bîrsei, unde acestea au dovedit o continuitate de viață autohtonă neîntreruptă pînă în secolul al XI-lea[31]. Cercetările de aici au dovedit, de asemenea, că, în cursul secolului al XII-lea, comunitățile românești au părăsit așezările din cîmpie și s-au retras spre locuri mai ferite, apărate natural, unde și-au ridicat cetăți de pămînt ca cele de pe dealul Lempeș, sau dintre comunele Hărman și Sîmpetru; aceste cetăți erau menite să le apere de primejdia înaintării maghiare spre Țara Bîrsei. Descoperirile din această regiune „constituie un argument în plus în combaterea învechitei teorii a unor istorici din trecut, după care, înainte de colonizarea germană, Țara Bîrsei ar fi fost pustie și nelocuită. Materialul arheologic de care dispunem dovedește că această regiune a fost locuită și înainte de colonizare, aici existînd o numeroasă populație locală românească"[32].

De o deosebită importanță sînt apoi descoperirile arheologice care dovedesc prezența în Transilvania, în secolul al X-lea, a unei numeroase populații slavo-române creștinate, descoperiri ilustrate de cimitirele de la Blandiana B, Alba Iulia, Ghirbom, Oradea etc.[33].

Despre ceramica prefeudală de tip Bratei din sec. V—VI e. n., descoperită la Sînmiclăuș—Alba, vezi Gh. Anghel și M. Blăjan, *Săpăturile arheologice de la Sînmiclăuș (com. Șona, jud. Alba), 1974* (A M N, XV, 1977).

[31] Ioan Pop, *Date arheologice privind continuitatea populației daco-romane pe teritoriul regiunii Brașov în perioada anilor 271—600* („Culegere de studii și cercetări", Muzeul regional Brașov, I, 1967, pp. 93—112); idem, *Date arheologice privitoare la istoria Brașovului în sec. IX—XI* („Cumidava", II, 1968, pp. 9—19); A. D. Alexandrescu și Ioan Pop, *Săpăturile de pe dealul Lempeș* („Materiale", X, 1973, pp. 231—234); I. Pop, *Săpăturile de la poalele dealului Lempeș (ibidem*, pp. 246—258); A. D. Alexandrescu, *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în feudalismul timpuriu în Țara Bîrsei* („Cumidava", VII, 1973, pp. 47—52); Lucian Chițescu, în R. Ist., 28, 1975, nr. 7, pp. 1059—1060.

[32] „Cumidava", II, 1968, p. 19.

[33] Mircea Rusu, *The autochtonous population and the Hungarians on the territory of Transylvania in the 9th—11th centuries*, in vol. *Relations between the autochtonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, Buc., 1975, p. 210. Vezi și: Sever Dumitrașcu — George Togan, *Cimitirul de la Boarta* („Studii și comunicări", Muz. Brukenthal, 18, 1974, pp. 93—107); K. Horedt, *Un cimitir din sec. IX—X e. n. la Mediaș* (S U B B, Historia, II, 1965, fasc. 2, pp. 7—23); N. Chidioșan, *O necropolă din feudalismul timpuriu descoperită la Sălacea* (S C I V, 20, 1969, nr. 4, pp. 611—615) etc.

De asemenea, cercetările arheologice întreprinse la cetăţile: Moreşti, Dăbîca[34], Moigrad[35], Şirioara[36], Laz, Pianul de Sus[36bis] etc. „have proved, due to archaeological inventory, to the building technique of the earthen walls and defence ditches, as well as due to the analogies they present (Stara Kourim, Bina, Werla, Grünwald etc.) that these fortresses existed during the 9th century; some of them showed signs of destruction and fires wich hawe been connected to the inroads of the Hungarians at the beginning of the 10 th century"[37].

De o deosebită însemnătate pentru a dovedi prezenţa românilor în Transilvania la venirea maghiarilor sînt o serie de descoperiri arheologice făcute în cetăţile de pămînt ridicate de populaţia autohtonă, dintre care unele sînt amintite şi de Anonymus (Byhor, Sătmar, castrul lui Gelu de pe Someş etc.). Astfel, materialul ceramic cules în cetatea de la Vladimirescu (Glogovăţ) lîngă Arad probează existenţa cetăţii încă din secolul al VIII-lea e.n., iar observaţiile stratigrafice au dovedit că, în prima jumătate a sec. X (atunci cînd Anonymus plasează rezistenţa opusă de Glad, voievodul acestei regiuni), primul nivel al fortificaţiei de refugiu

[34] Vezi Ştefan Pascu, *Voievodalul Transilvaniei*, p. 47, care consideră cetatea Dăbîca „o cetate voievodală la sfîrşitul sec. IX şi la începutul sec. X, aşa cum au fost Biharea şi Satu Mare, Orşova, Horom şi Cuvin".

[35] M. Rusu, *Cetatea Moigrad şi porţile Meseşului*, în *Sub semnul lui Clio, Omagiu lui Ştefan Pascu*, Cluj, 1974, pp. 265—279.

[36] M. Rusu — Şt. Dănilă, *Cetatea feudal-timpurie de la Şirioara*, în *File de istorie*, Bistriţa, II, 1972, pp. 47—62.

La acestea trebuie adăugată şi cetatea de la Cluj Mănăştur care a făcut şi ea parte din sistemul defensiv al voievodului Gelu (P. Iambor — St. Matei, *Cetatea feudală timpurie de la Cluj-Mănăştur*, în A I I C, XVII, 1975, pp. 291—304); cetatea de la Orlat-Sibiu, unde s-a descoperit ceramică de tip Ciugud (sec. X—XIII) (Th. Nägler, *Cetăţile feudale de la Orlat şi continuitatea românilor în sudul Transilvaniei*, în „Studii şi comunicări", Sibiu, Arheologie-istorie, 20, 1977).

[36bis] Despre aceste două cetăţi vezi I. Berciu, *Descoperiri din epoca feudală timpurie în raionul Alba Iulia* („Materiale", IV, 1957, pp. 335—360+1 pl.).

[37] M. Rusu, în *II. Internationaler Kongress für Slavische Archäologie*, Berlin, III, 1973, p. 112 şi urm. Vezi şi idem, *Quelques remarques d'ordre archéologique et historique sur les places fortes transylvaines des IX-e—XII-e siecles*, în *Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, II, Praga, 1971, pp. 1131—1135.

Despre aceste cetăţi şi importanţa lor pentru a dovedi prezenţa românilor în Transilvania în sec. IX—XI vezi Mircea Rusu, *Cetăţile transilvănene din sec. IX—XI şi importanţa lor istorică* („Ziridava", X, 1978, pp. 159—171).

a fost distrus de un puternic incendiu, cetatea fiind abandonată în secolul următor[38].

Analizele asupra materialului ceramic descoperit la Biharea de *Sever Dumitraşcu* au dovedit că această ceramică era ornamentată cu striuri, peste care, la partea superioară, s-a tras o bandă de linii în val. Întrucît acest decor este tipic ceramicii vechi româneşti de tip Dridu din spaţiul carpato-dunărean (sec. VIII—XI), este logic să admitem că locuitorii de la Biharea aparţineau aceleiaşi arii de veche cultură românească[39]. Descoperiri asemănătoare s-au făcut la Dăbîca şi în alte locuri.

Unii istorici maghiari au încercat să susţină că aceste vechi cetăţi de pămînt ar fi opera unor războinici nomazi, nu a unei populaţii sedentare de autohtoni. Dacă „descălecătorii" maghiari ar fi fost constructorii acestor cetăţi, ar fi fost firesc ca asemenea construcţii să fi apărut şi în Pannonia, unde s-au aşezat mai întîi maghiarii; ori, asemenea cetăţi nu sînt cunoscute pînă acum, arheologii maghiari nereuşind să descopere decît vechi cetăţi rămase de la romani sau altele ceva mai noi, construite de slavi[40].

Am insistat mai mult asupra cercetărilor arheologice făcute în Transilvania, deoarece această provincie constituie partea cea mai contestată de către roeslerieni. Nu putem trece însă cu vederea nici rezultatele obţinute în celelalte provincii, unde s-au făcut, de asemenea, numeroase şi însemnate săpături arheologice. Ne vom mulţumi să amintim doar lucrările şi concluziile mai importante.

[38] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Cetăţi medievale de pămînt pe teritoriul României* („Mag. istoric", 1978, nr. 9, p. 31); Mircea Zdroba, Mircea Barbu, *Săpăturile arheologice de la Felnac şi Vladimirescu* („Ziridava", VI, 1976, pp. 50—55); idem, *Noi cercetări privind cetatea de pămînt de la Vladimirescu* (*ibidem*, VIII, 1977, pp. 17—28); idem, *Şantierul arheologic Arad-Vladimirescu. Campania 1977* (*ibidem*, X, 1978, pp. 101—122).

Despre refolosirea cetăţii dacice de la Piatra Roşie de către „societatea românească haţegană", refolosire datată după ceramică din sec. IX—X, vezi Radu Popa, *Observaţii privind zidurile cu mortar din cetăţile dacice hunedorene* („Sargetia", 13, 1977, pp. 282—283).

[39] „Crisia", 8, 1978, pp. 60—61. Vezi şi M. Rusu, *Contribuţii arheologice la istoricul cetăţii Biharea* (A I I C, III, 1960, pp. 7—25) şi S. Dumitraşcu şi L. Borcea, *Sondajul arheologic din iulie 1973 în cetatea de la Biharea* („Crisia", IV, 1974, pp. 57—64), care susţin că cetatea mare, patrulateră, de pămînt, a fost ridicată de Menumorut sau de urmaşii săi.

[40] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 32. Faptul că asemenea cetăţi s-au ridicat în aceeaşi epocă şi în alte regiuni ale ţării, de pildă în Moldova, dovedeşte că procesul a fost general în societatea românească. Vezi Dan Teodor, *op. cit.*, p. 141.

Pentru regiunea de la nordul Dunării (sudul Munteniei, Olteniei şi Banatului) continuitatea este dovedită în numeroase localităţi, unde s-au construit sau reconstruit în secolele IV sau VI, în vremea lui Constantin cel Mare şi Iustinian, numeroase fortificaţii: Pojejena, Gornea, Sviniţa, Orşova (Dierna), Drobeta-T. Severin[41], Hinova, Sucidava-Celei etc. Studiul acestor numeroase descoperiri l-a îndreptăţit pe *D. Tudor* să conchidă: „La 271 e.n. Dunărea nu a devenit un zid chinezesc, iar Aurelian n-a fost alungat din Dacia. Imperiul a rămas stăpîn pe multe capete de pod de pe malul stîng al fluviului sub al căror control militar se găseau zone adînci din Munţii Banatului, din cîmpiile Olteniei şi ale Munteniei. Constantin cel Mare a extins stăpînirea romană pe întreaga cîmpie olteană şi munteană, reîntărind astfel romanitatea de la nord de Dunăre". Această situaţie a durat pînă în vremea lui Attila[42].

Concluzii asemănătoare se degajă şi din lucrarea lui *D. Toropu*, care a strîns rezultatele descoperirilor arheologice făcute în 159 localităţi din Oltenia din epoca 275—1025, dovedind că regiunea a fost populată fără întrerupere în această perioadă[43].

Cît priveşte Moldova, amintim sinteza asemănătoare făcută de *Dan Teodor* care a demonstrat continuitatea populaţiei româneşti pe acest teritoriu în secolele V—XI[44].

[41] Despre acestea vezi mai recent M. Davidescu, *Formarea şi continuitatea poporului român în lumina descoperirilor arheologice de la Drobeta-Turnu Severin* („Ramuri", 1976, nr. 5).

[42] „Historica", III, 1974, pp. 107—108. Vezi şi M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, pp. 466—468; D. Tudor, *La domination romane au nord de Danube après Aurelien* („Dacoromania", 1973, nr. 1, pp. 149—161), şi O. Toropu, *La frontière nord-danubienne de la Dacie Ripensis depuis l'abandon de la Dacie Trajane jusqu'aux invasions hunniques*, în *Actes du IX-e Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia 6-13 sept. 1972*, Buc., 1974, pp. 71—81.

[43] O. Toropu, *Romanitatea tîrzie şi străromânii în Dacia Traiană sudcarpatică*, Craiova, 1976.

Vezi şi Gheorghe I. Petre-Govora, *Continuitatea daco-romană în nordul Olteniei în sec. VI—VII e. n. în lumina noilor descoperiri arheologice şi numismatice* („Drobeta", 1976, pp. 112—116); Gh. Ştefan, *Justiniana Prima şi stăpînirea bizantină la Dunăre de Jos în secolul al VI-lea (ibidem*, 1974, pp. 65—70).

[44] Dan Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuţii arheologice şi istorice în problema formării poporului român*, Iaşi, 1978. Vezi şi idem, *Unele probleme privind evoluţia culturii materiale din Moldova în secolele VI—X* („Carpica", II, 1969, pp. 253—309), cu lista celor 127 de descoperiri arheologice de pînă la această dată; Coman Ghenuţă,

Nu putem neglija, fireşte, Dobrogea, unde cercetările arheologice şi istorice au dovedit aceeaşi continuitate de viaţă ca pe întreg teritoriul patriei[45].

Cercetările de antropometrie şi antropologie, făcute pe baza descoperirilor arheologice, au adus şi ele argumente despre originea autohtonă a majorităţii locuitorilor. De pildă, la cimitirul Blandiana B din sec. X „predomină caractere mediteraneene, care denotă elemente băştinaşe"[46].

Cercetări arheologice cu privire la secolele V—XI în sudul Moldovei („Arheologia Moldovei", VI, 1969, p. 277—315), precum şi datele sintetice publicate de M. Petrescu-Dîmboviţa, *Date noi arheologice de pe teritoriul Moldovei privitoare la formarea poporului român* („Muzeul Naţional", III, 1976, pp. 17—21).

Vezi, de asemenea, Ioan Mitrea, *Influenţe bizantine în cultura materială şi spirituală din regiunea subcarpatică a Moldovei în secolele VI—IX* (S C I V, 1979, nr. 2, pp. 145—162), care arată că descoperirile arheologice „atestă în întreaga perioadă a secolelor VI—IX, în regiunea subcarpatică a Moldovei, prezenţa unei populaţii autohtone, romanice, parte integrantă a romanităţii carpato-dunărene". Despre importantele descoperiri de la Izvoare-Bahna (sec. VIII—IX e. n.) vezi idem, *Aşezarea prefeudală de la Izvoare-Bahna* („Carpica", VI, 1973—1974, pp. 55—76 şi X, 1978, pp. 205—252).

[45] Petre Aurelian, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines dans la Scythie Mineure aux VI et VII-e siècles de notre ère* („Dacia", 7, 1963, pp. 317—354+1 h); C. Scorpan, *Aspecte ale problemei continuităţii şi romanizării* („Pontica", III, 1970, pp. 139—179); idem, *Noi descoperiri getice în Dobrogea romană (ibidem*, IV, 1971, pp. 137—153); idem, *Date arheologice referitoare la sec. VI—VII pe teritoriul Dobrogei (ibidem*, V, 1972, p. 349 şi urm.); idem, *Continuitatea în Dobrogea şi problema unităţii culturii geto-dace* („Crisia", 1972, pp. 155—174) etc. Vezi şi Adrian Rădulescu, *Contributions à une meilleure connaissance du répertoire archéologique du haut moyen âge en Dobroudja*, în *Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, II, Praga, 1971, pp. 977—982.

Despre oraşele de la Dunărea de Jos amintite la 971 vezi P. Diaconu, *Une information de Skylitzès-Cédrénos à la lumière de l'archéologie* (R E S E E, 7, 1969, nr. 1, pp. 43—49).

[46] I. Russu, Kurt Horedt, Ion Şerbulescu, *Date antropometrice la osemintele din cimitirul Blandiana B. — secolul X e. n.* („Apulum", V, 1965, pp. 297—308). Vezi şi Dardu Nicolaescu-Plopşor şi Wanda Wolski, *O contribuţie a antropologiei istorice la problema permanenţelor în ritualul funerar* („Apulum", IX, 1971, pp. 735—752); Ioana Popovici, M. Adam, *Consideraţii asupra structurii antropologice a populaţiei descoperite în necropola medievală de la Streisîngeorgiu* (B M I, 1978, nr. 1, pp. 50—51) etc.

După cum s-a arătat, „populaţiile autohtone care au precedat în timp cultura Sîntana de Mureş—Cerneahov sînt puţin cunoscute antropologic, dat fiind practicarea ritului de incineraţie" (S. Antoniu-M. Onofrei, *Studiul antropologic al scheletelor din necropola din sec. IV e. n. de la Leţcani (jud. Iaşi)*, în „Arheologia Moldovei", VIII, 1975, pp. 281—285).

Pe lîngă persistența populației autohtone, daco-romane, cercetările arheologice au dovedit coabitarea acestei populații cu unii dintre migratori. Astfel, în necropolele aparținînd culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov s-au găsit morminte de daci, goți și sarmați, fiecare păstrîndu-și ritul și ritualul funerar[47].

În schimb, între huni și localnici nu se constată un asemenea amestec[48]. În vremea dominației politice (nominale) a hunilor și pînă la pătrunderea slavilor, în secolele V—VI, se dezvoltă o cultură foarte bine reprezentată a populației autohtone din Muntenia, denumită Ipotești-Cîndești, în care se simte o puternică influență romano-bizantină[49].

Urmașii hunilor, gepizii, au întreținut relații mai strînse

[47] Gheorghe Diaconu, *Tîrgșor. Necropola din secolele III—IV e. n.*, Buc., 1965; Bucur Mitrea și Constantin Preda, *Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia*, Buc., 1966; G. Diaconu, *Mogoșani, necropola din sec. IV e. n.*, Tîrgoviște, 1970; Idem, *On the socio-economic relations between natives and Goths in Dacia*, în vol. *Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, Buc., 1975, pp. 67—75; Ion Ioniță, *The social-economic structure of society during the Goths imigration in the Carpatho-Danubian area*, în *același volum*, pp. 77—89.

Vezi și Géza Bakó, *Autohtoni și migratori la Tîrgșor în sec. IV e. n.* („Studii", 22. 1971, nr. 1, pp. 69—85), care arată că populația autohtonă se afla pe o treaptă mai avansată decît migratorii în evoluția social-economică și că trăia în grupe compacte, diferite de aceștia.

Despre influența populației dacice și daco-romane asupra culturii Sîntana de Mureș vezi G. Diaconu, *Getisch-dakische Elemente in der Sîntana de Mureș-Kultur*, în *Thraco-Dacica*, Buc., 1976, p. 309 și urm.

Opinia lui K. Horedt, după care goții ar fi pătruns în Transilvania de-abia la 376 — ceea ce ar rezolva „de la sine" problema continuității în primul veac de după abandonarea Daciei (*Un nou aspect al continuității*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Buc., 1968, p. 82) a fost considerată fără șanse de a se confirma de C. Daicoviciu (*același volum*, p. 88).

[48] Suzana Dolinescu-Ferche, *On socio-economic relations between natives and Huns at the Lower Danube*, în *Relations*, pp. 91—98.

Vezi și Gh. Diaconu, *Despre descoperirile de la Gherăseni-Buzău*, în *Studii și cercetări de istorie buzoiană*, Buzău, 1973, pp. 7—13; Idem, *Așezarea și necropola de la Gherăseni-Buzău* (S C I V, 1977, nr. 3, p. 431 și urm.).

Pentru problema relațiilor popoarelor migratoare cu poporul român vezi și C. C. Giurescu, *Nomadic populations in the Euro-Asian area and the part they played in the formation of mediaeval states*, în *Reports XIV International Congress of the Historical Sciences*, II, New York, 1977, pp. 837—879.

[49] S C I V, 17, 1966, nr. 4, pp. 665—678.

cu autohtonii, ilustrate de complexele de tip Moreşti-Bandu din Transilvania[50].

De la sfîrşitul sec. VII şi în sec. VIII se surprinde şi un amestec de elemente autohtone şi avaro-slave, amestec datorit în primul rînd contactului avarilor cu slavii, sub influenţa cărora primii şi-au modificat modul de trai, trecînd la sedentarism[51].

După cum s-a arătat, datorită contactului cu autohtonii găsiţi pe acest teritoriu, popoarele migratoare ajunse în Dacia (goţii, sarmaţii, iazigii) au trecut de la obştea gentilică la obştea teritorială[52]. Contactele au fost mai intense în rîndul populaţiei de rînd, între membrii liberi ai obştilor locale şi membrii de rînd ai triburilor migratoare.

Dar, dincolo de toate aceste numeroase descoperiri care atestă continuitatea de viaţă în diferite puncte ale ţării, cercetările arheologice au mai dovedit un lucru deosebit de preţios: *continuitatea civilizaţiei materiale care presupune o continuitate etnică*. „Par l'analyse du contenu, du développement et de l'expansion des civilisations de Bratei, d'Ipoteşti-

[50] K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Buc., 1958, pp. 71—111; M. Rusu, *The prefeudal cemetery of Noşlac (VI th—VII th centuries)* („Dacia", VI, 1962, pp. 269—292); Székely Zoltán, *Săpăturile arheologice de la Porumbenii Mici* („Materiale", VI, 1959, pp. 523—530); Radu Harhoiu, *Aspects of the socio-political situation in Transylvanie during the 5th century*, în vol. *Relations*, pp. 99—109; Kurt Horedt, *The Gepidae, the Avars and the Romanic population in Transylvania*, în *acelaşi volum*, pp. 111—112 etc.

[51] M. Comşa, în „Romanoslavica", IX, 1963, p. 520—521; Mircea Rusu, *Avars, Slavs, Romanic population in the 6th—8th centuries*, în vol. *Relations*, pp. 123—153.

După cum a arătat D. Krandzalov, *Comment distinguer dans les materiaux archéologiques des pays balkaniques la population locale romanisée des Slaves et des autres éléments ethniques* („Acta Univ. Palackianae Olmoucensis", Hist., 7, 1964, pp. 5—43), slavii au împrumutat linia ondulată a ceramicii lor din ceramica provincială romană a populaţiei romanizate.

Opiniile lui C. Daicoviciu, *„Romanitatea scitică" de la Dunărea de Jos* (A M N, VIII, 1971, pp. 189—195), despre dispariţia romanităţii de la Dunărea de Jos, care ar fi fost slavizată, sînt contrazise de descoperirile arheologice care dovedesc prezenţa populaţiei daco-romane şi în aceste regiuni. Vezi Maria Comşa, *Unele consideraţii privind situaţia de la Dunărea de Jos în secolele VI—VII* (A M N, 12, 1974, pp. 300—318).

[52] Maria Comşa, *Cu privire la caracterul organizării social-economice şi politice de pe teritoriul ţării noastre în epoca migraţiilor* (S C I V, 18, 1967, nr. 3, p. 436).

Cîndeşti[53] e de Dridu[54], ressortent les données suivantes d'ordre historique concernant la continuité des Daco-Romains en Dacie et la formation du peuple roumain: 1) le caractère daco-roumain de la culture Bratei et son intégration dans l'aire de dévelloppement de la culture matérielle romano-byzantine des IV-e — VII-e siècle; 2) cette aire étendue de la culture romano-byzantine est le territoire sur lequel s'est développée la civilisation Ipoteşti-Cîndeşti et ensuite la civilisation Dridu, que nous considérons également comme provinciale-byzantine, qui s'est élévé sur place, sur un fondement daco-romain et thraco-romain[55]; 3) *une continuité de civilisation*

[53] Despre această cultură vezi V. Teodorescu, *O nouă cultură arheologică recent precizată în ţara noastră — cultura Ipoteşti-Cîndeşti*, în *Sesiunea de comunicări ştiinţifice a muzeelor de istorie*, II, Buc., 1964, p. 104 şi urm.; P. Roman şi Suzana Ferche, *Cercetările de la Ipoteşti (jud. Olt) (Observaţii asupra culturii materiale autohtone din secolul al VI-lea e. n.)* (S C I V, 1978, nr. 1, pp. 73—93).

Despre succesiunea culturilor Bratei 1 (cu varianta ei răsăriteană — cultura Costişa-Mănoaia-Botoşana, şi sudică, cultura Cireşanu), Ipoteşti-Ciurelu-Cîndeşti (pentru regiunea de la sud de Carpaţi), Bratei 2 (pentru Transilvania), Suceava (Şipot)-Botoşana II (pentru Moldova), vezi Ligia Bîrzu, *Continuitatea*, pp. 81—88.

[54] Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, Buc., 1967.

[55] Cu privire la caracterul culturii Dridu s-au purtat în ultima vreme o serie de discuţii: unii istorici şi arheologi străini, ca Stancio Vaklinov, plecînd de la ideea că populaţia autohtonă se retrăsese în munţi, unde ducea o viaţă pastorală, au susţinut că o asemenea populaţie nu putea lăsa în cîmpie o cultură caracteristic agrară, cultură care ar fi slavo-bulgară („Steaua", 1970, nr. 6, p. 78). Vezi şi Zofia Hilczerowna, *Le problème de la civilisation de Dridu* („Slavia Antiqua", 17, 1970, pp. 161—170); Ivan Bojilov, *Kulturata Dridu i părvoto bălgarsko ţarstvo* („Istoriceski Pregled", 1970, nr. 4, pp. 115—124), precum şi răspunsul Eugeniei Zaharia, *Les sources arhéologiques de la continuité daco-romaine* (A M N, 12, 1974, pp. 279—294), care arată lipsa de obiectivitate ştiinţifică a acestor autori, care atribuie cultura Dridu oricărui alt popor numai românilor nu, deşi aceştia sînt singurul popor autohton din tot spaţiul carpato-danubian.

Despre caracterul românesc al acestei culturi, extinsă pe teritoriul întregii ţări, vezi: Eugenia Zaharia, *Cîteva observaţii despre arheologia şi istoria sec. VIII—XI pe teritoriul R. S. România* („Aluta", I, 1969, pp. 117—125); idem, *Données sur l'archéologie des IV-e—XI-e siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu* („Dacia", XV, 1971, pp. 269—287); Dan Teodor, *Apartenenţa etnică a culturii Dridu* („Cerc. istorice", IV, 1973, pp. 127—142); idem, *Contribuţia la cunoaşterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei* (S C I V, 19, 1968, nr. 2, pp. 287—314) etc.

Vezi şi Maria Comşa, *Cultura materială veche românească (Aşezările de la Bucov-Ploieşti)*, Buc., 1978, pp. 148—151, care remarcă „pregnanta tradiţie autohtonă daco-romană" prezentă în întreaga cultură materială a populaţiei de la Bucov din secolele VIII—X. Vezi şi S C I V, 1979, nr. 3, pp. 469—476.

matérielle implique aussi une continuité ethnique dans l'espace respectif"[56].

*

Un alt argument utilizat de adversarii continuității (îndeosebi F. Lot, Alföldi, Treml)[57] a fost *încetarea circulației monetare romane la nord de Dunăre*. Problema a fost studiată îndeosebi de *M. Macrea*[58], *K. Horedt*[59], *D. Protase*[60] și *G. Preda*[61].

[56] Eugenia Zaharia, *Données sur l'archéologie des IV-e—XI-e siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu* („Dacia", XV, 1971, p. 286). Aceeași concluzie în „Aluta", I, 1969, p. 122. Pentru unitatea dintre culturile din Moldova și cele din Muntenia și Transilvania vezi Dan Teodor, *op. cit.*, și Sever Dumitrașcu, *Ceramica românească descoperită în Crișana (sec. VIII—XI)* („Crisia", VIII, 1978, pp. 51—111) care arată că „ceramica românească din Crișana sec. VIII—XI este asemănătoare pînă la identitate cu ceramica românească din Muntenia, Moldova și Transilvania", citînd o bogată bibliografie despre aceasta. El susține că această ceramică se deosebește „fundamental" de ceramica slavă, motiv pentru care nu poate fi numită decît *ceramică românească*.

[57] Recent în *Istoria Ungariei*, apărută în limba engleză la Londra, în 1975, se afirmă: „continuitatea circulației monedei romane sau conservarea tradițiilor artei ceramice romane nu dovedesc nici nu infirmă supraviețuirea populației romanizate" (R. Ist., 1975, nr. 6, p. 944).

[58] *Monetele și părăsirea Daciei* („Anuarul Institutului de studii clasice", 3, 1936—1940, pp. 271—305); idem, *Părăsirea Daciei și problema continuității daco-romane în lumina izvoarelor numismatice*, în *Omagiu lui I. Lupaș*, Buc., 1943, pp. 912—921; idem, *Viața în Dacia romană*, pp. 449—451.

Vezi și V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului dacoroman*, Buc., 1911, p. 147, care arată: „Relațiile nordului cu sudul Dunării, după 270 pînă la sfîrșitul secolului al V-lea, sînt din belșug documentate prin numeroasele descoperiri de monede romane în toate părțile Daciei; Jung a putut stabili, cu ajutorul acestor descoperiri, circulația spre platoul transilvan, prin toate pasurile mai de seamă ale Carpaților".

[59] *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Buc., 1958, cap. *Circulația monetară din Transilvania între 276—450 e. n.* (pp. 11—40).

Vezi și Iudita Winkler, *Circulația monetară și continuitatea populației daco-romane la Potaissa* („Potaissa", I, 1978, pp. 55—57).

[60] *Problema continuității în Dacia*, pp. 158—198.

[61] *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană* (S C I V, 23, 1972, nr. 3, pp. 375—415). Studiul a fost publicat și în limba engleză cu titlul *The Byzantine coins — an expression of the relations between the Empire and the populations north of the Danube in the 6 th—13 th centuries*, în vol. citat *Relations*, pp. 219—234. Vezi și idem, *Circulația monedelor romane post-aureliene în Dacia* (S C I V, 1975, nr. 4, pp. 441—486), unde se dă o listă completă a descoperirilor monetare făcute.

Vezi și Maria Comșa, *Cu privire la caracterul organizării social-economice ...* (S C I V, 18, 1967, nr. 3, p. 437), care constată: „Numeroasele monede de bronz (deci fără valoare intrinsecă) descoperite de cele mai multe ori izolat în cadrul așezărilor din secolele IV—VI e. n. dovedesc nu

Primul a arătat că există, într-adevăr, un hiatus în ultimul sfert al secolului al III-lea, datorită reformelor monetare, dar că monedele reapar în număr mare începînd din vremea lui Constantin cel Mare, aceasta fiind o nouă dovadă a continuităţii populaţiei daco-romane. „Reluarea pe scară largă a circulaţiei monetare nu poate fi explicată decît datorită populaţiei daco-romane, singura obişnuită să aprecieze moneda ca mijloc de schimb, nu numai pentru valoarea ei intrinsecă. Ele lipsesc sau sînt foarte puţine în aşezările sau cimitirele atribuite goţilor". Cît priveşte tezaurele, acestea constau aproape numai din monede de bronz şi mai puţin din argint şi ele au fost atribuite pe bună dreptate autohtonilor daco-romani, căci noii veniţi nu aveau de unde să-şi procure asemenea monede vechi, retrase din circulaţie, decît dacă am admite că şi le-au însuşit de la populaţia daco-romană cu care au intrat în contact[62]. Acelaşi învăţat a arătat că îngroparea de tezaure pe pămîntul Daciei, oricare ar fi cauzele care au determinat-o, „dovedeşte nu plecarea în masă a locuitorilor..., ci dimpotrivă, că cei care le-au îngropat considerau trecătoare situaţia şi că sperau în îndreptarea ei".

D. Protase a alcătuit un repertoriu de 161 localităţi unde s-au făcut (pînă în 1966) descoperiri monetare dintre anii 271—450, perioadă în care a distins trei faze: 1) 271—305, care se remarcă printr-o pronunţată slăbire a circulaţiei monetare; 2) 305—392, cînd se poate vorbi de un reviriment general, de o remarcabilă amploare a circulaţiei monetare în fosta Dacie romană şi 3) 393—450, cînd are loc o impresionantă reducere a numărului monedelor de bronz — folosite de populaţia autohtonă — şi o creştere a numărului monedelor de aur. Analiza circulaţiei monetare din perioada 271—450, prin aria de difuziune, frecvenţa mare şi compoziţia tezaurelor arată că *circulaţia monetară este un argument puternic pentru continuitatea populaţiei autohtone de la nordul Dunării*, care a întreţinut strînse legături comerciale cu lumea romano-bizantină pînă în secolul al VI-lea.

C. Preda a dovedit la rîndu-i că „fondul etnic al populaţiei din secolele VI—VII e.n., în special din regiunile extracarpa-

numai prezenţa unei populaţii daco-romane sau mai tîrziu romanice pe teritoriul ţării noastre, dar şi faptul că ea atinsese un nivel de dezvoltare care simţea nevoia monedei în relaţiile sale de schimb", fie cu Imperiul roman, fie pe plan intern.

[62] M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, p. 473.

tice, este acela care va genera pe cel din secolele XI—XII, atîta vreme cît în procesul de circulaţie monedele apar în aceleaşi regiuni, în ambele perioade, şi se concentrează pe aceleaşi arii geografice". După acelaşi autor, „teoria imigraţionistă n-ar putea să explice persistenţa unor centre aglomerate de locuire şi nici repetarea unor fenomene de circulaţie monetară care se succed în acelaşi loc şi în aceleaşi condiţii...; din felul cum se prezintă situaţia descoperirilor de monede din secolele X—XII, în regiunile carpato-dunărene, *nu rezultă că în procesul de circulaţie s-ar fi produs anumite tulburări şi cu atît mai mult că ar fi avut loc schimbări esenţiale*". *Descoperirile numismatice pledează deci şi ele în sprijinul continuităţii*[62bis].

*

O altă categorie de izvoare descoperite prin săpături arheologice sînt cele *epigrafice* care au fost strînse de curînd într-un volum de *Emilian Popescu*[63]. După cum a observat editorul acestor izvoare, numărul inscripţiilor din secolele IV—XIII nu este prea mare în comparaţie cu perioada anterioară. Această constatare nu este însă valabilă numai pentru Dacia Traiană: „o scădere simţitoare sau chiar dispariţie a documentelor epigrafice se constată în toate regiunile care au făcut parte cîndva din Imperiul roman". Această scădere se explică prin aceea că numărul inscripţiilor a fost totdeauna în strînsă legătură cu existenţa aşezărilor urbane şi a unei organizaţii statale înfloritoare. „Mai ales inscripţiile pe piatră au constituit întotdeauna o caracteristică a vieţii orăşeneşti şi a bunăstării. La sate se săpau mai rar inscripţii de piatră chiar şi în perioadele de pace şi avînt economic. Este normal deci ca în perioada care ne interesează, cînd ora-

62bis Trebuie să mai amintim şi de faptul că tezaurele monetare descoperite confirmă şi pătrunderea tîrzie a maghiarilor în Transilvania; vezi Eugen Chirilă-Ana Hopîrtean, *Tezaurul monetar de la Turda (Contribuţii numismatice la problema penetraţiei ungurilor în Transilvania în secolul XI)* („Potaissa", I, 1978, pp. 59—72).

63 *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Buc., 1976. Studiind inscripţiile şi reprezentările simbolice publicate, L. Stanciu a relevat faptul că „spiritualitatea autohtonă străveche... constituie temeiul unor sinteze culturale succesive, prin fuziunea cu spiritualitatea greco-romană şi mai tîrziu cu spiritualitatea creştină primitivă şi apoi creştină ortodoxă bizantină" *(Spiritualitatea populaţiei autohtone din Dacia în secolele IV—XIII*, în „Noi, Tracii", sept.—oct. 1979) şi idem, *The spirituality of the autochtonous population in Dacia in the 4—13 th centuries*, în „Ethnologica", 1978, pp. 57—66).

șele se ruralizează sau dispar și cînd organizația statală slăbește, să constatăm o diminuare a numărului de inscripții. Pînă către sfîrșitul secolului al VI-lea tradiția epigrafică continuă, deși mai modest, în provinciile care au rămas în administrația directă sau sub influența Imperiului roman de răsărit, adică în Scythia Minor (Dobrogea) și o porțiune a Daciei (Oltenia și Banat). În secolele următoare, pînă spre sfîrșitul primului mileniu, numărul lor scade așa de mult că abia putem pomeni ici și colo cîte una. Este perioada de criză acută pentru tot sud-estul european, care se constată în toate domeniile. S-a vorbit de o cezură cu trecutul *(Bruch mit der Vergangenheit)* sub raport cultural, artistic-literar, dar nu de o întrerupere a continuității de populație... Această situație se constată, cu mai multă sau mai puțină intensitate, în toate țările europene"[64].

„Sub aspect numeric, cele mai multe inscripții provin din Dobrogea (Scythia Minor) și din Oltenia și Banat (pămîntul fostei Dacii romane). Provincia Scythia Minor a rămas neîntrerupt, pînă la începutul secolului al VII-lea, sub administrație romano-bizantină, pe cînd Dacia a fost cu excepția sudului, de la Aurelian înainte, *extra imperium*. Muntenia și Moldova, regiuni dintotdeauna în zona de supraveghere a imperiului, cu o mică excepție în Muntenia, au rămas și acum în aceeași stare, dar pe o porțiune mai restrînsă. Cu toate acestea, atît de aici, cît mai ales din Transilvania, Banat și Oltenia, provin inscripții datînd din secolele IV—VI, lucru care atestă *continuitatea populației romanizate și după părăsirea Daciei de către armata și administrația romană. Materialul epigrafic vine astfel să completeze, în chip fericit, dovezile arheologice și literare în privința continuității*"[65] (subl. ns. — N. S.).

În afară de Dobrogea — unde nu se contestă continuitatea populației sub stăpînirea romano-bizantină de pînă în sec. VII — s-au mai făcut numeroase descoperiri epigrafice la: Sucidava-Celei, jud. Olt (după 275 — sec. VI), Slăveni, jud. Olt (sec. IV—V), Romula-Reșca, jud. Olt (sec. IV—V),

[64] E. Popescu, *op. cit.*, p. 17. Vezi și idem, *Das Problem der Kontinuität in Rumänien im Lichte der epigraphischen Entdeckungen* („Dacoromania", 1973, pp. 69—77).

Despre valoarea statisticii epigrafice vezi mai nou A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970, pp. 261—266, și Pierre Salmon, *Population et dépopulation dans l'Empire romain*, Bruxelles, 1974, pp. 173—174.

[65] Em. Popescu, *Inscripțiile* ..., p. 18.

Desa, jud. Dolj (sec. IV), Vîrvoru de Jos, jud. Dolj (sfîrşitul sec. III — începutul sec. IV), Drobeta-Turnu Severin (începutul sec. IV — sec. V), Dierna-Orşova, jud. Mehedinţi (sec. IV), Băile Herculane şi Mehadia, jud. Caraş-Severin (sec. IV), Dubova, jud. Mehedinţi (sec. IV), Şviniţa, jud. Mehedinţi (sec. IV), Gornea, jud. Caraş-Severin (sfîrşitul sec. III — sec. IV), Pojejena de Sus, jud. Caraş-Severin (sec. IV), Cenad, jud. Timiş (sec. IV), Tg. Secuiesc, jud. Covasna (sec. IV—VI), Poian, jud. Covasna (sec. VI), Biertan, jud. Sibiu (sec. IV), Bratei, jud. Sibiu (sec. IV—V), Potaissa-Turda (sfîrşitul sec. III—începutul sec. IV), Cluj-Napoca (sec. III—IV), Micia, jud. Hunedoara (sec. IV), Turnu Măgurele, jud. Teleorman (sec. IV?), Socetu, jud. Teleorman (sec. IV), Curcani, jud. Ilfov (sec. IV)[66].

Materialul epigrafic foarte bogat descoperit în Oltenia şi Banat dovedeşte că împăraţii de la Constantinopol s-au preocupat intens de aceste teritorii. unde au construit drumuri şi cetăţi şi au adus numeroase trupe; în două din cele mai importante cetăţi, Sucidava şi Dierna, au instalat chiar prefecturi militare[67].

Continuitatea populaţiei autohtone poate fi urmărită şi sub aspect onomastic; în inscripţiile publicate se intîlnesc nume folosite şi azi: Pricopie, Petre, Constantin, Iosif, Gheorghe etc.[68].

*

Dovezile arheologice, numismatice şi epigrafice ale continuităţii au convins pe toţi cercetătorii români. Iată cîteva din părerile mai recente: „Les découvertes de D. Protase (Alba Iulia, Iernut etc.), celles du professeur I. Nestor à Bratei et ailleurs (Bezid, Sălaşuri et Filiaşi en Transylvanie), la civilisation d'Ipoteşti-Cîndeşti, apparentée à celle de Bratei, Izvorul, Dridu dans la plaine du Danube, Botoşana etc. en Moldavie, constituent déjà d'importants chaînons dans le processus de la continuité. Ainsi donc tous nos chercheurs sont d'accord sur l'existence de la continuité ethnique, en

[66] *Ibidem*, pp. 293—399.

[67] *Ibidem*, p. 32. Vezi şi D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a.

[68] E. Popescu, *op. cit.*, pp. 88, 211, 228—229, 268—269, 270 passim. Despre numele Petre, descoperit pe un vas din sec. X, vezi A. Rădulescu, *Un atestat străromânesc la Capidava* („Dacia", 14, 1970, pp. 311—323).

général dacique et daco-romaine, à la période des migrations"[69].

„Două monumente epigrafice, unul aflat la Biertan (lîngă Mediaş), celălalt la Veţel (antica Micia, lîngă Deva), diferite obiecte cu caracter creştin, circulaţia monedei mărunte de bronz, nefolosită de populaţiile migratoare, tezaurele monetare conţinînd piese atît de dinaintea părăsirii, cît şi de după efectuarea acesteia, şi alte descoperiri arheologice sînt argumente convingătoare în favoarea continuităţii populaţiei autohtone pe tot cuprinsul fostei provincii"[70].

„Sursele directe de informaţie, arheologice şi numismatice, prin însăşi materialitatea lor, pun din nou în lumină adevărul incontestabil că argumentul tăcerii izvoarelor literare cu privire la populaţia daco-romană îşi pierde creditul şi valoarea acordată excesiv şi unilateral de adepţii discontinuităţii romanităţii nord-dunărene. Ele demonstrează din plin că romanitatea locală formează adevăratul fundament, solid, al prefacerilor istorice din fosta provincie Dacia"[71].

[69] Gh. Ştefan, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie* („Dacia", XII, 1968, p. 348).

[70] C. Daicoviciu, în „Lupta de clasă", 1960, nr. 9, p. 37. Vezi şi M. Macrea, *op. cit.*, pp. 473—474.

[71] D. Protase, *Problema continuităţii*, p. 202.

Capitolul VII

ROMÂNII ÎN IZVOARELE ISTORICE LITERARE MEDIEVALE

S-a făcut mult caz de aşa-numitul argument *ex silentio*, formulat de Sulzer şi Roesler şi reluat apoi de numeroşi adversari ai continuităţii: poporul român nu s-a putut forma la nordul Dunării deoarece izvoarele bizantine nu-l amintesc. Dealtfel, aşa cum a rezultat din capitolul precedent, acest argument tras din tăcerea izvoarelor antice şi-a pierdut cu totul valoarea, ţinînd seama de mulţimea dovezilor arheologice, numismatice şi epigrafice privitoare la existenţa şi la dezvoltarea istorică a populaţiei daco-romane în secolele ce au urmat după abandonarea oficială a Daciei[1].

Pornind de la argumentul lui Roesler şi Sulzer, unii istorici maghiari au afirmat că românii au trecut la nordul Dunării în secolul al XIII-lea, cînd sînt amintiţi în documente, afirmaţie eronată, aşa cum vom arăta.

Adevărul este că izvoarele istorice scrise (documente, cronici) îi amintesc pe români cu acest nume începînd din secolul al X-lea, atunci cînd ei se constituie ca popor, atît la nordul, cît şi la sudul Dunării. Pînă în acest secol în care sînt amintiţi cu un nume propriu nou, este posibil ca daco-romanii să fie cuprinşi de autorii bizantini sub diferite denumiri arhaizante sau sub numele popoarelor stăpînitoare, după cum este la fel de posibil ca între numeroasele „gentes“ sau „nationes“ peste care domneau hunii să se înţeleagă în mod tacit şi masele de

[1] M. Macrea, *op. cit.*, p. 470.

autohtoni existente în fosta Dacie[2], după cum au dovedit-o descoperirile arheologice.

„Cauza acestor pomeniri tîrzii nu poate fi alta decît faptul diferenţierii tîrzii a vlahilor de populaţia romeică a imperiului răsăritean. Abia în ultimele veacuri ale mileniului I din e. n. se poate vorbi de o populaţie aparte (vlahă), deosebită de poporul grec şi de celelalte populaţii din cuprinsul întregii Peninsule Balcanice“[3].

[2] *Din istoria Transilvaniei*, I, Buc., 1960, p. 50. Vezi şi G. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Buc., 1943, p. 77, care remarcă: „Il faut tenir compte du style des auteurs de ce temps, de leur manie des archaïsmes et de leur goût de l'érudition classique, qui inspirera plus tard celui des historiens de la Renaissance. Pour désigner les peuples divers qui se pressent aux confins de l'empire, ils emploient le plus souvent, non les appellations qui sont en usage à leur époque, mais celles qui désignaient autrefois les habitants de ces mêmes contrées dans les écrits des géographes et des historiens de l'Antiquité. Les habitants des régions balkaniques septentrionales sont donc des «Moesiens», parce que la province romaine s'appelait la Moesie. Ce n'est qu'au XII-e siècle qu'il sera question du «peuple barbare des Moesiens», qui habitent dans les monts de l'Haemus et s'appellent maintenant les «Vlaques». Tout ce qui est au Nord du Danube s'appelle uniformément Scythes, selon Hérodote, qu'il s'agisse des Goths, des Alains, des Huns ou des Avars; le nom d'un peuple mentionné par les auteurs du IV-e et du III-e siècles avant notre ère finit par s'appliquer ainsi aux Tartars de Gengis-Khan, comme les croisés sont encore pour certains auteurs des «Celto-Galates». *Le silence des textes au sujet de quelques noms de peuples n'est, en une certaine mesure, qu'un déguisement* (subl. ns. — N. S.). Nous devons également considérer le sens exact qu'il faut donner à ces appellations: il ressort d'un examen, même rapide et superficiel, des documents de l'époque médiévale, qu'il n'est nullement *ethnique*, au sens moderne, mais bien et avant tout *géographique*“.

Despre aşa-numiţii „romei“ din sec. VI vezi C. Daicoviciu, *„Romeii“ lui Maurikios* („Apulum“, IX, 1971, pp. 731—733) şi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 88—89.

Despre sciţii amintiţi la 865 şi consideraţi de A. Sacerdoţeanu români vezi articolul acestuia *Barbari, sciţi sau români în anul 865* („Rev. macedoromână“, 1931, pp. 54—60).

Despre diversele numiri sub care erau cunoscuţi locuitorii romanizaţi de la nordul Dunării vezi C. Cihodaru, *Continuitatea populaţiei băştinaşe romanizate în regiunile nord-dunărene şi urmele ei în toponimie* („Cerc. istorice“, 1977, pp. 249—266), care subliniază faptul că, de la sfîrşitul sec. VI, contactul dintre locuitorii amintiţi şi Imperiul bizantin s-a întrerupt prin aşezarea slavilor.

[3] *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 50.

O constatare asemănătoare la A. Sacerdoţeanu, *Consideraţii*, pp. 5—6: „În special românii au fost socotiţi, aşa cum era şi logic, ca însăşi naţiune componentă a Imperiului oriental. De ce s-ar fi vorbit în special despre ei cînd diferenţierea între ei şi greci, poporul dominant, s-a făcut în mod foarte lent, nebăgată în seamă? Neluînd în consideraţie aceste lucruri, istoricii au ajuns la concluzia simplistă că, negăsindu-se astfel de

Această nouă realitate etnică este surprinsă documentar sub numele propriu de vlahi într-o scrisoare a împăratului bizantin Vasile al II-lea Macedoneanul din anul 980, menţiunea repetîndu-se apoi în anul 1020 într-un act emis de acelaş împărat[4]. „Apariţia acestui nume, dat românilor de către străini în evul mediu, marchează sfîrşitul etnogenezei poporului român; el exprimă exact caracterul său romanic, conţinutul de bază al expresiei fiind cel etnic"[5].

Înainte de această dată şi de folosirea termenului vlah, pe la mijlocul secolului al X-lea, împăratul bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul, în lucrarea sa *De administrando imperio*, numea populaţia românească romani, pe care-i considera urmaşii coloniştilor aduşi de împăraţii romani; *el face pentru prima oară deosebirea între populaţia bizantină, pe care o numeşte romei, şi romani, populaţia romanică*[6].

ştiri precise, care să menţioneze pe români fie ca atare, fie ca vlahi, înseamnă că nici n-au existat în acea vreme, nu numai în arcul carpatic ci nici în ţinutul bizantin".

Despre împrejurările istorice în care apare noţiunea de vlah vezi mai nou Stelian Brezeanu, *De la populaţia romanizată la vlahii balcanici* (R. Ist., 29, 1976, nr. 2, pp. 211—222).

[4] F. Dölger, *Regesten den Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565—1453*, I, München—Berlin, 1924, pp. 98, 104; A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 12.

După opinia lui A. Decei, prima menţiune a numelui de vlah ar fi cuprinsă în geografia lui Moise Chorenaţ'i din a doua jumătate a sec. IX, care aminteşte „ţara necunoscută ce-i zic Balak" (*Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armeneşti*, Buc., 1939, p. 102).

Despre numele Blakumen — sub care unii istorici vedeau pe români în sec. XII — vezi mai nou K. Horedt, *Blökumanaland şi Blakumen* („Arheologia Moldovei", VI, 1969, pp. 179—185), care arată că e vorba de cumanii negri (blök, blak).

[5] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 15.

[6] *Ibidem*, pp. 17—18. Autorul amintit susţine că „afirmaţia împăratului bizantin stă la cumpăna a două etape decisive din istoria psihicului poporului român: sfîrşitul procesului de formare etnică şi lingvistică a poporului român şi totodată prima manifestare a conştiinţei poporului nou constituit".

Cam în aceeaşi epocă, pe la 966, valahii erau amintiţi ca popor separat şi în opera lui Mutahhar al-Maqdisi (Aurel Decei — Virgil Ciocîltan, *La mention des Roumains (Walah) chez Al-Maqdisi*, în „Româno-arabica", 1974, pp. 49—54).

Reţinem deci că românii nu puteau fi amintiţi în izvoarele scrise pînă în secolul al X-lea, cînd au apărut ca populaţie aparte, ca urmare a încheierii procesului de etnogeneză[7].

S-a arătat pe bună dreptate că „primele ştiri scrise despre români se referă la populaţia românească din sudul Dunării"[8]. Faptul se datoreşte în primul rînd situaţiei lor politice superioare — în primele veacuri de existenţă — în comparaţie cu cei din nordul Dunării. Totodată, în această perioadă romanitatea sud-dunăreană s-a aflat în contact mai direct cu marile realităţi ale politicii europene şi prin aceasta mai prezentă în conştiinţa şi scrierile epocii". Întrucît numele comun de vlah oglindeşte originea şi limba comună, „chiar şi

[7] Cf. A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 229: „românii nu puteau să apară în izvoare atîta vreme cît nu constituiau o naţiune distinctă".

Vezi şi Eugen Stănescu, *Byzantino-Vlachica, I. Les Vlaques à la fin du X-e siècle — debut du XI-e et la restauration de la domination byzantine dans la Péninsule Balkanique* (R E S E E, 6, 1968, nr. 3, p. 432), care susţine că românii nu au fost menţionaţi în izvoare pînă în sec. X deoarece nu au participat la evenimentele istorice notabile.

După alte opinii, „aşezarea masivă şi durabilă a slavilor între Dunăre şi Balcani a întrerupt timp de aproape trei veacuri legăturile directe ale românilor cu Imperiul bizantin şi de aceea izvoarele scrise nu îi menţionează decît în secolul al X-lea, odată cu revenirea Imperiului bizantin la Dunăre" (Lucian Chiţescu, *Permanenţă şi unitate în istoria poporului român în secolele III—XIV*, în R. Ist., 1978, nr. 7, p. 1184).

Trebuie să subliniem faptul că secolul al X-lea marchează totdeodată trecerea la o nouă orînduire a unui popor deja format. După cum susţine Ligia Bîrzu, *Continuitatea*, pp. 88—90, ţinînd seama de „ansamblul transformărilor care sînt înregistrate pe plan economic, social şi în suprastructura politică şi ideologică", se poate spune că „aspectele pe care le îmbracă cultura secolelor VIII—X constituie expresia materială a perioadei de afirmare etnică şi politică a românilor, de constituire a celor mai timpurii formaţiuni statale româneşti". În aceeaşi vreme, „asistăm la refacerea vechilor legături comerciale, a căror intensificare în cursul secolelor X—XII nu se poate să nu fie corelată cu restaurarea autorităţii bizantine la Dunăre".

Pentru izvoarele bizantine care amintesc pe români vezi şi M. Gyoni, *Les sources byzantines de l'histoire des Roumains* („Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae", II, 1953, pp. 225—235). Amintim aci că, în ultima vreme, numărul izvoarelor din această epocă ce menţionează pe români a crescut datorită excerptării metodice făcute de un colectiv al Institutului „N. Iorga" pentru izvoarele apusene, bizantine, ruseşti şi orientale.

[8] După alte opinii, „cea mai veche pomenire a românilor (vlahilor) e aceea a vlahilor din Transilvania (împreună cu slavii) pentru prima jumătate a sec. X, făcută de către anonimul notar al regelui Bela al III-lea" (*Din istoria Transilvaniei*, I, p. 50). După alte păreri, primele informaţii scrise atît despre românii de la nordul Dunării, cît şi pentru cei de la sudul fluviului datează din sec. XI (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 127).

în aceste împrejurări, ştirile privind originea romană a românilor îşi păstrează valoarea în egală măsură şi pentru românii din nordul Dunării"[9]. Dealtfel, atunci cînd izvoarele nu precizează despre care vlahi e vorba, este greu de arătat dacă e vorba de vlahii sud sau nord-dunăreni care alcătuiau o entitate etnică, problemă la care vom mai reveni.

Mai tîrziu, în secolele XII—XIII, „în timp ce românii sud-dunăreni se dizolvă în masa slavă, dispărînd în cele din urmă, cu excepţia unor mici insule etnice, se afirmă şi se întăresc cei de la nord de Dunăre, lucru ce se poate observa şi în tot mai frecventa apariţie a lor în izvoarele medievale, dovadă a rolului şi importanţei lor istorice"[10].

Ţinînd seama de faptul că poporul român, atît cel de la nord, cît şi cel de la sud de Dunăre, apare tîrziu în izvoare, în sec. X, *„argumentul pomenirii sau nepomenirii populaţiei româneşti în nordul Dunării — aproape tot atît de tîrziu ca şi a celei din Peninsula Balcanică — nu poate constitui o dovadă a imigrării românilor în actuala lor patrie din ţinuturile sud-dunărene"*[11] (subl. ns. — N. S.).

Dealtfel, trebuie să arătăm că şi alte popoare vechi din această regiune a Europei apar tîrziu în documente, fără ca cineva să le nege din această cauză autohtonia; de pildă, albanezii sînt amintiţi prima oară în sec. XI[12].

Un alt motiv pentru care valahii sînt amintiţi destul de rar în izvoarele bizantine este acela formulat de *G. Brătianu*: „les relations de l'époque ... ne s'occupent guère que de l'histoire politique des conquérants, de leurs chefs et de leurs armées, dans leurs rapports avec l'empire de la Nouvelle Rome... Le chroniquer n'avait pas à s'occuper de la population d'origine romaine ou romanisée des provinces envahies par les Barbares ... Il ne peut donc être question d'une population

[9] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 16.

[10] *Ibidem*, p. 24.

[11] *Din istoria Transilvaniei*, I, pp. 50—51. Nu putem să nu amintim aci şi altă constatare, potrivit căreia „numărul de izvoare referitoare la o epocă nu este nicidecum în funcţie de popularea sau nepopularea teritoriului de către populaţia autohtonă, ci în funcţie de interesul mai mare sau mai redus pe care îl stîrnea Dacia şi locuitorii ei lumii «civilizate» şi, deci, scriitorilor ei" (N. Ursulescu, *Problema continuităţii în lumina unei interpretări statistice a izvoarelor literare despre Dacia*, în „Crisia", 1972, p. 179).

[12] G. Weigand, *Ethnographie von Makedonien*, 1924, p. 59. Vezi şi P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, pp. 111—112.

indigène, non parce qu'elle n'existe pas, mais simplement parce qu'elle n'a pas de role politique ou militaire"[13].

Ideea a fost reluată de *Ştefan Ştefănescu* care precizează: „cronicarii notau nu atît stabilitatea, nu atît cursul normal în desfăşurarea istoriei, cît mai ales mişcarea, marile schimbări, numele popoarelor nomade ajunse în stăpînirea ţinuturilor româneşti de unde ameninţau Imperiul bizantin, evenimentele importante, confruntările războinice, marile victorii şi înfrîngeri. Numele poporului român se ascundea adesea sub numele popoarelor nomade, care în acţiunile lor militare antrenau şi pe supuşi. Aceştia au putut să fie desemnaţi cu numele lor numai în condiţiile în care criza se manifesta in rîndurile nomazilor stăpîni şi românii puteau să se impună în ochii contemporanilor ca elemente etnice distincte, cu interese adesea deosebite de cele ale popoarelor nomade"[14].

Iată deci motivele principale pentru care românii sau vlahii sînt amintiţi tîrziu în izvoare, iar după aceea sînt pomeniţi destul de rar[15] pînă cînd ajung să-şi constituie state de sine stătătoare. Cu toate acestea, *menţiunile lor în izvoarele istorice (documente, cronici, relaţii diverse) de pînă în secolul al XIII-lea sînt destul de numeroase, ceea ce infirmă teoria emigrării lor la nordul Dunării în această vreme.* Ceea ce mai trebuie reţinut este faptul că, *încă de la începutul apariţiei lor în izvoare, vlahii sau românii apar ca un popor foarte numeros; unele din aceste izvoare vorbesc de „maxima Valachorum ingenti multitudine"*[16].

Unii istorici maghiari au susţinut că românii sînt rar amintiţi în documentele din secolul al XIII-lea „din cauză că poporul român a venit în teritoriul în chestiune tîrziu şi în grupuri răzleţe" şi că „numai în secolul al XIV-lea s-a îndreptat spre Ungaria o imigrare mai serioasă dinspre Balcani şi a urmat

[13] G. Brătianu, *op. cit.*, p. 77. O idee asemănătoare susţinuse Tomaschek încă din 1878; după părerea sa, „cînd se întîmplă ca istoricii să vorbească despre aceste regiuni, este natural să vorbească despre naţiunile domnitoare, care se manifestau în mod activ, iar nu despre populaţia pasivă, deşi era mai numeroasă, a păstorilor şi muntenilor de neam românesc, care stăpînise fără întrerupere vechiul teritoriu" (Al. Philippide, *op. cit.*, I, pp. 664—665).

[14] Ştefan Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, Buc., 1970, p. 16.

[15] După A. D. Xenopol, *Teoria lui Rössler*, p. 287, „retraşi în munţii lor, românii fură uitaţi de istorie, care nu vorbeşte de ei decît atunci cînd vreun mare stat vine în atingere cu dînşii. Iată explicaţia tăcerii pe care o păstrează asupra românilor scriitorii veacului de mijloc".

[16] Sextil Puşcariu, în „Dacoromania", 1934—1935, p. 307.

în chip firesc că documentele referitoare la români au sporit în proporție cu numărul noilor veniți"[17].

La această afirmație cel mai bun răspuns l-a dat istoricul *I. Moga*, care a arătat că raritatea documentelor relative la români se explică prin aceea că „majoritatea documentelor istorice transilvane și-au avut depozitul în arhiva capitlului din Alba Iulia, devastată de tătari la 1241, apoi arsă în două rînduri, la 1277 și 1308, și, astfel, cea mai mare parte a documentelor secolului al XIII-lea nu ni se păstrează în original, ci în confirmări ulterioare din secolul al XIV-lea. Or, asemenea confirmări nu erau solicitate de țărani sau de obștea lor, satul, care din vecie se știa stăpîn pe propriul pămînt, ci de cei ce ajungînd la neînțelegeri asupra dreptului de a stăpîni sate și moșii, care le-au fost date sau uzurpate, aveau nevoie de dovedirea dreptului contestat. Confirmările erau solicitate numai în cazurile favorabile celor ce aveau interesul să le obțină în dauna situației reale din veacul al XIII-lea".

Cît privește numărul mare de documente din secolul al XIV-lea, el se datorește „necesității de a preciza raporturile de proprietate, devenite discutabile în urma atîtor distrugeri de documente, fapt care face organele administrative să se lovească pretutindeni de prezența românilor, amintindu-i"[18].

[17] *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p. VII. Vezi și Gyorffy György, *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez* [Contribuții la istoria românilor în sec. XIII și la originile statului român] („Történelmi Szemle", 1964, pp. 1—25), care susține că documentele maghiare din sec. XI—XII nu amintesc de români, care sînt pomeniți în 21 documente din sec. XIII.

[18] I. Moga, *Păreri istorice unguresti privitoare la românii din Transilvania medievală*, Sibiu, 1941, p. 6. Vezi și idem, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, p. 11, unde se spune: „le document apparait afin de créer un ordre du droit nouveau comparativement aux réalités préexistantes ... Ainsi, les prémiers documents faisant mention des Roumains de Transylvanie se rattachent à trois facteurs nouveaux apparus sur le territoire de cette province: la colonisation de Saxons, la fondation de l'abbaye de Cârța et la colonisation des Chevaliers Teutoniques ... Si ces trois événements n'avaient pas eu lieu, la documentation sur les Roumains aurait été retardée jusqu'à la moitié du XIII-e siècle, ce qui eut servi aux auteurs du *Documenta Valachica* comme un argument en plus, comme un argument décisif, pour démontrer que les Roumains n'auraient émigré en Transylvanie qu'après l'invasion des Tartares de 1241" !

O opinie asemănătoare la Ștefan Pascu, *Die mittelalterlichen Dorfsiedlungen in Siebenbürgen bis 1400* („Nouvelles etudes d'histoire", II, 1960, pp. 135—148): data primei mențiuni documentare a unui sat nu corespunde vechimii sale reale ci momentului în care colectivitățile rurale intră în sistemul relațiilor patrimonial-juridice care justifică interesul cancelariei pentru satele respective.

Pe de altă parte, după cum a arătat *I. Moga*, autoritatea regală maghiară se infiltrează în Transilvania abia după colonizarea saşilor. „În asemenea împrejurări, zadarnic se împiedică istoriografia maghiară de lipsa de documente privitoare la prezenţa românilor în Transilvania într-o vreme cînd pentru cancelaria ungară această provincie nu se deosebea mult de o «terra incognita». *Aceste documente nu există pentru români cum nu există nici pentru unguri şi nici pentru secui, care apar documentar simultan cu românii şi cu saşii*" (subl. ns. — N. S.). Acestea fiind faptele istorice, pentru orice istoric obiectiv, apariţia tot mai spornică a mărturiilor documentare despre români abia în a doua jumătate a veacului al XIII-lea nu se datoreşte vreunei imigrări tîrzii a românilor din Balcani ci vremurilor tîrzii în care autorităţile politice, administrative şi bisericeşti ungare au ajuns să se poată organiza în interiorul Transilvaniei"[19].

Opinia lui I. Moga este susţinută şi de un profesor sas, *Rudolf David*, care arată şi el că „numai în a doua jumătate a secolului al XII-lea s-a organizat cancelaria regilor unguri şi numai de atunci înainte a dat numeroase documente, pe cînd înainte multe lucruri s-au făcut numai verbal"[20].

Foarte semnificativ în această privinţă este şi calculul făcut de *E. Szentpétery*, care a arătat că din cele 1750 documente eliberate de cancelaria maghiară între 1001 şi 1270 numai 55 se referă la Transilvania[21]; din aceste 55 documente, o treime se referă la români, ceea ce reprezintă o proporţie destul de însemnată.

La aceste argumente mai trebuie să adăugăm şi pe acela că, dacă ar fi să acceptăm ideea că românii s-au întors în sec. XIII la nordul Dunării, *o asemenea strămutare nu putea rămîne neînregistrată de izvoare*. Iată ce spunea *V. Pârvan*: „la începutul veacului al XIII-lea românii sînt aşa de mulţi la miazănoapte de Dunăre şi întinşi pînă aşa de departe, încît dacă ar fi venit din miazăzi, fie odată cu toţii, fie în cete mai mari ori mai mici, din veac de om în veac de om, ar fi trebuit să rămînă însemnare în cărţile vechi (care nu lipsesc pentru păr-

[19] I. Moga, *Păreri istorice*, pp. 32—33. Vezi şi „Ţara Bîrsei", 1937, p. 208—209. Despre etapele pătrunderii regatului maghiar în Transilvania vezi partea I, nota 200.

[20] „Kronstädter Zeitung", 1936, nr. 184; citat de N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 40.

[21] E. Szentpetery, *Az Árpádházi királyaink okleveleinek kritikai jegyzéke*; citat de I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, p. 10.

țile și vremile acestea) despre o așa mare strămutare de popoare"[22].

„Aussi longtemps que dura la polémique scientifique autour de la prétendue immigration roumaine, l'historiographie magyare n'a pu, et ne peut maintenant encore, montrer un seul document authentiquement médiéval ayant enregistré une immigration en masse ou sporadyque, d'ou résulterait le caractère d'immigrés des Roumains de Transylvanie"[23].

De aceea nu putem decît să subscriem la observația lui *N. Iorga*: „întoarcerea (românilor — N. S.), fără pomenirea în cronici, fără observație în documente, fără oprelişti sau privilegii pentru noii veniți nu poate afla nici un argument"[24]; „*izvoarele nu spun nimic despre această trecere*"[25].

„*O trecere masivă de români din sudul în nordul Dunării n-a putut fi dovedită pînă acum, nici din punct de vedere istoric nici din punct de vedere lingvistic*"[26].

*

După această introducere cu privire la izvoarele istorice în care apar românii și la data relativ tîrzie cînd aceștia sînt menționați de izvoarele scrise, să prezentăm pe scurt aceste izvoare, utilizînd lucrările predecesorilor[27].

După izvoarele bizantine amintite mai sus, datînd din secolul al X-lea, principalul izvor care atestă prezența românilor (vlahilor) la nordul Dunării este *cronica notarului anonim al regelui Bela*, cunoscut ca „P. Dictus magister quondam regis

[22] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 12.

[23] I. Moga, *op. cit.*, p. 146; vezi și p. 16.

[24] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 45.

Vezi, de asemenea, C. Daicoviciu, care arată: „Cronicarii bizantini nu știu, firește, nici de o revenire din Haemus a vlahilor la Dunăre, prin sec. IX—XII, și *ar fi absurd să presupunem că din munții lor aceștia s-ar fi încumetat să se întoarcă acolo unde fierbea mai grozav cazanul luptelor și năvălirilor de tot felul*" („Tribuna", 12 nov. 1970, p. 4) (subl. ns. — N. S.).

[25] N. Iorga, *Romanitatea din jurul Brașovului* („Rev. istorică", 1939, p. 360). Marele istoric adaugă: „Și apoi nimeni nu avea interesul să ne scoată de acolo și nici noi nu aveam interesul să părăsim un teritoriu unde eram privilegiați pentru a trece în teritoriul unguresc, teritoriu de catolicism, de feudalism, lucruri cu totul deosebite de religia și de felul nostru de viață".

[26] D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, p. 52.

[27] A. D. Xenopol, *Teoria lui Rössler*, pp. 93—134; D. Onciul, *Teoria lui Roesler*; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 229—260; A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 19 și urm., etc.

Bele notarius" sau Anonymus. Cronica sa şi identificarea autorului au constituit subiectul a nenumărate studii[28].

Ţinînd seama de faptul că informaţiile notarului anonim dovedesc prezenţa românilor în Transilvania înainte de venirea ungurilor, numeroşi istorici, începînd cu Sulzer şi Roesler[29], au negat valoarea acestor informaţii[30]; unii dintre ei au considerat că Anonymus, care nu avea decît cunoştinţe topografice foarte vagi despre Transilvania, „n-a făcut decît să plaseze în trecut şi într-o formă fantezistă condiţiile demografice ale timpului său"[31].

Ceea ce ni se pare curios este că unii dintre adversarii de astăzi ai continuităţii consideră drept „basme" afirmaţiile notarului anonim despre prezenţa românilor în Transilvania[32], în timp ce cu ani în urmă susţineau exact contrariul. Iată ce spunea în 1946 acelaşi *L. Makkai* despre Anonymus: „critica modernă a izvoarelor a izbutit să precizeze într-un

[28] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 29, nota 58. Vezi şi V. D. Koroliuk, *Slavjane, vlachi, rimljane i rimskie pastuki vengreskogo „Anonima"*, în *Jugovostočnaia Evropa v srednie veka*, 1972, pp. 139—159.

[29] Acesta chiar într-un studiu special: *Zur Kritik der aeltesten ungarischen Geschichte*, Troppau, 1860 şi în cap. IV din *Rumaenische Studien* (titlul *Die Anfänge der Ungarn und der Anonymus)*.

[30] A. de Bartha susţinea, de pildă: „este imposibil să-l considerăm (pe Anonymus) ca un izvor serios în privinţa cuceririi ţării" (*Romains et Magyars devant l'histoire*, Paris, 1899, p. 70 şi urm.). Vezi şi Réthy László, *Anonymus az erdély oláhokról* [A. despre românii din Transilvania], Budapesta, 1880; Csetneki (Jelenik) Elek, *Anonymus az erdély oláhokról* („Egyetemes Philologiai közlöny", 1881, pp. 229—254); Konrad Schünemann, *Die „Römer" des Anonymers Notars* („Ungarische Jahrbuch", 1926, pp. 448—457); L. Tamas, *op. cit.*, pp. 241—256 etc. Pentru bibliografia mai nouă vezi Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. II-a, pp. 26—28.

Pentru poziţia mai nouă a istoriografiei maghiare a se vedea îndeosebi Kristó Gyula, *Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál* [Romani şi vlahi la Nestor şi Anonymus] („Századok", 1978, nr. 4, pp. 623—661), în care autorul reia teoria mai veche a aceleiaşi istoriografii, potrivit căreia cronica lui Anonymus nu poate fi luată în considerare deoarece nu este contemporană evenimentelor prezentate şi nu face decît să transpună pentru epoca cuceririi Transilvaniei de către maghiari (sec. X) situaţia etnică existentă în vremea în care-şi redactează opera (sec. XII—XIII). După opinia lui Kristó, „analizele referitoare la Nestor şi la sursele medievale maghiare nu dovedesc, nici în cea mai mică măsură, teoria continuităţii daco-romane". O opinie contrară a susţinut V. D. Koroliuk, *Slaviane, vlahi, rimleane i rimskie pastuhi vengreskogo „Anonima"*, în *Jugo-vostocinaia Evropa v srednie veka*, Kişinev, 1972.

[31] *Documenta historiam Valachorum*, p. LXI. Vezi respingerea acestei teze la C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 38.

[32] L. Makkai, în „Törtenelmi Szemle", 1975, nr. 4; vezi şi R. Ist., 1976, nr. 8, p. 1234.

mod incontestabil că informaţiile privitoare la cucerirea ungară a Transilvaniei furnizate de cronici şi de notarul anonim provin dintr-o primă *Gesta Ungarorum*, operă compusă la finele secolului XI, adică la o dată relativ destul de apropiată de evenimentele respective"[33].

Pe de altă parte, unul din marii istorici maghiari, *B. Homan*, recunoaşte preciziunea informaţiilor şi autoritatea de necontestat a lui Anonymus: „Dans l'histoire de la conquête de la patrie, son récit, soigneusement élaboré, aussi bien au point de vue stratégique que géographique, prouve la pénétration de sa critique, sa réflexion methodique et la profondeur de ses connaissances"[34].

Ţinînd seama de această situaţie, *I. Moga* se întreba: „un om cu atîta simţ critic, înzestrat cu adîncă ştiinţă, cu precise cunoştinţe geografice în ce priveşte Ungaria, cum de a rămas atît de vag informat privitor la împrejurările din Transilvania?". Răspunsul nu poate fi decît că „lipsa de amănunte geografice mai bogate privitoare la Transilvania, pe care o constatăm în cronica notarului regelui Bela II, atît de precisă şi amănunţită în ce priveşte Panonia şi nordul Ungariei, este o dovadă concludentă că, în prima jumătate a veacului al XII-lea, prezenţa autorităţii regale ungureşti în această provincie era mai mult nominală decît efectivă sau, poate, lipsea cu totul"[35].

După cum a observat *W. Tomaschek*, cînd a criticat teoria lui Roesler, „Anonymus nu putea fi aşa de nepriceput încît să fi vrut să încredinţeze pe compatrioţii săi că valahii ar fi fost nişte locuitori vechi ai ţării cînd toată lumea din jurul său ar fi trebuit să ştie că acest popor — după cum pretinde Roesler

[33] L. Makkai, *Histoire de Transylvanie*, p. 36.

[34] R E H, III, 1925, p. 762. De părerea lui Homan sînt şi alţi istorici şi filologi maghiari, care acordă încredere lui Anonymus. „Va trebui să înceteze faţă de el punctul de vedere hipercritic şi nu trebuie să vedem în descrierile lui numai icoane de ale Ungariei de la sfîrşitul sec. XII sau începutul sec. XIII", deoarece cronica „păstrează urme istorice foarte importante" (E. Jakubovich) sau „nu se poate pune la îndoială că lucrarea lui n-ar fi avut în vedere tradiţiile epocii mai vechi, poate chiar amănuntele epocilor sincronice, păstrate din gură în gură" (T. Ortvay). Vezi prezentarea lui N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, pp. 7—13 şi G. Brătianu, *Tradiţia istorică despre voievodatele româneşti din Ardeal*, Buc., 1945, pp. 3—12.

[35] I. Moga, *Păreri istorice ungureşti privitoare la românii din Transilvania medievală*, Sibiu, 1941, pp. 30—32. Dealtfel, comitatele, ca formă de organizare administrativă, au început să apară de-abia în a doua jumătate a sec. XII.

— nu era mai vechi în ţară decît de 60 de ani. Nu! Tradiţia mai veche decît memoria oamenilor arăta ca popoare străvechi pe valahi şi pe slavi. Dacă ar fi putut privi pe valahi ca pe nişte vagabonzi nou veniţi, apoi el, care-i tratează drept cei mai netrebnici oameni, nu i-ar fi cruţat nici de această ocară". *În secolul al XIII-lea, cînd ar fi trăit Anonymus, „nimeni nu se gîndea să vadă în valahi nişte emigranţi veniţi de curînd"*[36] (subl. ns. — N. S.).

După cele mai îndreptăţite opinii, cronica lui Anonymus se bazează pe o cronică internă maghiară *Gesta Ungarorum*, scrisă probabil în vremea lui Ladislau cel Sfînt. În plus, în redactarea cronicii sale, Anonymus compară realităţile din timpul său cu acelea din trecutul cunoscut lui din vechea cronică[37].

Să vedem acum ce spune Anonymus. Relatînd venirea maghiarilor în Panonia, el afirmă că aceştia au găsit acolo o populaţie numeroasă, alcătuită din mai multe neamuri, între care erau şi românii (=vlahii) „adică păstorii romanilor": „terram (Pannoniae) habitarent Sclaui, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum"[38]. În acest text deci Anonymus identifică pe români sau „blachi" cu descendenţii direcţi ai romanilor şi susţine că „în spaţiul carpato-panonian a existat o continuitate romană permanentă şi că abia ungurii au izgonit pe români din Panonia ... Prin afirmaţia lui Anonymus — bun cunoscător al realităţilor majore contemporane din vecinătatea sa — surprindem faptul că el era convins de continui-

[36] „Zeitschrift für österr. Geschichte", 1872, p. 152.

La acest argument trebuie să adăugăm şi pe acela că Anonymus nu aminteşte pe saşi (colonizaţi la mijlocul sec. XII) şi nici pe secui (menţionaţi documentar la 1210), ceea ce l-a îndreptăţit pe E. Jakubovich să afirme că autorul cronicii a fost notarul regelui Bela al II-lea (1131—1141), care a domnit înainte de venirea saşilor (*Emlékkönyv Dr. Grof Klebelsberg Kuno*, Budapesta, 1925, pp. 169—213).

[37] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 29.

[38] *Gesta Hungarorum*, ed. G. Popa-Lisseanu, Buc., 1934, p. 32. Vezi şi E. Gamillscheg, *Blachi ac pastores Romanorum*, în *Omagiu lui Ioan Lupaş*, Buc., 1943, pp. 270—276. Discuţia textului cu citate din istoricii maghiari la N. Drăganu, *op. cit.*, p. 13—20. După cum arată N. Drăganu, unii istorici maghiari (D. Pais) au admis prezenţa unei populaţii vlahe în Pannonia la venirea maghiarilor (*ibidem*, p. 31). După cum a observat I. Moga, folosirea formei blachi este o dovadă despre vechimea scrierii, deoarece maghiarii au utilizat forma olah de-abia în sec. XIII, după pătrunderea lor în Transilvania.

tatea elementului roman în spaţiul carpato-panonian şi de descendenţa românilor din romanii antici, ca ramură a Romaniei"[39].

În afară de această continuitate a populaţiei romanice, Anonymus mai dovedeşte că *la venirea ungurilor Transilvania era locuită de o populaţie românească ce-şi avea propriile sale formaţiuni politice care s-au opus pătrunderii maghiare*[40]. El afirmă că una din căpeteniile maghiare, Tuhutum[41], a aflat „despre bunătatea ţării Ultransilvane, unde domnia o avea un oarecare blac (=român) Gelu"[42]; el a aflat că „pămîntul acela e udat de cele mai bune rîuri ..., că din nisipul lor curge aur, că aurul din acea ţară e cel mai bun aur, că de acolo se scoate sare şi materii sărate şi că locuitorii din acea ţară ... sînt blachi şi slavi, care nu au alte arme decît arcuri şi săgeţi". El povesteşte mai departe lupta dintre Tuhutum şi Gelu, ducele blachilor, luptă terminată cu înfrîngerea şi moartea acestuia din urmă. În afară de ducatul (voievodatul) lui Gelu, mai existau şi alte formaţiuni politice asemănă-

[39] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 31. Vezi şi G. Brătianu, *Tradiţia istorică*, pp. 13—16.

Prezenţa populaţiei romanizate în Pannonia a fost pusă în lumină şi prin descoperirile arheologice ale aşa-numitei culturi Keszthely. Vezi A. Kiss, *The place of the Keszthely Culture in the Probleme of the roman continuity in Pannonia* („Archeologiai Ertesitö", 1968, nr. 1, p. 101 şi urm.).

[40] O bună prezentare a evenimentelor — asupra cărora nu insistăm aici — la Ştefan Pascu, *op. cit.*, pp. 28—32, 40 şi G. Brătianu, *op. cit.*, pp. 15—19.

[41] Acest Tuhutum „ar putea să fie pur şi simplu Ahtum din viaţa Sf. Gerard" (N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 42).

[42] După cum s-a arătat, ipoteza lui Toth Z. I. că Anonymus a creat numele voievodului influenţat de existenţa, în Transilvania, a şefului tribului maghiar Gyula trebuie privită cu multă rezervă *(Tuhutum és Gelou. Hagyomány és hitelesség Anonymus munkájaban*, în „Századok", 1945—1946, pp. 21—84). Tot astfel, părerea lui Györffy Gy. că cele 4 capitole în care este amintit Gelu (şi numai acestea !) ar fi fost interpolate ulterior de către Anonymus pare cel puţin ciudată *(Formation d'Etats au IX-e siècle suivant les Gesta Hungarorum du notaire Anonyme*, în *Nouvelles études historiques*, I, 1965, pp. 43—53). Vezi Ştefan Pascu, *op. cit.*, pp. 45, 50.

Cît priveşte opinia lui E. Moor, după care Gelu ar fi personificarea localităţii Gilău (ung. Gyalu), dăm cuvîntul marelui savant care a fost V. Bogrea care a arătat că Gyalu este „evident rom. Dealu (pron. Gialu), iar hărţile mai vechi indică de fapt acolo un «Dealu Mare»: adio, Gelu !" („Dacoromania", I, 1922, p. 219).

toare: a lui Menumorut, între Mureş şi Someş, şi a lui Glad, în Banat[43].

Din afirmaţiile lui Anonymus rezultă că, în secolul al X-lea, *românii constituiau majoritatea populaţiei din Transilvania,* unde îşi aveau propriile lor formaţiuni sociale şi politice, formaţiuni ce s-au împotrivit cuceririi maghiare.

Afirmaţiile lui Anonymus despre existenţa acestor formaţiuni social-politice româneşti şi despre luptele purtate de unguri cu populaţia autohtonă au fost confirmate şi pe cale arheologică[44]. Astfel, observaţiile stratigrafice făcute la cetatea de pămînt de la Vladimirescu (Glogovăţ), de lîngă Arad, au permis constatarea că, în prima jumătate a sec. X — atunci cînd Anonymus plasează rezistenţa opusă de Glad, voievodul acestei regiuni — primul nivel al fortificaţiei de refugiu a fost distrus de un puternic incendiu[45].

Cît priveşte cetatea Biharea, aici s-au descoperit cîteva morminte de maghiari din prima jumătate a sec. X, despre care arheologul *M. Rusu* crede că ar fi aparţinut celor căzuţi în luptă cu soldaţii lui Menumorut pentru cucerirea cetăţii[46].

Situaţia demografică din secolele VIII—X din zonele la care se referă Anonymus îi confirmă pe deplin ştirile; cercetări mai noi au dovedit o deplină concordanţă între aceste ştiri şi realitatea demografică pusă în evidenţă de cercetările arheologice efectuate în vremea noastră[47].

[43] *Gesta Hungarorum*, ed. cit., cap. IX, XI, XXIV—XXVII; A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 233—234. Vezi şi Geza Bakó, *The relations of the Principality of the Banat with the Hungarians and the Petchenegs in the tenth century*, în vol. *Relations between the autochtonous population and the migratory populations*, Buc., 1975, pp. 241—248.

[44] Vezi K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, p. 115 (cap. *Etapele de pătrundere a feudalismului maghiar în Transilvania).*

[45] „Mag. istoric", 1978, nr. 9, p. 31. Despre concordanţa dintre afirmaţiile lui Anonymus şi realităţile istorice cunoscute pe calea săpăturilor arheologice în această regiune vezi Eugen Glück, *Unele informaţii provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (sec. VIII—X)* („Ziridava", 6, 1976, pp. 73—87).

[46] A I I C, III, 1960, p. 16. Vezi şi M. Rusu, *Cetatea Moigrad şi Porţile Meseşului*, în vol. *Sub semnul lui Clio*, Cluj-Napoca, 1974, pp. 265—279, unde se fac unele apropieri între afirmaţiile lui Anonymus şi descoperirile de la Moigrad. Vezi şi mai sus, cap. VI.

[47] Ştefan Olteanu, *Realităţi demografice pe teritoriul Transilvaniei în secolele VIII—X* (R. Ist., 28, 1975, nr. 12, pp. 1833—1847+1 h.). Vezi şi idem, *Baza demografică străveche a organismelor statale din sec. XIII din sudul şi estul Transilvaniei*, în *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, pp. 63—69.

Istoricii români — fără excepţie — au considerat întemeiate afirmaţiile lui Anonymus şi nu s-au îndoit de veracitatea lor. Analizînd aceste ştiri, marele istoric *N. Iorga* sublinia faptul că „existenţa unor formaţiuni teritoriale anterioare năvălirii (ungurilor) e sigură", românii fiind amintiţi ca „blaci" sau „rustici"[48]. Autorii lucrării *Din istoria Transilvaniei* au arătat şi ei că „esenţa povestirii" lui Anonymus e vrednică de crezare, aceasta cu atît mai mult „cu cît anumite relatări (ale sale) au fost verificate prin alte izvoare"[49]. *I. Moga* afirma la rîndu-i: „prioritatea românilor în Transilvania faţă de saşi, secui şi unguri este dovedită de Anonymus, care şi-a cules informaţiile privitoare la această provincie în primele decenii ale veacului al XII-lea"[50].

Dar Anonymus nu este singurul cronicar ce atestă prezenţa vlahilor în Transilvania la venirea ungurilor. *Cronica lui Nestor*, zisă şi *cronica rusă de la Kiev*, alcătuită la sfîrşitul sec. XI sau începutul sec. XII, susţine că ungurii s-au aşezat în Transilvania după ce au învins pe vlahi. El arată că, după ce au trecut Carpaţii, ungurii „începură să se lupte cu volohii şi cu slavii (volohov i slavian) care trăiau acolo"; „căci slavii se aşezaseră mai întîi acolo, pe urmă au venit vlahii, care supuseră ţara slavă, apoi ungurii, alungînd pe vlahi şi cucerind această ţară, s-au aşezat acolo împreună cu slavii după ce i-au cucerit"[51]. „Prin urmare, o afirmaţie foarte ase-

[48] N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, Buc., 1921 (şi în limba română în R I, 7, 1921, pp. 1—22). În *Istoria românilor*, III. p. 42, N. Iorga susţine că Anonymus „arată starea de lucruri de pe la 1200".

[49] *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 65.

[50] I. Moga, *op. cit.*, p. 33. Tot I. Moga a atras atenţia asupra faptului că, chiar dacă nu am accepta valabilitatea constatărilor lui Anonymus pentru epoca venirii maghiarilor, ea trebuie acceptată pentru prima jumătate a sec. XII cînd autorul îşi strîngea informaţiile: „mais ce qui ne peut être contesté dans le texte d'Anonyme est le fait que pendant la première moitié du XII-e siècle, avant la colonisation des Saxons, à l'époque où l'anonyme recueillait ses informations sur les circonstances de Transylvanie, il existait au centre de cette province et nottament dans la vallée de l'Aries et du Someş e à l'ouest jusqu'à la Porte de Meseş, une masse compacte roumaine autochtone ayant à sa tête un voïvode ..., à une époque où pour la cour du roi hongrois la Transylvanie n'était qu'une «ultra silva», lontaine et aux contours indéfinis, d'où l'on apportait le sel".

[51] *Povest vremennih let*, I, Moscova-Leningrad, 1950, p. 217. Urmînd pe Roesler, care urmărea să nege valoarea acestui izvor, unii istorici maghiari au susţinut că voloh din cronica rusă nu se referă la românii din Transilvania, ci la franci ! Vezi Matyas Gyóni, *Les Vlaques des Annales primitives de Kiev* („Etudes slaves et roumaines", II, 1949, pp. 56—92).

mănătoare aceleia din cronica notarului anonim. Faptul că două izvoare, din medii diferite şi scrise în limbi diferite, neavînd nici o legătură unul cu altul, dau aceeaşi informaţie despre prezenţa românilor în interiorul arcului carpatic la venirea ungurilor este concludent şi lămureşte definitiv chestiunea"[52].

După cum s-a mai arătat[53], constatările lui Anonymus nu sînt singulare în cronicile maghiare. Ele sînt confirmate şi întărite de un alt cronicar de la sfîrşitul secolului al XIII-lea, *Simon de Kéza*, care a folosit ca sursă de informare *Gesta Hungarorum*, compusă în vremea lui Ladislau Cumanul[53 bis]. Acest cronicar, „care a trăit în mijlocul românilor şi i-a cunoscut bine, îi consideră drept singurii urmaşi ai Romaniei orientale: numai ei ar fi rămas în Panonia în vremea hunilor („Blackis, qui ipsorum <Romanorum>fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia")[54]. Spre deosebire de Anonymus, S. de Kéza plasează începuturile vlahilor în vremea hunilor, *subliniind astfel ideia continuităţii elementului roman, reprezentat în vremea sa de vlahi*; după părerea sa, numai românii au rămas pe loc, în calitatea lor de sedentari şi păstori romani („coloni" şi „pastores")[55].

După cum a remarcat *I. Moga*, S. de Kéza îşi redacta cronica exact în epoca pretinsei imigrări a românilor de la sudul

Amintim aici că învăţaţii străini mai vechi nu au pus la îndoială afirmaţiile lui Nestor cu privire la vlahi. Iată ce spunea, la 1806, mitropolitul sîrb Ştefan Stratimirovici: „am o opinie foarte fermă şi hotărîtă că, în toate locurile acelei vechi istorii ruse, unde vorbeşte despre valahi, cu adevărat Nestor nu a înţeles pe alţii, ci pe cei de astăzi, din Valahia, Moldova, Transilvania şi celelalte părţi în care se află valahii" („Bis. ort. română", 1975, nr. 3—4, p. 418).

[52] Constantin C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 113. Vezi şi V. Pârvan, *Românii în cronica Notarului anonim al regelui Bela. Cercetare comparativă cu celelalte cronici ungureşti şi cu cronica lui Nestor* („Crisia", VII, 1977, pp. 277—327).

[53] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 32.

[53 bis] Vezi Gerics József, *Domanovszky Sándor, az Árpád-kori Krónikakutatós úttörője* [S. D., precursor al cercetărilor privind cronicile scrise în epoca arpadiană] („Szazadok", 1978, nr. 2, pp. 235—250).

[54] Simon de Kéza, *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, ed. G. Popa-Lisseanu, Buc., 1935, p. 32. Despre continuitatea culturii romane în Pannonia în sec. IV—V e. n. vezi J. Harmatta, *The Last Century of Pannonia* („Acta Antiqua", 18, 1970, nr. 3—4, pp. 361—369).

[55] Vezi şi A. Armbruster, *op. cit.*, p. 32, care remarcă semnificaţia deosebită a pasajului relativ la români, singurul popor din Europa răsăriteană de origine romană.

Dunării[56]; *cunoscîndu-i bine, putea el oare să afirme că românii erau un popor vechi în cazul în care ei ar fi venit în Transilvania de abia în sec. XIII? Fără îndoială că nu!*

Relatînd despre originea secuilor şi ataşarea acestora la triburile maghiare, S. de Kéza precizează că secuii nu trăiau în cîmpia Pannoniei, ci împreună cu românii în munţii de margine, unde — fiind amestecaţi cu românii — secuii au învăţat scrierea acestora (*non tamen in plano Pannoniae, sed cum Blackis commixti montibus confinii sortem habuerunt, unde Blackis commixti literis ipsorum uti perhibentur*)[57].

Afirmaţia făcută atît de Anonymus cît şi de S. de Kéza că vlahii şi păstorii romanilor au fost găsiţi aici de maghiari are la bază „o tradiţie istorică temeinică în care latura esenţială nu este data — epoca lui Arpad sau a lui Atila — ci faptul priorităţii poporului român în regiunile care au ajuns pe urmă sub stăpînirea maghiară"[58].

Un alt izvor care confirmă pe Anonymus şi S. de Kéza este *Descriptio Europae Orientalis*, scrisă pe la anul 1308 de un autor francez pentru informarea lui Carol Robert şi Carol de Valois, dornici să cunoască realităţile din această parte a Europei. „Ca realitate componentă a spaţiului descris şi familiar autorului, românii apar în această descriere conform opiniei vremii, larg răspîndite de altfel, care în punctele ei esenţiale concordă cu cele din izvoarele maghiare: valahii sînt păstorii romanilor", deci popor de origine romană şi, în plus, popor „foarte mare şi răspîndit" (populus ualde magnus et spatiosus) care locuia o ţară „mare şi bogată"[59]. Spre deosebire de Anonymus şi S. de Kéza, autorul *Descrierii* susţine că vlahii au fost goniţi din Panonia la sudul Dunării, fiind vorba deci — ca şi la Kekaumenos — de o mişcare de populaţie în sens invers aceleia susţinute de partizanii teoriei imigrării românilor de la sudul Dunării[60].

*

[56] I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie*, pp. 16—17.

[57] Ştefan Pascu, *op. cit.*, pp. 51—53.

[58] A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 33—34. Vezi şi G. Brătianu, *op. cit.*, p. 18.

[59] *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, ed. G. Popa-Lisseanu, Buc., 1934, p. 17. Vezi şi idem, *Românii în Descriptio Europae Orientalis* (R I, 20, 1934, pp. 101—111).

[60] După opinia lui Sextil Puşcariu, autorul *Descrierii*, „cunoscînd pe de o parte cronicile ungureşti cu ştirile despre vlahii care erau «pastores Romanorum» locuind în Panonia la venirea hunilor şi aflînd pe de altă parte despre vlahii din Pind, care erau tot păstori şi vorbeau o limbă ro-

Trecînd mai departe, vom aminti că, în anul 1027, în vremea expediției împăratului Constantin al VIII-lea în Sicilia, românii (vlachii) sînt amintiți ca făcînd parte din armata acestuia, alături de bulgari, macedoneni și alții[61].

Unul din cele mai importante izvoare narative despre români este *Strategiconul* lui *Katakalou Kekaumenos*, general bizantin care și-a scris opera pe la mijlocul sec. XI. Manifestînd o oarecare ostilitate față de valahi, care „nu țin niciodată credință cuiva, cum nu au făcut-o nici vechilor împărați romani", Kekaumenos îi consideră urmașii dacilor supuși de Traian. „Mai înainte trăiau în apropierea Dunării și pe Saos, pe care azi îl numim Sava, ... în locuri întărite (de natură) și greu accesibile". Răzvrătindu-se împotriva bizantinilor, „romanii furioși îi zdrobesc", silindu-i să se retragă spre sud, în Epir, Macedonia și Elada[62]. Pe lîngă faptul că-i consideră pe vlahi urmașii romanilor din Dacia lui Traian, Kekaumenos păstrează amintirea unei deplasări de populație românească de la nord la sud, și nu invers cum au susținut mai tîrziu adversarii continuității[63].

manică, păstrători ai tradiției că sînt veniți din regiunile dunărene, a combinat cele două știri, făcînd din vlahii din Pind urmașii păstorilor romani din Panonia" („Dacoromania", IV, 1926, p. 1389). Vezi și G. Brătianu, *op. cit.*, p. 14.

[61] A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 236—237. Vezi și M. Gyóny, *Vlahi Bartiskoi letopisi* („Acta Antiqua", 1951, pp. 235—245).

[62] A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 237—238; A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 20—22 (cu bibliografia mai veche). Textul în *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, p. 41.

De curînd a fost pus în valoare un nou izvor oriental care atestă prezența valahilor la nordul Dunării la venirea cumanilor; este vorba de cronica numită *Oguzname* din sec. XI, în care se spune că oastea cumană a fost trimisă împotriva rușilor, valahilor *(Ulakes)* și altor popoare care nu vroiau să se supună. Existența unei „țări a valahilor" *(Ulak ili)* în sec. XI arată că la acea dată românii erau destul de numeroși și de cunoscuți la nordul Dunării (Mehmet Ali Ekrem, *O mențiune inedită despre români în Oguzname — cea mai veche cronică turcă*, ms.).

[63] Unii istorici maghiari au pus la îndoială autenticitatea istorică a pasajelor relative la români, afirmînd că Kekaumenos nu ar fi știut care este patria primă a vlahilor din Balcani, confundînd Dacia Traiană cu Dacia Aureliană. Vezi Gyóni M., *A legrégibb vélemény a román nép eredetéről. Kekaumenos müvei mint a román történet forrásai* [Cea mai veche opinie despre originea poporului român. Opera lui K. sursă pentru istoria românilor], Budapesta, 1944. Reluînd studiul în anul următor, același istoric consideră că Kekaumenos nu poate fi utilizat în sprijinul continuității în Dacia și că este „imposibil" de găsit o singură dovadă despre prezența vlahilor la nord de Dunăre înainte de a doua jumătate a sec. XII (*L'oeuvre de Kekaumenos source de l'histoire roumaine*, în „Revue d'histoire comparée", 23, 1945, pp. 96—180).

În aceeaşi epocă (1094, după *V. Minorsky* sau 1049—1053, după *A. Decei)*, avem o ştire foarte importantă despre românii de la nordul Dunării în scrierea persană a lui *Gardizi, Podoaba istoriilor*: prezentînd realităţile etnice şi politice ale Europei răsăritene, Gardizi aşează între slavi (bulgari), ruşi şi unguri „un popor din Imperiul roman (äz Rūm) şi toţi sînt creştini şi pe ei îi numesc N-n-d-r. Şi ei sînt mai mulţi de cît maghiarii, dar sînt mai slabi" (se înţelege din punct de vedere al organizării politice, aşa cum afirmase şi Anonymus). *Din datele oferite de Gardizi rezultă deci că, în sec. XI, exista o numeroasă populaţie românească la nordul Dunării*; cît priveşte numele, A. Decei a arătat că sub grupul de consoane se ascunde probabil numele unui conducător al acestui popor[64].

Către sfîrşitul secolului al XI-lea, *Ana Comnena*, în opera sa *Alexiada*, aminteşte pe „geţi" ca fiind un factor însemnat în raportul de forţe ce se înfruntau în regiunea Dunării; după unii autori, aceşti „geţi" sînt foarte probabil românii de la nordul fluviului[65]. Ana Comnena aminteşte, de asemenea, în cîteva rînduri şi de vlahii din Peninsula Balcanică[66].

[64] A. Decei, *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi (a. 1050)* Buc., 1936 (extras din vol. *Omagiu fraţilor Al. şi Ion I. Lapedatu)*; vezi şi A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 22—23; C. Cihodaru, *Există ştiri despre români în operele unor scriitori afgani sau persani din secolele X—XI?* (A Ş U C, istorie, XV, 1969, fasc. 2, pp. 157—170).

După opinia unor istorici bulgari, prin N.n.d.r. s-ar înţelege poporul bulgar (I. Bojilov, în „Etudes balkaniques", 1971, nr. 3, p. 174).

Obiceiul de a desemna popoare sau localităţi cu astfel de grupuri de consoane îl au şi alţi autori orientali; pe la mijlocul sec. IX, arabul Masudi amintea oraşul W.l.n.d.r. Vezi Nikos Oikonomides, *Vardariotes — W.l.nd.r. — V.l.nd.r.: Hongrois installés dans la vallée du Vardar en 934* (S. F., 32, 1973, pp. 1—8).

Despre un alt izvor din sec. XI, care oferă ample informaţii cu privire la situaţia românilor din Transilvania (este vorba de *Deliberatio*, alcătuită de episcopul Gerard), vezi Eugen Glück, *Une source précieuse de l'histoire de la Roumanie: le manuscrit „Deliberatio" (XI-e siècle)* (R R H, 1979, nr. 2, pp. 259—275).

[65] E. Stănescu, *Les „mixobarbares" du bas-Danube au XI-e siècle (Quelques problèmes de terminologie des textes)*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, pp. 50—51.

Pentru analogie vezi textul lui Ioan Cantacuzino care aminteşte pe „geţii de dincolo de Istru" (=români) separat de sciţi (cumani) *(Fontes historiae Daco-Romanae*, III, Buc., 1975, p. 485).

[66] *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, p. 85 (sub anul 1083), 109 (sub anul 1091), 115 (sub anul 1096). Ultimul pasaj dovedeşte existenţa unei populaţii vlahe între Dunăre şi munţii Balcani, existenţă contestată de unii istorici bulgari.

Vezi şi Matyas Gyóni, *La première mention historique des Vlaques des monts Balkans* („Acta Antiqua", 1952, nr. 3—4, pp. 495—515), care sus-

Mai amintim apoi că, la mijlocul secolului al XII-lea, cu prilejul expediției din 1148 la nordul Dunării împotriva cumanilor, bizantinii au luat prizonier pe un șef cuman numit Lazăr. Întrucît, după nume, acesta nu are nimic turanic, unii cercetători îl consideră fie un feudal român supus cumanilor, fie un cuman creștinat sub influența supușilor săi[67].

Peste alți cîțiva ani, la 1164, povestind fuga lui Andronic Comnenul, cronicarul *N. Choniates* afirmă că acesta, înainte de a ajunge „la hotarele Galiției, către care se repezise ca spre un azil mîntuitor, atunci cade în capcanele vînătorilor. Căci, prins de vlahi, la care ajunsese zvonul despre fuga lui, era dus din nou înapoi, la împărat"[68]. După opinia celor mai mulți dintre cercetători (*W. Tomaschek, A. D. Xenopol, D. Onciul, C. C. Giurescu* etc.), este vorba de românii de la nordul Dunării, și anume de cei din Moldova de nord pe unde trecea Andronic în drumul său spre Galiția[69].

Unul din cele mai discutate pasaje relative la români din cronicile bizantine este acela furnizat de *Kynnamos* privitor la luptele purtate de Manuel Comnenul cu maghiarii la 1167.

ține că prima mențiune datează din 1094, fiind cuprinsă într-un pasaj din *Alexiada*. Despre vlahii din Balcani care duc viață nomadă vezi idem, *Le nom de „Vlachoi" dans l'Alexiade d'Anne Comnène* („Byzantinische Zeitschrift", 1951, pp. 241–252).

[67] P. St. Năsturel, *Coumans et Byzantins sous le règne de Manuel Comnene* („Byzantina", I, 1969, p. 175).

Despre amestecul de populații, din care nu lipseau românii, vezi mai nou Nicolae Șerban Tanașoca, *Les mixobarbares et les formations politiques paristriennes du XI-e siècle* (R R H, 1973, nr. 1, pp. 61–82). Menționăm că unii istorici bulgari (de pildă Vasilka Tapkova-Zaimova) exclud pe români dintre așa-zișii mixobarbari. Vezi precizările lui P. Diaconu, în R. Ist., 1977, nr. 10, p. 1295 și urm.

[68] Textul în *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, p. 351.

[69] *Ibidem*, nota 20. Vezi și P. Diaconu, *Despre situația politică la Dunărea de Jos în sec. XII* (S C I V, 1976, nr. 3, pp. 299–301).

Amintim aci că sînt unii istorici care consideră în mod eronat că prima mențiune a vlahilor pe teritoriul Moldovei ar fi scrisoarea papei Grigore al IX-lea din 1234 (Gy. Györffy, *Sur la question de l'etablissement des Petchénègues en Europe*, în „Acta Orientalia", 25, 1972, nr. 1–3, p. 287, nota 17). Despre această problemă vezi: C. Cihodaru, *Considerații în legătură cu populația Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)* („Studii și cerc. științifice", Iași, istorie, 14, 1963, nr. 2, pp. 240–241); V. Spinei, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice* (S C I V, 24, 1973, nr. 1, pp. 65–66 și nr. 2, pp. 277–278); idem, *Informațiile istorice despre populația românească de la est de Carpați în secolele XI–XIV* (A I I A I, 14, 1977, p. 1–21), care face și unele considerații despre puținătatea știrilor scrise privitoare la românii din Moldova în această perioadă.

El afirmă că împăratul ar fi trimis împotriva lor pe Alexios protospătarul pentru a face o demonstrație, în timp ce Leon Batatzes, „adunîndu-și din altă parte altă armată numeroasă și chiar mare mulțime de vlahi, care se zice că sînt coloniștii italilor de odinioară, avea ordinul să năvălească în Ungaria din ținuturile de lîngă Pontul Euxin, de unde nimeni, niciodată, nu năvălise asupră-le"[70].

După părerea celor mai mulți cercetători, atacul, îndreptîndu-se din ținuturile dinspre mare, nu putea porni decît din părțile de la nord și est de Dunăre, de unde se recruta acea „mare mulțime de vlahi"[71]. Pe lîngă această constatare, *Kynnamos ne-a lăsat prima dovadă despre conștiința originii romane la românii nord-dunăreni*[72].

Către sfîrșitul aceluiași secol al XII-lea, românii de la nordul Dunării sînt amintiți adeseori de cronicarul bizantin *N. Choniates* fie ca aliați ai vlahilor și bulgarilor lui Petru și Asan[73], fie ca aliați ai cumanilor în incursiunile acestora la sudul Dunării[74].

În sfîrșit, mai menționăm că în *Nibelungenlied*, alcătuit pe la 1200, este amintit herțogul (ducele) Ramunc din Țara Vlahilor (Vlâchenlant)[75]. Cei mai mulți istorici (*A. D. Xenopol, D. Onciul, G. Popa-Lisseanu, A. Armbruster* etc.) au văzut în

[70] N. Bănescu, în A I I C, I, 1921—1922, p. 154. Vezi și Eugen Stănescu, *Les Βλαχοι de Kinnamos et de Choniatès et la présence militaire byzantine au Nord du Danube sous les Comnènes* (R E S E E, 9, 1971, nr. 3, pp. 585—593); A. Armbruster, *op. cit.*, p. 24; Petre Diaconu, *Despre situația politică la Dunărea de Jos în sec. XII* (S C I V, 1976, nr. 3, pp. 302—305).

[71] După unele opinii, pasajul din Kynnamos nu s-ar referi la vlahii din nordul Dunării, ci la cei din Balcani (C. Daicoviciu, *Izvoare istorice greșit interpretate*, în „Tribuna", 3, 10, 17 și 24 sept. 1970). Vezi și L. Tamas, *op. cit.*, p. 103 și *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, p. 239.

Despre corespondența izvoarelor bizantine cu descoperirile arheologice privind continuitatea populației romanizate la nordul Dunării vezi C. Cihodaru, *Date istorice și toponimice privind existența populației romanice din regiunea carpato-dunăreană în sec. III—XI* (A Ș U C, istorie, t. 15, 1969, fasc. 1, pp. 1—19).

[72] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 24.

[73] *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, p. 259; Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, pp. 18—20; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 243—245. Nu insistăm aci asupra vlahilor din sudul Dunării care jucau în acest timp un important rol politic.

[74] *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, pp. 267, 291.

[75] A. Armbruster, *op. cit.*, pp. 34—35. Vezi și idem, *Nochmals „Herzoge Râmunc üzer Vlâchen Lant"* (R R H, 12, 1973, nr. 1, pp. 83—100) și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 130, care arată că românii sînt amintiți alături de pecenegi, vecinii lor din sec. IX—X.

acest Ramunc un personaj fictiv, purtînd numele poporului său; cît priveşte Ţara Vlahilor, aceasta este o formaţie social-politică locală, care prefigurează Ţara Românească, ce se va constitui peste un secol.

*

Trecînd acum la documentele relative la Transilvania, adăugăm aci — pe lîngă constatările făcute în introducerea acestui capitol — şi o alta deosebit de importantă: în cele 480 de documente publicate în colecţia *Documenta Valachorum* „nu se găseşte nici un singur act de danie sau de colonizare de români. Acte de acestea au emanat de la regii unguri în folosul clerului şi nobilimii maghiare. În contextul acestor acte se menţionează mereu de «Vlahi» şi de «Terra Vlahorum», vlahii fiind mereu înfăţişaţi ca o populaţie găsită acolo — in ipsa terra Blaccorum existentem"[76]. În afară de aceasta, trebuie să mai menţionăm şi faptul că *românii apar în acelaşi timp în mai multe locuri şi în ţinuturi depărtate unele de altele, ceea ce dovedeşte că nu puteau veni atunci în toate aceste regiuni.* Nu vom înşira aici toate documentele în care sînt amintiţi românii din Transilvania în secolul al XIII-lea — operaţie făcută deja de cîteva lucrări mai vechi[77] — ci ne vom opri la cîteva din cele mai importante şi la concluziile ce se pot trage din ele.

Uitînd desigur celelalte izvoare scrise, mărturiile arheologice, toponimia etc., partizanii teoriei lui Roesler au acordat o mare importanţă documentului din 1210, considerat de ei drept prima menţiune documentară a românilor din Transilvania[78].

[76] I. I. Nistor, *Autohtonia daco romanilor în spaţiul carpato-dunărean*, Buc., 1942, p. 50.

[77] V. Motogna, *Dovezi noi despre vechimea poporului român în Ardeal* (R I., 9, 1923, pp. 28—32); A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 252—260; C. Pavel, *Ce ne spun cele dintîi ştiri documentare despre românii din Bihor?* („Calendarul Bihorului", 7, 1927, pp. 71—79); L. Tamas, *op. cit.*, pp. 222—229; P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, pp. 237—238, care citează documentele din 1202, amintind de Fecior, Fata, Micu, Tata etc. din Bihor, şi pe cel din 1205 relativ la un sat „scos de sub stăpînirea valahilor", documente ce nu sînt cuprinse în colecţia *Doc. priv ist. României*, seria C; Pompei Boca, *Vechimea documentară a localităţilor din judeţul Bistriţa-Năsăud — Secolele XII—XIV* („File de istorie", Bistriţa, I, 1971, pp. 85—108).

[78] Szadeczky Lajos, *Az oláh telepités legelsõ okleveles emléke.* [Prima dovadă documentară a colonizării româneşti] („Századok, 42, 1908, p. 577 şi urm.); Karácsonyi János, *Az erdélyi székelyek elsõ hadjárata 1210 ben* [Prima campanie militară a secuilor din Transilvania la 1210], Budapesta, 1912 (extras din „Századok", 46, 1912). Vezi şi Ilie Minea, *Românii îna-*

În acest document se spune că Ioachim, comitele Sibiului, adunînd „saşi, vlahi, secui şi pecenegi", i-a dat regelui Ungariei ajutor contra ţarului Borilă[79]. Se înţelege din acest document că vlahii erau de mai multă vreme în Transilvania, participînd la oastea ţării, nu că acest act ar fi dovada colonizării lor, cum au susţinut unii istorici maghiari.

Mai tîrziu, la 1222, regele Andrei al II-lea şi papa Honoriu scutesc de vamă pe cavalerii teutoni — aşezaţi în Ţara Bîrsei — cînd vor trece prin ţara secuilor sau prin „ţara românilor" *(terra Blachorum)*[80].

În anul următor, acelaşi rege dă mănăstirii Cîrţa „ţinutul luat de la români" *(terram ... exemptam de Blacis)*[81].

Documentele din 1222 şi 1223 au fost atent analizate de istoricii români, îndeosebi de *A. Bunea*[82] şi *A. Decei*[83]; ultimul învăţat a arătat că amintirea unei *terra Blaccorum* la 1222 iar în 1223 o *terram exemptam de Blaccis* constituie dovezi categorice a existenţei, la începutul sec. XIII, a unor ţări româneşti autonome care nu se puteau constitui, fireşte, decît în decursul vremii.

În anul următor, 1224, acelaşi rege Andrei dă saşilor pădurea românilor şi a pecenegilor *(silvam Blacorum et Bissenorum)* dimpreună cu apele „să le folosească împreună cu susnumiţi vlahi şi pecenegi"[84]. Vorbind despre acest document, marele *N. Iorga* sublinia „tovărăşia aceasta cu pecenegii, care nu s-a putut lega de cît în veacurile X—XI, ar ajunge ca să arate vechimea populaţiei româneşti în Ardeal"[85].

inte de 1222. Noi contribuţiuni („Rev. pentru istorie, arheologie şi filologie", 13, 1912, pp. 226—233).

Referindu-se la valahii chemaţi la oaste în 1210, L. Tamas susţinea că aceştia „étaient encore sans exception des pâtres nomades ou transhumants", afirmaţie la care E. Gamillscheg nota cu ironie că regele Andrei al II lea trebuia să alerge prin munţi pentru a descoperi pe aceşti valahi nomazi pe care ţinea totuşi, dintr-un straniu capriciu, să i ia în armata sa! (R H S E E, XX, 1943, p. 91).

79 A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 255—256.

80 *Doc. priv. ist. Rom.*, C, vol. I, p. 188.

81 *Ibidem*, p. 200.

82 *Stăpînii ţării Oltului*, Buc., 1910.

83 *Contribution à l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIII-e et au XIV-e siècle*, Buc., 1940, p. 19.

84 *Doc. priv. ist. Rom.*, C, vol. I, p. 209.

85 N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 30. Vezi şi Thomas Nägler, *Silva Blacorum et Bissenorum* („Tribuna Sibiului", 1969, nr. 531), care arată că, la colonizarea lor, saşii au găsit în Transilvania „o străveche populaţie românească".

Prezența românilor în Transilvania înainte de data presupusei lor emigrări este atestată nu numai de documentele și cronicile de pînă la începutul secolului al XIII-lea, dar și de alte documente mai tîrzii care înregistrează o veche tradiție. Una din cele mai interesante atestări de acest gen este cuprinsă în cîteva scrisori papale din anul 1377 relative la stăpînirea cetății Medieș din părțile Sătmarului; în aceste scrisori se spune că „această cetate cu anumite sate aparținătoare ei a fost dobîndită de mult (=odinioară) din mîinile valahilor schismatici de regele de atunci al Ungariei și de strămoșii acestei Caterina, iar (după aceia) locuitorii și băștinașii acestei cetăți și acestor sate, care erau atunci pătați de întinare schismatică, fiind reîntorși de la rătăcirile lor", s-au convertit la religia catolică.

Comentînd această știre și ținînd seama de faptul că pătrunderea dominației maghiare în părțile sătmărene s-a făcut prin cucerire, *Francisc Pall* a arătat că *scrisorile înregistrează o tradiție locală despre vechimea poporului român în aceste părți*, vechime recunoscută în sec. XIV și de cercurile feudale maghiare care știau că românii au stăpînit odinioară, în timpuri imemoriale, atît cetatea cît și satele din jur înainte de „dobîndirea" lor prin forță de regii Ungariei.

Documentele respective aduc deci o contribuție prețioasă în sprijinul tezei despre prioritatea și persistența poporului român în părțile sătmărene[86]. Nu este desigur întîmplător faptul că tocmai aici la Medieș a existat o puternică așezare a dacilor liberi[87]. Putem presupune deci că la Medieș a ființat „una din străvechile organizații prestatale, cnezate și voievodate locale, ca cele din Maramureș, Sălaj, Ardud etc., peste care s-a suprapus apoi, prin cucerire, feudalismul maghiar"[88].

Pentru alte documente de după 1224 vezi A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, pp. 257—260.

[86] Francisc Pall, *Românii din părțile sătmărene (ținutul Medieș) în lumina unor documente din 1377* (A I I C. XII. 1969. p. 7—33). Documentele au fost publicate de Aloisio Tăutu. *Vechimea românilor în Țara Oașului. Cinci documente papale*. Roma, 1967.

[87] S. Dumitrașcu — T. Bader, *Așezarea dacică de la Medieșul Aurit* (A M N. IV. 1967. pp. 122—125).

[88] Fr. Pall. *op. cit.*, p. 27. Această afirmație a fost verificată pe cale arheologică prin descoperirea unei cetăți de pămînt din sec. X—XI. peste care s-a ridicat cetatea de piatră. Vezi Sever Dumitrașcu, *Săpăturile arheologice din anul 1970 la Medieșul Aurit-Castel* („Crisia". IV, 1974. pp. 101—105).

Capitolul VIII

ROMÂNII, POPOR SEDENTAR. ARGUMENTELE ETNOGRAFICE ALE CONTINUITĂŢII

Un alt argument utilizat de unii adversari ai continuităţii a fost acela că românii nu au constituit o populaţie agricolă sedentară ci au fost un popor de păstori nomazi; unii dintre ei au mers atît de departe încît au susţinut că termenul vlah nu este o denumire numai pentru români ci şi pentru păstori[1].

Primul român care a combătut această idee greşită a fost *A. D. Xenopol* care a adus argumente convingătoare că „românii au fost totdeauna agricultori, fapt care se opune unei transmigrări complete dintr-o regiune în altă reginne"[2].

De aceeaşi părere a fost şi marele istoric *N. Iorga*, care susţinea că ***„marea masă a poporului nostru a fost alcătuită totdeauna din agricultori"***[3].

Au fost şi unii istorici maghiari care au afirmat că „majo-

[1] B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, Roma, 1938, p. 560; L. Tamas, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, pp. 47, 51.

[2] A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler*, pp. 209—210. Despre ideile lui Xenopol în această problemă vezi M. M. Bulgaru Alexandrescu-Dersca, *A. D. Xenopol şi continuitatea poporului român în Dacia pe baza permanenţei îndeletnicirilor sale agricole*, în vol. *A. D. Xenopol. Studii privitoare la viaţa şi opera sa*, Buc., 1972, pp. 47—61.

Vezi şi N. Dunăre, *Interdependenţa ocupaţiilor tradiţionale la români, factor de stabilitate şi continuitate* („Apulum", VII/2, 1969, pp. 529—550), care constată că aşezarea agricolă a constituit „tipul de bază, atît ca formă iniţială, cît şi prin caracterul de masă al acestui tip, prin însumarea unui complex de factori de producţie caracterizaţi prin stabilitate şi continuitate".

[3] N. Iorga, *Popor de păstori sau de plugari?* („Albina", 1927, pp. 393—395). De altfel, aşa cum a remarcat P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 119, *„viaţa păstorească şi cea agricolă sînt forme de viaţă care nu se schimbă uşor una pentru alta"* (subl. ns. —N. S.).

ritatea românilor din Ungaria duceau în cursul veacului al XIII-lea şi al XIV-lea viaţă de păstori nomazi" şi că parte din ei au devenit agricultori de abia după 1241, cînd năvala tătarilor a distrus populaţia maghiară din şes; după opinia lor, „românii, crescători de animale, au avut nevoie de mai multe veacuri pentru a se deprinde cu agricultura"[4].

La o asemenea aserţiune, *I. Moga* s-a întrebat cum este posibil ca tătarii să fi ucis numai unguri, cruţînd restul populaţiei din Transilvania[5]. „Acest pretins Hungaricidium a fost el atît de radical încît pe marile latifundii n-a mai rămas nici un ţăran ungur, silind astfel pe primitivul cioban român, adus pe moşiile nobiliare, să chinuiască veacuri de-a rîndul pe bieţii proprietari unguri să le dea lecţii de agricultură?". În cazul în care românii ar fi învăţat agricultura de la unguri, se întreba mai departe I. Moga, cum se explică lipsa totală a termenilor maghiari din agricultura română?[6].

În realitate, procesul este invers: „under the influence of the local population, the Hungarians, who formed a conglomeration of Finno- Ugric and Turkish tribes, gradually changed their mode of life and became sedentary, at the same time assimilating the traditions of the material and spiritual culture of the natives, so that after a long period of symbiosis a cultural synthesis was reached peculiar to the Carpatho-Danubian basin"[7].

[4] *Documenta historiam Valachorum*, p. XIII, XVI.

O dovadă elocventă despre importanţa agriculturii la începutul sec. XIV într-o regiune românească cum este Ţara Haţegului o constituie cele 12 pluguri reprezentate în altarul bisericii din Streisîngeorgiu Adrian Andrei Rusu, *Reprezentări de pluguri pe fresca monumentului medieval de la Streisîngeorgiu, jud. Hunedoara*, în R. Ist., 29, 1976, nr. 7, pp. 1059—1065).

[5] Vezi I Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, Sibiu, 1944, p. 43, unde se citează un document din care rezultă că tătarii nu făceau nici o deosebire între popoare: ei au jefuit „inter terras Olachorum de Kirch, Saxonum de Barassu et terras Siculorum de Sebus".

[6] I. Moga, *Păreri istorice ungureşti privitoare la românii din Transilvania*, Sibiu, 1941, p. 12. Vezi şi E. Petrovici, *Continuitatea daco-română şi slavii* („Transilvania", 1942, nr. 11, p. 870), care remarcă numărul mare de termeni de origine slavă din agricultură primiţi în timpul convieţuirii cu slavii.

[7] Mircea Rusu în vol. *Relations between the autochtonous population and the migratory populations*, Buc., 1975, p. 213.

Despre stadiul semi-nomad la care se găseau maghiarii vezi mai nou Gy. Györffy, *Autour de l'état des semi-nomades: le cas de la Hongrie*, în *Etudes historiques hongroises*, Budapest, 1975, pp. 220—238.

Afirmația făcută de unii istorici maghiari că românii ar fi fost păstori nomazi se bazează în primul rînd pe confuzia între transhumanță și nomadism: transhumanța este plecarea dintr-un loc unde turmele au vărat, în altul adăpostit unde ele iernează și ea a fost practicată de-a lungul veacurilor de ciobanii din munții Transilvaniei în bălțile Dunării și în Dobrogea[8].

Deși autorii amintiți știu că românii din Transilvania sînt oameni de munte, „ne se rendent pas compte de la propriété conservatrice de la montagne en ce qui concerne la vie humaine et donc de l'impossibilité pour un peuple de montagnards de mener une vie nomade. Le nomadisme est un phénomène de steppe et non de montagne, et c'est pourquoi ceux sui gardent les réminiscences de la vie des steppes (comme les Hongrois — N.S.) ne peuvent comprendre le sens de la vie dans les montagnes"[9].

În afară de aceasta, cînd afirmă că românii au venit ca păstori de-abia în secolul al XIII-lea (după unii chiar în sec. XV—XVI !), „ils négligent le fait que les prés alpins naturels et les pâturages ne sont pas une invention ou un produit du XIII-e, respectivement des XV-e—XVI-e siècles, qu'ils étaient exploité déjà à l'époque des Romains, qu'á l'époque des invasions des III-e—XII-e siècles, ils ont pu nourrir et conserver une population pastorale dans une région ou aucun des envahisseurs n'a pus pénétrer et que, dans ces régions, on peut encore reconnaître aujourd'hui des terrasses agricoles recouvertes des forêts séculaires, indiquant une vie humaine permanente et que toute cette vie humaine est demeurée en dehors du rayon d'information des documents jusqu'au moment ou les nécessités fiscales s'y sont étendues"[10].

O importantă contribuție la lămurirea problemei păstoritului românesc în evul mediu timpuriu a adus *I. Donat*[11]. El

[8] Șt. Meteș, *Păstori ardeleni în Principatele Române*, Cluj, 1926; Andrei Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească*, Buc., 1927; Sabin Opreanu, *Contribuțiuni la transhumanța din Carpații Orientali*, Cluj, 1930; N. Dragomir, *Oierii mărgineni și transhumanța lor în Dobrogea de sud* („Analele Dobrogei", XIX, 1938, vol. II); R. Vuia, *Tipuri de păstorit la români*, Buc., 1964 (cu bibliografia mai veche).

[9] I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, p. 22. În plus, P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 119, a mai remarcat și *deosebirea radicală dintre transhumanța nord și sud-dunăreană: prima este ascendentă, pe cînd cea de a doua este descendentă.*

[10] I. Moga, *op. cit.*, p. 40.

[11] *Păstoritul românesc și problemele sale* („Studii", 19, 1966, nr. 2, pp. 281—305+1 h.); idem, *La vie pastorale chez les Roumains et ses problèmes* („Dacoromania", 1973, nr. 1, pp. 78—103).

a arătat că la originea teoriei despre păstoritul itinerant al protoromânilor stau două fapte indiscutabile, dar greşit înţelese, şi anume: existenţa în Peninsula Balcanică, în Munţii Pindului, a unei populaţii aromâneşti care a practicat un păstorit mai mult sau mai puţin nomad şi existenţa la nordul Dunării a păstorilor transhumanţi. După opinia sa, teoria nomadismului are un viciu de logică; ea „ne obligă să acceptăm, ca dovedită, următoarea evoluţie în istoria popoarelor din sud-estul Europei: pe de o parte, protoromânii, popor născut din două neamuri sedentare şi agricole — dacii şi romanii — şi-ar fi părăsit satele şi viaţa aşezată din cauza migraţiunilor; pe de altă parte, în acelaşi spaţiu dunărean, populaţii străvechi nomade, venite din stepa răsăriteană, şi-ar fi schimbat la rîndul lor felul de viaţă, dar de data aceasta în sens contrar, spre a trece la agricultură. Ceva mai mult: se acceptă implicit că migraţiunile au determinat *numai* pe urmaşii daco-romanilor să adopte viaţa nomadă, în vreme ce toate celelalte populaţii sedentare din vecinătate şi-au putut păstra felul de viaţă. În plus, trebuie subliniată împrejurarea că poporul care, potrivit acestei teorii, a devenit nomad, din sedentar cum fusese înainte, şi ca atare a trăit mai multe secole fără un spaţiu naţional propriu, era tocmai poporul cel mai numeros şi, cu excepţia grecilor şi a albanezilor, cel mai vechi (deci cu cele mai adînci rădăcini în propriul său pămînt), din sud-estul Europei"[12]. *Se înţelege că asemenea fenomene nu au fost posibile.* În afară de aceasta, pe baza unor date statistice, acelaşi autor a dovedit că „transhumanţa a fost un fenomen limitat din punct de vedere economic şi excepţional din punct de vedere etnografic", deoarece *populaţia românească a practicat mai ales păstoritul agricol, bazat pe mişcări de mică amploare*[13].

[12] I. Donat, *Păstoritul românesc*, pp. 283—284.

[13] *Ibidem*, p. 294. O concluzie asemănătoare la R. Vuia, *op. cit.*, pp. 218—219, potrivit căreia tipul cel mai răspîndit era *păstoritul agricol local*, iar al doilea ca frecvenţă şi distribuţie teritorială *păstoritul agricol cu stîna la munte*. „Teoria «nomadismului» la poporul român apare astfel în toată absurditatea ei, căci atît dovezile istorice, cît şi cele etnografice, pledează şi pentru trecut pentru o viaţă agricolă pastorală, chiar dacă uneori a existat o mai ridicată proporţie în favoarea celei din urmă". R. Vuia a arătat că nici la sudul Dunării nu se poate vorbi de „nomadism", ci de o „transhumanţă complexă", cu o pendulare între cele două păşuni: vara la munte şi iarna la şes.

Vezi mai nou Corneliu Bucur, *Direcţii ale demografiei istorice româneşti: transhumanţa pastorală* (R. Ist., 1978, nr. 12, pp. 2285—2304), care

Nu trebuie să uităm apoi nici constatarea foarte interesantă pe care o face *David Prodan*: „toată discuția în jurul păstoritului, seminomadismului român în emigrație, s-ar putea încheia mai curînd cu o altă concluzie: dintre toate popoarele Transilvaniei, singuri românii locuiesc în toate ținuturile și în toate zonele ei, singuri ei exercitînd, în măsuri corespunzătoare, toate activitățile economice indicate de solul său, ei sînt mai adaptați la natura și la toate variațiile ei fizice, ceea ce înseamnă că dintre toate (popoarele) ei sînt cei mai puțin indicați de a fi socotiți populație imigrată. Nici calificativul de oameni de munte, păstori, cu care îi înzestrează teoria (adversarilor continuității — N.S.) nu indică altceva decît că Transilvania, cu conformația ei fizică, trebuie să fi constituit însăși vatra lor biologică"[14]. *Asemenea constatări nu au nevoie de nici un comentariu!*

Ca străvechi popor sedentar, românii au moștenit și ocupațiile strămoșilor lor, în primul rînd *agricultura*, practicată pe un sol atît de bogat ca cel al Daciei[14 bis]. Deosebit de semnificative pentru vechimea cultivării cerealelor și bogăția recoltelor pe teritoriul Daciei sînt informațiile date de Arrian despre expediția lui Alexandru cel Mare împotriva geților în anul 336 î.e.n. Griul prin care treceau oștenii era atît de înalt, în-

face deosebirea cuvenită între transhumanța practicată la nordul Dunării și aceea de la sudul fluviului: prima este o deplasare a turmelor însoțite doar de un număr redus de păstori „specializați", pe cînd cealaltă constă în deplasarea în masă a turmelor și populației satelor de munte din toamnă pînă în primăvară.

[14] D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944, p. 153. Vezi și A. Sacerdoțeanu, în vol. *Continuitate și unitate*, p. 118, care constată legătura dintre agricultură și creșterea vitelor, ca și Al. Doboși, *Un chapitre de l'histoire économique des Roumains de Transylvanie. L'impôt roumain de „quinquagesima"* („Revue de Transylvanie", III, 1936, pp. 74—84). La opinia unor istorici maghiari după care românii ar fi adus acest impozit de la sudul Dunării, P. P. Panaitescu a arătat că nu contribuabilul aduce darea, care este stabilită de stăpînire, nu oferită de supuși (*Introducere la istoria culturii românești*, p. 239).

[14 bis] Vezi Ligia Bîrzu, *Continuitatea*, p. 89, care afirmă: „nicăieri, din observațiile arheologice înregistrate în așezări situate pe ambele maluri ale Dunării, *nu se constată predominarea unei economii pastorale*. Descoperirea unor așezări cu mai multe nivele aparținînd unor faze evolutive ale aceleiași culturi (Hlincea, Spinoasa, Bratei) dovedește permanența locuirii pe același teritoriu și transformările gradate înregistrate. Această constatare nu face decît să întărească observația... că *nu există nici o dovadă serioasă în favoarea susținerii ideii că românii au făcut din păstorit o ocupație permanentă*" (subl. ns.).

cît Alexandru a poruncit pedestrimii să înainteze „culcînd grîul cu sulițele aplecate; iar călăreții urmau îndată prin partea de lanuri unde înaintase falanga“[15]. Lanurile întinse de grîu ne arată că agricultura era una din îndeletnicirile de bază ale geto-dacilor.

O altă informație prețioasă pentru importanța pe care dacii o acordau agriculturii ne-o oferă lexicograful Suidas de la care aflăm că, în timpul războiului cu romanii, Decebal a însărcinat pe o parte din nobilii săi să aibă grijă de bunul mers al agriculturii. De aceea, pe bună dreptate, scriitorul roman Columella, în opera sa *De re rustica*, îi considera pe geto-daci printre popoarele „experte în lucrarea pămîntului“[16].

Ținînd seama de aceste dovezi — ca și de rezultatele săpăturilor arheologice[17] — *nu este de crezut că urmașii unor agricultori atît de pricepuți să fi devenit păstori nomazi*. Dimpotrivă, concluzia arheologilor este aceea că: „le fondement de la vie rurale romaine en Dacie est représenté par les établissements d'agriculteurs et d'éleveurs de bétail, lesquels sont d'ailleurs les plus nombreux et qui de ce fait se retrouvent d'un bout à l'autre de la province, aussi bien dans les régions de plaine ou de collines, que le long de cours d'eaux, en somme partout où la nature permettait une bonne agriculture et des riches pâturages“[18].

În Dacia romană, o parte din teritoriul devenit în totalitate „ager publicus“ — îndeosebi suprafețele din jurul castrelor militare — a fost cultivat de dacii autohtoni care erau obligați să predea cereale și alte produse garnizoanei de care depindeau. Date concrete despre modul cum erau cultivate aceste terenuri s-au descoperit în depresiunea Cîmpulung[19]. „Cul-

[15] *Izvoare privind istoria României*, I, pp. 584—585.

[16] C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, pp. 41—42.

[17] A. Bodor, *Agricultura în Dacia înainte de cucerirea romană* (S C I V, 8, 1957, nr. 1—2, p. 145 și urm.); I. H. Crișan, *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureș* (ibidem, 11, 1960, nr. 2, p. 292 și urm.); V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, Buc., 1975, pp. 18—22.

[18] D. Protase, *Etablissements ruraux de la Dacie romaine* (R R H, 1969, nr. 1, p. 5).

[19] Flaminiu Mirțu, *Agricultura din depresiunea Cîmpulung-Muscel în secolele III î.e.n. — III e. n.* („Terra Nostra“, I, 1969, pp. 53—64). Faptul că romanii aflați în castre erau aprovizionați cu cereale de populația dacă de agricultori este ilustrat de mulțimea rîșnițelor aflate în aceste castre, de pildă la Pietroasa—Buzău. Vezi Gh. Diaconu, *Așezarea și necropola de la Gherăseni—Buzău (Noi dovezi despre continuitatea populației autohtone de la Dunărea de Jos)* (S C I V, 1977, nr. 3, pp. 431—456).

tivarea cerealelor, reclamată cu necesitate pentru hrană, este o certitudine pentru că romanii aduceau aci unelte şi metode tehnice mai perfecţionate. Plugul roman, cu brăzdarul triunghiular, ce avea o suprafaţă mai mare faţă de cel dacic, dădea un randament comparativ mai ridicat"[20].

O altă dovadă importantă a continuităţii agriculturii pe teritoriul Daciei o constituie terminologia folosită care este în cea mai mare parte (îndeosebi pentru operaţiile şi cerealele mai importante) de origine latină: a ara *(arare)*, a semăna *(seminare)*, a treiera *(tribulare)*, a secera *(sicilare)*, a culege *(colligere)*, grîu *(granum)*, secară *(secale)*, mei *(milium)*, orz *(hordeum)*, alac *(alica) — termen folosit numai la nordul Dunării —* spic *(spicum)*, paie *(palea)*, neghină *(nigellina)*, apoi pămînt *(pavimentum)*, cîmp *(campus)*, arie *(area)*, falce *(falx)* etc.[21].

„Le maintien, dans le trésor de la langue roumaine, de termes agricoles d'origine géto-dacique, mais spécialement le fait que la terminologie agricole *fondamentale* est d'origine latine, prouvent que, dans ces régions, les éléments *essentiels* de la technique agricole n'ont pu se perpétuer que par le truchement de la population daco-romaine"[22].

Pe lîngă această terminologie de bază, continuitatea practicării agriculturii pe teritoriul Daciei[22 bis] mai este dove-

[20] F. Mirţu, *op. cit.*, p. 61.

[21] C. C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 96—97 şi D. Macrea, *Originea şi structura limbii române*, în *Probleme de lingvistică română*, Buc., 1961, p. 12.

Despre continuitatea neîntreruptă a ocupaţiilor agricole pe teritoriul Daciei vezi şi Al. Bocăneţu, *Terminologia agrară în limba română*, Cernăuţi, 1926. Pentru dezvoltarea agriculturii în vremea feudalismului timpuriu vezi Şt. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele X—XIV* („Terra Nostra", II, 1971, pp. 31—43), care arată că agricultura şi creşterea animalelor erau ocupaţii complementare, precum şi Dan Teodor, *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din secolele VI—XI e. n. (ibidem*, III, 1973, pp. 223—232).

[22] V. Neamţu, *op. cit.*, p. 267. Despre vechimea termenilor folosiţi în agricultură vezi şi Al. Procopovici, *Die Rumänenfrage*, Sibiu, 1944, pp. 47—57, care discută opiniile greşite ale lui Dumke.

Spre deosebire de români, la maghiari termenii agricoli sînt de origine bulgaro-turcă (Z. Gombocz, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*, Helsinki, 1912, p. 190; Gy. Györffy, *Autour de l'état des semi-nomades: le cas de la Hongrie*, în *Etudes historiques hongroises*, I, Budapest, 1975, p. 226).

[22 bis] Părerea lui B. P. Hasdeu, după care agricultura română „s-a născut" în Oltenia în sec. VIII e. n. este astăzi total depăşită *(Originile agriculturii la români*, în *Scrieri istorice*, II, Buc., 1973, pp. 56—72).

dită de utilizarea în cursul evului mediu a unor instrumente agricole moştenite de la geto-daci sau de la romani[23], ca şi de păstrarea unor practici şi obiceiuri agricole moştenite şi ele de la daci sau de la romani[24].

Cercetările lui *L. Someşan* au dovedit că românii din Transilvania au practicat agricultura şi în regiunile muntoase unde s-au refugiat; dovadă sînt ogoarele amenajate sub formă de terase succesive, cu răzoare înalte şi străvechi, care se întîlnesc pînă la 1200—1300 m înălţime atît în Munţii Apuseni, cît şi în Munţii Banatului, în Carpaţii Meridionali, în Munţii Rodnei şi Căliman, în apropierea a numeroase sate[25]. „Prezenţa arăturilor în terase în aceste regiuni înalte, mai potrivite creşterii vitelor decît agriculturii, se poate explica numai prin retragerea unei populaţii agricole din zone mai joase în aceste regiuni mai înalte de refugiu"[26].

Practicarea agriculturii în regiunile de munte este dovedită, de asemenea, şi de toponimie. După cum a arătat *C. C. Giurescu*, există numeroase urme de locuri, sate, coline şi versante în Carpaţi care amintesc de cultivarea cerealelor, în special a meiului (numit în vechime mălai) şi a secarei, plante care au nevoie de o perioadă de vegetaţie mai scurtă, cu puţină căldură, şi care pot fi cultivate şi în regiunile muntoase; dintre

[23] R. Braungart, *Die Urheimat der Landwirtschaft aller indogermanischen Völker*, Heidelberg, 1912; V. Neamţu, *op. cit.*

[24] H. H. Stahl, *Comentarii etnografice pe tema pluguşorului* („Rev. de etnografie şi folclor", X, 1965, nr. 2, p. 152); R. Vulcănescu, *Agricultura de munte din vestul Carpaţilor meridionali* (*ibidem*, XII, 1967, nr. 2, p. 98); Tancred Bănăţeanu, *„Tînjaua". Persistenţa unor străvechi rituri agrare în cultura populară românească* („Marmaţia", I, 1969, pp. 58—61), etc.

Vezi şi R. Vuia, *Studii de etnografie şi folclor*, Buc., 1975, p. 92, care constată: „credinţele, legendele şi practicile în legătură cu această îndeletnicire (agricultura — N.S.) sînt atît de numeroase, încît tratarea lor ar reclama volume întregi. Bogăţia lor se poate explica numai considerînd această ocupaţie ca una din cele mai vechi şi de căpetenie îndeletniciri ale poporului nostru ... Dacă românii ar fi fost numai un popor de păstori, ar fi cu neputinţă să găsim mulţimea obiceiurilor agrare conservate într-o formă arhaică, ce denotă vechimea şi importanţa ce le-a acordat poporul nostru prin păstrarea lor".

[25] Laurian Someşan, *Vechimea şi evoluţia agriculturii româneşti în Transilvania*, Braşov, 1941, p. 20. Vezi şi idem, *Alter und Entwicklung der rumänischen Landwirtschaft Siebenbürgen*, Buc., 1941.

[26] R. Vuia, *Dovezile etnografice ale continuităţii* („Transilvania", 1943, nr. 1, p. 24). Vezi şi idem, *Hautes cultures en terrasses en Transylvanie*, Copenhague, 1938, şi P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, pp. 150—151, care remarcă faptul că *„regiunea economică de sub munte era pe vremuri cea mai dens populată şi mai bogată a ţării"*.

acestea amintim: satul Mălaia pe Valea Lotrului, valea Mălaele şi muntele Feţele Mălăii în Munţii Buzăului, valea Mălaiului în Subcarpaţii Buzăului, culmea Mălăeştea în judeţul Neamţ sau satul Secăria în judeţul Prahova[27]. Din aceeaşi categorie face parte şi numele muntelui Parîngul, care vine de la numele popular de cereală parîng ce desemnează două plante: dughia şi meiul. Este foarte probabil că s-a dat acest nume muntelui Parîng datorită ogoarelor de mei şi de dughie de la poalele şi de pe versantele sale. Topicul Parîng „ilustrează limpede o pagină din agricultura românească în munţi, în evul mediu timpuriu, în timpul popoarelor migratoare"[28].

În domeniul *viticulturii*, pe lîngă numeroşi termeni fie de origine dacică (strugure), sau romană (viţă, vie, coardă, călcătoare etc.), continuitatea este dovedită de folosirea aceloraşi instrumente începînd din vremea daco-romanilor pînă către zilele noastre. Astfel, tipul de teasc cu bîrnă orizontală, de factură greco-romană, a fost introdus de coloniştii romani şi folosit mai ales în Transilvania, ca şi bota sau botul, vas de lemn tronconic, de aceeaşi origine; călcătoarea tronconică de tip mediteranean s-a impus tot în Transilvania împreună cu celelalte două piese aduse tot de romani. În sfîrşit, tipurile de cosoare curbate dacice, călcătorile scobite rudimentar într-un trunchi de copac, teascurile etc., toate au o mare vechime şi dovedesc continuitatea practicării viticulturii pe teritoriul ţării noastre începînd din vremea dacilor[29].

La fel de veche este şi *apicultura*, în care cei mai importanţi termeni sînt tot de origine latină: albină (albina), miere (mele, mel), ceară (cera), fagure (favus, favulus), păstura (pastura)

[27] C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, pp. 8—9.

[28] Idem, *Înţelesul topicului „Parîng". Date despre agricultura românească din Carpaţi în evul mediu*, în *Omagiu lui Alex. Rosetti*, Buc., 1966, pp. 303—306.

[29] Paul Petrescu — N. Al. Mironescu, *Die traditionellen Werkzeuge des Weinbaums* („Cibinium", 1966, pp. 61—78); Nicolae Alexandru Mironescu, *Cu privire la istoricul viticulturii tradiţionale româneşti* („Apulum", VII, 1969, pp. 491—494); idem, *Tradiţiile milenare ale viticulturii româneşti* („Argeş", 1967, nr. 10); idem, *Practici, credinţe şi obiceiuri legate de viticultură* („Rev. de horticultură şi viticultură", 1968, nr. 3, pp. 55—58); idem, *Consideraţii privitoare la geneza şi istoricul răspîndirii viţei de vie pe teritoriul României* („Studii şi comunicări de istorie şi etnografie", Muzeul Goleşti, 1978, pp. 287—297) etc.

Pentru un alt aspect important, şi anume păstrarea numelor de plante şi buruieni, vezi Al. Borza, *Corelaţia dintre flora României şi poporul român* („Rev. Inst. Social Banat—Crişana", 1943, pp. 149—172).

etc.[30]. De mulţimea albinelor din regiunea de la nord de Istru vorbeşte istoricul grec Herodot (sec. V î.e.n.); ceara şi mierea geto-dacilor, care erau apicultori de seamă, erau mărfuri căutate de coloniştii greci de pe coasta dobrogeană începînd din sec. VI î.e.n. La rîndul lor, romanii au fost cei mai vestiţi apicultori din antichitate. După anul 106 e.n., Dacia devenind provincie romană, „ţăranii localnici au început să practice şi ei albinăritul după metode învăţate de la coloniştii romani. Meşteşugul s-a perpetuat apoi în cursul întregii orînduiri feudale, pînă în timpurile noastre, transmiţîndu-se cu cea mai mare fidelitate, în toate lucrările legate de apicultură, tradiţia romană"[31].

Toţi termenii invocaţi mai sus, cu şi vechimea uneltelor utilizate în agricultură şi viticultură, constituie dovezi sigure despre caracterul sedentar al populaţiei daco-romane. „Dacă ar fi fost nişte păstori nomazi, umblînd cu turmele prin toată Peninsula Balcanică şi învăţînd tîrziu agricultura de la slavi, aşa cum vor să-i prezinte adversarii — unii interesaţi — ai continuităţii în Dacia Traiană şi unii istorici neinformaţi, o asemenea terminologie agricolă, viticolă şi pomicolă, nu s-ar putea explica. Ea este, dimpotrivă, foarte naturală dacă admitem că dacoromanii şi-au văzut înainte de agricultură sub toate formele, plătind însă dijma (cuvîntul e slav !) noilor ocupanţi ai ţării"[32].

Ca popor sedentar, românii au utilizat o serie de instrumente de lucru moştenite de la romani. Printre acestea, un loc important îl ocupă morile de apă, cunoscute încă din epoca daco-romană. „Există un argument foarte puternic în sensul continuităţii morii de apă, şi anume terminologia ei esenţială care e de origină latină". Dacă moara de apă ar fi fost introdusă mai tîrziu (cum susţine etnograful Kos Karoly), fiind împrumutată de la popoarele vecine, „cum se explică că (românii) n-au împrumutat şi terminologia esenţială aferentă a poporului vecin respectiv?", se întreba pe bună dreptate *C. C. Giurescu*[33]. Vechimea neîntreruptă a utilizării morii de

[30] Gh. Bartoş, *Vechimea albinăritului la români* („Terra Nostra", 1969, vol. 1, pp. 123—131); idem, *Vechimea şi continuitatea albinăritului în ţara noastră* („Apicultura", 1969, nr. 4, pp. 34—36); N. Branga, *Originile albinăritului românesc* („Apicultura", 1972, nr. 8, pp. 35—39) etc.

[31] „Terra Nostra", 1969, p. 124. Vezi C. Hristea, *Apicultura în Dacia* („Apicultura", 1970, nr. 12, pp. 30—31).

[32] C. C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 98—99.

[33] *Formarea poporului român*, p. 138. Vezi şi P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, pp. 148—149, care adaugă morile învîrtite cu cai, ţestul etc., şi Corneliu Bucur, *Consideraţii istorice şi etnolo-*

apă este dovedită și de toponimul Rîu de Moare din Ţara Haţegului, care derivă din latinul vulgar *ri(v)u de molae*[34].

Alte două instalaţii hidrotehnice cu nume latin care, ca și moara de apă, au fost utilizate fără întrerupere, sînt piua și vîltoarea care serveau la împîslitul sau îngroșatul și bătutul ţesăturilor de lînă; primul derivă din *pilla*, iar cel de-al doilea din *voltoria*. În Vrancea se întîlnește și denumirea de vistiere dată instalaţiilor hidrotehnice în care se prelucrau ţesăturile; „acest termen, avînd ca etimon cuvîntul vestis, care înseamnă vesmînt, este o dovadă în plus a continuităţii îndeletnicirii în legătură cu lucrul ţesăturilor"[35].

Faptul că poporul român a fost un popor sedentar este dovedit nu numai de împrejurarea că a practicat fără întrerupere agricultura, dar și de cîţiva termeni moșteniţi din limba latină, printre care ţară (de la *terra*)[36], sat (de la *fossatum*)[37], pămînt (de la *pavimentum*) etc.

Încă din 1939, N. Iorga cerea să se acorde o mai mare atenţie obiceiurilor poporului nostru, felului său de a se îmbrăca

gice privind apariţia instalaţiilor hidraulice pe teritoriul României („Biharea", 1976, pp. 7—73+pl.), care consideră că moara de apă a apărut în sec. II—III e. n.

[34] G. Giulea, M. Homorodean, I. Stan, *Toponimia comunei Rîu de Mori (Ţara Haţegului)* („Fonetică și dialectologie", V, 1963, p. 42 și urm.); Daniel Popescu, *De la „De architectura" lui Vitruviu la toponimia românească* („Tribuna", 9 iulie 1964).

[35] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 143. Vezi și Radu O. Maier — Lia Stoica Vasilescu. *Meșteșugurile ca formă de manifestare a continuităţii poporului român* („Muzeul Naţional", III, 1976, pp. 315—320); Valeriu Butură, *Contribuţii la studiul instalaţiilor tradiţionale pentru extragerea și prelucrarea metalelor din Munţii Apuseni*, în *Sesiunea de comunicări știinţifice a muzeelor. Etnografie și artă populară*, Buc., 1969, pp. 208—222; Octavian Radu Maier, *Vărăritul, o străveche ocupaţie populară*, în același volum, pp.223—235; I. Iurasciuc, *O tehnică străveche de vîltorit* („Cibinium", 1967—1968, pp. 179—184) etc.

Mai amintim aci și obiceiul roman de a purta sarcini ușoare și vase cu apă pe cap, păstrat în regiunea cea mai intens romanizată și unde se conservă cele mai multe elemente latine în limbă. Vezi S. Mehedinţi, *Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke* și S. Pușcariu, *Limba română*, I, Buc., 1940, harta 30.

[36] A. Balotă, *Une témoignage historique: terra=ţară* (R H S E E, 14, 1937, pp. 61—69); reprodus în vol. aceluiași, *Le problème de la continuité. Contributions linguistiques*, Buc., 1941, pp. 13—25. După cum arată autorul acestui articol, sensul dat lui terra în limba română dovedește „atașamentul neîntrerupt al poporului faţă de pămîntul său".

[37] Idem, *Un héritage aborigène: alb fshat (shat), roum. sat (fsat)* ·R H S E E, 14, 1937, pp. 243—250), reprodus în același volum, p. 29—39.

„foarte deosebit de felul celor de peste Dunăre, ceea ce înseamnă că n-au putut veni de acolo; să studiem o artă populară care nu este cu totul aceeaşi ca la sîrbi, bulgari, albanezi şi greci"; din acest studiu, considera marele istoric, se pot trage concluzii care să reducă la tăcere pe adversarii continuităţii[38].

Una din cele mai însemnate contribuţii la lămurirea problemei a adus etnograful *Romulus Vuia*. El a arătat că în Transilvania sînt două feluri de aşezări: satele vechi de formă neregulată (cu case izolate, răsfirate, satele de vale şi satele îngrămădite) şi satele mai noi, create prin colonizare, după un plan stabilit, fie de-a lungul drumului (cum sînt satele săseşti), fie de formă patrunghiulară (cum sînt satele mai noi din Banat şi Arad, din secolele XVIII—XIX).

Satele îngrămădite, răsfirate, cu case izolate şi cele de vale sînt cele mai vechi, fiind specific româneşti. Satul cu case izolate de tip arhaic se întîlneşte îndeosebi în regiunile muntoase, unde se ştie că populaţia românească a fost foarte numeroasă. Întrucît românii sînt singurii care locuiesc în sate de tip arhaic, „putem afirma în baza studiului aşezărilor — cel mai important factor cu privire la ocuparea unui ţinut — că *în Transilvania şi Banat elementul cel mai vechi şi deci autohton nu poate fi decît elementul românesc*". Se înţelege că dacă românii ar fi venit în Transilvania în secolele XII—XIII, în calitate de colonişti, satele lor ar fi trebuit să aibă o formă sistematizată, aşa cum au satele coloniştilor saşi[39].

Cît priveşte satele de vale, care formează tipul caracteristic românesc pentru regiunea subcarpatică, trebuie să mai

[38] N. Iorga, *Romanitatea în jurul Braşovului* (R I, 1939, pp. 366—367). Despre asemănarea unor obiceiuri din Transilvania cu folclorul şi etnografia din Italia vezi *Italia înainte de domnirea romanilor* („Foaie pentru minte, inimă şi literatură", XVI, 1853, pp. 133—135).

[39] R. Vuia, *Chronologie des types de villages dans le Banat et la Transylvanie* („Revue de Transylvanie", III, 1936, nr. 1, pp. 33—67); idem, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, în vol. *La Transylvanie*, Buc., 1938, p. 712 şi urm.; idem, *Dovezile etnografice ale continuităţii* („Transilvania", 74, 1943, nr. 1, pp. 21—24); idem, *Ethnographische Beweise für das Alter und die Kontinuität des rumänischen Volkes in Siebenbürgen*, în vol. *Siebenbürgen*, I, Buc., 1943, pp. 35—56; vezi şi idem, *Studii de etnografie şi folclor*, Buc., 1975.

Cf. şi I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen-âge*, p. 117, care constată: „les données ethnographiques nous montrent que ces régions de montagnes étaient les dépositaires des établissements roumaines dispersés et dissociés ainsi que des villages de la vallée", constatare întărită de documente.

amintim aici și constatările lui *Radu Popa* referitoare la gruparea acestor sate în așa-numitele cnezate de vale constatate pe văile Vișeului, Cozăului, Izei, Marei etc. din Maramureș în secolul al XIV-lea, dar avînd o vechime mult mai mare[40].

Dar nu numai forma satelor, ci și aceea a curților atestă vechimea elementului românesc: pe cînd coloniștii au introdus în Transilvania curtea franconă, populația românească a folosit curtea de formă neregulată, îndeosebi de forme arhaice cum sînt curtea dublă și ocolul pătrat. „În consecință și curtea la români prezintă, în toate privințele, forme arhaice ale populației autohtone ... care lipsesc la celelalte două grupuri etnice din Transilvania" ce folosesc în marea lor majoritate curtea franconă introdusă de sași în sec. XII–XIII[41].

Un alt cunoscut etnograf, *Nicolae Dunăre*, studiind gospodăriile cu curte închisă și întărită sau cu ocol, existente în diverse zone din Transilvania și Banat, a arătat că acestea își au originea în gospodăriile cu curți dacice asemănătoare descoperite în munții Orăștiei, regiune învecinată cu zonele unde existau pînă de curînd asemenea gospodării[42].

Pe lîngă formă, și terminologia curții este deosebit de grăitoare: partea consacrată locuinței și agriculturii păstrează termeni de origine latină: poartă, casă, curte, arie etc., pe cînd pentru cea rezervată creșterii vitelor se folosesc denumiri de origine slavă: ocol, ogradă, grajd, poiată, colnă, vraniță etc. Peste vechiul fond latin și agricol se suprapune deci influența slavă, legată de creșterea vitelor.

Casa păstrează nu numai numele latin, dar și o seamă de elemente arhaice. S-a remarcat astfel că planul casei preistorice de la Ariușd corespunde tipului arhaic de casă, cu tîrnațul în colțul casei, din Țara Hațegului.

Un alt element arhaic este acoperișul țuguiat și extrem de

[40] Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Buc., 1970, p. 150 și urm.

[41] R. Vuia, *Dovezile etnografice*, p. 25.

[42] N. Dunăre, *Contribuții la studiul gospodăriei țărănești cu curte închisă și întărită la români* („Cumidava", III, 1969, pp. 497—521); idem, *Gospodării cu curte închisă și întărită în zona fînațelor din Munții Apuseni* („Apulum", VIII, 1970, pp. 525—539). Vezi și V. Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 46 și urm. și N. Dunăre, *Continuitate etnoculturală românească în Pădurenii Hunedoarei* („Sargetia", 11—12, 1974—1975, p. 383—389+2 h.), unde se demonstrează continuitatea îndeosebi în domeniul extragerii și topirii metalelor, dar și în alte domenii (locuință, port etc.).

înalt pe care-l au casele din Ţara Haţegului şi Munţii Apuseni, două din vechile regiuni locuite de daci.

Un alt element străvechi al casei este vatra liberă cu coşul piramidal, denumit „căloni" în Ţara Haţegului, care păstrează numele latin, aşa cum latine sînt şi căldare, cuptor şi ţest, accesorii folosite la gătit.

Mărturiile etnografice invocate de *R. Vuia* sînt confirmate de rezultatele cercetărilor lingvistice şi istorice, conform cărora Banatul, Oltenia şi Transilvania de vest (Ţara Haţegului, Munţii Apuseni) trebuie considerate ca vatra străveche a românilor; aici s-a păstrat aria palatizării dentalelor, fapt ce dovedeşte o veche influenţă slavă ce nu s-a putut exercita asupra românilor decît în aceste regiuni de la nordul Dunării.

Nu numai etnografia ci şi *arta populară*, cu vechimea ei milenară, vine în sprijinul continuităţii. După cum au dovedit specialiştii, arta noastră populară este grefată pe un fond străvechi, atestat în supravieţuirea unor elemente de cultură materială, ca şi în organizarea socială[43].

S-a demonstrat, de asemenea, elementul de continuitate din ceramica populară românească, cu forme, decoruri şi tehnici întîlnite încă din neolitic. Ceramica neagră, asemănătoare ca tehnică şi formă cu ceramica geto-dacică, s-a menţinut pe ambele versante ale Carpaţilor estici, ca şi în vestul Olteniei. Persistenţa elementelor preistorice a fost depistată mai ales în regiunile adăpostite şi ferite de influenţe din afară[44].

În domeniul ornamenticii s-a constatat, de asemenea, o continuitate elocventă. Un motiv vechi din arta populară este „pomul vieţii"; după cum au arătat specialiştii, există un tipar local, traco-dacic, care este cel mai vechi şi cu cea mai largă circulaţie în arta populară românească[45].

[43] Paul Petrescu, *Moştenirea artistică în domeniul artei populare* (S C I A, XI, 1964, nr. 1, p. 35—54); Wanda Wolski, *Moşteniri preistorice în arta populară românească* („Apulum", VII, 1969, pp. 445—477). Vezi şi P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 169, care arată: „centrul artei populare plastice este casa, ... podoaba ei de lemn sculptat, de scoarţe, icoane, cusături atîrnate pe pereţi şi oale" care „formează un tot. O dovadă în plus că poporul român n-a fost niciodată rătăcitor; el trăieşte în case, creaţia sa artistică e în legătură cu casa".

[44] Barbu Slătineanu, *Ceramica românească*, Buc., 1958. Vezi şi „Apulum", IX, 1971, p. 750.

[45] Paul Petrescu, *„Pomul vieţii" în arta populară din România* (S C I A, VIII, 1961, nr. 1, p. 41 şi urm.).

O altă grupă însemnată de motive ornamentale o formează motivele sau semnele solare, utilizate începînd din neolitic pînă în vremea noastră[46].

Să mai amintim apoi că numeroase elemente de port popular (cojocul, căciula, gluga, sarica, opincile etc.) își au originea în portul dacilor, ilustrat pe Columna lui Traian[47]. Așa cum spunea *N. Iorga* — citat mai sus — felul deosebit de a se îmbrăca al românilor față de locuitorii de la sudul Dunării constituie încă o dovadă că ei nu au venit de acolo.

Dar nu numai arta populară, ci și unele producții literar-folclorice păstrează amintirea persistenței elementului daco-roman în Dacia. Dintre acestea amintim legenda atît de cunoscută a Dochiei și a lui Traian[48], sau doina specific românească, al cărui nume trebuie legat de latinescul dolor (=durere) și care e cu totul diferită de epicul balcanic și slav[49].

Putem spune în concluzie — împreună cu *R. Vuia* — că „civilizația noastră populară este mărturia cea mai sigură a vechimii poporului nostru pe aceste locuri, dovadă mai sigură decît documentele scrise ale cancelariilor curților străine, ce înregistrau numai evenimentele zgomotoase, de la suprafață, și nu luau la cunoștință viața adînc înrădăcinată și permanentă, dar fără istorie, a marilor mase de la țară, care în tăcere au urzit temelia neclintită a neamului“[50].

[46] Paul Petrescu, *Imagini ale soarelui în arta populară* (S C I A, X, 1963, nr. 1); idem, *Semnele solare în arta populară din România* (*ibidem*, XIII, 1966, nr. 2).

[47] Florea Bobu Florescu, *Geneza costumului popular* (S C I A, X, 1963, nr. 1, p. 32 și urm.); idem, *Opincile la români*, Buc., 1957; R. Vuia, *Studii de etnografie și folclor* etc.

[48] Grigore Buțureanu, *Încă o dovadă la stăruința românilor în Dacia Traiană* („Arhiva“, II, 1890—1891, pp. 470—485). Vezi și G. Popa-Lisseanu, *Urme de sărbători păgînești* („Conv. lit.“, 1907, pp. 587—606).

[49] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 173. Vezi și B. P. Hasdeu, *Doina răstoarnă pe Roesler* („Columna lui Traian“, 1882, nr. 10—12, pp. 529—536).

Despre moștenirea latină în folclorul românesc vezi Mihai Pop, *Genuine romanische Elemente in der rumänischen Volkstradition* („Dacoromania“, 1973, pp. 255—262); Dumitru Pop, *La question de l'héritage latin dans le folklore roumain* (*ibidem*, pp. 263—269) (cu bibliografia mai veche).

Nu vom putea aborda aci problema mai complexă a unor obiceiuri străvechi, unele moștenite de la daco-romani. Despre această problemă vezi mai nou Mircea Valea, Anghel Nistor, *Unele considerații cu privire la obiceiuri străvechi românești* („Sargetia“, X, 1973, pp. 373—382).

[50] R. Vuia, *Dovezile etnografice ale continuității*, p. 30.

Forța de transmitere a unor elemente de cultură materială demonstrează astfel trăinicia firului neîntrerupt al continuității spirituale pe teritoriul României și ea nu poate fi explicată decît printr-o continuitate de viețuire, dovedită cu argumente irefutabile[51].

51 „Apulum", IX, 1971, p. 751.

Capitolul IX

CONTINUITATEA ORGANIZĂRII SOCIAL-POLITICE

Un alt argument — legat de precedentul — care pledează în favoarea continuităţii populaţiei daco-romane pe teritoriul fostei Dacii Traiane este continuitatea organizării social-politice moştenite din timpul dacilor şi al stăpînirii romane. „Faptul principal al istoriei societăţii din ţara noastră după retragerea stăpînirii romane stă în aceea că viaţa acestei societăţi a continuat timp de mai multe secole sub forma aproape exclusivă a obştilor teritoriale libere", iar „continuitatea obştilor pe teritoriul ţării noastre de la geto-daci pînă la fundarea statelor feudale înseamnă continuitatea poporului român în Dacia, ca popor aşezat, teritorializat, permanent legat de pămînt"[1].

„Daco-romanii, deşi rupţi de imperiu, aveau totuşi o practică socială mai avansată decît a migratorilor cotropitori. Şi, cum este şi normal, veac de veac ei au îmbogăţit această practică, fie din necesităţi interne, fie prin adaptare la cerinţele succesive ale noilor stăpîni, de origini atît de diferite"[2].

[1] P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*, pp. 19—20. Vezi şi A. Sacerdoţeanu, *Elemente de unitate şi continuitate în istoria medievală a românilor*, în vol. *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Buc., 1968, p. 113, unde se afirmă „cel mai vechi şi fără întrerupere element de continuitate şi de unitate îl oferă *obştea*".

Pentru situaţia din sec. III—V vezi Maria Comşa, *Consideraţii cu privire la obştea sătească locală de pe teritoriul României în sec. III—V* („Muzeul Naţional", III, 1976, pp. 215—220). Interesante date despre stratificarea obştilor în epoca formării relaţiilor feudale la Geza Bako, *Despre organizarea obştilor săteşti ale epocii feudale timpurii din sud-estul României* (S C I V, 1975, nr. 3, pp. 371—379).

[2] A. Sacerdoţeanu, *Problema continuităţii poporului român* („Studii", 1970, nr. 1, p. 7). Vezi şi idem, *Elemente de continuitate şi unitate*, pp. 105—134.

Limba română a păstrat numeroase noţiuni de origine latină sau autohtonă privind organizarea social-politică: ginta (gens), seminţie, moş, sat (de la fossatum, loc întărit cu un şanţ de apărare care aduce aminte de vremea cînd satele se apărau cu mijloace proprii)[3], cătun, jude, judec (judex), judeţ (judicium), ţinut (tenetum), lege (lex), domn (dominus), oaste (hostis)[4], ceată (coetus), cetate (civitatis), spadă (spatha), arc (arcus), săgeată (sagitta), fuşt-suliţă (fustis) etc.

Legătura aproape permanentă cu Imperiul romano-bizantin a făcut ca sigiliul Romei, prezent de la începuturile procesului de etnogeneză românească, să marcheze puternic organizarea politică a românilor, ceea ce a determinat pe unii istorici ca *I. Nistor* să vorbească de „temeiurile romano-bizantine ale începuturilor organizaţiei noastre de stat“[5].

Persistenţa termenilor privind organizarea social-politică a daco-romanilor nu se poate explica altfel decît prin existenţa unui popor de continuitate, autohton, cît şi prin discontinuitatea migratorilor şi a sistemului lor de administrare şi de dominare politică[6].

Unul din cei mai vechi termeni este acela de *jude* de la *judex*=judecător. Potrivit opiniei lui *D. Onciul*, „judecia, după numele ei latin, este o moştenire romană; ea ne reaminteşte organizaţia comunală autonomă a coloniilor şi municipiilor romane, conduse de *duumvirii iuri dicundo*, adică judeci (*iudices*). Această instituţie a urmat să se păstreze, cum se vede, ca o organizaţie autonomă a românilor sub stăpîniri străine, adaptîndu-se noilor împrejurări“[7].

O altă veche instituţie, legată de prima — este ***judeţul;*** după părerea lui *A. Sacerdoţeanu*, acesta ar fi „cea mai lămuritoare“ dintre vechile instituţii: „a început prin a fi instituţie juridică şi, păstrînd această calitate, devine şi

[3] V. Bogrea, *Originea românescului sat* („Dacoromania“, I, 1921, pp. 253—257).

[4] Despre vechimea termenului de oaste vezi A. Sacerdoţeanu, *Elemente de continuitate şi unitate*, p. 118, lucrare fundamentală pentru problema continuităţii reflectată în organizarea social-politică.

[5] Este titlul unei lucrări apărută în anul 1943.

[6] A. Sacerdoţeanu, *Problema continuităţii*, p. 8.

Despre dezvoltarea organizării social-politice pînă la alcătuirea statelor feudale româneşti vezi Emil Cernea, *Le rôle de la communauté villageoise dans la formation des Etats roumains féodaux* („Analele Univ. Bucureşti“, Ştiinţe juridice, 21, 1972, nr. 1, pp. 19—28).

[7] D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, pp. 308—309. Vezi şi N. Iorga, *Istoria românilor*, II, pp. 155, 159—161, unde se arată răspîndirea instituţiei în imperiul roman.

instituţia administrativă principală din istoria poporului român. Prin aceasta se continuă direct însăşi ordinea romană"[8].

O altă instituţie veche românească a fost *cnezul*, conducătorul unui cnezat. Originea acestei instituţii a format obiectul a numeroase studii[9]. Cei mai mulţi istorici plasează originea cnezilor în interiorul comunităţilor săteşti libere existente cu mult înainte de formarea statelor feudale.

Unii istorici consideră pe cnezi a fi de origine gentilică (deci de la început ereditară), în timp ce alţii (*I. Lupaş*, *Ştefan Pascu*) îi consideră ca decurgînd din instituţiile administrativ-judecătoreşti, la început elective, ale comunităţii săteşti, funcţii pe care cnezul le-a preluat de la fostul jude de origine romană (*judex*). Cu excepţia unor istorici maghiari (*Lehoczky*, *Máliusz* etc.), care susţin că cnezatul ar fi fost creaţia elementelor militare ale ultimelor popoare migratoare (pecenegi, cumani, tătari), care ar fi ajuns conducătorii grupurilor româneşti din secolele XII—XIV, toţi istoricii români au susţinut vechimea instituţiei, întîlnită pe tot teritoriul locuit de poporul nostru.

După cum a arătat *P. P. Panaitescu*, „identitatea cnezilor cu nobilimea prestatală rezultă din următoarele fapte: cnezii apar in documente atît în Transilvania, cît şi în Moldova şi în Ţara Românească; ei formează o instituţie general românească, deci anterioară separării poporului nostru în state diferite. Numele cnezilor, de origine slavonă, înseamnă în diferite limbi slave: principe, nobil, stăpîn. Din analiza documentelor din cele trei ţări române rezultă clar că ei formau o pătură arhaică de stăpîni de sate"[10].

[8] A. Sacerdoţeanu, *Elemente de unitate şi continuitate*, p. 123. Vezi şi P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 155, care constată formarea acestor unităţi economice şi politice pe văi, dovadă numele judeţelor după rîuri.

[9] Iosef Kemény, *Ueber die ehemaligen Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen* („Magazin für Geschichte Siebenbürgens", II, 1846); I. Bogdan, *Despre cnezii români*, Buc., 1903; reprodus în I. Bogdan, *Scrieri alese*, Buc., 1968, pp. 180—206; Dinu C. Arion, *Cnejii (chinejii) români. Contribuţii la studiul lor*, Buc., 1938 etc.

[10] P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*, Buc., 1964, p. 67.

Vezi şi Radu Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Buc., 1970, p. 145, care arată cele trei accepţiuni acordate cnezului:

— fruntaş al satului, cu atribuţii administrative şi judiciare;

— instituţie cu caracter politic din epoca primelor cristalizări statale româneşti şi

— stăpîn feudal al satului.

Cnezatul „este o instituţie veche românească, anterioară cuceririi maghiare, cînd cnezii se numeau judeci, iar judecia se prezenta ca o instituţie străbună, moştenită din epoca romană, fapt ce se constată prin numele ei latin"[10 bis].

O opinie asemănătoare a formulat şi *I. Bogdan*, care susţine că instituţia nu poate fi considerată „un împrumut de la vreunul din popoarele slave vecine", fiind continuarea vechii judecii de origine romană, numele slav cnez suprapunîndu-se „de la slavii ce trăiau împreună cu romanii"[11].

Dealtfel, trebuie spus că instituţia cnezului a evoluat altfel decît la slavi: în timp ce la aceştia cnezul era domn şi stăpîn cu drepturi depline (ca la ruşi sau la sîrbi), iar voievodul numai un conducător secundar, însărcinat cu conducerea oştirii, la români evoluţia a fost inversă: voievodul a devenit domn şi stăpîn, în timp ce cnezul avea un rol secundar, fiind în subordonare faţă de voievod (cazul Maramureşului este clasic: aici existau cnezi de sat şi cnezi de vale, subordonaţi voievodului)[12].

Indiferent de originea instituţiei cnezului, un lucru e sigur: ea este anterioară venirii maghiarilor în Transilvania şi reprezintă o formă proprie de organizare a populaţiei autohtone. Pentru atribuţiile cnezilor, deosebit de interesante sînt ştirile date de Rogerius în *Carmen miserabile*; potrivit acestui izvor, în timpul venirii tătarilor, cnezii jucau rolul de intermediari: procurau pentru aceşti stăpîni efemeri cai, vite şi arme, judecînd în acelaşi timp pricinile dintre locuitori[13] (funcţie preluată de la juzi).

[10 bis] D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 54. Despre opiniile sale vezi A. Sacerdoţeanu, *Les études de D. Onciul sur quelques anciennes institutions roumaines* (R R H, 1973, nr. 1, pp. 23—39).

După opinia lui A. Cazacu, cnez ar deriva din *cuneus* roman, de la care cnezul ar fi moştenit obligaţia ostăşească de a servi cu calul (*Vechile organizări româneşti. O ipoteză asupra originii lor*, Buc., 1947).

Vezi şi I. Minea, *Originea română a instituţiunii cnezatului la noi* („Cerc. istorice", I, 1925, nr. 1, p. 412). Dintre lucrările mai noi vezi: M. Holban, *Variations historiques sur le problème de cnèzes de Transylvanie* (R R H, IV, 1965, nr. 5, pp. 901—923); Dragomir Silviu, Sabin Belu, *Voievozi, cnezi şi crainici la românii din Munţii Apuseni şi din regiunea Bihorului în evul mediu* (A M N, III, 1966, pp. 173—181).

[11] I. Bogdan, *op. cit.*

[12] Radu Popa, *op. cit.* Despre vechimea cnezilor din Haţeg vezi idem, *O spadă medievală din Valea Streiului şi cîteva consideraţii legate de ea* („Sargetia", 9, 1972, pp. 75—88).

[13] Roland Schilling, *Cu privire la cele mai vechi informaţii scrise despre cnezii români* („Apulum", 1970, pp. 41—48).

Despre cnezii şi districtele bănăţene vezi V. Motogna, *Contribuţii la*

O altă veche instituţie românească — pe care maghiarii au găsit-o la venirea lor în Transilvania — este *voievodatul*, constituit prin unirea mai multor cnezate[14]. După cum a dovedit *I. Bogdan*, termenul este slav (*vojevoda*) şi înseamnă conducător de oaste; înainte de cucerirea maghiară, voievozii erau „şefii unor confederaţiuni de cneji". Deşi termenul este slav, voievodatul la români s-a născut „în mod cu totul independent de influenţele străine"; românii au împrumutat deci numai termenul, nu şi conţinutul noţiunii[15].

Termenul de voievod a apărut foarte probabil în vremea coabitării româno-slave, cînd a fost necesar să se organizeze cete săteşti de luptă împotriva incursiunilor barbare de pradă. După opinia lui *A. Sacerdoţeanu*, „acest moment poate fi stabilit în timpul descompunerii puterii avare şi începutul organizării politice a slavilor, implicit şi a daco-romanilor"[16]. Dispunînd de putere militară, voievodul a acumulat cu vremea şi alte atribuţii (administrative şi judecătoreşti), întărindu-şi astfel puterea.

Cînd statul maghiar a început cucerirea Transilvaniei, a găsit aci voievodatele (ducatele) cunoscute ale lui Gelu, Glad şi Menumorut, care au opus o rezistenţă dîrză. Faptul că voievodatul este o formă de organizare politică anterioară cuceririi maghiare, că ea era puternic înrădăcinată în realităţile politice, explică păstrarea acestei forme de organizare a Transilvaniei sub noua stăpînire[17]. „Temeiul argumentării contra teoriei unui vechi Ardeal fără români stă în existenţa, aici şi nicăieri aiurea, a voievodului, şi anume într-o formă care nu corespunde cuvîntului slav întreg, ci prescurtării şi prefacerii lui româneşti... Nu vom putea explica, fireşte, exis-

istoria românilor bănăţeni în evul mediu. Districtele româneşti („Rev. Inst. Social Banat—Crişana", 1943, pp. 3—30). Despre procesul de decădere al cnezilor vezi Maria Holban, *Deposedări şi judecăţi în Banat pe vremea Angevinilor şi ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378)* („Studii şi mat. de istorie medie", V, 1962, pp. 57—128).

[14] Pentru modul clasic de alcătuire a voievodatului din mai multe cnezate de vale vezi Radu Popa, *op. cit.*

[15] I. Bogdan, *Originea voevodatului la români*, Buc., 1902.

[16] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*

[17] Vezi A. Sacerdoţeanu, în vol. *Continuitate şi unitate*, p. 123, unde se spune: „cînd ungurii au vrut să impună românilor o regalitate pe care nu o cunoşteau, ei au respins-o. Actul de respingere a putut fi posibil, deoarece atunci ei îşi aveau suficient de dezvoltată propria lor organizare, ajunsă la stadiul de ţară. Astfel se explică de ce regalitatea maghiară n-a putut desfiinţa voievodatul Transilvaniei, după cum nu putuse desfiinţa nici bănia croaţilor".

teuţa voievodului ardelean, copilăreşte, prin distanţa teritoriului", afirma *N. Iorga*[18].

La rîndul său, *I. Lupaş* sublinia: „On ne trouve nulle part, dans le territoire de l'ancien royaume de l'Hongrie, le souvenir d'une organisation territoriale et politique identique à celle du voïvodat de Transylvanie. Il en résulte qu'elle doit être considérée comme un ancien produit *specifiquement roumain* que la pénétration hongroise dans cette région n'a pu déraciner du sol natal et dont elle n'a pu empêcher plus tard le développement, malgré ses efforts soutenus comme on le constate dans les nombreux documents de l'époque"[19].

La afirmaţia unor istorici maghiari că voievodatul ar fi o creaţie a regilor maghiari, după modelul mărcii germane, *I. Moga* a arătat: „faptul că atît saşii cît şi secuii — departe de a avea instituţia voievodatului — au primit de la rege autonomia lor administrativă şi juridică, dîndu-li-se drept conducător cîte un comite numit direct de rege, şi anume în aşa fel ca numiţii colonişti să nu fie supuşi autorităţii voievodului transilvan, ci numai regelui, constituie dovada că pînă la 1176 acesta nu dispunea încă de instituţia voievodatului ca de un organ executiv al puterii regale şi că voievodatul transilvan reprezenta o ordine juridică deosebită de cea adusă de saşi şi de cea moştenită de secui, deci ordinea juridică autohtonă slavo-română". „Organizarea unei mărci după model german în Transilvania s-a lovit de existenţa adînc înrădăcinată a voievodatului, care nu a putut fi desfiinţat şi nici înlocuit". În concluzie, I. Moga arăta: „Voievodatul transilvan, asemenea celorlalte voievodate româneşti, îşi trage originea din instituţia voievodală româno-slavă autohtonă, cuprinzînd o ordine juridică şi socială cu totul deosebită de cea a ungurilor descălecători şi de organizaţiunile de tip apusean, introduse de primii regi ai Ungariei în aceste părţi"[20].

După opinia lui *A. Sacerdoţeanu*, faptul că ungurii nu au reuşit să maghiarizeze populaţia autohtonă din Transilvania

[18] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 35.

[19] I. Lupaş, *Réalités historiques dans le voïvodat de Transylvanie du XII e au XVI-e siècle*, Buc., 1938, p. 61 (şi în limba română). Vezi şi idem, *Voievodatul Transilvaniei în sec. XII şi XIII*, Buc., 1936.

[20] I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice* (A I I N C, X, 1945, pp. 60, 61, 147).

La aceste vechi instituţii (jude, cnez, voievodat), A. Sacerdoţeanu adaugă pe celnic (din lat. celsus=înalt) şi pe ban (*Elemente de continuitate şi unitate*, p. 130—134).

„se explică prin aceea că ungurii au pus stăpînire pe această ţară destul de tîrziu, cînd poporul român era constituit, avea o pătură conducătoare capabilă să lupte pentru sine şi o suprastructură în măsură să nu mai primească influenţe noi. Vechile instituţii ale românilor, care au rămas intacte în Transilvania, şi fondul de cuvinte, chiar şi slav, pe care românii l-au transmis lexicului maghiar, sînt o dovadă certă in acest sens. La acestea se adaugă faptul foarte important că ungurii n-au putut face o colonizare proprie în Transilvania, mulţumindu-se cu o pătură neînsemnată de feudali. În această pătură va fi integrată mai tîrziu numai pătura feudală a românilor, acum numeroasă şi foarte puternică, atrasă prin privilegii, confesiune şi funcţii politice şi administrative"[21].

La toate cele de mai sus trebuie să adăugăm şi aşa-numita „*lege românească*" (*jus Valachicum*) pe care regalitatea maghiară a aflat-o în Transilvania şi pe care a respectat-o şi păstrat-o[22].

Trebuie să subliniem faptul că instituţiile de care am amintit (voievod, cnez, jude etc.) se întîlnesc numai la românii din nordul Dunării. După cum a remarcat *Silviu Dragomir*, dacă ar fi venit de la sudul fluviului, românii ar fi adus de acolo o serie de instituţii care nu se găsesc la nordul fluviului: „Si les Roumains étaient venus d'une région quelconque située au sud des Balkans et de la vieille Serbie, ils auraient apporté avec eux l'organisation sociale de leur région, à savoir le hameau, les fraternités, les grandes tribus, les «voinici» (les forts) et peut-être même les «voyageurs» (călători) ou les bergers (turmari), les celnici et les cătunari ou les «primichiuri»"[23]. *Faptul că aceste instituţii se întîlnesc numai la sudul Dunării este o altă dovadă certă că românii nu au venit de acolo şi că şi-au creat propriile lor instituţii pe teritoriul locuit de ei la nordul fluviului.*

[21] A. Sacerdoţeanu, *Problema continuităţii*, p. 9.

[22] V. Al. Georgescu, *Momente principale ale dezvoltării dreptului românesc de la începuturi pînă la constituirea statului naţional român* (R. Ist., 29, 1976, nr. 10, pp. 1 792—1793).

[23] Silviu Dragomir, *La patrie primitive des Roumains et les frontières historiques* („Balcania", VII/1, 1944, pp. 98—99).

La aceste instituţii trebuie să adăugăm *ohaba*, care, „neexistînd la sud de Dunăre, rămîne caracteristică numai teritoriului dacic cel mai intens romanizat şi reprezintă continuitatea neîntreruptă a satului liber din vremea romană pînă în secolul al XIV-lea" (A. Sacerdoţeanu, în vol. *Continuitate şi unitate*, pp. 114—115).

Să mai adăugăm la această preţioasă constatare şi o alta aparţinînd lui *A. Sacerdoţeanu*: „dacă românii din nordul Dunării ar fi venit de undeva din dreapta lui, unde viaţa orăşenească nu a fost în general întreruptă, ar fi trebuit să aibă ori *polis* greco-bizantin, ori *grad* al slavilor. Ei nu au adoptat nici unul, nici altul, fiindcă «oraşul» lor era de fapt un sat aglomerat, iar «oraşul» cel nou de tip apusean a trebuit să fie acceptat cu numele dat de transmiţător: *varoş*, însă către 1400 era deja adaptat limbii române: *oraş*. Vechimea lui antestatală este evidentă"[24].

Concluzii asemănătoare şi în lucrarea aceluiaşi Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, Buc., 1959, pp. 179—180.

[24] A. Sacerdoţeanu, *Problema continuităţii*, p. 16.

Capitolul X

TOPONIMIA ŞI CONTINUITATEA

Un alt argument utilizat de unii dintre adversarii continuităţii este lipsa unei continuităţi corespunzătoare cu legile fonologiei române în toponimia Daciei, cu deosebire a numirilor de rîuri[1]. Cei mai mulţi dintre cei care s-au ocupat de această problemă au susţinut însă contrariul. Chiar *W. Tomaschek*, unul dintre adversarii continuităţii, susţinea acum un secol că păstrarea numelor rîurilor Mureş, Criş, Someş, Olt etc. nu se poate explica dacă nu admitem că unele resturi de populaţie daco-romană au rămas în Dacia[2]. La rîndul său, savantul german *W. Meyer-Lübke* era convins că numai cercetările în domeniul toponimiei ar putea rezolva problema continuităţii românilor[3].

„Celor ce pretind că sîntem veniţi din sudul Dunării şi-şi sprijină teoria lor tocmai pe toponimia noastră, în mare parte străină, li se poate răspunde mai bine tot cu o întrebare: cum se face că nici în sudul Dunării, în regiunile în care roeslerienii spun că s-a născut poporul românesc, nu avem numiri de localităţi care să continue, în consonanţă cu legile

[1] „Dacoromania", 1934—1935, p. 326.

De curînd, într-o istorie a Ungariei apărută în 1975 la Londra, se susţine din nou: „faptul că niciun nume de oraş n-a supravieţuit dominaţiei romane în Transilvania şi că românii evului mediu au desígnat chiar rîurile importante prin nume împrumutate de la slavi şi de la unguri *pare a dovedi*" că părăsirea Daciei a fost quasi-totală ! Vezi R. Ist., 1975, nr. 6, p. 944.

[2] Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 703. Amintim aci că în Grecia numele antice de rîuri au dispărut, după cum a arătat J. Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern*, Innsbruck, 1887, p. 352.

[3] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 210.

fonologice ale limbii noastre, vechile numiri"?, arăta pe bună dreptate cu ani în urmă *Sextil Puşcariu*[4].

Cît priveşte dispariţia toponimelor de origine daco-romană, îndeosebi numele oraşelor, aceasta se explică prin încetarea vieţii urbane, ceea ce a dus la pierderea şi uitarea vechilor nume de localităţi. „În amintirea vie a evului mediu n-a rămas decît prea puţin din toponimia daco-romană, aşa cum din numeroasele construcţii de mare amploare ale Daciei carpatice s-au păstrat numai ruine şi materiale dislocate, risipite, îngropate, făcute una cu pămîntul... În urma războaielor şi invaziilor şi a instabilităţii politice şi culturale. În atare cadru şi «conjuncturi», populaţia daco-romană (ca şi cea din dreapta Dunării de jos) era nevoită să se deplaseze din vechile-i aşezări, abandonînd centrele urbane şi rurale"; rupîndu-se continuitatea aşezărilor, s-au pierdut în chip firesc şi vechile nume de localităţi, creîndu-se altele noi[5].

O importantă contribuţie la lămurirea problemei toponimiei Transilvaniei a adus-o *Gustav Kisch*, care a dovedit că o serie de numiri topice ungureşti din Transilvania au fost

[4] *Numele satelor noastre* („Ţara Bîrsei", VI, 1934, nr. 5, p. 382). Vezi şi C. Daicoviciu, E. Petrovici, Gh. Ştefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Buc., 1963, p. 30, care constată că în Peninsula Balcanică sînt foarte puţine hidronime şi toponime româneşti, care nu pot constitui o probă despre patria ancestrală balcanică a poporului român.

O concluzie asemănătoare la I. Gălăbov, *Contribution au problème des contacts bulgaro-roumains au sud du Danube*, în *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, VI, Sofia, 1968, pp. 213—221.

[5] I. I. Russu, *Elementele traco-getice în Imperiul roman şi în Byzantium*, Buc., 1976, p. 165. Vezi şi E. Petrovici, *Continuitatea daco-romană şi slavii*, care susţine: „dispărînd vechile sate şi oraşe, dispărea în acelaşi timp şi amintirea acestor aşezări, adică numele lor".

Aceeaşi idee în *Istoria României*, I, p. 628: „cînd populaţia era mereu nevoită să-şi părăsească aşezările, tot mai modeste fără îndoială şi mai puţin durabile, e uşor de înţeles de ce pe teritoriul fostei Dacii ... toate numirile antice de localităţi s-au pierdut".

După C. Daicoviciu, la venirea slavilor, „vechile oraşe şi localităţi rurale (aşezări deschise) erau abandonate, încît slavii nou veniţi au putut să dea numiri slave acestor localităţi, fără nici o rezonanţă cu numele original daco-roman. Excepţie fac doar rîurile mari, la a căror denumire slavii s-au inspirat din numele curent daco-roman păstrat desigur în graiul autohtonilor" (în vol. *Unitate şi continuitate*, p. 89). Vezi şi C. Daicoviciu, E. Petrovici, Gh. Ştefan, *op. cit.*, pp. 32—33 şi E. Lozovan, *Le „village" dans la toponymie et l'histoire roumaine* („Zeit. für rom. Philologie", 73, 1957, pp. 124—144).

preluate de la populaţia româno-slavă găsită aici[6], idee susţinută de toţi învăţaţii români care s-au ocupat de această problemă: *Nicolae Iorga*, *Nicolae Drăganu*, *Emil Petrovici*, *Ion Moga*, etc.

Iată numai cîteva din numeroasele numiri vechi din Transilvania preluate de maghiari prin intermediul românilor:

Abrud (ung. Abrud, 1271).
Bistriţa (ung. Beszterce, 1264).
Bogata (ung. Marosbogát, 1291).
Buda (ung. Bodonkut, 1283).
Budila (ung. Bodola, 1294).
Cîlnic (ung. Kelnek, 1269).
Cluj (Clus, 1183, ung. Kolozsvár).
Coacă (ung. Tövis, 1290).
Cricău (ung. Karako, 1205).
Cristis (ung. Keresztes, 1197).
Dobîca (ung. Doboka, 1196).
Gherla (Gerlahid, 1291, ung. Szamosújvár).
Gîrbova (ung. Orbó, 1282).
Grind (ung. Gerend, 1268).
Lomnic (ung. Lewenek, 1206).
Poiana (ung. Polyán, 1291).
Sălicea (ung. Szelicse, 1297).
Sîncel (ung. Szancsal, 1252).
Slimnic (ung. Szelindek, 1282).
Stana (ung. Esztána, 1288).
Straja (ung. Öregyház, 1274).
Veneţia (ung. Venice, 1235)[7].

[6] Gustav Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache, ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenländer*, Leipzig, 1929. Concluzia lui Kisch: „Die lateinische (römische) Kontinuität der Rumänen kann ich sprachlich hierzulande nicht belegen; wohl aber glaub ich an die Priorität der Rumänen unter allen hierzulande lebenden Völkern, was aus zahlreichen O.N. hervorgeht". Recenzia lui N. Drăganu, în A I I N C, V, 1928—1930, pp. 561—575.

[7] I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie*, p. 138.

Dintre lucrările mai noi relative la această problemă vezi: V. Frăţilă, *Vechimea unor toponime din centrul Transilvaniei* („Limba română", 1970, nr. 3, pp. 229—238); I. Pătruţ, *Vechi toponime româneşti în Transilvania* („Cercetări lingvistice", 1972, nr. 2, pp. 287—294); Radu St. Popescu, *Cu privire la numele topic bihorean Bulz* („Crisia", IV, 1974, pp. 349—351); V. Frăţilă, *Originea toponimului românesc Ibru* („Limba română", 1972, nr. 3, pp. 247—251); Vasile Dumitru Ţăra, *Mărturii istorice şi toponimice despre vechimea românilor din Transilvania de nord-est* („Analele Univ. din Timişoara", Filologie, 1974, pp. 19—26); I. Conea, L. Badea, D. Oancea,

După cum s-a arătat, repartiţia geografică a numelor preluate de maghiari de la populaţia autohtonă se întinde din nord-estul Transilvaniei pînă în Carpaţii sudici şi dovedeşte că în secolul al XIII-lea — data presupusei lor emigrări — românii se găseau nu numai în părţile sudice ale Transilvaniei — cum susţin adversarii continuităţii — ci erau răspîndiţi în toată ţara. Dacă adăugăm la aceste numiri Bălgradul şi Tîrnava, de origine slavă, preluate sigur prin intermediul românilor[8], ca şi numirile vechi ale principalelor ape ale Transilvaniei şi Banatului: Mureş[8 bis], Criş, Olt, Someş, Timiş, Ampoi, Bîrzava, Cerna etc., moştenite de la dacoromani[9], avem o imagine reală a răspîndirii românilor nu numai în regiunea muntoasă şi pe văile rîurilor, dar şi în cîmpia Transilvaniei unde ei se găseau înainte de pătrunderea ungurilor[10].

N. Iorga a arătat că numai românii au putut avea rolul de mijlocitori, de transmiţători ai toponimelor de origine slavă din Transilvania: „argumentul că ungurii şi saşii au trebuit să dea nume noi localităţilor ardelene, neaflînd pe ale românilor, nu mai poate fi invocat, pentru că multe din aceste nume sînt vechi, de la Bălgradul slavo-român, care nu poate fi o traducere, căci, atunci, cum românii nu vorbeau slavoneşte în veacurile al XIII-lea şi al XIV-lea, ale pretinsei lor

Concluzii istorice în lumina unor toponime din Ţara Haţegului, în *Lucrările simpozionului de toponimie*, Buc., 1975, pp. 29—36; A. Sacerdoţeanu, *Toponimia ţării, document important al permanenţei, vieţii istorice a poporului român*, în acelaşi volum, pp. 37—49; Lupu Petrovan, *Numele topic „Sighetu(l) Marmaţiei"*, în acelaşi volum, pp. 113—119; Marius Bizerea, *Toponime dace şi romane în sud-estul Banatului*, în acelaşi volum, pp. 121—130; I. Pătruţ, *Alte vechi toponime româneşti în Transilvania* („Cerc. de lingvistică", 22, 1977, nr. 1, pp. 73—76). Vezi şi bibliografia anuală despre toponimie din „Limba română".

8 Nu poate fi, desigur, o simplă întîmplare că tocmai la Bălgrad-Alba Iulia s-au descoperit urme arheologice sigure privind continuitatea şi că aici a fost un voievodat. Vezi K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad-Alba Iulia* (S C I V, V, 1954, nr. 3—4, pp. 494—498). Despre numele Bălgrad vezi şi Emil Petrovici, *Studii de dialectologie şi toponimie*, Buc., 1970, pp. 246—247.

8 bis De curînd această identificare a fost pusă sub semnul întrebării de István Ferenczi, *Poate fi identificat hidronimul Maris al lui Herodot cu hidronimul Mureş din Transilvania?* Vezi „Steaua", 1978, nr. 6, p. 54.

9 Opinia lui L. Tamas, *op. cit.*, p. 194, după care numirile acestor rîuri au fost păstrate de românii de la sudul Dunării, fiind vorba de o „conservare de la distanţă" (!!), nu poate fi luată în serios.

10 I. Moga, *op. cit.*, pp. 138—139; E. Petrovici, *Continuitatea daco-romană şi slavii* („Transilvania", 73, 1942, nr. 11, p. 870).

«întoarceri», ar fi trebuit să-i zică Cetatea Albă; şi acelaşi e cazul cu Moigrad şi Grădişte. Aşa şi pînă la Turda, Cluj şi Dej, fără a mai pomeni Bistriţa şi Zlatna..., apoi Rîşnovul, cu aceeaşi finală slavonă, Sebeşul, Herina şi o sumă de nume bănăţene, ca Media, Tăpia, Lugojul, care n-au nici un sens în ungureşte, cum Zebin şi Braşov n-au nici un sens în săseşte, s-au păstrat"[11].

„Dacă, după aşa-zisa teorie a lui Rösler, românii ar fi venit abia în secolul al XIII-lea din Peninsula Balcanică, cum se face că numele de localităţi şi de rîuri nu le-au luat de la unguri, care erau stăpînii ţării, ci de la slavi"?, se întreba *E. Petrovici*. Şi tot el arăta că slavii dispăruseră complet în această vreme, astfel încît singurii care au putut păstra vechea toponimie au fost românii, aflaţi aici la venirea ungurilor[12]. „Prin urmare, numele slave de rîuri şi localităţi, terminologia agricolă de origine slavă, precum şi palatizarea dentalelor la românii din Transilvania dovedesc că în Ardeal, Banat şi Crişana, înainte de venirea ungurilor, a existat o simbioză româno-slavă"[13], simbioză atestată, dealtfel, şi de Anonymus.

Pentru a explica mulţimea toponimelor de origine slavă, va trebui să arătăm că numeroase astfel de toponime nu reprezintă decît traducerea în limba slavă a numirii mai vechi româneşti, preluate de slavi de la populaţia autohtonă găsită aici. Iată cîteva exemple mai semnificative: rîul Bistriţa, din partea de nord-est a Transilvaniei, poartă în partea superioară, spre izvor, numele de Repedele. Bistriţa este nume slav, dat de populaţia slavă ce s-a aşezat în această parte a ţării; el traduce numele românesc Repedele, pe care populaţia daco-romană, împinsă spre partea superioară a văii, l-a păstrat[14].

[11] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 49.

[12] E. Petrovici, *Dovezile filologice ale continuităţii* („Transilvania", 74, 1943, nr. 3, p. 11).

Ca dovadă că slavii dispăruseră în sec. XII se invocă faptul că saşii, care au venit în acest secol, nu au nici un element primit direct de la slavi, ci doar prin intermediul românilor sau maghiarilor (E. Petrovici, *Continuitatea daco-romană şi slavii*, în „Transilvania", 73, 1942, nr. 11, p. 870).

[13] „Transilvania", 1943, nr. 3, p. 11. Vezi şi E. Petrovici, *Continuitatea daco-romană şi slavii*, p. 871, unde se arată că păstrarea toponimelor slave este o dovadă peremptorie că românii au convieţuit cu slavii înainte de venirea ungurilor.

[14] E. Petrovici, *La population de la Transylvanie au XI-e siècle*, Buc., 1944, p. 29; C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 110; N. Drăganu, *op. cit.*, p. 459.

O situaţie asemănătoare prezintă rîul Sebeş, în partea de sud-vest a Transilvaniei: numele e maghiar şi înseamnă repede; un afluent al acestui rîu poartă numele de Bistra, care în slavă înseamnă tot repede; în partea sa superioară, Sebeşul se numeşte Frumoasa, nume românesc. „Prin urmare, aceeaşi succesiune: în partea inferioară, un nume dat de unguri, în partea medie numele slav şi sus de tot, în munte, în regiunea cea mai greu accesibilă, numele românesc"[15]. *Această succesiune de hidronime este deosebit de grăitoare pentru felul cum s-au succedat românii, slavii şi maghiarii, aceştia veniţi ultimii în Transilvania.*

Un alt exemplu — de data aceasta din Dobrogea — este acela al satului roman Petra, devenit în traducere slavă Camena[16]; „această numire e desigur traducerea slavă a lui Piatra, din gura românilor care au continuat să locuiască unde stăteau odinioară strămoşii lor, vicani Petrensis"[17].

La aceste exemple trebuie să adăugăm şi constatarea făcută de *P. P. Panaitescu*, care arată că slavii au aflat de la populaţia daco-romană din Dacia unele nume antice, pe care le-au schimbat cu nume asemănătoare care sunau la fel în limba lor, dar care aveau alt înţeles; astfel, Berzava, nume slav care înseamnă repede, a luat locul numelui dacic Berzovis; la gura Cernei era oraşul daco-roman Tsierna şi, prin ase-

[15] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 110.

[16] T. Sauciuc-Săveanu, *O inscripţie latină şi alte obiecte antice şi ştiri din satul roman Petra, Camena de azi, în judeţul Tulcea* („Analele Dobrogei", 15, 1934, pp. 93—112); Gr. Florescu, *Două monumente epigrafice şi problema continuităţii* (R I R, 10, 1940, pp. 164—174).

Acest nume, ca şi numeroase altele (Constantia, Dristra, Vicina, Portiţa etc.) arată cît de nefondată este opinia autoarei bulgare Vasilka Tăpkova-Zaimova, *Dolni Dunav. Graničnа zona na severnite i severozapadnite bălgarski zemi, kraja na X—XII v.* [Dunărea de Jos, zonă de frontieră a occidentului bizantin. Contribuţii la istoria ţinuturilor de nord şi nord-estice bulgăreşti la sfîrşitul sec. X—sec. XII], Sofia, 1976, p. 143, care susţine că „în Dobrogea toponimia n-a păstrat nici o urmă a populaţiei româneşti". Vezi prezentarea lui Petre Diaconu, *Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente* (R. Ist., 30, 1977, nr. 10, p. 1898). Vezi şi dovezile aduse de C. C. Giurescu, *Continuitatea populaţiei romanice în Dobrogea*, în vol. *De la Dunăre la mare*, Galaţi, 1977, pp. 9—15.

[17] „Dacoromania", 1934—1935, p. 349. Vezi şi Iorgu Iordan, *Nume de locuri în R.P.R.*, Buc., 1952, pp. VI—VII.

La toate acestea e necesar să adăugăm şi constatarea lui Emil Petrovici, după care „nu trebuie să uităm că toponimele cu aspect slav de pe teritoriul României provin în numeroase cazuri de la populaţia românească şi de la autorităţile de stat româneşti" (*Românii creatori de toponime „slave"*, în *Studii de dialectologie şi toponimie*, Buc., 1970, p. 293).

mănarea numelor, slavii au numit rîul Cerna (=neagră) etc.[17 bis].

Unii învăţaţi din trecut au făcut mult caz de toponimia maghiară din Transilvania, afirmînd că majoritatea satelor româneşti poartă nume de origine maghiară[18] şi că puţine sate au nume româneşti, primul dintre acestea fiind amintit la 1337 cu numele de Kaprévar[19].

Savanţii români *Silviu Dragomir*[20], *N. Drăganu*[21] şi *Emil Petrovici*[22] au dovedit însă prin studii serioase că cele mai multe din numirile vechi de rîuri şi localităţi române sau slavo-române au fost traduse în limba maghiară, acesta fiind un obicei al administraţiei şi proprietarilor unguri. În Transilvania întîlnim astfel un caz asemănător cu Elveţia, unde — aşa cum a arătat marele filolog *W. Meyer-Lübke* — toponimia de origine romană a fost înlocuită de cuceritorii germani.

Prin traducere Rîul Alb a devenit Fehérviz, Rîul de Mori, Malomvize, Rîu Bărbat, Borbatvize, Mărul, Almafalva, Strîmtura, Szurdok, Cîmpulung, Hosszümezö, Valea Porcului, Disznópataka, Mesteacăni, Nyires sau Masztakon, etc.

În unele cazuri documentele mărturisesc ele însele că traduc sau modifică numirile româneşti cînd spun: „Teglavar vulgariter secundum vero Olachos Charamida" (1371); „Chir-

17 bis P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 112.

18 Studiind toponimele terminate în d (formă arhaică maghiară) (Buzad, Şimand etc.), Radu St. Popescu a arătat că întinderea stăpînirii maghiare în Transilvania răsăriteană este posterioară sec. XII (*Mărturii toponimice privind istoria Transilvaniei medievale*, în „Limba română", 1973, nr. 4, pp. 309—314).

19 *Documenta Valachorum*, p. XVII—XVIII.

Pentru a înţelege pînă unde se poate merge cu exagerările în acest domeniu, amintim aci că, după opinia recentă a lui Gy. Györffy, *A honfoglaló magyarok települési rendjéről* („Archaeologiai Értesitő", II, 1970, p. 229), existenţa satului Călan pe cursul inferior al Streiului, atestat în sec. XIV, şi a satului Bar, de la izvoarele aceluiaşi rîu, atestat la mijlocul sec. XV, ar constitui dovada că, în sec. X, păstorii semi-nomazi din cîmpia Tisei ar fi venit pînă aici cu turmele lor mari. După cum remarca Radu Popa: „Pour qui connait la région, il est évident qu'il n'existe pas aux sources du Strei des pâturages ou puissent paître en été des troupeaux de gros bétail lesquels seraient morts de faim ici" (R R H, 1975, nr. 2, p. 300).

20 *Vechimea elementului românesc şi colonizările străine în Banat* (A I I N C, VI, 1924—1925, p. 276).

21 *Românii în veacurile IX—XIV*, pp. 234, 308.

22 *Toponimia ungurească în Transilvania medievală* („Transilvania", 74, 1943, nr. 2, pp. 113—130). Vezi şi Sever Pop, *Die Toponymie Siebenbürgens*, în vol. *Siebenbürgen*, I, Buc., 1943, pp. 319—348.

nauoda, villa Feketeviz" (1383), Nogfalu, „Magnam Villam Walachikalem" (1354, 1383), numele satului Sălişte, care înseamnă exact „sat mare"[23], „Tohou (Tohan) sive Oláhte leky"[24].

În alte cazuri, ţinînd seama că proprietăţile de terenuri trebuiau înregistrate sub un nume oarecare, noii stăpîni dădeau ei înşişi alte numiri unor pămînturi locuite din vechime, căutînd astfel să dovedească că nu există drepturi de stăpînire mai vechi; iată cîteva cazuri: „possessionem quam idem dominus Thomas woywoda Tagadoteluky vocari fecisset" (1342); „terra quam Stephanus dictus Pagan, Banca nomine vocari fecisset" (1350) etc.[25]. Modificarea arbitrară a numelui unui teren sau al unui sat constituia în acea epocă un mijloc obişnuit de uzurpare a unei proprietăţi străine.

Pentru a înţelege ce valoare aproximativă au toponimele maghiare din Transilvania vom mai cita două cazuri: pe teritoriul satului Petrid (nume maghiar) se găsesc 80 de toponime româneşti, deoarece satul era şi este locuit de români[26]. Numele satului Zalasd — considerat de unii autori drept maghiar — corespunde numelui slavo-român Zlaşti, sat întemeiat de cneazul Stroia (român) şi de un anume Zeic[27]. De aici concluzia lui *E. Petrovici*: *„numele ungureşti ale satelor nu sînt o dovadă că ungurii sînt mai vechi"*.

După cum a arătat acelaşi *E. Petrovici*, traducerea numirilor de localităţi s-a făcut sistematic, ceea ce presupune existenţa unei voinţe conştiente, a unei organizări; ea nu putea fi opera unor simpli păstori şi agricultori[28]. În concluzie: „de cîte ori un toponimic se prezintă sub formă românească şi ungurească, e sigur că forma din urmă e ulterioară şi traduce pe cea dintîi sau o înlocuieşte cu o formaţie ungurească independentă. Numele de localităţi sînt nişte etichete. E natural ca clasa dominantă şi administraţia care o reprezintă să aibă tendinţa de a lucra cu etichete cu care este familiarizată şi nu cu forme care i se par rebarbative. Nobilimea ungurească

[23] I. Şchiopu, *Sălişte* („Dacia istorică", I, 1937, nr. 2, p. 49 şi urm.).

[24] Emil Petrovici, *Toponimia ungurească*, pp. 114—115. Vezi şi S. Dragomir, *op. cit.*, p. 276.

[25] I. Moga, *op. cit.*, p. 58 şi urm.

[26] *Ibidem*, p. 65.

[27] I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie*, p. 56.

[28] O constatare asemănătoare la G. Brătianu în R H S E E, 1943, p. 104.

sau maghiarizată şi administraţia ungurească au practicat maghiarizarea toponimiei în tot cursul evului mediu"[29].

Cîteva din aceste traduceri sînt deosebit de semnificative pentru a dovedi că numirea românească e cea mai veche. Într-un document din 1373 este amintit muntele „Wegsaghauasa alio nomine Nedele". Precum se ştie, nedeia este petrecerea păstorilor care se ţine vara pe un munte; forma modernă a numelui unguresc e Vigsághavasa (vigság=petrecere, havas=munte). Întrucît „e sigur că nu o populaţie de păstori unguri serbau nedei prin munţii Maramureşului", nu ne rămîne decît concluzia că termenul maghiar traduce aproximativ pe cel românesc[30].

O serie de sate din Maramureş: Dragomireşti, Năneşti, Onceşti, Berbeşti, Budeşti, Deseşti, Călineşti etc. au fost maghiarizate sub forma Dragomérfalva, Nánfalva, Budfalva, Krácsfalva, Kálinfalva etc., deşi pe întemeietorii acestor sate i-a chemat: Dragomir, Nanu, Oancea, Barbu, Budu, Desea, Călin etc., deci au fost români[31]. Aceste cazuri l-au îndreptăţit pe învăţatul *E. Petrovici* să considere pretinsa toponimie ungurească din Transilvania drept opera scribilor de cancelarie[32].

O altă dovadă că românii nu au tradus sau nu au românizat toponimele este aceea că ei au păstrat toponimia slavă (Bălgrad, Tîrnava, Zlaşti, Răchitova etc.), pe cînd ungurii au

[29] E. Petrovici, *op. cit.*, p. 118.

Un caz similar s-a petrecut în Ţara Românească şi Moldova începînd de la sfîrşitul sec. XIV, cînd diecii cancelariei domneşti au tradus numele de locuri din româneşte în limba slavonă (I. Donat, *Consideraţii istorice asupra toponimiei româneşti*, în „Limba română", XIII, 1964, nr. 6, p. 619) şi Alexandru Gonţa, *Rolul cancelariei moldoveneşti în slavizarea numelor de locuri în secolele XIV—XVI (Originea istorică a Cobîlelor)* (A I I A I, XIV, 1977, pp. 261—275).

[30] E. Petrovici, *Toponimia ungurească*, p. 121.

[31] Vezi şi Radu Popa, *Consideraţii istorice pe marginea toponimiei vechi maramureşene* (R. Ist., 30, 1977, nr. 8, pp. 1447—1464) care conchide: *„pentru Maramureş, toponimia maghiară din documentele cancelariilor statului medieval maghiar nu are justificări locale etnice"*. Vezi şi „Marmaţia", III, 1978, pp. 37—54.

[32] E. Petrovici, *op. cit.*, p. 124. Cf. şi S. Dragomir, *op. cit.*, p. 276, care arată: „Tendinţa aceasta de maghiarizare a denumirilor slave şi române se poate recunoaşte uşor, căci numirile lor variază de la epocă la epocă, atîrnă deci de capriciile şi cunoştinţele diecilor, pe cînd cele româneşti sînt stabile".

tradus aceste denumiri. *„E evident prin urmare că numele ungureşti din documentele medievale ale satelor româneşti nu pot fi considerate ca o dovadă a anteriorităţii unei populaţii ungureşti în aceste localităţi"*[33] (subl. ns. — N. S.).

Toponimia (îndeosebi numirile de rîuri: Dunăre, Olt, Mureş, Criş, Timiş, Ampoi etc.) a fost considerată de toţi învăţaţii români drept un argument în favoarea continuităţii. Iată cîteva din cele mai autorizate opinii în această privinţă: „nici toponimia, nici onomastica nu sînt lipsite de dovezi pentru continuitatea noastră, pe cînd în tot nordul Peninsulei Balcanice nu există nici un nume de localitate sau de persoană care să se fi păstrat, în consonanţă cu legile fonologiei româneşti, din epoca latină pînă astăzi"[34].

„Nomenclatura Ardealului şi părţilor vecine, fără să mai vorbim de ţinuturile de la sudul Carpaţilor, reprezintă cel mai puternic argument pentru păstrarea, nu numai a unor resturi de populaţie «slavă», «slavo-românească» sau curat românească, avînd şi ea rămăşiţele unui slavism de mult dispărut ca atare, dar a unei numeroase populaţii, răspîndită asupra tuturor acestor ţinuturi. În adevăr, e neîndoielnic că elementele maghiare, sămănate cum sînt în oaze, fără a fi urmat linia unui rîu sau să fi coborît povîrnişul unui munte, nu vin dintr-o pătrundere populară, datorită unui prisos de populaţie, că altfel regii n-ar fi recurs la colonizarea cu nemţi, ca la Sătmar, cu flandri, ca în Ardeal, ci sînt datorite unei trimiteri de ostaşi şi de cîţiva dregători. Dacă aceştia ar fi găsit o ţară cu adevărat pustie, ar fi dat nume ca acelea din partea Americii de Nord şi de Sud unde n-au fost găsiţi indigeni. Dar numele sînt, dimpotrivă, asemenea cu acelea pe care colonii englezi le-au păstrat, cu ale apelor şi ale munţi-

[33] E. Petrovici, *op. cit.*, p. 127. Cf. şi I. Moga, *op. cit.*, pp. 63 şi 69: „les dénominations hongroise ou allemande d'un village de Transylvanie... n'ont eu qu'une existence exclusivement officielle, diplomatique, perpétuée pendant des siècles dans les documents, mais n'ayant aucun lien avec le caractère ethnique de la population qui conservait la dénomination populaire originaire" sau „la toponymie enregistrée dans les documents hongrois médievaux ... ne peut constituer un criterium pour la détermination ethnique du terrain auquel elle se réfère. C'est une toponymie artificielle, née de la traduction des anciennes dénominations autochtones ou de l'adoption ... de dénominations nouvelles pour d'anciens territoires ou villages".

[34] Sextil Puşcariu, în „Dacoromania", 1934—1935, p. 328.

lor, în locurile unde indigenii existau ca un element însemnat“[35].

„Păstrarea pînă astăzi a numelor antice ale principalelor rîuri din Transilvania dovedeşte că pe teritoriul ei n-a fost niciodată un hiat etnic“[36].

[35] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, pp. 46—47.

[36] E. Petrovici, *Continuitatea daco-romană şi slavii* („Transilvania“, 73, 1942, nr. 11—12, pp. 868).

Capitolul XI

ARGUMENTE DE LOGICĂ ISTORICĂ ÎN FAVOAREA CONTINUITĂŢII

Un argument deosebit de important al susţinătorilor continuităţii — rămas fără răspuns din partea adversarilor — este de natură logică, şi anume: *cum a fost posibil ca poporul român să se întoarcă peste un mileniu exact în acelaşi loc de unde plecaseră strămoşii săi.* Iată-l formulat foarte frumos de V. *Pârvan*: „dacă mai adăugăm că ei (românii) sînt aşezaţi acum, în veacul al XIII-lea şi al XIV-lea, tocmai acolo şi numai acolo unde au fost aşezaţi strămoşii lor, daco-romanii, te cuprinde mirarea cum de n-au greşit după zece veacuri de lipsă de aici ca să se aşeze ceva mai la dreapta ori ceva mai la stînga. Şi iarăşi, ce zapis (= înţelegere — N. S.) tainic vor fi avut ai noştri cu barbarii din părţile Daciei lui Traian ca, atunci cînd au venit iarăşi încoace, aceia să se dea binişor la o parte, ca oameni bine crescuţi, care, intrînd în casă străină în lipsa proprietarului, pleacă îndată, cerîndu-şi iertare, la întoarcerea lui înapoi".

Continuînd pe acelaşi ton de fină ironie, V. Pârvan constata că „învăţaţii cărţilor n-au găsit nimic de mirare în toate aceste lucruri ciudate, care nu se întîmplă în viaţa popoarelor; căci din cărţile lor ei nu pot afla că nimic în istorie nu e ciudăţenie sau minune, ci toate faptele şi sorţii neamurilor cresc după orînduirile fireşti şi cu înţeles cuminte ale oricărei vieţi lăsate în om şi fiară şi buruiană aici pe pămînt"[1].

De aceea putem spune că *fără continuitatea elementului daco-*

[1] V. Pârvan, *op. cit.*, pp. 12—13.

roman nu se poate explica perfecta coincidență a frontierelor etnice ale statului român cu acelea ale Daciei pre-romane[2].

Un puternic argument că daco-romanii nu-și puteau părăsi pămîntul străbun este *bogăția acestui pămînt*. Iată-l cel mai bine formulat la *C. C. Giurescu*: „Bogăția pămîntului carpato-danubian a făcut ca el să fie necontenit locuit din cele dintîi timpuri ale preistoriei, din paleolitic pînă astăzi. Un asemenea pămînt care-ți dă hrană îmbelșugată și variată, care cuprinde în adîncurile lui sare și aur, spre a nu mai aminti celelalte bogății, un asemenea pămînt nu se părăsește. De aceea sînt naivi sau de rea credință cei care-și închipuie că, la o poruncă a împăratului din Roma îndepărtată, țăranii daco-romani și-au părăsit ogoarele, casele și tot rostul lor ca să se ducă peste Dunăre, în ținutul mai sărac al Moesiei, tot atît de amenințat dealtfel. Aveau acasă tot ce le trebuia; au rămas deci pe loc și au plătit birurile altui stăpîn: năvălitorului german, slav sau asiatic, care n-avea interes să-și ucidă supușii, fiindcă aceasta însemna să ucidă pe cei ce-l hrăneau, să-și ucidă izvorul de venit, să-și distrugă singur averea. *Bogăția pămîntului românesc este o chezășie a continuității dacoromanilor în Dacia Traiană*"[3].

Legat de precedentul este un alt argument, și anume *necesitatea existenței unui popor de continuitate pe acest pămînt în timpul trecerii popoarelor migratoare*. „Nu încape nici o îndoială că în Dacia sistemul de stăpînire practicat de cele mai multe popoare năvălitoare a fost acela al dominației indirecte, exploatarea făcîndu-se prin înseși organele de guvernare ale poporului băștinaș, singurul dator să muncească și să producă. Năvălitorii au fost totdeauna ostași, fie de tip staționar, fie de tip nomad. Și unii și alții nu puteau trăi numai prin ei, nefiind agricultori, și aveau nevoie de băștinași, care să le procure hrana pe care nu o puteau produce ei. Din produsele băștinașilor ei luau numai o parte, de regulă dijmă sau zeciuială... Avînd în vedere succesiunea migratorilor și caracterul discontinuu al dominației lor, imposibilitatea conceperii unui gol de populație în Dacia, inclusiv Moldova, și necesitatea existenței unui popor de continuitate, care, în condiții specifice cu greu și în timp îndelungat și-a constituit propriile sale instituții politice și religioase,

[2] Gh. Ștefan, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie* („Dacia", XII, 1968, p. 354).

[3] C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 17.

este firesc să credem că acest popor a fost mai întîi şi a ajuns să fie şi ultimul stăpîn al pămîntului său. Acest popor a fost poporul român. A se contesta acest lucru înseamnează a fi în afara istoriei"[4].

Comparînd situaţia din partea apuseană a Imperiului roman, unde populaţia autohtonă romanizată a ieşit biruitoare şi a asimilat pe migratori, cu situaţia de la noi, unde procesul a fost acelaşi, *A. Sacerdoţeanu* constata: „Este cît se poate de evident că autohtonii au fost singurul element de continuitate capabil pentru devenire istorică, fiindcă erau conştienţi de originea lor imperială romană şi (care) totdeauna au fost mai numeroşi decît întîmplătorii lor oaspeţi. Nu apare aici nici un semn de întrebare. Evoluţia este firească şi permanenţa istorică se impune"[5].

Şi mai departe: „Factorul de seamă al unităţii şi continuităţii poporului român în Dacia rezidă în *discontinuitatea* «stăpînilor» săi formali sau de fapt. De obicei se vorbeşte de o mie de ani de stăpînire barbară. În realitate, în Dacia a fost un flux barbar cu refluxul corespunzător. Orice nou popor venea cu o vigurozitate evidentă, dădea bătălii biruitoare şi se declara stăpîn al cuceririlor sale. Dar mai repede sau mai lent venea oboseala, se domolea vigilenţa şi intervenea moliciunea. Era timp suficient ca producătorii direcţi supravieţuitori să se redreseze, să se manifeste în modul lor propriu de trai şi chiar să primească în rîndurile lor pe acei «stăpîni» care nu mai erau capabili să poarte războaie de cuceriri... Succesiunea popoarelor turcice dominatoare... a provocat o discontinuitate de stăpînire, de dominaţie directă, care a permis autohtonilor să se redreseze. Aceasta apare evident în dezvoltarea treptată a vieţii sociale şi politice a poporului român"[6].

[4] Aurelian Sacerdoţeanu, *Cu privire la problema continuităţii poporului român* („Studii", 23, 1970, nr. 1, pp. 7, 16).
Vezi şi M. Constantinescu, *Modul de producţie tributal şi orînduirea tributală* („Probleme economice", 1972, nr. 11, pp. 28—44), care susţine că existenţa acestui mod de producţie în sec. IV—XIII dovedeşte continuitatea populaţiei băştinaşe, fără de care nu se poate explica prezenţa neamurilor în migraţie pe aceste teritorii.

[5] Aurelian Sacerdoţeanu, în vol. *Continuitate şi unitate în istoria românilor*, p. 109.

[6] *Ibidem*, p. 112. Vezi şi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 89—90, care arată: „Unde au fost barbari în Dacia trebuie să fi fost şi băştinaşi, căci aici n-a fost o colonizare masivă germană sau slavă, ci mai mult o pătură barbară suprapusă, deznaţionalizată cu vremea de către masa mult superioară ca număr a băştinaşilor".

Un alt argument furnizat tot de *V. Pârvan* este *numele de roman de la romanus*, care dovedeşte că românii s-au dezvoltat în Dacia. „Dacă românii s-ar fi dezvoltat de-a dreapta Dunării, ar fi căpătat un nume provincial, aşa cum au căpătat nume provinciale, provenite ori de la vechile provincii ori de la barbarii năvălitori, spaniolii, francezii, italienii. Dacă s-au numit romani românii, motivul e tocmai că ei s-au dezvoltat în afară de imperiu. Şi, în adevăr, populaţia romană rămasă în Dacia Traiană după anul 270 nu se mai putea numi dacă, precum se numeau înainte provincialii de aici, căci provincia Dacia era acum în sudul Dunării, iar pe de altă parte existau în Carpaţii nordici încă daci adevăraţi, liberi şi neromanizaţi. Dacoromanii fură dară siliţi să se numească romani. Şi anume, din punct de vedere juridic, cetăţeni romani ei nu mai erau, căci se lepădaseră de imperiu, dar erau şi rămîneau romani ca o nouă *natio barbara*"[7].

Un alt argument de logică este acela furnizat de geograful *Vintilă Mihăilescu*: cum a fost posibilă existenţa unei numeroase populaţii româneşti în Moldova şi Muntenia, regiuni expuse barbarilor, şi a lipsit această populaţie tocmai în cetatea naturală, bine adăpostită de munţi a Transilvaniei?[8]

La aceasta trebuie să adăugăm şi constatarea lui *A. Sacerdoţeanu*, potrivit căreia „Dacia a fost totdeauna platforma centrală a unei mari unităţi economice şi în acelaşi timp o cetate naturală inexpugnabilă", asupra căreia nici unul din popoarele ce au încercat să o stăpînească nu a putut realiza o cucerire efectivă, fiind obligate să ajungă la o înţelegere cu populaţia autohtonă[9].

La argumentul *ex silentio*, după care românii nu sînt amintiţi în Transilvania, pînă în sec. XIII[10], se poate răspunde cu un argument de acelaşi fel, operînd împotriva partizanilor migrării masive a românilor la nordul Dunării: „aucune sour-

[7] V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului dacoroman*, Buc., 1911, p. 92 şi urm. O opinie contrarie la L. Tamas, *Romains, Romans et Roumains*, p. 31, care susţine că numele roman „ne peut avoir aucune relation avec la Dacie de Trajan".

[8] „Transilvania", 1943, nr. 9—10, pp. 638—640.

[9] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, pp. 4—5.

[10] Un argument de acelaşi fel a fost invocat de autorii volumului *Documenta Valachorum*, potrivit cărora faptul că termenul Oláh a început a fi utilizat de maghiari numai către mijlocul sec. XIII este o dovadă că atunci au venit românii în Transilvania. La aceasta I. Moga a răspuns că utilizarea termenului s-a făcut după ce maghiarii au luat în stăpînire Transilvania, unde au găsit pe români (*Păreri istorice*, p. 28).

ce du moyen-âge, à une époque ou elles ne sont pas rares, ne présente une transmutation des Roumains de la Péninsule des Balcans au delà du Danube"[11].

Apoi, argumentul *ex silentio* este la fel de valabil şi pentru celelalte popoare din Transilvania; după cum a arătat *I. Moga*, „aceste documente nu există pentru români cum nu există nici pentru unguri şi nici pentru secuii care apar documentar simultan cu românii şi cu saşii"[12], după ce maghiarii au luat în stăpînire Transilvania.

Ţinînd seama de această situaţie, *proba părăsirii Daciei şi a revenirii tîrzii a românilor trebuie să o facă cei care contestă continuitatea*; aceştia afirmă doar că cei care susţin continuitatea nu au dovezi. Or, o astfel de inversare a probelor este inadmisibilă sub raport logic şi juridic, ţinînd seama de binecunoscutul principiu *onus probandi incubit illi qui agit*.

Un argument de aceeaşi natură priveşte *apariţia tîrzie în izvoare a romanităţii sud-dunărene* (sfîrşitul sec. X). „Ce fait a constitué un argument de premier ordre contre la théorie roesslérienne: en effet, de même que la silence des sources à l'égard de la romanité sud-danubienne avant 976 ne prouve pas l'inexistence de celle-ci, de même le silence des sources à l'égard de la romanité nord-danubienne n'exclut pas l'existence de cette dernière dans l'espace carpato-danubien"[13].

Tot un argument de logică istorică este şi *modul cum s-au format cele două state româneşti*: dacă românii ar fi venit de la sudul Dunării în sec. XIII ar fi format o singură ţară, nu două; aşa-numitul „descălecat" din Transilvania pledează pentru continuitatea românilor în această provincie dens populată[13 bis].

În plus, ţinînd seama de succesiunea capitalelor Ţării Româneşti, *G. Brătianu* arăta: „Dacă românii ar fi venit de la miazăzi de Dunăre şi dacă ar trebui să căutăm acolo ori-

[11] N. Iorga, în R H S E E, VI, 1929, p. 90. Vezi şi idem, în R H S E E, IV, 1927, p. 382, unde — răspunzînd lui Székely — marele istoric se întreabă: „y a-t-il un seul acte prouvant que les Roumains «furent appelés en ce pays au XIII-e siècle par les rois de Hongrie» ?"

Aceeaşi constatare la C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 65: „nu există nici un act care să ateste un curent în sens invers de trecere a ţăranilor români din Ţara Românească şi Moldova în Transilvania în sec. XII şi XIII".

[12] I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie*, pp. 32—33.

[13] Eugen Stănescu, în R E S E E, VI, 1968, nr. 3, p. 432.

[13 bis] Eugenie Revent, *Ipoteza întemeierii principatelor* („Arhiva", 19, 1908, pp. 80—85).

ginea statului lor, este evident că întîia lor capitală ar fi trebuit să fie aşezată pe ţărmul fluviului, iar de acolo să se urce mai pe urmă spre partea mai înaltă a ţării. E însă tocmai contrariul care a avut loc"[14].

Tradiţia „descălecatului" politic, care aşază în Transilvania leagănul formaţiunilor politice de la nordul Dunării, constituie şi ea un argument al continuităţii[15].

Legată de aceasta este şi constatarea făcută de numeroşi istorici şi geografi (*A. de Martonne, D. Prodan, I. Conea, C. C. Giurescu* etc.) că *Transilvania a format tot timpul un puternic rezervor de populaţie românească* şi că, în tot cursul evului mediu, *mişcările de populaţie au avut sensul invers celui susţinut de adversarii continuităţii*: nu din Ţara Românească şi Moldova spre Transilvania, ci din această provincie spre provinciile surori de la sud şi est de Carpaţi[16].

La aceasta trebuie să mai adăugăm constatarea făcută de *P. P. Panaitescu*, după care, „o transhumanţă a oilor din sudul Dunării şi al Carpaţilor spre Transilvania nu e pomenită niciodată; ea este o imposibilitate naturală, pentru că Transilvania, fiind aşezată pe faţa nordică şi apuseană a munţilor, nu are păşuni bune. Nici un păstor din sud nu s-ar gîndi să-şi ducă turmele în Transilvania, ţară cu păşuni sărace. Aceste împrejurări economice naturale infirmă părerea istoricilor care-şi închipuie că neamul românesc din Ardeal s-a format prin venirea în masă a păstorilor români cu oile lor din Balcani şi din Muntenia"[17].

[14] G. Brătianu, *Tradiţia istorică despre voievodatele româneşti din Ardeal*, Buc., 1945, p. 38. Despre această problemă vezi şi „Conv. literare", 1886, p. 704.

La aceasta trebuie să adăugăm şi constatarea lui A. Sacerdoţeanu că numai la nordul Dunării — unde au fost stăpîni pe soarta lor — românii şi-au putut forma state, în timp ce la sud, unde existau alte stăpîniri politice bine organizate, nu s-au putut ridica la stadiul de stat, ci au rămas doar popoare. *Procesul îndelungat de cristalizare a statelor româneşti este rezultatul de necontestat al continuităţii poporului român* (*Elemente de continuitate şi unitate*, în vol. *Continuitate şi unitate*, p. 117).

[15] G. Brătianu, *Tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti în lumina noilor cercetări*, Buc., 1942.

[16] E. de Martonne, *La Valachie. Essai de monographie géographique*, Paris, 1902, pp. 103—104, 233; I. I. Nistor, *Emigraţiile de peste munţi*, Buc., 1915; C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, pp. 47—67; E. Petrovici, *Românii veniţi recent în Transilvania? Ce ne spune lingvistica* („Transilvania", 1941, nr. 7, pp. 467—470), care arată că *„un curent de migraţiune românească din principate în Transilvania n-a existat niciodată"* (subl. ns. — N.S.).

[17] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 146.

În sfîrşit, la opinia unor istorici şi etnografi maghiari după care românii din Transilvania s-ar fi înmulţit repede deoarece erau ciobani şi ar fi ajuns astfel să predomine numeric celelalte populaţii de acolo (nu zîmbiţi că argumentul e considerat serios !), vom da cuvîntul geografului *Vintilă Mihăilescu*, care spunea: „Nu simte nimeni ridicolul şi artificialul acestei teme care transformă neamurile privilegiate ale Transilvaniei (unguri, secui şi saşi) în victimile invaziei ciobanilor şi iobagilor valahi şi dispreţuieşte cele mai elementare legi demografice, geografice, sociale, economice şi istorice? Nu pare nimănui prea ieftină uşurinţa cu care se acordă ciobanilor noştri atît de mari calităţi vegetative şi o atît de impresionantă putere de digerare etnică?“[18].

[18] „Transilvania", 1943, nr. 9–10, p. 641.

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

Aşa cum a arătat în prefaţa lucrării, autorul nu are pretenţia de a fi realizat o operă originală într-o problemă atît de discutată ca aceea a continuităţii românilor; intenţia sa a fost mult mai modestă, şi anume de a strînge la un loc şi de a sistematiza extrem de bogata literatură dedicată continuităţii, alcătuind astfel „dosarul" acestei controversate probleme, dosar care oferă posibilitatea unei informări cît mai rapide şi complete în problema respectivă.

Studiind probele din acest „dosar" (care putea fi mult mai voluminos !), cititorii de bună credinţă vor înţelege uşor de partea cui e dreptatea în această disputată chestiune, unică în genul ei în istoriografia europeană.

Lucrarea se adresează deopotrivă românilor şi străinilor, susţinătorilor şi adversarilor continuităţii, precum şi acelora pe care problema i-a interesat mai puţin sau de fel.

Pentru susţinătorii continuităţii — români sau străini — lucrarea constituie un inventar al stadiului cercetării şi, în acelaşi timp, o bază de pornire şi un îndemn la reluarea şi adîncirea diverselor aspecte mai puţin cercetate.

Autorul nu-şi face iluzii că lucrarea sa va convinge pe toţi adversarii continuităţii că apără o teză absurdă şi ilogică; el le adresează însă un apel călduros de a medita atent asupra *tuturor* dovezilor aduse în sprijinul continuităţii şi de a-şi verifica apoi poziţia în această problemă fără a porni de la idei preconcepute şi a se lăsa mînaţi de alte scopuri decît cele ştiinţifice.

Ţinînd seama de realităţile istorice, toată agitaţia întreţinută de adversarii continuităţii apare în fond sterilă şi inutilă; neputînd modifica aceste realităţi, ea nu poate contribui decît la înveninarea relaţiilor dintre oamenii de ştiinţă care au misiunea nobilă de a sluji cauza adevărului.

ABREVIERILE FOLOSITE

A A R M S I = Analele Acad. Române. Memoriile Secției istorice.
A E C O = Archivum Europae Centro-Orientalis.
A I I A I = Anuarul Inst. de istorie și arheologie Iași.
A I I C = Anuarul Inst. de istorie și arheologie Cluj.
A I I N C = Anuarul Inst. de istorie națională Cluj.
A M N = Acta Musei Napocensis.
A Ș U C = Analele științifice ale Univ. Al. I. Cuza, Iași.
R E H = Revue des études hongroises.
R E R = Revue des études roumaines.
R E S E E = Revue des études sud-est européennes.
R H S E E = Revue historique du sud-est européen.
R I = Revista istorică
R. Ist. = Revista de istorie.
R I R = Revista istorică română.
R R H = Revue roumaine d'histoire.
R. Trans. = Revue de Transylvanie.
S C I A = Studii și cercetări de istoria artei.
S C I V = Studii și cercetări de istorie veche.
S C L = Studii și cercetări lingvistice.
S F = Südöstforschungen.
S U B B = Studia Universitatis „Babeș-Bolyai“.

Redactor: CORINA BUȘE
Tehnoredactor: MIRCEA NASTA

Coli de tipar: 15,50. Bun de tipar:
5. VI. 1980
Tiparul executat la Întrepr. poligrafică Sibiu sub comanda nr. 296
Republica Socialistă România

Lei 12